

Centrum pro sociální a ekonomické strategie
Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd
<http://ceses.cuni.cz>

PUTOVÁNÍ ČESKOU BUDOUCNOSTÍ

Martin Potůček a kol.

Praha 2003

Tato verze neprošla jazykovou ani tiskovou úpravou!

Obsah

Úvodem	7
1 Východiska	9
1.0 Úvodem.....	11
1.1 Životní strategie obyvatelstva ČR.....	13
1.2 Co víme o budoucnosti	35
2 Strategické tahy.....	45
2.0 Úvodem.....	47
2.1 Kultivace vědění v klíčový faktor produkce	49
2.2 Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky	69
2.3 Aktivace územních společenstev	87
2.4 Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity	105
2.5 Modernizace demokracie v ČR – obecný předpoklad realizace strategických tahů	121
2.6 Souvislosti strategických tahů.....	135
3 Scénáře.....	139
3.0 Tři scénáře vývoje České republiky do roku 2020.....	141
3.1 Přežít v klidu a pohodě nebo jít do toho?.....	145
3.2 Česká republika středoevropským tygrem	151
3.3 Čechy a Morava – zahrada Evropy	157
Závěrem	163
Příloha A: K dosavadní praxi prognózování a strategického řízení v ČR na úrovni exekutivy, návrhy změn.....	165
Příloha B: Závěrečná deklarace Mezinárodního fóra o národních vizích a strategiích.....	169
Literatura	171
Summary	181

Autorský tým:

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.
(vedení autorského týmu)
PhDr. Miloš Balabán, Ph.D.
Mgr. Aleš Bednařík
Ing. Jiřina Dienstbierová
PhDr. Pavol Frič
Doc. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc.
Doc. Jaroslav Kalous, Ph.D.
RNDr. Miroslava Mašková, CSc.
RNDr. Pavel Nováček, CSc.
Ing. Libor Prudký
Ing. Jan Přikryl, CSc.
PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc.
PhDr. Antonín Rašek
PhDr. Jana Segethová
Mgr. Arnošt Veselý

Spolupracovníci:

Doc. Ing. Tomáš Cahlík, CSc.
PhDr. Vladimír Čermák, CSc.
Ivan Dvořák
Prof. PhDr. Miloš Havelka, CSc.
Ing. Miroslav Janeček, CSc.
Mgr. Lukáš Jelínek
Doc. PhDr. Josef Kandert, CSc.
RNDr. Peter Mederly
Doc. PhDr. Karel Müller, CSc.
PhDr. František Pavel Novotný
JUDr. Jiří Pehe, MIA
Ing. Martin Srholec
Ing. Stanislav Šaroch, Ph.D.
Ing. Mgr. Vladimír Tomšík, Ph.D.
Prof. Ing. Luděk Urban, CSc.
Doc. Ing. Radim Valenčík, CSc.
Ing. Jaroslav Vitek
Mgr. Aleš Vlk
Doc. PhDr. Milan Znoj, CSc.

Autorský podíl

Úvodem

1.0 Úvodem

1.1 Životní strategie obyvatelstva ČR

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

PhDr. Pavol Frič (garant)

Doc. PhDr. Hynek Jeřábek, CSc.

Doc. Jaroslav Kalous, Ph.D.

RNDr. Miroslava Mašková, CSc.

Ing. Libor Prudký

PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc.

Mgr. Arnošt Veselý

Doc. Jaroslav Kalous, Ph.D.

Mgr. Arnošt Veselý (garant)

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

Mgr. Arnošt Veselý (garant)

Doc. Jaroslav Kalous, Ph.D.

PhDr. Jana Segethová

PhDr. Antonín Rašek (garant)

PhDr. Miloš Balabán, Ph.D.

Ing. Jan Přikryl, CSc.

Ing. Libor Prudký

1.2 Co víme o budoucnosti

2.0 Úvodem

2.1 Kultivace vědění v klíčový faktor produkce

2.2 Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky

2.3 Aktivace územních společenstev

2.4 Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity

2.5 Modernizace demokracie v ČR – obecný předpoklad realizace strategických tahů

PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc. (garant)

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

PhDr. Antonín Rašek

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

2.6 Souvislosti strategických tahů

3.0 Tři scénáře vývoje České republiky do roku 2020

3.1 Přežít v klidu a pohodě nebo jít do toho?

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

3.2 Česká republika středoevropským tygrem

PhDr. Jana Segethová (garant)

Mgr. Aleš Bednařík

RNDr. Pavel Nováček, CSc.

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc.

Prof. PhDr. Martin Potůček, CSc., MSc. (garant)

Ing. Jan Přikryl, CSc.

3.3 Čechy a Morava – zahrada Evropy

Závěrem

Příloha A: K dosavadní praxi prognózování a strategického řízení v ČR na úrovni exekutivy, návrhy změn

Příloha B: Závěrečná deklarace Mezinárodního fóra o národních vizích a strategiích

Úvodem

Po *Vizích rozvoje České republiky do roku 2015* (2001) a *Průvodci krajinou priorit pro Českou republiku* (2002) nabízíme českým čtenářům už třetí studii, která se systematicky zabývá možnými budoucnostmi naší země. Je logickým pokračováním naší prognostické práce, obsahově i metodicky navazuje na obě předchozí studie.

Vize i Průvodce vycházely z obrovského množství poznatků, obsažených v řadě expertních studií, v záznamech z tematických panelových diskusí i z cílených expertních šetření. Obě publikace byly vedeny snahou utřídit a nabídnout tyto poznatky v co nejpřehlednější podobě a ve smysluplných souvislostech. Dosažený stupeň našeho poznání nám sice již umožnil nabídnout široký výběr možných priorit, nikoliv však ještě ucelené strategie.

Co tato publikace nabízí ve srovnání s předchozími nového?

Především doplňuje mozaiku výchozích poznatků jednak o výsledky reprezentativního empirického výzkumu *Češi na cestě za vlastní budoucností*, jednak o sekundární zpracování dostupných vývojových trendů světa jakožto vnějšího relevantního okolí možných budoucností samotné České republiky.

Nabízíme také systematicky utříděné dostupné poznání o budoucnosti tak, jak bylo formulováno v různých prognózách světového vývoje publikovaných jinými výzkumnými týmy a mezinárodními organizacemi, nazvané *Co víme o budoucnosti* (srovnej 1. kapitolu).

Samozřejmě jsme nemohli pominout aktuální proces přípravy ČR na vstup a plné uplatnění v Evropské unii. V této studii vycházíme z předpokladu, že do Evropské unie vstoupíme v roce 2004. Ve všech navazujících částech studie vycházíme z tohoto předpokladu a z poznatků, které jsme shromáždili už dříve a uceleně zpracovali ve svých předchozích studiích, především v *Průvodci* (kapitola II.C.4, str. 374–400).

Tyto výstupy doplnily rezervoár námi již dříve shromážděných poznatků natolik, že jsme se rozhodli uzavřít tuto spíše analytickou fázi našeho výzkumu budoucností a přejít k formulaci konzistentních strategií záměrného ovlivnění budoucnosti (nazvali jsme je strategickými tahy) a příběhy o alternativních budoucnostech (scénáře), vybízející k diskusím a rozvíjení úvah o celostní budoucí orientaci země, které by mohly vyústit v přijetí a realizaci politických rozhodnutí strategické povahy.

Strategické tahy chápeme jako strukturované procesy společenských inovací a jejich důsledků, které významně přesahují rámec běžného fungování státu a společnosti, kvalitativně mění podmínky či způsob života země a vyžadují dlouhodobou koncentraci zdrojů a vůle k dosažení žádoucích proměn. Po prioritních problémech a strategických koncepcích – tak, jak byly zformulovány v *Průvodci krajinou priorit* – představují další stupeň zobecnění. Pokusili jsme se v nich vyjádřit nabízející se možnosti koncentrovat se dlouhodobě na realizaci priorit vyššího řádu, než s jakými se setkáváme v běžné řídicí praxi. Společným jmenovatelem všech námi navržených strategických tahů je jejich souvislost s klíčovými kritérii možného budoucího vývoje České republiky tak, jak jsme je vymezili již v *Průvodci* (2002): s formováním kvality a udržitelnosti života a s ekonomickým rozvojem, byť v různých proporcích a s odlišnou temporalitou. **Námi vypracované strategické tahy jsou následující: kultivace vědění v klíčový faktor produkce; vytváření systému komplexního řízení bezpečnosti České republiky; aktivace územních společenstev; cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity.** Za strategické tahy jsme zařadili úvahu o modernizaci demokracie jako podmínky realizace strategických tahů. Navržené strategické tahy rozhodně netvoří uzavřený systém: do budoucna je myslitelné jejich doplňování o další dosud nepropracované tahy. Začínáme například vážně uvažovat o přípravě dalšího strategického tahu, který by se zabýval systematickým budováním kapacit České republiky pro její plné a efektivní uplatnění v podmínkách globalizujícího se světa a vyvíjející se Evropské unie. Zároveň musíme počítat s četnými autonomními pohyby ve společnosti, jež je mohou a budou ovlivňovat (srovnej 2. kapitolu).

Prognostické scénáře jsou fiktivní příběhy o možných budoucnostech. Základním rozlišujícím kritériem tří alternativních scénářů, které nabízíme, je jednostranné zdůrazňování vždy především jednoho ze tří klíčových kritérií možného budoucího vývoje České republiky: kvality života (Přežít v klidu a pohodě, nebo jít do toho?), udržitelnosti života (Čechy a Morava – zahrada Evropy) a ekonomického rozvoje (ČR střeoevropským tygrem). Tyto scénáře se snaží o prezentaci ucelených a i ve své krajnosti pokud možno hodnověrných vývojových hypotéz, které mají provokovat k přemýšlení, ukazovat, že budoucnost je neznámá a otevřená, že mnohé závisí na nás, na našich rozhodnutích, kompetencích, na povaze cílů, jež si klademe, i na způsobech, jakými jich chceme dosáhnout (srovnej 3. kapitolu).

Doufáme, že jak identifikované strategické tahy, tak alternativní scénáře podnítky další diskusi o budoucím směřování českého státu a společnosti.

V Příloze A celé studie posuzujeme dosavadní praxi prognózování a strategického řízení v ČR na úrovni exekutivy a formulujeme náměty na případné změny. Příloha B nabízí závěrečnou deklaraci Mezinárodního fóra o národních vizích a strategiích, která se uskutečnila v Soulu v květnu 2002. Děkujeme upřímně všem, kteří přispěli ke konečné podobě této publikace, především širokému okruhu spolupracujících odborníků. Budeme vděční jak za její kritickou reflexi, tak i za náměty k dalšímu rozvíjení obsahu a metod systematického prognózování vývoje České republiky v měnícím se světě.

Za autorský tým

prof. PhDr. Martin Potůček, CSc.MSc.

Vedoucí Centra pro sociální a ekonomické strategie UK FSV

Praha, leden 2003

1 Východiska

1.0 Úvodem

Jak jsme se zmínili již v úvodu k celé publikaci, naše předchozí studie *Vize (2001)* i *Průvodce (2002)* byly vedeny snahou utřídit a zasadit do relevantních souvislostí obrovské množství poznatků, obsažených v řadě expertních studií, v záznamech z tematických panelových diskusí i z cílených expertních šetření. Podařilo se nám to za cenu zpracování značně rozsáhlých textů, obsahujících soubory 77 identifikovaných prioritních problémů české společnosti (III. kapitola *Průvodce*, str. 403–504) a 30 strategických koncepcí jejich řešení (IV. kapitola *Průvodce*, str. 505–652), které zasazovaly takto induktivně získané poznatky do konceptuálního schématu vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu, včetně identifikace nabízejících se kritérií společenského vývoje, jednotlivých vývojových potenciálů a formativních regulátorů (*Průvodce 2002*:58, 69–401). Dosažený stupeň našeho poznání nám sice již umožnil nabídnout široký výběr možných priorit, nikoliv však ještě ucelené strategie.

V průběhu roku 2002 jsme získali další poznatky důležité pro identifikaci možných budoucností České republiky.

Šlo především o výsledky reprezentativního empirického výzkumu české populace, realizovaného na jaře roku 2002. Umožnil nám lépe se orientovat v tom, jak vidí budoucnost vlastní i budoucnost celé země její obyvatelé. Postoje, očekávání a hodnoty samotných občanů vztažené k vlastní budoucnosti i k budoucnosti země, v níž žijí, jsou podle našeho názoru významným sociálním faktem, a tím i nezbytným doplňkem (a také korektivem) poznatků a pohledů expertů, z nichž jsme vycházeli při zpracování předchozích dvou publikací. Najdete je v první části této kapitoly pod názvem ***Životní strategie obyvatelstva ČR***.

Dále jsme zpracovali a uspořádali poznatky o předpokládaných vývojových trendech světa jakožto vnějšího relevantního okolí možných budoucností samotné České republiky tak, jak byly formulovány v různých prognózách světového vývoje publikovaných jinými výzkumnými týmy a mezinárodními organizacemi. Najdete je ve druhé části této kapitoly pod názvem ***Co víme o budoucnosti***. Všechny uvedené poznatky se staly společným východiskem zpracování druhé kapitoly, zabývající se strategickými tahy rozvoje země, a kapitoly třetí, nabízející tři scénáře jejího vývoje do roku 2020.

1.1 Životní strategie obyvatelstva ČR

V co věří, v co doufají, na co aspirují a jak toho chtějí dosáhnout?

„...život je operace, která se uskutečňuje ‚kupředu‘. Žijeme od začátku do budoucnosti, projektování směrem k ní. Jenomže budoucnost je ze všeho nejpodstatněji problematická, nemůžeme v ní být usazeni, nemá pevný obrys, jasně vymezený profil. A jak by tomu mohlo být jinak, vždyť dosud není!“

José Ortega Y Gasset (1993)

1.1.1 Úvod

Probíhající změny ve vývoji české společnosti kladou všem, kteří se jimi profesionálně zabývají (tj. prognózují budoucí rysy těchto změn, stojí před úkolem plánovat jejich potřebu anebo jednoduše odpovídají za řešení společenských problémů), přinejmenším jednu závažnou otázku. Bylo by ji možno formulovat takto: „*Jaké změny vlastně chtějí ti, kteří v této společnosti každodenně prožívají své životy?*“ Minimálně by stálo za to vědět, zdali řadoví občané chtějí stejné změny, jako jim připravují specialisté na budoucnost, případně mají-li vůbec zájem něco na své budoucnosti měnit. A pokud ano, tak jakým způsobem? Jaké jsou jejich individuální a společné (kolektivní) strategie zlepšení vlastních životních podmínek a kvality života v naší společnosti? Mají vůbec nějaké? Mají své osobní a kolektivní vize, znají k nim ty správné cesty, vědí, jak po nich postupovat a jaké zdroje si bude pohyb po těchto cestách vyžadovat? Jsou jejich individuální a kolektivní vize v souladu, anebo se spíše vylučují? Máme co do činění s jednou kolektivní strategií společnou pro všechny, anebo je zde několik strategií, které navzájem soupeří? V případě, že jde o pluralitu kolektivních strategií, které skupiny obyvatelstva za nimi stojí a co hodlají v zájmu jejich prosazení udělat?

Takovéto otázky a s nimi spojená celá řada dalších se stále vracely pracovníkům CESES po napsání a vydání dvou knih, tj. *Vize České republiky do roku 2015* a *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*, ve kterých bylo soustředěno poznání mnoha expertů vyjadřujících se k dalšímu vývoji české společnosti. Jsme přesvědčeni, že stupeň rozvinutosti společnosti nezávisí jen na kvalitě jejich expertních týmů, ale především na kvalitě jejich občanů, na tom, zdali vědí, co chtějí, a mají i vůli toho dosáhnout. Rozhodli jsme se proto zeptat se občanů, co o své budoucnosti soudí oni sami. Brali jsme v úvahu, že alespoň v hlavních rysech vědí, o čem jde. Že mají již řadu zkušeností se světem, který se jim mění před očima. Vědí, že už působíme nebo vstupujeme do mocných struktur světa (např. NATO, EU) a že česká společnost se již nějaký čas snaží dostat do koridoru vývojových trajektorií nejvyspělejších zemí euroatlantické civilizace.

Pro získání názorů občanů na výše zmíněné otázky jsme využili metody dotazníkového reprezentativního šetření, jehož terénní fázi jsme uskutečnili ve spolupráci se společností GfK Praha.¹ Dosažené výsledky potvrzují, že tato spolupráce byla úspěšná.

Za projevený zájem o projekt výzkumu a jeho podporu děkujeme Radě vlády pro sociální a ekonomickou strategii. Oceňujeme též vstřícný postoj a spolupráci Fakulty sociálních věd UK při výběru agentury pro realizaci terénního sběru dat i při řešení dalších administrativních úkolů. Poděkování autorského týmu patří také všem pracovníkům CESES, kteří svými připomínkami a náměty velkou měrou přispěli ke zkvalitnění výzkumného projektu i předkládaného textu výzkumné zprávy. Jmenovitě chceme vyjádřit dík Martinu Nekolovi za jeho pomoc při statistickém zpracování dat a Marii Emanovské za technickou spolupráci.

1.1.2 Modernizace jako kolektivní strategie rozvoje ČR

Po pádu komunistického režimu se Česká republika nacházela v situaci, kdy byla postavena před řešení úkolu dvojí transformace:

1. transformace znamenající návrat zpět mezi demokratické společnosti s tržní ekonomikou a právním státem,
2. transformace zastarávající průmyslové společnosti na společnost moderní, tj. postindustriální, informační, vzdělanostní apod.

První transformaci bychom pro zjednodušení mohli nazvat **konsolidace** a tu druhou **modernizace**.

¹ Termín terénního sběru dat:

26. 4. – 20. 5. 02

Dotazované osoby ve věku:

od 15 let

Způsob dotazování:

osobní rozhovory

Metoda výběru vzorku:

náhodný stratifikovaný výběr (Random Address)

Počet dokončených rozhovorů:

2498

Návratnost:

70,2 %

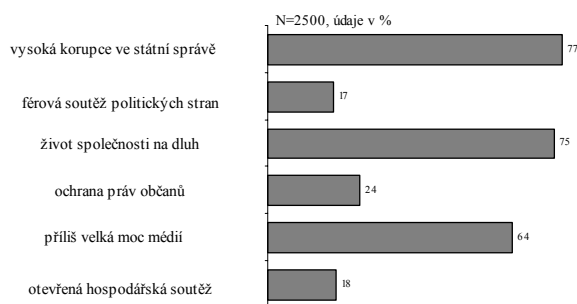
Po dvanácti letech konsolidace politických a ekonomických poměrů se zdá, že v ČR byly již položeny slušné základy demokratického politického systému, tržní ekonomiky a právního státu. O tom, do jaké míry tomu tak je nebo není, se v českém veřejném prostoru (za vydatného přispění médií) vedou zapálené diskuse. Na druhé straně je zcela zřejmé, že proces modernizace byl v tomto období odsunut mimo hlavní proud veřejného diskurzu a odehrává se jaksí v ústraní veřejných arén, v režii hospodářských a politických elit bez adekvátní reflexe v masmédiích, na politické scéně i v občanských organizacích. Základní strategická otázka: „*Kam a jak má česká společnost postupovat dál?*“ dokonce nedostala adekvátní prostor ani v předvolební kampani v roce 2002. Navzdory tomu, jak potvrdily výsledky našeho výzkumu, česká veřejnost chce vědět „*Co bude dál?*“, má zformovaný názor na dosavadní proces konsolidace a disponuje strukturovaným potenciálem představ o další modernizaci společnosti, ve které žije.

1.1.2.1 Konsolidace

Konsolidace politických, ekonomických a právních poměrů je jistě nezbytnou podmínkou dalšího rozvoje společnosti. Podle většiny dotázaných občanů tato základna modernizace ještě není patřičně dobudována. Dvě třetiny populace zastávají názor, že zatím nežijeme v kapitalismu. **Naše společnost stále funguje spíše jakýmsi zvláštním postkomunistickým způsobem, který se vyznačuje absencí otevřené a férové hospodářské i politické soutěže a nedostatečnou ochranou práv občanů.** Pro dnešní českou společnost je typický život na dluh, vysoká korupce ve státní správě a příliš velká moc médií – takové je většinové hodnocení výsledků dvanáctileté konsolidace naší společnosti. Tedy ani transformace ekonomiky, politiky či právního systému zatím v očích občanů nedosáhla parametrů nezbytných pro další modernizaci země. Konsolidace podle většiny dotázaných nebyla dokončena, resp. byla politickými elitami ukončena předčasně.²

Ukazuje se, že konsolidace, resp. změna společenského systému je mnohem složitější, než se původně předpokládalo. Mohlo se zdát, že demokracie je samozřejmostí, tj. přirozeným prostředím společenského a ekonomického života, od něhož byla naše země dočasně odstavena komunistickým režimem. Mnozí doufali, že jakmile tento režim padne, už nic nemůže bránit životodárné demokracii, aby oživila tvůrčí potenciál lidí a poskytla plody společného úsilí všem. Neboť demokratické chování je přece lidem vlastní, tím spíše pak občanům České republiky, která má letité demokratické tradice. Opak je spíše pravdou. Fungování demokracie trhu a práva je závislé na mnoha podmínkách a předpokladech, především na hodnotovém a morálním prostředí, v němž operují. Avšak změna naučených postojů a vzorců chování je dlouhodobá záležitost. Přední německý sociolog Ralf Dahrendorf již v roce 1990 předpověděl, že vytvoření skutečně zralé občanské kultury si i u nás vyžádá šedesát let.

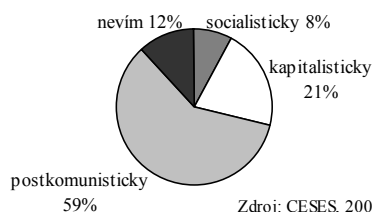
Do jaké míry jsou následující výroky platné pro současnou ČR?

Zdroj: CESES, 2002

Myslíte si, že 12 let po Sametově revoluci česká společnost funguje v zásadě ...

N=2500

Zdroj: CESES, 2002

Při pohledu na současnou situaci česká veřejnost jednoduše reflektuje to, na co odborníci už delší čas upozorňují, ale velká část politické scény to nechce slyšet. Nerozvinutost či absence institucionálního a morálního rámce fungování trhu a politického systému silně podvazuje další společensko-hospodářský rozvoj a umocňuje naše zaostávání za moderním světem. Potvrzuje to i zjištění, že téměř dvě třetiny (64 %) respondentů považují celkový rozvoj naší společnosti ve srovnání s vyspělými státy za příliš pomalý. **Pesimistické hodnocení tempa rozvoje České republiky je skutečně potřeba vnímat na pozadí široce sdílené aspirace obyvatelstva modernizovat, resp. pozvednout české hospodářství na úroveň nejvyspělejších zemí Evropské unie.** Nespokojenost se současnou úrovní ekonomiky, ale i s úrovní politického a právního systému totiž souvisí s poznáním obrazu vyspělejších společností, které jsou v čele modernizačních procesů (a to i v regionálním či globálním slova smyslu). Současný stav naší společnosti je tedy kritizován hlavně proto, že neodpovídá vizi moderní společnosti, kterou sdílí větší část populace.

² Např. polští sociologové Rychard a Wnuk-Lipinski v tomto smyslu mluví o *předčasné konsolidaci* (Rychard, Wnuk-Lipinski, 2001).

1.1.2.2 Modernizace a moderní společnost

Jak tedy vypadá moderní společnost v očích českého občana? Jak jsou u nás interpretovány poměry v zemích vyspělého Západu? Především je potřeba poznamenat, že představy o modernizaci i realita současných společností doznaly na Západě v posledních dvou desetiletích značných změn. Příznačné jsou dva trendy charakterizující pohyb od industriální k postindustriální éře moderní společnosti. První znamená posun v cílech modernizace. Už se tolik nepreferuje materiální blahobyť, ale spíše kvalita života. Modernizace nemá být v rozporu se životním prostředím, ale v souladu s trvalou udržitelností života prostředkem ke zvyšování pestrosti a kvality životních stylů. Druhý trend souvisí s posunem předmětu modernizace. Už nejde jen o rozvoj výrobních technologií, produktů, zařízení a managementu. Do popředí stále více vystupuje modernizace společenských institucí, vzorů a pravidel fungování života společnosti. Technická modernizace je doplňována modernizací společenskou (Machonin 2000). První trend vede k humanizaci a druhý ke komplexnosti modernizace. Dalším důležitým znakem současné fáze modernizace je to, že oba zmiňované trendy jsou výsledkem neustálého reflexivního procesu, tj. každodenní kritiky, diskuse a vyjednávání všech zainteresovaných aktérů včetně nejširší veřejnosti. Aktuální podoba moderní společnosti je výsledkem vědomého a pracného úsilí politiků, podnikatelů, korporací, představitelů státní správy a samosprávy, médií, občanských (neziskových) organizací a všech, již mají k modernizačním procesům co říci.

Jak se tedy západní modernizační trendy promítají do představ občanů ČR o moderní společnosti? Co znamená moderní společnost podle jejich mínění? První, co lze z odpovědí respondentů vyčíst, je to, že naprostá většina (82 %) z nich má poměrně jasnou představu o tom, co moderní společnost je. Jen menšina (18 %) se o ní vyjádřila velmi mlhavě, anebo si pod pojmem moderní společnosti neumí nic představit. Ukázalo se, že v odpovědích respondentů jsou přítomny jak starší, materiální a technické prvky modernizace, tak prvky nové, humanisticky a společensky orientované modernizace. Ty starší, charakterizující spíše industriální éru moderní společnosti, zřetelně převažují.

Nejčastěji respondenti charakterizovali moderní společnost z **materiálního** úhlu pohledu (44 %)³, tj. při jejím popisu kladli důraz na materiální blahobyť a s tím související otázky (mezd, finančního zabezpečení, životní úrovně, sociálních jistot, zaměstnanosti, bydlení, zdravotní péče, bezpečnosti...).

Technické charakteristiky moderní společnosti ve svých odpovědích zmínili dva z pěti (38 %) dotázaných občanů. V tomto případě byla vize moderní společnosti spojována s rozvojem vědy a techniky (inovace, nové produkty, vynálezy, počítače, internet, komunikační technika...), ekonomiky (technologie, řízení, pružnost, dynamika) a urbanizace (rozvoj velkých měst).

Charakteristiky **kvality života** v popisu obrazu moderní společnosti uvedlo 35 % respondentů. Z této perspektivy se jim moderní společnost jevila hlavně jako kulturně vyspělá, zaměřená na rozvoj duchovna a mezilidských vztahů a současně poskytující široký prostor pro vhodný způsob života, uplatnění a seberealizaci. Zaznamenaný byl i opačný pohled, který v moderní společnosti spatřoval spíše negativní stránky (bezohlednost, málo lásky, přílišný spěch, zkaženost, sobeckost, touhu po moci...).

Společenské (institucionální) stránky moderní společnosti se nacházely v odpovědích 29 % respondentů, kteří v nich spatřovali moderní společnost jako společnost vzdělání, transparentní společnost s omezeným byrokratickým aparátem, s rozvinutou demokracií (soulad mezi lidmi a politiky) a fungujícím právním státem.

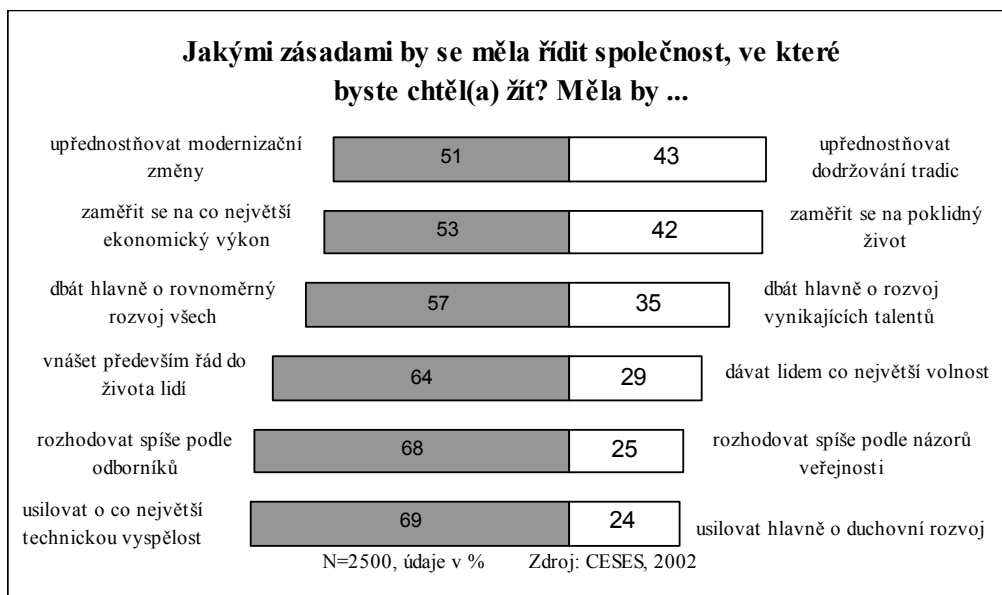
Jak se dále ukáže, je příznačné, že **reflexivita**, tj. hlavně intenzivní veřejný diskurz a občanský aktivismus moderní společnosti, zůstala na okraji pozornosti dotázaných občanů. Tyto charakteristiky zařadilo do svých odpovědí jen 5 % respondentů. Valná většina dotázaných moderní společnost tedy primárně nevnímá jako občanský aktivní společenství, jejíž modernost je podmínována neformální angažovaností občanů. **Celkově lze konstatovat, že obyvatelé ČR ve svých představách o moderní společnosti sice zachytili aktuální modernizační trendy, ale tyto představy jsou přece jenom více zakořeněny v modelu dohasínající industriální společnosti kouřících komínů než v současném modelu informační společnosti nebo společnosti vědění a reflexivní modernizace (tj. modernizace, jež klade důraz na humanistické a občanské aspekty rozvoje).**

1.1.2.3 Vize ideální společnosti

Problémy fungování moderní společnosti jsou v českém veřejném diskurzu většinou tematizovány jen v jazyce levice nebo pravice. Přitom nastolování a řešení otázek fungování moderní společnosti si *levo-pravou* rétoriku nutně nevyžaduje. Nejde totiž ani tak o to, jakou roli bude ve společnosti sehrávat stát, na který politici neustále diskusi stáčí, ale o to, jakými zásadami by se měla řídit společnost, v níž by chtěli občané žít.

³ Respondentům byla položena volná otázka, na kterou mohli dát až tři odpovědi. Proto i součet procent odpovědí přesahuje číslo 100.

Ne vždy mají občané na tyto zásady stejný názor a někdy jsou i široce akceptované zásady v rozporu vzájemně mezi sebou. Ukázalo se, že **jednoznačně většinový názor se v naší veřejnosti zformoval především v technicistní orientaci, expertním řízení, regulaci života občanů a v rovnostářství**. Podle většiny respondentů by ideální česká společnost měla usilovat spíše o technickou vyspělost než o duchovní rozvoj. Hlavní slovo by v ní měli mít spíše odborníci než veřejnost. Měla by do života občanů spíše vnášet řád než jim dávat co největší volnost. Měla by dbát hlavně o rovnoměrný rozvoj všech než o rozvoj vynikajících talentů.

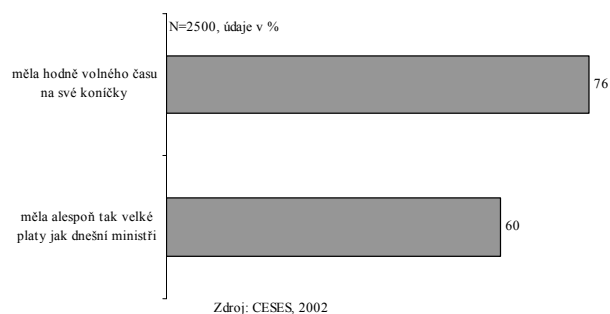
Významně méně konsenzu je v názorech na dynamiku ideální společnosti, tj. v její zásadní orientaci na výkon a inovace. Polovina dotázaných dala přednost zaměření společnosti na co nejvyšší ekonomický výkon, ale 42 % na poklidný život. A obdobně polovina respondentů upřednostňuje modernizační změny, ale dvě pětiny preferují dodržování tradic. Hlubší analýza dat⁴ prokázala významnou souvislost jak mezi orientací na výkon a modernizačními změnami, tak mezi orientací na poklidné tempo a tradici. To naznačuje, že uvnitř populace existují dvě dominantní vize dynamiky moderní společnosti. **Česká veřejnost je v této otázce rozštěpena na dva, přibližně stejně velké a těžko smířitelné tábory. První z nich si jako ideál představuje ekonomicky výkonnou *turbospolečnost* (Beck, 2000), nekompromisně se deroucí na špičce vyspělého světa, a druhý společnost tradičně orientovanou, zvolna a v pohodě krácející vstříc budoucímu osudu. Otázka zní, zda se tyto ideály podaří sladit, nebo budeme pokračovat dál v budování jakési *dvourychlostní* společnosti.**

Zodpovězení této otázky je důležité i z hlediska cílů, které by měla česká společnost v budoucnu dosáhnout.

Většina obyvatelstva si totiž přeje žít ve společnosti, kde lidé mají dost peněz, aby mohli po svém užívat množství volného času, který jim tato společnost poskytne. Tři pětiny dotázaných považují za dobré, aby v budoucnu většina lidí měla alespoň tak velké platy jako dnešní ministři, a podle tří čtvrtin by bylo dobré, aby většina lidí měla hodně volného času na své koníčky. Shrňme-li dosavadní poznatky, dominantní kolektivní

strategií populace ČR je technicky zaměřená a technokraticky řízená modernizace. **Ideálem je dosáhnout konzumně orientované *společnosti prožitku* (Schulze, 2000), fungující na zásadách rozvoje techniky a expertních systémů, rovnostářství a přísného řádu v chování jednotlivců.** Problém spočívá pouze v tom, že takovou společnost lze jen stěží vybudovat pohodovým tempem, k jakému inklinují dvě pětiny obyvatelstva. I vzhledem k obecně sdíleným aspiracím dohnat úroveň hospodářství vyspělých západních

Bylo by podle Vás dobré, aby v budoucnu většina lidí v ČR ...

⁴ Jde o korelační a faktorovou analýzu.

zemí lze výhledově očekávat, že pohodový *mañana syndrom* bude úspěšně potlačen a budovatelé turbospolečnosti převáží. Preferované technokraticko-konzumní zásady dobře korespondují také s převahou materiálních a technických prvků v představách občanů o moderní společnosti. Nakonec lze tezi o příštím úspěchu vyznavačů turbospolečnosti podpořit i argumentem, že v jejich řadách je významně větší podíl mladých dynamických lidí, vysokoškoláků, vyšších profesionálů i názorových vůdců naší společnosti.

Uvedené zjištění má jak optimistické, tak i vysloveně varovné aspekty. Na jedné straně lze očekávat, že v životě naší společnosti se více prosadí principy, jako jsou odbornost, produktivita a efektivnost, které nám mohou přinést úspěch v mezinárodní modernizační soutěži a tím i větší blahobyt. Na druhé straně hrozí, že ti, kteří nebudou dostatečně dynamičtí, vzdělaní a pružní, budou označeni za černé pasažéry modernizace a vytlačeni na okraj života společnosti. Jak se dále ukáže, občané ČR takovou variantu vývoje nechťejí dopustit. Nicméně hrozba digitálního rozštěpení (*digital gap*) populace na *pomalou* funkčně ngramotnou menšinu a *rychlou* většinu v čele se skupinou tzv. symbolických analytiků (Reich, 2002) je zcela reálná i pro naši společnost. Už teď je proto nezbytné hledat strategie, které každému umožní najít si místo v procesu společenské modernizace.

1.1.2.4 Rizika modernizace

Budovatelé superdynamické turbospolečnosti to nebudou mít jednoduché i z jiných důvodů. Životní tempo v současné české společnosti se již dnes mnohým zdá vysoké. **Více než jedna polovina populace ČR trpí tím, co Alvin Toffler (1992) přiléhavě nazval šokem z budoucnosti.** Ten vyvolává nutnost vyrovnat se s příliš mnoha změnami v příliš krátkém čase. V důsledku toho jsou lidé stresováni a ztrácejí životní orientaci. I většina (58 %) respondentů uvedla, že se česká společnost mění tak rychle, že to ani nestačí sledovat. Podle většinového názoru (61 %) je život v dnešní společnosti pro běžného občana příliš složitý a těžko zvladatelný. Z jeho hlediska turbospolečnost vlastně už máme. Proto je namísto se ptát, jak bude běžný občan zvládat ještě vyšší životní tempo ve společnosti, po které touží větší část obyvatelstva?

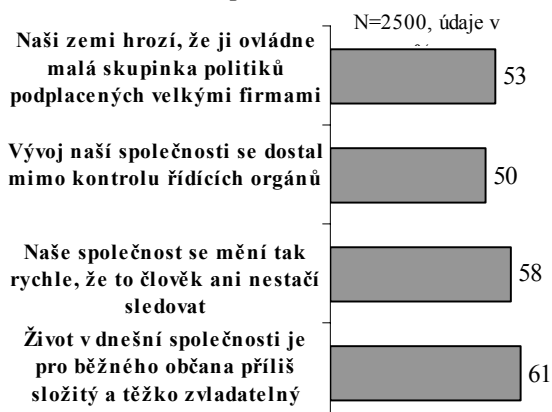
Bude řešením zmiňovaná dvourychlostní společnost? A jak by měla tato společnost vypadat, kdo ji vybuduje a kdo bude garantovat její existenci? Budou to *technoelity* (Touraine, 1981) společně s masou funkčně ngramotných občanů? Již dnes značná část obyvatelstva svým elitám nevěří, a to jak z hlediska jejich meritorních schopností, tak jejich morálky. Polovina respondentů se domnívá, že vývoj naší společnosti se dostal mimo kontrolu řídicích orgánů a stejný podíl citlivě vnímá hrozbu, že naši zemi ovládne malá skupinka politiků podplacených velkými firmami. Jestliže tato zjištění doplníme o již zmiňovaný většinový názor, podle kterého u nás panuje vysoká korupce ve státní správě, nedůvěra k elitám pramení z podezření,

že na vedoucí roli v procesu konsolidace a modernizace společnosti vlastně rezignovaly. Tuto situaci lze stěží interpretovat jinak než jako podezření ze zrady společenského poslání elit (Tucker, 1998), které se místo zápasu o věčné a morální vůdcovství modernizace země vyžívají ve své korupční symbióze. Jak dokazují i jiné výzkumy, podezření nejvyšších představitelů z korupce je u nás skutečně velké a fenomén „*korupční symbiózy elit*“ (Frič, 2002a) se stal veřejným tajemstvím.⁵

Předpokládaná neschopnost a korupce domácích elit jenom přispívají k beztak již rozšířeným pocitům dezorientace. Např. na jedné straně si více než polovina (57 %) dotázaných občanů myslí, že vlastně nikdo ani neví, kam ta naše společnost směřuje. A na straně druhé více než polovina respondentů (56 %) je přesvědčena, že vývoj naší společnosti je stejně dávno předurčen zájmy světových mocností. Jen v dezorientované společnosti mohou chaotický a konspirační scénář vývoje společnosti (logicky se vzájemně vylučující) fungovat vedle sebe, bez toho, aby pro občany ztratily svoji vysvětlující sílu.

Souhlasíte s tím, že ...

■ rozhodně/spíše souhlasím

Zdroj: CESES, 2002

⁵ Viz např. výsledky letošního reprezentativního výzkumu společnosti GfK Praha, který se zaměřil na otázky korupčního klimatu. V něm se tři čtvrtiny dotázaných shodly v názoru, že zkorumpovaní politici, úředníci a podnikatelé vytvářejí propojenou síť a vzájemně se podporují (Frič, 2002b).

O dezorientaci běžného občana svědčí i další rozpor. Podle názoru poloviny respondentů příští ekonomický růst v naší zemi se nevyhne tomu, aby neohrozil přírodu. Tato hrozba vyvolaná intenzivnějším zaváděním vědy a techniky do výroby nepochybně představuje a bude představovat jeden z nejzávažnějších problémů moderních společností. Moderní společnost se stala *rizikovou společností* (Beck, 1992) právě díky rozvoji vědy a techniky. Rizika a hrozby, jako jsou rozpoutání atomové války, šíření chemického znečištění,

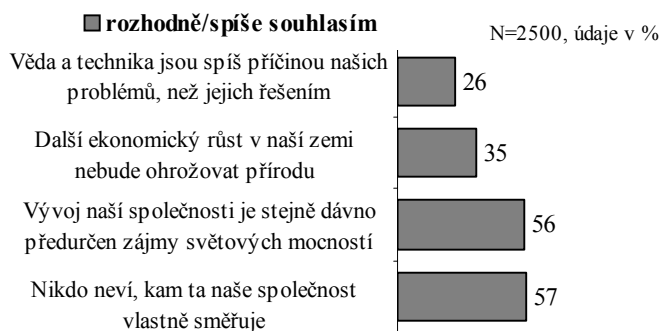
divoké genetické manipulace nebo skleníkový efekt, by bez přispění vědy a techniky nevznikly. Tato selhání se v ČR zatím nestala výraznějším podnětem k šíření *zdravé skepse* vůči probíhající scientizaci společnosti. Většina (63 %) obyvatelstva neprochází obdobím nějaké deziluze z omezených možností a selhání techniky a ani zde není patrná krize legitimacy vědy, na kterou poukazují společenští vědci v západních společnostech. Naopak **věda a technika v očích českého člověka nejčastěji vystupují jako efektivní nástroj řešení sociálních problémů, jehož kompetenci není potřeba nijak zpochybňovat.** Jak vyplývá z jejich přání rozvíjet se hlavně po technické stránce, je to právě věda, k níž občané ČR vzhlíží s nadějí, že jim pomůže lépe se v dnešním světě orientovat a vyřešit otázky, které si kladou ohledně směřování modernizace jejich společnosti.

1.1.2.5 Dvě cesty modernizace

Zpátky do Evropy! To bylo jedním z obecně sdílených hesel Sametové revoluce. Dnes se v české společnosti vedou spory o to, jak by měl návrat do Evropy vypadat. I když by naprostá většina obyvatelstva viděla ráda české hospodářství na stejné úrovni, jakou mají nejvyspělejší země EU, zatím není zcela jasné, jakou cestou bychom se měli k tomuto cíli dostat. Máme jít osvědčenou

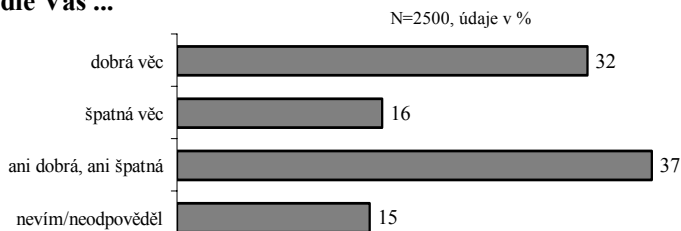
cestou modernizace uplatňované v západních zemích (která zahrnuje i náš vstup do EU), anebo bychom měli usilovat o vlastní *český model modernizace* (obdobně jako v případě konsolidace, kdy jsme vyvinuli metodu tzv. *privatizace českou cestou*, která byla ztělesněna hlavně v kuponové privatizaci)? Tato otázka není uvnitř české veřejnosti jednoznačně zodpovězena. **Většina (61 %) dotázaných občanů sice žádnou jinou cestu než westernizaci, tj. *přizpůsobování se západnímu světu*, nevidí, ale není touto cestou nijak zvlášť nadšena. Je to znát i na spíše rezervovaném hodnocení vstupu naší země do EU.** Jen třetina respondentů považuje členství České republiky v EU jednoznačně za dobrou věc. Největší část (37 %) se přiklonila k názoru, že naše členství bude mít jak své pozitivní, tak negativní stránky. Patnáct procent dotázaných tento krok dokonce považuje za špatnou věc.

Souhlasíte s tím že ...

Zdroj: CESES, 2002

Členství ČR v Evropské unii je podle Vás ...

Zdroj: CESES, 2002

V české veřejnosti převažuje mínění, že nám sice nezbyvá nic jiného než jít cestou westernizace, ale většinovou podporu získal i názor, že Češi a Moravané mohou přispět k obohacení západních vzorů rozvoje společnosti. Podle názoru většiny (69 %) dotázaných občanů by se Západ od nás mohl mnohému učit, i když je hospodářsky vyspělejší. Zatím není zřejmé, v čem by naše obohacení západních modernizačních vzorů mělo spočívat.

Dvě pětiny dotázaných nezbytnost postupovat západní cestou neuznávají a odmítají akceptovat představu modernizace naší země jako projektu její westernizace. Tvrdí, že by byl nesmysl snažit se napodobovat modernizaci západních zemí. Jisté rozpaky vzbuzuje skutečnost, že zatím nebyl vyvinut model

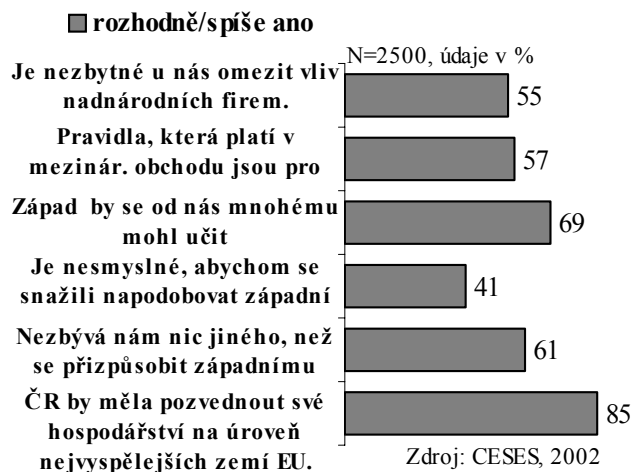
modernizace českou cestou. I proto spíše než na výhody české cesty poukazují tito občané na nevýhody a rizika západní cesty. Jako např. nevýhodnost pravidel mezinárodního obchodu pro ČR nebo negativní vliv nadnárodních firem. Tyto myšlenky mají u obyvatelstva dokonce mírně většinovou podporu. Uzavírání se před světem a nacionalismus však nejsou pouze českou specialitou, a proto nemohou posloužit jako předloha pro specificky českou cestu modernizace.

1.1.2.6 Priority modernizace

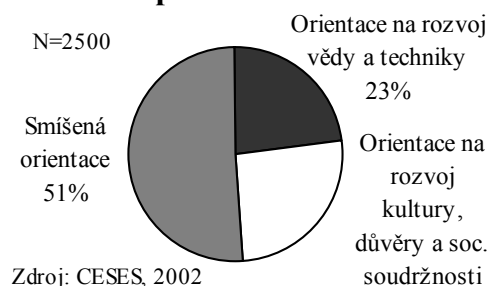
V situaci nedokončené konsolidace je pro českou společnost mimořádně důležité rozhodnout, která opatření mají být tahounem modernizačních procesů, jenž nás nejspíše přiblíží ke sdílené vizi ideální společnosti. Rozhodnout se není lehké. Již od dob Karla Marxe a Maxe Webera se sociální vědci přou o to, zdali motorem modernizačních změn jsou změny v technice a ekonomice, nebo naopak modernizaci pohánějí kulturní, politické a institucionální změny. Filozofové a sociologové dodnes zcela uspokojivou odpověď na tuto otázku neposkytlí. A jak řeší jejich *věcný spor* česká veřejnost? Domnívají se občané ČR, že je potřeba soustředit společné síly v první řadě na rozvoj vědy a techniky, anebo na rozvoj občanské kultury a mezilidských vztahů? Největší část, tj. polovina (51 %) respondentů řeší tento spor kompromisem. Podporuje názor, že prioritou je rozvíjet oba směry současně. Na druhé straně polovina respondentů se jasně rozhodla pro jednu, nebo druhou možnost. Jedna čtvrtina (26 %) preferuje soustředit se hlavně na rozvoj občanské hrdosti a odpovědnosti, důvěry a soudržnosti mezi lidmi. Tato část dotázaných zřejmě předpokládá, že stačí vytvořit dobré zázemí v občanské kultuře a v institucionálním rámci vztahů mezi lidmi a změny v technice a ekonomice se dostaví samy. Zbytek, tj. necelá čtvrtina (23 %) by chtěla podpořit především rozvoj nových průmyslových technologií, vědy a výzkumu. Jejich rozvoj údajně automaticky umožní i rozvoj kultury a mezilidských vztahů. Na tuto kartu vsadily i některé polistopadové vlády, a jak se ukázalo, byla to špatná volba.

Zanedbávání tvorby adekvátního institucionálního prostředí pro probíhající konsolidační procesy v ekonomice a politice způsobilo jejich stagnaci a deformaci. Výsledkem byla *blbá nálada* a šíření korupčního klimatu ve společnosti.

Souhlasíte s tím že ...

Která orientace je důležitější pro budoucí úspěch ČR?

Dá se říci, že obyvatelstvo ČR se přiklonilo k nejschůdnější cestě modernizace, kterou představuje kompromis mezi orientací na techniku a kulturu. Pro

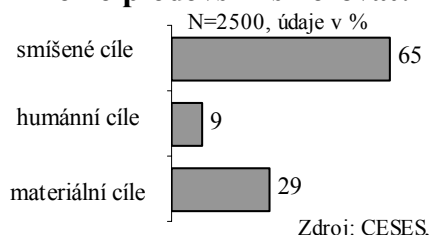
toto kompromisní řešení mluví racionální úvaha, podle níž má modernizace největší šance na úspěch tehdy, když se změny v technice a kultuře vzájemně podporují (Inglehart, 1997). Zároveň lze konstatovat, že českou veřejností nejvíce podporovaná kompromisní varianta stanovení priorit dalšího rozvoje země je v souladu s aktuální tezí teorie modernizace, která požaduje komplexní zaměření modernizačního procesu. Zatím nevíme, kloní-li se obyvatelé ke komplexní variantě modernizace na základě racionálních úvah, nebo jde spíše jen o jejich intuici a vyjádření aktuálních pocitů. Lze se však oprávněně ptát, jak je možné, že potřebu komplexní modernizace a její podporu v obyvatelstvu včas nerozezuly i politické elity?

Do jisté míry je možno odpověď na uvedenou otázku hledat v kompromisních postojích české veřejnosti k cílům, k jakým by měla naše země směřovat v nadcházejících deseti až patnácti letech. Jde hlavně o rozhodování se mezi konzumní a humánní orientací společnosti.⁶ **Dvě třetiny (65 %) dotázaných občanů se vyslovily pro smíšené konzumní (materiální) a humánní priority.** V souznění s již zmiňovanou obecně akceptovanou vizí ideální společnosti byl u respondentů patrný výrazně větší důraz na pořádek a materiální zajištění než na participaci a svobodu jednotlivce. Jednoznačně materiální priority si vybrala jedna čtvrtina (26 %) dotázaných, kterým se jako nejdůležitější cíl jeví udržet pořádek ve státě a boj proti růstu cen. Naopak jednoznačně humánního zaměření bylo jen 9 % dotázaných, kteří považovali za nejdůležitější zaměřit se na obranu svobody slova a na poskytování většího prostoru pro participaci lidí na rozhodování. Větší prostor pro participaci veřejnosti znamená větší tlak na chování elit. Jestliže zájem o jeho rozšiřování a využívání není dostatečně silný, nelze se divit, že elity jen těžko rozeznávají modernizační trendy a raději konzervují své dosažené pozice.

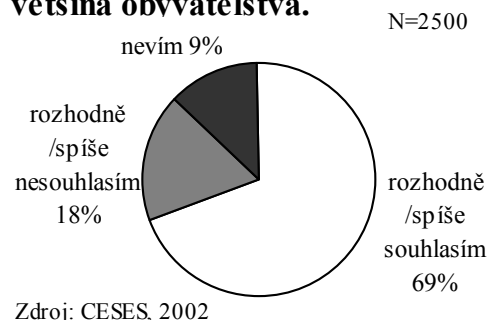
1.1.2.7 Logika modernizační strategie

Od poloviny devadesátých let z řad komentátorů české politické scény už nejednou zaznělo, že slabinou současné politické reprezentace je její neschopnost poskytnout svým voličům jasnější vizi rozvoje společnosti. Těžko říci, je-li to tím, že se vinou globalizace a rychlého životního tempa vývoj společnosti skutečně vymkl politikům zpod jejich kontroly, nebo je to jen otázka jejich pohodlí, ve kterém je ponechává nízká politická kultura občanů. Faktem nicméně zůstává, že většina populace chce znát směr, obsah a horizonty společné budoucnosti. Dokonce se ukázalo, že touží najít společnou vizi dalšího rozvoje společnosti. Více než dvě třetiny (69 %) respondentů konstatovalo, že nám takováto vize chybí. Opačného názoru byla jen jedna čtvrtina (24 %) dotázaných. Jasně tedy převládá snaha o konsenzuální, kolektivní způsob rozvoje ČR. **Modernizační změny by se podle většiny respondentů měly uskutečňovat na pozadí jedné široce sdílené vize, za níž by mohla jít většina obyvatelstva.** Zjištění, že občané touží najít jenom jednu společnou vizi, ještě neznamená, že dostali chuť vrátit se pod křídla jedné totalitní ideologie. Jednoduše *táhnout za jeden provaz* je podle nich efektivnější strategie. A také nechtějí postupovat naslepo, chtějí znát zaměření modernizace, které jsou součástí, což je první krok k tomu, aby modernizace české společnosti nabyla reflexivního charakteru.

K jakým cílům by měla naše země především směřovat?

Chybí nám jedna společná vize rozvoje ČR, za kterou by mohla jít většina obyvvatelstva.

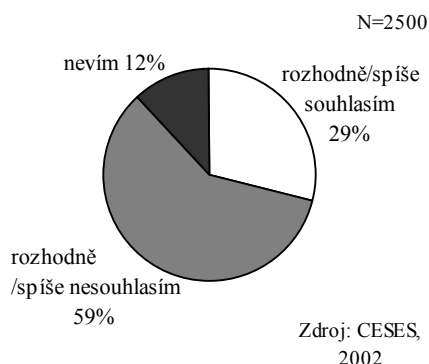

⁶ Tyto orientace byly zjišťovány pomocí Inglehartovy čtyřstupňové škály materiálních a postmateriálních hodnot (Inglehart, 1997).

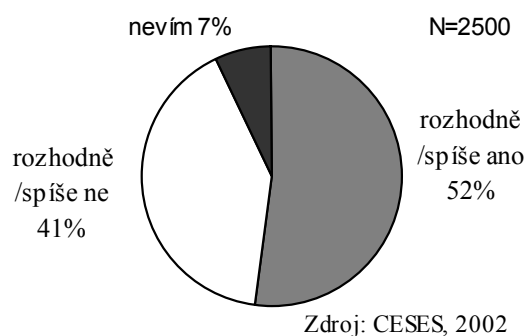
I když uskutečňování modernizačních změn podle společné modernizační vize vyhovuje nejen požadavkům reflexivní modernizace, ale i autoritářským tendencím (vyvolaným k životu konsolidačními problémy), naprostá většina obyvatelstva se nepřiklonila k extrémním, revolučním postojům. Existenci silných autoritářských tendencí dokumentuje zjištění, že 45 % respondentů si místo parlamentního dohadování přeje silného politického vůdce, který zavede pořádek. Z představ respondentů o ideální společnosti lze usuzovat, že tímto vůdcem má být spíše chladný a nezkorumpovatelný technokrat než horkokrevný nacionalista. **Kombinace silného vůdce a jedné velké vize indikuje, že v české společnosti dřímá značný potenciál vydat se modernizační cestou, jíž je vlastní spíše logika velkého vzmachu než logika malých kroků a drobné práce.**

Zklamání z doposud nenaplněných, ale mezi řádky politických projevů často mlhavě podněcovaných očekávání velkého modernizačního vzmachu po r. 1989 lze považovat za hlavní příčinu *blbé nálady* a deziluze nad nedokončenou konsolidací. **V rychlý modernizační vzmach české společnosti dnes otevřeně doufá jen malá menšina (14 %) populace.** Na druhé straně je potěšitelné, že otevřeně či skrytě očekávaný velký vzmach v zásadě není spojován s revoluční změnou společnosti. Jen 16 % dotázaných by chtělo uspořádání naší společnosti změnit radikální revoluční akcí. Tuto strategii podporují spíše nižší vrstvy obyvatelstva, což naznačuje, že jim jde více o zlepšení jejich současného sociálního postavení než o modernizační proměnu celé společnosti.

Nechme naši společnost, ať se vyvíjí v klidu sama po svém.

Spíše než parlamentní dohadování, Souhlasíte s názorem, že problémy občanů by měl řešit především stát a ne občané?

Spíše než extremismus je pro kolektivně koncipované modernizační změny hrozbou netečnost obyvatelstva. Více než jedna čtvrtina (29 %) dotázaných by ponechala naši společnost, ať se vyvíjí v klidu sama po svém. Problémem realizace modernizačních změn v ČR je skutečně občanská a politická kultura obyvatel, která je silně poznamenána rovnostářstvím a státním paternalismem. Sklon k rovnostářství byl patrný již při výběru vize ideální společnosti a lze ho doložit i zjištěním, že tři čtvrtiny respondentů si přejí snížit rozdíly v příjmech. Vliv státního paternalismu ilustruje názor poloviny (52 %) dotázaných, podle něhož by problémy občanů měl řešit především stát, a ne občané. Dvě pětiny (41 %) s tímto názorem nesouhlasí, což opětovně signalizuje značnou rozštěpenost české veřejnosti v postojích k strategii modernizace země. Jde o zvláštní efekt ve vědomí běžného občana, jehož nosným prvkem je spojení historických reziduí rovnostářské solidarity a pochopení nutnosti liberálních změn. Tento efekt se objevil již v polovině devadesátých let a byl pojmenován jako syndrom *českého liberála se státním větrem v zádech*.⁷

Stát v očích většiny občanů hraje v rozvoji společnosti hlavní roli, kterou si dokonce přejí posílit.

V odpovědích na otázku, kdo by měl mít na směřování naší společnosti větší vliv, než má dnes, respondenti nejčastěji zmiňovali úřady, tj. místní samosprávu (68 %), soudy (62 %) a státní správu (56 %). Nadpoloviční preference získaly ještě soukromé podniky a firmy. Diskuse a řešení problémů další modernizace české společnosti by se tedy podle občanů měly odehrávat hlavně v interakci úřadů a podnikatelů. Až pak by měly mít slovo odbory a dobrovolné (občanské) organizace, jejichž vliv si přejí posílit více než dvě pětiny dotázaných. Znovu se projevila převaha principu technokracie nad principem participace.

Nejméně (15 %) respondentů si přálo posílit vliv církví. Relativně malé preference získaly politické strany (34 %) a také mezinárodní organizace jako EU (37 %) a NATO (22 %). To znamená, že občané si

⁷ Již v roce 1995 jsme v reprezentativním výzkumu FSV zjistili, že 72 % občanů bylo zároveň jak pro svobodu, tak pro paternalisticky zajištěnou rovnost (Purkrábek, 1996: 13–39).

sice na jedné straně uvědomují potřebu společenské, resp. institucionální modernizace, která by umožnila rozbit korupční symbiózu elit a dokončit konsolidaci, ale na straně druhé dobře nechápou, že právě posílení vlivu mezinárodních struktur nám v tomto směru výrazně pomůže. Institucionální zakotvení našich poměrů do mezinárodních norem a evropského právního systému bude znamenat ukončení současného „*institucionálního provizoria*“ (Klvačová, 2002), jež dává našim elitám dobré šance bez obav praktikovat rentiérské životní strategie. Euroskeptická a haiderovská mediální rétorika některých politiků zatím celkem spolehlivě dokáže tento poznatek přehlušit.

1.1.2.8 Vůle k modernizaci

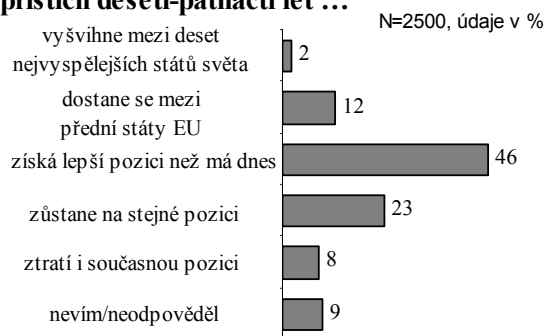
Úspěšná realizace jakékoliv kolektivní strategie vyžaduje, aby její nositelé v její úspěch věřili, tj. byli optimisticky naladěni, a zároveň aby byli ochotni pro její realizaci i něco obětovat. Navzdory problematické konsolidaci (kterou v očích občanů reprezentují nekalé praktiky v ekonomické soutěži, korupce elit a špatná vymahatelnost práva) **při pohledu do budoucnosti v české veřejnosti výrazně převládá optimismus**. Tři pětiny (60 %) respondentů očekávají, že si ČR v příštích deseti-patnácti letech polepší (když se nedostane mezi přední státy světa a EU, tak alespoň získá lepší pozici, než má dnes). Skeptický postoj zaujímá necelá čtvrtina (24 %) dotázaných, podle níž ČR zůstane zhruba na stejné úrovni, jakou má dnes. Otevřený pesimismus je vlastně jen osmi procentům dotázaných.

Význam převažujícího optimismu českého občana nejlépe vynikne na pozadí široce sdílené ambice dohnat úroveň hospodářství nejvyspělejších zemí EU. Běžně akceptovanou kolektivní životní strategií obyvatel ČR, jejímž cílem je vybudovat moderní evropskou společnost, lze bez nadsázky označit jako velmi náročnou, a to po všech stránkách (materiální a lidské zdroje, energie, čas, peníze...). Její realizace tedy nás všechny bude něco stát. Bude vyžadovat i určité oběti. Pak se lze oprávněně ptát, z čeho čerpá většina obyvatelstva optimismus, když na druhé straně nedůvěřuje spoluobčanům, že mají vůli něco pro realizaci této strategie udělat. **Většina (57 %) dotázaných je totiž přesvědčena, že obyvatelé ČR už nejsou ochotni přinášet oběti kvůli lepší společné budoucnosti**. Myslí to tedy občané ČR se svou kolektivní strategií skutečně vážně, nebo věří natolik sobě samým, že to dokážou i bez pomoci ostatních? Předcházející nálezy paternalistických sklonů naznačují, že nejspíše věří státu, který jako reprezentant a nástroj vynucené solidarity to za ně zařídí sám. Logicky, když je málo důvěry mezi občany (tři čtvrtiny dotázaných radí být ve styku s ostatními velmi opatrný), garantem jejich spolupráce musí být stát nebo jiná instituce, která je schopna vynutit si dodržování platných pravidel.

Jsou Češi a Moravané skutečně tak nedůvěryhodní egoisté, jak si sami o svých spoluobčanech myslí?

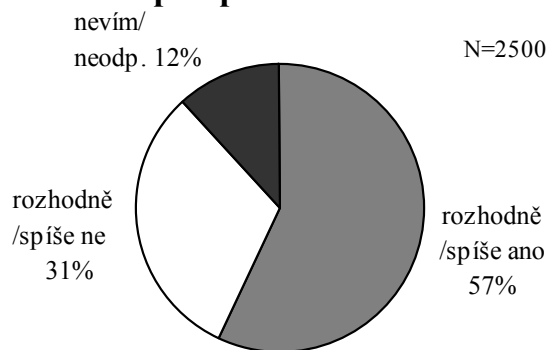
Jistě nebude velkým překvapením zjištění, že většina respondentů vůli k určitým obětem má, resp. alespoň ji deklaruje! Větším překvapením je to, že **navzdory problémům s dezorientací v rychle se měnícím moderním světě jsou občané v zájmu modernizace (která přináší prosperitu) ochotni obětovat i zbytky svého klidu a pohodlí**. Míra odhodlání ještě více zvýšit tempo života je poměrně vysoká. Téměř tři čtvrtiny (73 %) respondentů uvedly, že by podpořily modernizaci, i kdyby vedla k potřebě časté rekvalifikace, 59 % souhlasí v zájmu modernizace se zvýšením pracovního tempa a 42 % respondentů by nevadilo ani stěhování lidí za práci.

Očekáváte, že se Česká republika během příštích deseti-patnácti let ...

Zdroj: CESES, 2002

Souhlasíte s názorem, že obyvatelé ČR už nejsou ochotni přinášet oběti kvůli lepší společné budoucnosti?

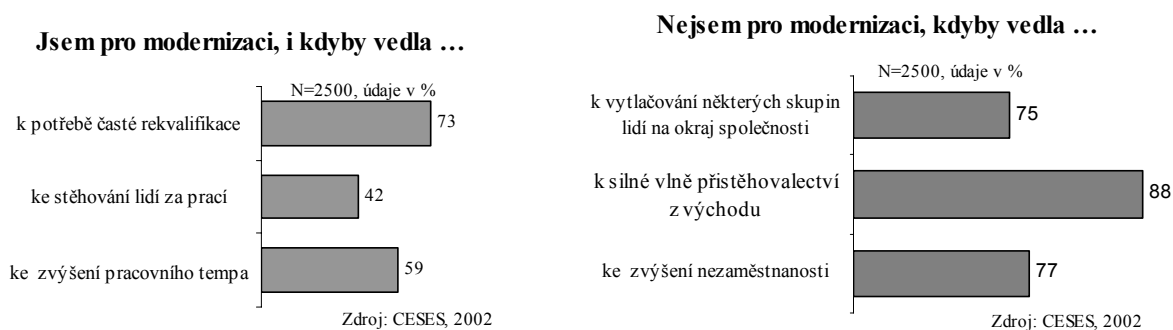

Zdroj: CESES, 2002

1.1.2.9 Modernizace versus solidarita?

Modernizace v očích občanů ČR znamená cestu k prosperitě. Za jakou cenu však chtějí být bohatí? Další zjištění ukázala, že míra odhodlání modernizovat má v populaci ČR své meze, které jsou vytyčeny především zásadami rovnostářské solidarity. Podpora modernizace v Čechách a na Moravě končí ve chvíli, kdy se její nezamýšlené důsledky projeví v nezaměstnanosti, sociální marginalizaci a v přistěhovalectví.

S největším odporem by se modernizace setkala tehdy, kdyby si vynutila vlnu přistěhovalectví z Východu. V tomto případě by ji odmítlo podpořit 88 % respondentů. Kdyby modernizace vedla ke

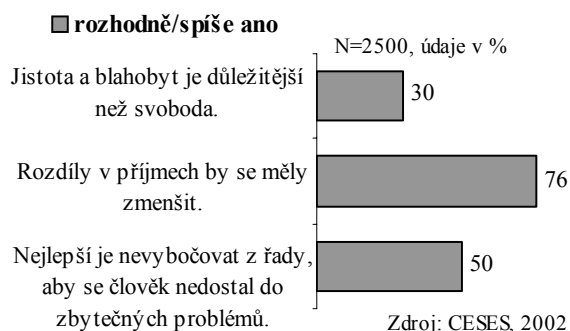

zvýšení nezaměstnanosti, setkala by se s odmítavou reakcí tří čtvrtin (77 %) respondentů. Taktéž tři čtvrtiny respondentů považují za důvod k odmítnutí modernizace vytlačování některých skupin na okraj společnosti. V pozadí těchto případů negativní reakce lze najít hrozbu sociálního konfliktu, kterou myšlení běžného občana odmítá akceptovat jako samozřejmou. Představa o modernizaci, jež způsobuje konflikty a narušuje sociální soudržnost společnosti, je v rozporu s historickou zkušeností naprosté většiny obyvatelstva. V dohledné minulosti žijících generací to byla právě modernizace (industrializace), která poskytovala stále nová pracovní místa a po dlouhou dobu způsobovala právě opačný problém, tj. na nová místa *nebyli lidé*. Modernizace byla *odjakživa* sázkou na jistotu. Představa, že v současné situaci je tomu naopak, že jejím atributem je nejistota spojená s narušováním obecně pojímané sociální soudržnosti, vyvolává u většiny obyvatelstva vlnu solidarity namířenou proti prosazování této představy do praxe. **Je zřejmé, že osud modernizace v ČR závisí na tom, dostane-li se do rozporu se solidaritou. V takovém případě se většina obyvatelstva postaví na obranu solidarity proti modernizaci.**

Vztah modernizace a solidarity je vztahem komplexním, to znamená, že se mohou navzájem jak podporovat, tak brzdit nebo narušovat. Vlastně bez solidarity není modernizační rozvoj vůbec možný, ale přílišná míra solidarity může modernizaci udusit. To lze dobře demonstrovat na příkladu éry socialistického Československa, kdy se *filozofie stejných žaludků* promítla do umělé přezaměstnanosti, nivelizace příjmů, uzavřenosti vůči cizincům a asimilační politice vůči minoritám. Všechny tyto faktory ve jménu rovnostářsky chápané solidarity hojnou měrou přispěly k prudkému zbrzdění a deformování modernizačních procesů a celkovému zaostávání za vyspělým světem (Machonin, 2000). Zděděná rovnostářská solidarita z období socialismu je i dnes silnější než ochota přinášet oběti v zájmu dosažení vyššího blahobytu společnosti. Raději ať mají všichni méně, ale stejně! Většina (76 %) si již teď přeje snížit rozdíly v příjmech.⁸ Zvýšený důraz na solidaritu než na modernizaci lze chápat jako další varování pro budovatele supervýkonné turbospolečnosti.

Vize blahobytu v moderní společnosti nedostala přednost ani před svobodou – 61 % respondentů nesouhlasí s názorem, že jistota a blahobyt jsou důležitější než svoboda. Tady je ovšem potřebné vzít v úvahu již známý údaj o preferenci pořádku na úkor svobody jednotlivce. Ten poukazuje na rozporné vnímání svobody u obyvatel ČR. Vysvětlení poskytuje Ladislav Holý (2001), podle kterého je svoboda v Čechách a na Moravě vnímána spíše jako svoboda národa než

Souhlasíte s tím že ...

⁸ V tomto požadavku nelze spatřovat jen snahu o navrácení *nakradeného majetku*, případně snahu o odstranění křiklavě vysokých, a tudíž *nespravedlivých* mzdových rozdílů.

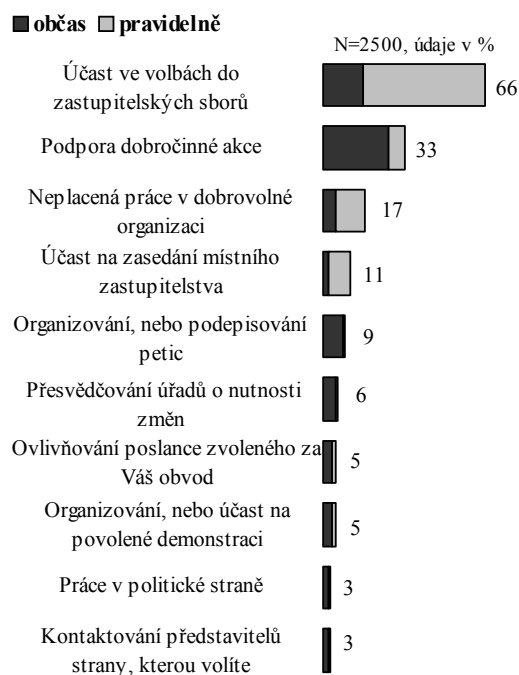
jednotlivce. Když tedy Češi a Moravané tvrdí, že svoboda má pro ně větší cenu než blahobyt, mají na mysli spíše svobodu národa než jednotlivce, a znovu se tak dostáváme k tématu solidarity.

1.1.2.10 Vliv občanů na strategii modernizace

Výsledky výzkumu odhalily ochotu většiny obyvatel ČR přinášet na oltář modernizace oběti v podobě vlastního pohodlí a klidného života. Je tedy zřejmé, že většinou jde o oběti čistě privátního rázu. Rekvalifikace, stěhování a vyšší pracovní výkon jsou aktivity povýtce soukromé. Byl by však běžný občan ČR ochoten v zájmu modernizace angažovat se i veřejně, tj. riskovat, že se spálí před očima ostatních? I tentokrát je situace spíše na váškách. Polovina respondentů preferuje životní strategii, podle které je nejlepší žít v klidu, příliš nevybočovat z řady, aby se člověk nedostal do zbytečných problémů. Dvě pětiny (42 %) se s touto strategií neztotožňují a jsou to právě ony, které modernizaci v ČR dávají šanci, aby se stala modernizací reflexivní, veřejně zevrubně prodiskutovanou a vyjednanou. Většina (74 %) obyvatelstva se sice zajímá o budoucnost, protože jí záleží na osudu země, ve které žijí, pro její úspěch je však nezbytné, aby tento zájem byl natolik silný, že přeroste v aktivitu. A znovu je česká veřejnost rozpolcená: mírná většina (53 %) respondentů se o budoucnost země zajímá jen málo nebo vůbec, ale mírná menšina (46 %) se o ni zajímá dost nebo velmi. **I když polovina obyvatelstva**

považuje za prioritu modernizaci demokracie cestou jejího většího otevření se občanovi, velká zátěž oportunních postojů typu: zbytečně se nemíchat do věcí, které člověka nepálí, naděje na brzké dosažení reflexivního stadia modernizace značně zpochybňují. Právě nízká občanská asertivita a oportunismus běžného českého člověka umožnily elitám ignorovat společenskou modernizaci a soustředit se na budování korupční symbiózy, tj. žít cizopasným (rentiérským) způsobem života (Benáček, 2001). Odpovědní občané, kteří spoléhají na stát, že za ně vyřeší jejich společné problémy, by logicky měli mít povinnost stát kontrolovat a ovlivňovat jeho rozhodování. Jestliže má kolektivní strategii realizovat stát, role jednotlivého občana bude spočívat ve vyvíjení tlaku na představitele státních institucí, aby se chovali tak, jak mají. Můžeme se tedy ptát: „*Jakým způsobem se občané ČR snaží ovlivnit stát tak, aby se choval v souladu s jejich přáními a představami o společné budoucnosti?*“ „*Jak plní své občanské povinnosti?*“ V demokratické společnosti může občan ovlivňovat chování státu různými způsoby. Nejběžnější, konvenční formou ovlivňování je účast ve volbách do zastupitelských orgánů. Z výsledků výzkumu vyplývá, že 50 % respondentů se účastní voleb pravidelně, 25 % občas nebo výjimečně a 23 % nechodí k volbám nikdy. Z celoevropského hlediska lze tyto údaje považovat za standardní, i když, jak víme ze statistických dat o volební účasti, ochota obyvatel ČR chodit k volbám soustavně klesá.

Jak často vykonáváte následující aktivity?

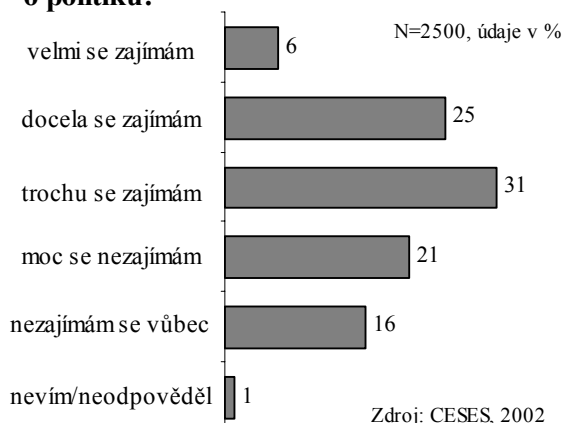
Zdroj: CESES, 2002

Volby se odehrávají jen jednou za čas a ne vždy se konají právě tehdy, když se rozhoduje o problémech, které občany zajímají. Proto demokracie poskytuje i jiné možnosti, jak může občan participovat na politice. Např. konvenční participace formou práce v politické straně, kontaktování čelných představitelů politické strany, kterou volí, nebo ovlivňování poslance zvoleného v jeho obvodu. Naprostá většina občanů však tyto formy ovlivňování politiky nevyužívá. Ani zájem o politiku obecně není nijak vysoký. Jen jedna třetina dotázaných se vyjádřila, že se o politiku zajímá více než *trochu*, což je významně nižší podíl, než je podíl těch, kteří stejný zájem projevili o budoucnost ČR. Za těmito postoji dotázaných občanů se rýsuje nejen **značná nedůvěra k velké politice, ale i rezignace na její možnosti realizovat kolektivní strategii modernizace společnosti.**⁹

Velká politika možnosti občanů participovat na rozhodování zdaleka nevyčerpává. Teorie reflexivní modernizace předpokládá, že zápas (veřejný diskurz) o směřování a charakteru modernizačních změn se odehrává den co den i na úrovni tzv. subpolitiky (Beck, 1994; Giddens, 1994), tj. na úrovni řešení problémů komunit, obcí a regionálních či lokálních institucí státní správy. Účast občanů ČR na subpolitice je již znatelně vyšší, ale není nijak oslnivě vysoká. Zasedání místního zastupitelstva se pravidelně účastní jen 2 % dotázaných a občas nebo výjimečně 21 %. Do přesvědčování úřadů o nutnosti změn se osobně pouští jen 17 % dotázaných, přičemž pravidelně tak činí jen 1 %. Z toho vyplývá, že ani v tomto případě není víra v efektivnost konvenční participace příliš vysoká. Dvě třetiny (65 %) respondentů jsou dokonce přesvědčeny, že na rozhodování o záležitostech jejich obce či města nemají žádný vliv. To znamená, že se cítí subjektivně nekompetentní (Almond, Verba, 1989) ve svém nejbližším veřejném prostoru čehokoliv dosáhnout nebo cokoliv prosadit. Tento pocit nekompetentnosti u většiny dotázaných převládá i navzdory tomu (nebo právě proto?), že značná část z nich se ve svém okolí pokouší alespoň výjimečně ovlivnit věci veřejné i nekonvenční, protestní akcí. Nejpopulárnější formou nekonvenční politické participace je podepisování petic, které alespoň občas nebo výjimečně praktikuje jedna třetina respondentů. Do organizování či účasti na povolené demonstraci se alespoň občas nebo výjimečně pouští 15 % dotázaných.

Široce pociťovaná občanská nekompetentnost a rezignace většiny obyvatelstva na ovlivňování věci veřejných do značné míry kontrastují s vírou respondentů v jejich schopnost ovlivnit svůj osobní úspěch vlastními silami – tři čtvrtiny (77 %) dotázaných věří, že člověk sám může ovlivnit, nakolik bude v životě úspěšný. Jako by své osobní perspektivy ani nespojovali s osudem celé společnosti, anebo doufali, že stát bude stejně realizovat strategii rozvoje společnosti, jež bude jakž takž úspěšná a zároveň pro ně přijatelná. Paradoxní charakteristika běžného občana jako *liberála se státním větrem v zádech* tedy nemusí být až tak daleko od pravdy. „*Malý český člověk*“ (Holý, 2001) je ohledně své vlastní budoucnosti i budoucnosti své země optimistický, ale v případě kolektivní strategie rozvoje země se více spoléhá na stát než na spojení vlastních sil se silami ostatních občanů.

Do jaké míry se Vy osobně zajímáte o politiku?

⁹ Tato nedůvěra ve schopnosti a vlastnosti politických elit je dlouhodobější a svědčily o ní i poznatky výzkumu FSV UK již v roce 1995 a 1998, kdy například 25 % dotázaných soudilo, že politici lžou a 65 % neprojevilo sebemenší zájem o činnost v žádném typu politické strany (viz: Purkrábek, M. et al., 1996, a Křížová, E., Purkrábek, M. et al., 1999). Tím klesala legitimita politických elit a také jejich schopnost nastolovat adekvátní témata politické agendy. Ve výzkumu tehdejšího parlamentu ČR sami poslanci přiznali, že podcenili legislativní opatření v řadě oblastí [péči o životní prostředí, sociální zabezpečení a ekonomickou reformu, a zvláště omezování kriminality a protikorupční opatření (viz: Purkrábek, M. a Duben, P., 1996)].

1.1.2.11 Deficit důvěry ve společnou akci

Samozřejmě ochota veřejně *riskovat svou kůži* a participovat na kolektivních aktivitách úzce souvisí s důvěrou v lidi, se kterými by člověk měl eventuálně *do toho jít*. Tato důvěra je u nás žalostně malá. Jen 18 % dotázaných vyjádřilo přesvědčení, že většině lidí lze důvěřovat. To je výrazně pod evropským průměrem (31 %, Možný, 2002: 126), což má jistě závažné důsledky na možnost realizace jakékoli kolektivní strategie v zájmu veřejného blaha. Důvěra je nutná pro vzájemné soužití, ale je i mazivem ekonomického systému a snižuje jeho tření – transakční náklady. Nedostatek důvěry se prodraží, vede k bujení administrativy a plýtvání energie na téma, jak ohlídat veřejný zájem. Různí badatelé začínají tento faktor intenzivně studovat a měřit jeho vliv na ekonomickou výkonnost (Fukuyama, 1995; Knack, 2000). Ekonomická aktivita není záležitostí jednotlivců, ale organizací, které vyžadují vysoký stupeň sociální kooperace. Všudypřítomná možnost podtrhu se v českých zemích stala nevysloveným mementem každé kooperativní strategie. Nakonec to nějak funguje, ovšem

Myslíte si, že ...

kvalitu, a tím i efektivitu veškeré spolupráce taková míra nutné ostražitosti zatěžuje vysokou režií. Tak vysokou, že nejsme v otevřeném světě dostatečně konkurenceschopní.

Deficit vzájemné důvěry je zároveň deficitem důvěry v společnou akci (Mojný, 1991), který většina občanů nahrazuje téměř bezmeznou vírou ve schopnosti expertů, a spíše než participativní demokracii preferuje státem placenou expertokracii (Müller jr., 2002). Reflexivní modernizace však vyžaduje přesný opak. Její podmínkou je právě nedůvěra k expertním systémům, resp. osvobození se od slepé víry v ně (Lash, 1994) a co nejširší pronikání občanů a jejich spontánně ustavených organizací do rozhodovacích procesů. **Deficit důvěry nás proto od moderní společnosti vzdaluje více než momentální zaostávání za technickým vývojem.** Většina obyvatelstva si tento fakt do značné míry uvědomuje a požaduje zaměřit modernizační úsilí na rozvoj důvěry a soudržnosti mezi lidmi (58 %) nebo na rozšiřování prostoru pro občanskou participaci (54 %). Bez kolektivního prosazování těchto požadavků lze jen stěží očekávat, že se expertokrati své moci dobrovolně zřeknou. Vzniká tak *začarovaný kruh*: občané si navzájem nedůvěřují, a proto do kolektivní akce vstupují jen zřídka, ale bez participace na společných, kolektivních akcích se jejich vzájemná důvěra nemá kde vytvořit, a proto si nedůvěřují. Jsou odkázáni na dobrou vůli expertokracie a jejich vliv na strategii modernizace země zůstává malý. I kvůli tomu naše společnost daleko více připomíná masovou společnost průmyslové éry kouřících komínů, kde jsou atomizované masy lehce ovladatelné soudrznými elitami, než moderní informační společnost, pro kterou je charakteristická kritická reflexe scientizace života a široká participace veřejnosti na rozhodování.

1.1.2.12 Nepolitická péče o veřejné blaho

Bylo by nespravedlivé konstatovat, že občané ČR přenechali péči o veřejné blaho zcela státu a expertům. Občanská kultura v Čechách a na Moravě nemá pouze pasivní dimenzi. Kromě jisté míry konvenční a nekonvenční politické participace náš výzkum zaregistroval i poměrně vysokou nepolitickou angažovanost ve prospěch veřejného blaha. Polovina (49 %) dotázaných občanů uvedla, že občas nebo výjimečně podpoří dobročinnou (charitativní) akci. Dalších 6 % akce tohoto druhu podporuje pravidelně. Více než polovina (56 %) dotázaných v minulém roce přispěla (peněžním nebo nepeněžním) darem na dobročinné účely. Značná část obyvatelstva se také věnuje dobrovolnictví. Jedna třetina (31 %) respondentů vykonává (alespoň výjimečně) neplacenou práci pro nějakou dobrovolnou organizaci. V minulém roce alespoň jednou takto pracovalo 27 % respondentů. Navíc dobrovolníci pracovali i v organizacích jiného typu:

pro místní samosprávu 15 % respondentů, pro soukromou firmu 9 % a pro státní správu 2 %. Aktivní, tzv. nepolitická starost o veřejné blaho dosahuje v moderních společnostech skutečně masového charakteru. Dárcovství a dobrovolnictví je zde považováno za občanskou ctnost. Heslo prezidenta USA J. F. Kennedyho: „*Neptejte se, co může vaše země udělat pro vás, ptejte se, co můžete pro svou zemi udělat vy!*“ se stalo neodmyslitelnou součástí vize moderní západní společnosti. Z mezinárodních srovnání (Salamon et al., 1999) vyplývá, že Česko je zatím v tomto směru za západními společnostmi značně pozadu, ale ve střední a východní Evropě je jednoznačným premiantem. Tuto pozitivní zprávu kalí zjištění, že většina obyvatelstva dostatečně nechápe význam dobročinnosti, resp. nepolitické participace. Dobrovolnické a dárcovské aktivity vnímá spíše jako kompenzaci deficitů státní péče (Frič et al., 2001) než jako přirozený projev občanské zralosti (Tošner, Sozanská, 2002).

Společenský význam dárcovství a dobrovolnictví jako *nepolitické* péče o veřejné blaho vystoupí do popředí, když si uvědomíme, že jde v převážné míře o organizovanou aktivitu, za kterou je potřeba hledat působení konkrétní občanské organizace, jež má své členy s jejich společnými zájmy a kolektivními cíli, kterých se snaží dosáhnout. Proto každé organizované sdružování občanů, ať už vědomě nebo podvědomě, ovlivňuje své okolí, jehož součástí jsou i instituce veřejné politiky. Organizovaná dobročinnost je jen zdánlivě nepolitická. Členství v dobrovolných organizacích otevírá jeho nositelům širší sociální svět, který je méně závislý na *velké politice* a významně ovlivňuje politické chování – např. zvyšuje míru subjektivní kompetence (Almond, Verba, 1989). **V ČR se lidé nejčastěji angažují ve sportovních a rekreačních organizacích**, což nás výrazně odlišuje od západních společností, kde se největším členstvím vyznačují církevní nebo odborové organizace. Jedná se zřejmě o pozůstatek socialismu, kdy byly sportovní organizace silně preferovány státem, a to hlavně z ideologických důvodů. V současnosti se k členství ve sportovních a rekreačních organizacích hlásí 16 % dotázaných občanů.

Druhou největší členskou základnou disponují tradiční spolky a sdružení, jako jsou např. hasiči, zahrádkáři, chovatelé, včelaři apod. Členství v těchto organizacích deklarovalo 15 % dotázaných. Dále následují odbory, jejichž členy je 10 % dotázaných, a kulturní organizace, kde působí 7 % dotázaných. Specifikou českého prostředí je relativně velmi malý podíl (6 %) členů církevních organizací (evropský průměr je 14 %; ale v Rakousku činí 26 % a ve Švédsku dokonce 72 %). Celkově, co se počtu členů týče, mají v ČR výraznou převahu *staré* dobrovolné organizace, tj. ty, které dokázaly přežít éru socialismu a vyznačují se hierarchickou, svazovou strukturou. Členská základna nových organizací (založených po

Členství v dobrovolných organizacích

Zdroj: CESES, 2002

roce 1989), působících hlavně v oblastech zdraví, sociální péče, ochrany přírody a lidských práv, je výrazně menší.¹⁰

Bez ohledu na stáří a zaměření dobrovolných organizací je pro modernizaci důležité, že členství v dobrovolných organizacích pomáhá budovat sociální kapitál, tj. snižuje deficit důvěry ve společnosti. Současná moderní podoba dobrovolnictví, ale i dárcovství vlastně představuje organizovanou solidaritu zdola. Solidarita budovaná na základech často podceňovaných, drobných dobročinných aktivit tak paradoxně představuje jednu z mála nadějí, kterou Česko pro dosažení reflexivního stadia modernizace má. Protože jen díky vzájemné důvěře budeme schopni překonat svou přílišnou závislost na expertních systémech a protnout začarovaný kruh rezignace na ovlivňování společné budoucnosti.

1.1.2.13 Nositelé modernizačních změn

Nedávný vývoj naší společnosti a její současný dosažený stav hodnotí prakticky všechny společenské skupiny stejně. Na rozdíl od téměř univerzálně sdíleného pohledu na stav naší společnosti je pohled do budoucna výrazně diferencován. Ideální vize naší společnosti navrhované cesty a prostředky jejich dosahování, vyjadřované jednotlivými skupinami obyvatel se mezi sebou výrazně liší. Nejedná se vždy o stejné dělení společnosti.

Z hlediska pohledu do budoucnosti se občané České republiky liší především podle toho, nakolik se aktivně zajímají o svou budoucnost a o budoucnost své země, nakolik jsou připraveni na náročné podmínky na rozvíjejícím se trhu práce. Do diferenciace se bude promítat úroveň a specializace jejich vzdělání, náročnost jejich profese a sekundárně také věk, částečně odrážející schopnost lidí přizpůsobovat se změnám.

Obyvatelé ČR se rozdělují na aktivní a optimistické, a na pasivní, očekávající budoucnost spíše s obavami. Ukazuje se, že například vztah k Evropě a ke světu do značné míry souvisí s tímto optimismem a aktivitou. Nezanedbatelné procento těch, kteří váhají a v jednotlivých případech nejsou rozhodnutí, bude třeba přesvědčit v osobních rozhovorech. Jsou to především názoroví vůdci, kteří jsou schopni v interpersonální komunikaci formovat dosud nevyzrálé veřejné mínění názorově závislých. Jsou přítomni ve všech složkách společnosti a komunikačně se uplatňují především ve svém sociálním okolí. K našim zjištěním patří, že názoroví vůdci většinouvé náleží k těm částem populace, které aktivně prosazují modernizační změny a chápou budoucnost České republiky z optimističtějšího pohledu, z hlediska šancí na změny k lepšímu. Diskuse, debaty, konverzace jsou cestami, jež pomohou překonat existující obavy v některých případech i podstatné části veřejnosti.

Z výzkumu vyplývá, že profesionálně zdatní, vysoce vzdělaní lidé se zájmem o budoucnost a o veřejné dění podporují ekonomický výkon, preferují modernizační změny, dávají přednost rozhodování odborníků, přejí si rozvoj talentů, považují náš vstup do EU za jednoznačně dobrou věc, oponují většinovým obavám před nadnárodními firmami nebo z omezeného vstupu českých výrobců na zahraniční trhy a projevují největší vůli k nutným změnám ve svém životě v zájmu prosazení modernizace. Některá rizika, která by modernizační změny případně doprovázela, jsou i pro tyto skupiny obyvatelstva nepřekročitelná a vyvolávala by jejich odmítavé stanovisko k procesu společenské modernizace.

1.1.3 Individuální životní strategie

Hledání kolektivní vize rozvoje společnosti nelze *odstrihnout* od toho, jak občané vnímají svou budoucnost. Kromě představy o směřování naší země má bezpochyby každý dospělý člověk také představu i o své vlastní, individuální životní cestě. Anticipace budoucího ovlivňuje jeho aktuální jednání, myšlení a postoje. Je-li svět nahlížen s vědomím, že *bude lépe*, jsou bolesti a strasti mnohem snesitelnější, než když se člověk domnívá, že nejlépe již bylo nebo právě je. Předpokládali jsme, že mezi představami o individuální a kolektivní budoucnosti existuje určitý vztah a pochopení postojů k vlastní budoucnosti může být jedním z klíčů k pochopení postojů ke kolektivní budoucnosti. Tento předpoklad se naplnil.

Budoucnost tvoří jednu osu našeho uvažování a myšlení, našich představ o světě.¹¹ Její význam je však individuálně proměnlivý. Známa píseň nás například nabádá, že „*jen pro ten dnešní den stojí za to žít*“.

¹⁰ Výjimkou je např. míra členství v organizacích na ochranu životního prostředí, která odpovídá evropskému průměru (5 %), a míra členství v organizacích pro pomoc starým nebo postiženým lidem je téměř srovnatelná s evropským průměrem (4 % u nás oproti 6 % v Evropě, Možný, 2002: 124).

¹¹ Sociolog Mark Zborowski ukázal, jak vnímání budoucnosti v různých kulturách (židovské, italské a americké) vede k odlišnému chování a jednání, když lidé onemocní. Italové, kteří byli *orientováni* k přítomnému stadiu choroby, byli ochotni požádat o léky nabízející bezprostřední úlevu, zatímco židovští pacienti tyto léky odmítali s ohledem na možné následky. Obávali se přitom, že jejich zdravotní stav by se mohl ještě zhoršit. Také Američané byli opatrní vůči užívání léků k bezprostřední úlevě, neboť

V každodenním životě zase často říkáme „už žije jen v minulosti“. Konečně mnozí – zejména pak futurologové – se nás snaží přesvědčit, že při jakémkoli jednání musíme mít na zřeteli především budoucnost:

„Až budou tuto posedlost budoucností sdílet miliony, pak budeme mít společnost, která bude na důsledky změn připravena mnohem lépe.“ (Toffler, 1992)

1.1.3.1 Hledíme vpřed, nebo vzad?

Jak je tedy naše populace jako celek nejspíše orientována? Platí názor, že „jedinec v moderní společnosti ... nepropojuje již minulost s budoucností, spotřebovává se plně žitím přítomnosti“ (Keller, 1996: 68), anebo je pravdě blíže tvrzení, že „současný člověk zůžil prožitek přítomnosti na nezachytitelný bod a svoje prožívání přesouvá do minulosti a budoucnosti“? (Šípek, 1994: 192) Nebo se snad máme držet názoru José Ortegy Y Gasset, podle něhož „minulost v moderní době už postrádá souzvuč s budoucností, je neužitečná, nemůžeme ji obdivovat ani respektovat“ (Ortega Y Gasset, 1993: 122), a proto nám zůstává jen budoucnost, která je principiálně nejistá?

Výsledky výzkumu ukázaly, že v populaci ČR je nejvíce (30 %) těch, kteří se orientují do minulosti (to nejhezčí již mají za sebou), jen o něco méně (27 %) je těch, kteří se orientují do budoucnosti (to nejhezčí na ně ještě čeká), zatímco zřetelně nejméně (16 %) je těch, kteří žijí přítomností (to nejhezčí právě prožívají). Musíme vzít v úvahu také to, že více než pětina dotázaných uvedla, že tímto způsobem vůbec neuvažuje. Nicméně dalším dotazováním bylo dominantní postavení orientace na minulost v české populaci potvrzeno. Na otázku: „Jaké období života považují respondenti za nejhezčí?“, více než 80 % z nich odpovědělo, že za nejhezčí životní období považuje mládí, tj. období do třiceti let věku (přítom respondentů mladších třiceti let bylo méně než 30 %).

Pokud porovnáme výsledky těchto dvou přístupů ke zjišťování časové orientace, zjistíme jistý rozpor, který lze pozorovat u 40 % respondentů. Tento rozporný postoj v časové orientaci respondentů by se dal formulovat následovně: „Obecně řečeno, nejhezčí období života již mám za sebou, přesto doufám, že mě osobně to nejlepší ještě čeká.“ Dá se předpokládat, že za tímto rozporným postojem se skrývá univerzální rys lidské povahy, tj. naděje. Podle mnohých filozofů, teologů, ale i psychologů má člověk naděje, protože lidský život je z definice neuzavřený: „...pro lidský život je příznačné, že mu vždy ještě 'něco chybí', co se jako možnost být ještě nestalo skutečností... Vždy je ještě něco před námi, vždy je ještě něco možné.“ (Heidegger, cit. podle Plügge et al., 1992: 249). I v době největší beznaděje hledíme k budoucnosti s nadějí: „Dokud kdokoli žije, žije z naděje.“ (tamtéž: 250).

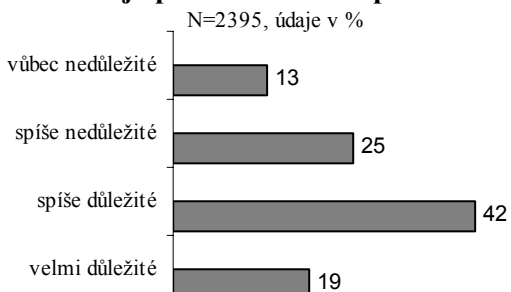
Jak ale vysvětlit vysoký podíl těch, kteří uvedli, že to nejhezčí již mají za sebou? Samozřejmě že zcela klíčovou determinantou je v tomto případě věk. Jen 6 % respondentů do 27 let se domnívá, že to nejhezčí již prožili, zatímco ve věkové kategorii nad 71 let jde již o 90 %. Velmi důležitá je také celková spokojenost se svým životem, nespokojení lidé jsou převážně ti, kteří se orientují do minulosti, s výjimkou mladých – ti naopak očekávají, že bude lépe, resp. jejich nespokojenost může být vyvolána jistou frustrací z doposud nenaplněných očekávání.

Samotná orientace na určité časové období – minulost, přítomnost či budoucnost – nám ještě neříká nic o její síle, resp. vlivu na jejího nositele. Víme už, že minulost a přítomnost ovlivňují chování lidí velmi silně. Ale jaký je vliv budoucnosti? Jak silně se do každodenního chování jednotlivců promítají jejich představy o tom, co je čeká? To, jak dokáže očekávaný vývoj událostí organizovat náš současný život, záleží také na tom, jak ostré kontury naše představy o budoucnosti mají. Je důležité, jde-li jen o mlhavé vize, nebo o zcela jasné a přesné plány, a jsou-li

tyto plány vnímány nezávazně, anebo zcela vážně.

Vliv budoucnosti lze tedy posuzovat i podle toho, jakou důležitost jednotlivci připisují plánování ve svém osobním životě. Ze získaných dat vyplývá, že tři pětiny respondentů považují plánování ve svém životě za rozhodně, resp. spíše důležité, naopak za spíše nebo rozhodně nedůležité označily plánování dvě pětiny respondentů (avšak pouze pro 15 % není plánování důležité vůbec). Plánování, a tudíž aktivní orientace do budoucnosti velmi souvisí s vírou, že jednatel může sám ovlivnit, nakolik bude ve svém životě úspěšný. Dotázaní občané, kteří věří, že mohou ovlivnit svůj vlastní úspěch, považují plánování za mnohem důležitější než ti (fatalisté), kteří na ovlivňování své budoucnosti již dopředu rezignovali. Docenění významu plánování významně souvisí i

Nakolik je pro Vás důležité plánování ?

Zdroj: CESES, 2002

i oni vnímali svoji bolest z hlediska delší perspektivy. Na rozdíl od Židů však svoji budoucnost nahlíželi s optimismem a nadějí (podle Lauer, 1981: 68).

s optimistickým či pesimistickým očekáváním, co přinese budoucnost. Optimisté docenují plánování výrazně více (80 %), zatímco pesimisté jen 38 %.

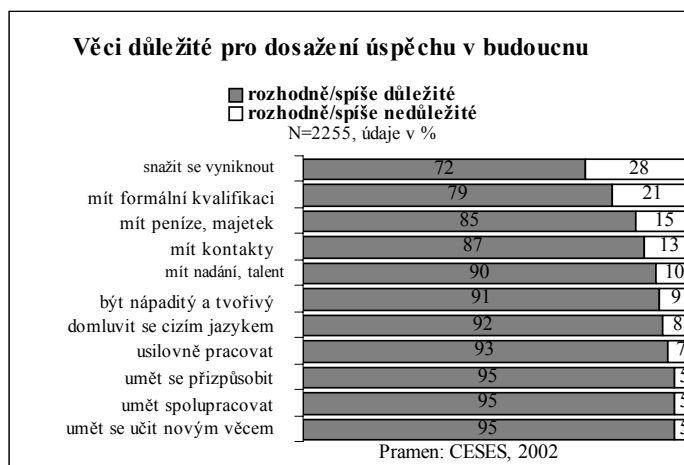
Zkoumání časových perspektiv v USA přineslo zajímavé zjištění, že mezi individuální a kolektivní perspektivou může být zásadní rozpor. Podle rozsáhlého amerického výzkumu (provedeného na žácích základních škol) „...většina žáků předvídá chmurnou americkou i světovou budoucnost, ale také, paradoxně, nadějnou budoucnost osobní.“ (Whaley, 1991: 9). **Hypotéza osobního optimismu a kolektivního pesimismu se u nás nepotvrdila.** Pokud jde o relativní postavení ČR a změny v osobním životě, jen méně než 9 % předpokládá, že se zhorší postavení ČR, zatímco skoro 19 % očekává zhoršení osobního života. **Mezi individuální a kolektivní budoucností je velmi silný vztah** – jen 8 % respondentů očekává zlepšení svého života a zároveň zhoršení postavení ČR.

Čím je dáno to, co očekáváme v budoucnosti a zda k ní vzhlížíme s optimismem nebo pesimismem? Další analýza prokázala, že v první řadě je to současná situace – lidé spokojeni věří, že bude ještě lépe, naopak lidé již teď nespokojení očekávají další zhoršení. To naznačuje, že **budoucnost je pojmána hlavně jako prodloužení současného stavu.**

1.1.3.2 Co bychom měli dělat a co skutečně děláme pro zlepšení své budoucnosti?

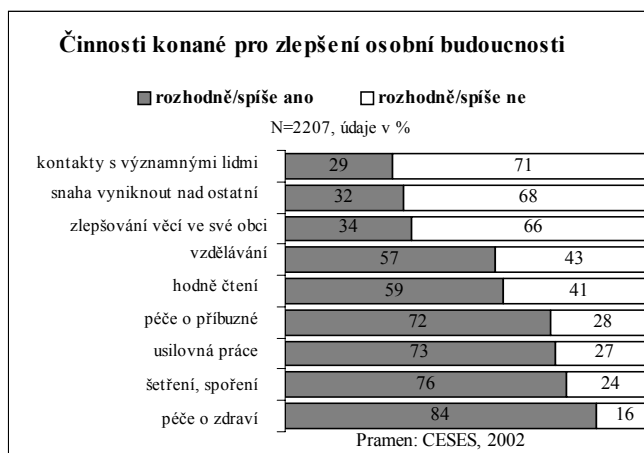
Jestliže většina lidí nějakým způsobem plánuje, tak jaké věci považují za důležité pro dosažení úspěchu v budoucnosti? Jaká je laická prognóza nároků na budoucí úspěšné muže a ženy podle názorů české veřejnosti? Do skupiny nejčastěji zmiňovaných podmínek úspěchu v budoucnosti patří schopnost učit se novým věcem, umět se přizpůsobit okolním podmínkám, umět spolupracovat s druhými, domluvit se cizím jazykem a usilovně pracovat. Vesměs jde tedy o pružnost a výkonnost, což jsou kompetence dobře ladící s obecně sdílenou vizí modernizace země a s aspiracemi větší části obyvatelstva budovat supervýkonnou turbospolečnost. Jedná se tudíž o kompetence, o kterých se hodně mluví a které zdůrazňují jak odborníci, tak např. zaměstnavatelé. Do sdílené vize moderní společnosti informačního věku zapadá i další skupina kompetencí: nápaditost, tvořivost a talent, jež považuje za podmínky budoucího úspěchu 88 % respondentů. Za méně důležité – i když zdaleka ne nedůležité – jsou považovány společenské kontakty (85 %), peníze a majetek (83 %) a formální kvalifikace (77 %). Jako nejméně důležitá se respondentům jevila snaha vyniknout nad ostatní (70 %).

Z výše uvedeného plyne, že **Češi očekávají do budoucna poněkud meritokratičtější společnost než nyní.** V moderní společnosti se podle nich bude třeba nepřetržitě učit a umět spolupracovat s druhými. Na druhé straně schopnosti vyniknout už takový význam nepřikládají, jako by úspěch měl přijít sám, jen když člověk *tvrdě maká*. Anebo je snad snaha vyniknout stále ještě považována za něco neetického? Jisté rozpaky vzbuzuje i relativní nedůležitost *formální kvalifikace*. Celá pětina považuje formální kvalifikaci, osvědčení či diplom pro budoucí úspěch za nedůležité. Jinak jsou **očekávání lidí ohledně podmínek úspěchu v budoucí české společnosti velmi optimistická.** Data nepotvrzují fatalismus typu: „*Za peníze půjde koupit všechno!*“ či „*Úspěchu se dá dosáhnout jen podvodem!*“ Na druhé straně občané neočekávají ani snížení významu peněz či kontaktů, i když předpokládají, že v budoucnu budou osobní kvality přece jen o něco důležitější než známosti a bohatství.

Představy o tom, co by bylo třeba dělat, je jedna věc, skutečná realizace věc druhá. Co tedy lidé skutečně pro zlepšení své budoucnosti dělají? Nejčastěji se snaží pečovat o své zdraví. Tento názor uvedla 84 % dotázaných. Následuje šetření, spoření (76 %), usilovná práce (71 %) a péče o příbuzné (69 %). Z této orientace se poněkud vymyká další skupina aktivit – *práce na sobě*, která následuje až s jistým odstupem. Jen 56 % respondentů se nějakým způsobem vzdělává a pouze o něco málo více respondentů uvedlo, že hodně čte. Další vzdělávání je samozřejmě zásadně ovlivněno věkem respondenta. Zatímco podíl respondentů v produktivním věku, kteří se dále vzdělávají, lze považovat za zcela nedostatečný,

vezmeme-li v úvahu požadavek celoživotního učení, je potěšitelné, že existuje značný podíl starších respondentů nad 70 let, kteří uvedli, že se dále vzdělávají.

Obecně lze říci, že občané peníze spíše spoří, nežli je investují do sebe (např. do vzdělávání). To je velmi zarážející strategie, zvláště v dnešní době, kdy investice do vzdělání mají mnohonásobně vyšší návratnost než spoření peněz, kde úroková míra nepokryje ani inflaci. Získaná data naznačují nejen stále nepříliš velkou ochotu vzdělávat se, ale také malou schopnost hospodařit s penězi a dobře je investovat. Ještě více zarážející je to, že většina respondentů nespojuje zlepšení svého osobního života v budoucnosti s ovlivňováním širšího společenského kontextu. Pouhá třetina dotázaných občanů se snaží zlepšovat věci ve své obci a jen čtvrtina se snaží navazovat kontakty s významnými lidmi. I z těchto dat plyne, že většina obyvatelstva na ovlivňování věcí veřejných prostě rezignovala.

Celkově lze dominantní individuální životní strategii charakterizovat jako osobní a výkonovou (ovšem při snaze zachovat si zdraví), ale bez ochoty riskovat a investovat do rozvoje svých osobních kvalit.

1.1.3.3 Hodnotové orientace

Osobnostní hodnotové orientace jsou jedním z důležitých pramenů individuálních úvah o budoucnosti. Jsou zdrojem motivace a norem chování a mění se jen velmi zvolna. Proto mohou sloužit i jako korektiv manifestovaných postojů o budoucích cílech a chování. Ukazuje se, že v naší společnosti lze rozpoznat **tři skupiny osobnostních hodnotových orientací**. Především jde o orientaci spíše neaktivní, **zaměřenou na přizpůsobování se podmínkám a čekání na příležitost, nikoli na vyhledávání příležitostí**, tj. spíše konzervativní (spoléhající na hodnoty osvědčené v minulosti). Druhou skupinu tvoří hodnotové orientace, které jsou spojeny s **korektním, aktivním a slušným chováním**. Třetí skupinu tvoří spíše **orientace kořistnické, konfliktní, zaměřené na střet a spoléhající na klientelu**. Současný výskyt výrazně protichůdných hodnotových orientací znovu utvrzuje o nesourodosti, neusazenosti a nestabilitě hodnotových orientací v současné společnosti ČR.

Detailnější pohled na osobnostní hodnotové orientace vypovídá o převažujících dílčích tendencích:

Ať je typové zaměření jakékoliv, kolem 85 % populace spoléhá při jejich naplňování na sebe, na vlastní síly, nikoli na pomoc lidí z okolí nebo na Boží prozřetelnost.

Vysoce zastoupena je i solidární orientace; spolupráce převažuje nad soutěžením a střety rovněž asi u 85 % dotazovaných.

Jasně také převládá orientace na povinnosti nad orientací na zábavu, zaměření na obezřetné přístupy k řešení problémů (s přípravou na tato řešení) nad řešením ad hoc, a méně, ale stále ještě výrazně převažuje zaměření na střídmost nad hédonismem (tady je poměr asi 3 ku 2). Ve stejném poměru převládá konformita nad prosazováním vlastního názoru. Současně však v přibližně shodné proporcii převažují snahy o hledání nového nad spoléháním na staré.

Korupční tendence v životních strategiích obyvatelstva jsou sice v menšině, ale značná část populace na ně spoléhá a vytváří tak rozsáhlou základnu pro šíření korupčního klimatu ve společnosti. Většina (58 %) dotázaných ve svém životě kategoricky vylučuje možnost někoho uplatit. Na druhé straně 42 % dotázaných se řídí zásadou *nebát se dát úplatek, když není zbylí*.

Hodnotové orientace spojené s rizikem nebo opatrností jsou velmi vyrovnané. Větší část (53 %) dotázaných však pod vidinou možného úspěchu ve svých životních strategiích upřednostňuje rychlé, i když rizikové jednání před uvážlivým nebo zdrženlivým přístupem.

Většinou vítězí hodnotové orientace v zásadě tradiční, které se příliš v osobní rovině nevzdalují obsahům spojeným s křesťansko-židovskou tradicí chápání toho, co je hodnoceno jako dobré. Lze

předpokládat, že modernizační trendy a tendence v naší společnosti mohou počítat s hodnotovou podporou spíše tradiční, spíše spojenou s tendencí být slušný než být vítěz, ať to stojí, co stojí. Podpora rychlých změn, riskantních kroků a frontálního pronikání novinek ale není příliš výrazná. Zjištění, že více než 80 % české populace si myslí, že každý člověk může sám ovlivnit, nakolik bude v životě úspěšný, nabývá na obsahu spojeném s tím, že tohoto úspěchu se sluší dosahovat spíše obezřetnějšími, konformnějšími, ale také solidarizujícími postupy s jinými než cestou bez respektu k okolí, cestou sebeprosazení za každou cenu.

Hodnotové orientace zaměřené především na veřejné otázky, na hodnotové tendence spoluutvářející kolektivní identitu – zjednodušeně řečeno kolektivní hodnotové orientace – jsou blízké představám o kolektivní strategii rozvoje.¹² Již bylo konstatováno, že pro naši populaci je příznačné, že dává jasně přednost rovnostářským tendencím a očekáváním pomoci od státu, a ne od občanů. Stejně tak platí, že jde o společnost výrazně odmítající cizince (54 % respondentů souhlasí s výrokem: „*Cizincům by se měla v naší zemi zakázat veškerá politická činnost*“ a jen třetina respondentů s tímto výrokem nesouhlasí) a s oportunními postoji k veřejným záležitostem. Největší rozdíly ve váze těchto hodnotových orientací jsou podle vzdělání, menší a méně rozpoznatelné podle věku. Pohlaví ani víra nediferencují, bydliště dotazovaných podle krajů jsou k různým hodnotovým orientacím v odlišných vztazích.

Ukázalo se především, že **se vzděláním se posouvají všechny kolektivní hodnotové orientace směrem k těm, které spíše odpovídají současným požadavkům modernizačních procesů.** Totiž že s růstem úrovně vzdělání v naší společnosti klesají rovnostářské tendence, roste váha a význam svobody, klesá xenofobie, klesá paternalistický vztah ke státu, roste aktivita, snaha vyniknout a prosadit se. Znovu se potvrzuje význam vzdělání nejen jako zdroje ekonomického růstu a životního stylu, ale v podstatě jako základny modernizačních procesů s dosahy do všech významných částí života společnosti. Ve vztahu k věku rozdíly nejsou jednoznačné. Zdaleka ale neplatí, že by snižující se věk byl vždy nositelem dynamičtějších, otevřenějších a tvořivějších hodnot. Na druhé straně je xenofobie přece jen nižší u mladších částí populace a podobně je tomu i s tendencí ke konformitě a spoléhání se na stát. Nicméně představa o tom, že nové nastupující generace – nezatížené zkušeností z *reálněsocialistického systému* – budou nositelem hodnot spojených s otevřenou, demokratickou, občansky zdatnou a multikulturní orientací, se ani tentokrát nepotvrdila.

Zdá se, že **přípravenost na trendy, které představují základní výzvy modernizace, je v naší společnosti nevelká a neroste.** A takové výzvy, či dokonce příkazy modernizace nastanou, protože jde o atributy té fáze modernizace, k níž se blížíme: jsou to výzvy k otevřenosti vůči cizímu, vůči novému, vůči diferenciaci, výzvy k otevřenosti vůči akutní potřebě vstupovat mnohem aktivněji do světa svobody a odpovědnosti za sebe sama. I tady se ukazuje značný rozpor mezi individuálními hodnotovými orientacemi – s převahou spoléhání na sebe sama – a kolektivně zaměřenými hodnotovými orientacemi, kde spíše narůstá potřeba spoléhání se na stát, rovnostářství, jistotu a blahobyt.

Trendy založené v předchozím více než desetiletém vývoji hodnotových preferencí budou s největší pravděpodobností nadále pokračovat. Je tak možné do budoucna (v rozpětí kolem 10 let) v naší společnosti očekávat, že **váha volného času a nejbližší společenské sítě (přátel a známých) mezi hodnotami poroste, především v souvislosti s dlouhodobě nízkými (a možná se proti dnešní úrovni ještě snižujícími) hodnotami politiky a náboženství a i s poklesem hodnot práce a rodiny.** Hodnota rodiny a práce bude stále vysoká, ale jejich místo na vrcholu hodnotového žebříčku zřejmě vystřídá hodnota volného času a možná i hodnota nejbližší společenské sítě mimo rodinu. Váha hodnot politiky a náboženství bude nabývat na významu především jako diferenciativní hledisko ve společnosti.

1.1.3.4 Přináležitost k územně politickým celkům

Problém identity je v moderní globalizující se společnosti problémem významným a může nabýt poměrně snadno podob blízkých krizí. Státy a jiné územně politické celky, se kterými se jejich obyvatelstvo neidentifikuje, směřují dříve či později k zániku. V současnosti tato hrozba do jisté míry visí i nad projektem Evropské unie. A zároveň jsou protagonisté evropských integračních procesů často obviňováni, že chtějí v EU *rozpouštět* národní identity jako *kostky cukru v kávě*. Jiní zase chtějí budovat *Evropu regionů*, protože přináležitost k regionu je v jejich očích *přirozenější* než přináležitost ke státu nebo k nadstátnímu útvaru. Pro další vývoj v Evropě je tedy životně důležité, jak silné jsou kolektivní identity spojené s různými územně politickými celky a jestli se navzájem dobře snášejí, anebo naopak spíše vylučují.

¹² Dělení osobnostních a kolektivních hodnotových orientací je do značné míry arbitrární. Jde spíše o odlišné pohledy na týž předmět. Proto také míra shody či návaznosti mezi osobnostními a kolektivními hodnotovými orientacemi je důležitým indikátorem míry konzistence hodnotových orientací v dané společnosti v daném čase.

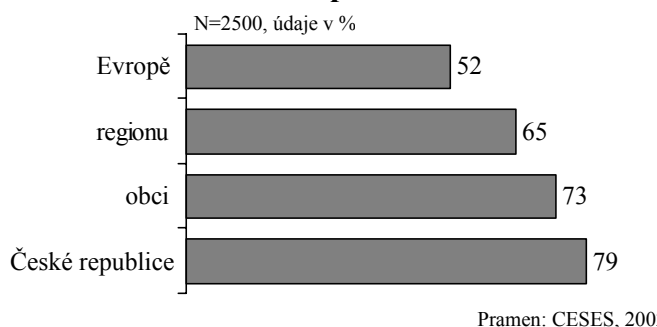
Na základě získaných údajů lze konstatovat, že **nejméně silnější identitou v populaci ČR je identita státní, následuje identifikace s obcí a s regionem, nejslabší pozici v české populaci zaujímá identita evropská.**

Zárodky evropanství ani regionálních identit tedy nepatří v naší zemi k dobře vyvinutým. Spíše je tu na jedné straně silná

národnostně-státní identifikace a na straně druhé identifikace s obcí, bez hlubšího obsahu a bez výraznějšího přesahu za hranice obce. Opět může jít o jedno z mnoha potvrzení tendencí ke spíše uzavřené a vůči okolí se uzavírající společnosti.

Právě v uzavírání se vůči odlišnému, v prostoru narůstající xenofobie a rovnostářství, v rozporech mezi proklamovanou soběstačností a spoléháním na své síly a poptávkou po paternalistických službách státu, jistotách a blahobytu v zásadě rovnocenným se svobodou atd. lze nalézat slabiny budoucího modernizačního vývoje v naší zemi. Jako by se i v tom promítala zvláštní **představa o modernizačních trendech, které jsou přijatelné, pokud nebudou vyžadovat výraznou osobní aktivitu a respekt vůči odlišnému, pokud nebudou vyžadovat soužití lidí z různých míst, prostředí, zkušeností, národů, etnik, kultur, lidí s odlišnými zážitky světa. Tyto atributy společenské modernizace jsou pro většinu obyvatel České republiky běžně nepřijatelné.** Vnitřní rozpornost přístupu k modernizačním trendům a požadavkům je zřetelná.

Silná až velmi silná přináležitost k ..

1.2 Co víme o budoucnosti

Motto

Každá epocha je epochou přechodu. O budoucnosti víme pouze jediné: nebude vypadat jako současnost.

Jorge Luis Borges

Pro mne existuje jen jediný způsob, jak žít. Nabrat výšku, vystoupit tak vysoko, až se přes povrchní chaos jednotlivostí, byť sebebolestivějších, otevře pohled na významnou pravidelnost určitého velkého údělu lidstva.

Pierre Teilhard de Chardin

Žádný člověk není ostrov sám pro sebe; každý je kus nějakého kontinentu, část nějaké pevniny; jestliže moře spláchne hroudu, je Evropa menší, jak by to byl nějaký mys, jako by to byl statek tvých přátel nebo tvůj; smrtí každého člověka je mne méně, neboť jsem součástí lidstva.

John Donne

1.2.1 Prolog

Odhaduje se, že vesmír je starý asi 15 miliard let, naše galaxie 10 miliard let, sluneční soustava se Zemí v dnešní podobě 4,6 miliardy let.

Nejstarší stopy života na naší planetě pocházejí z doby před 3,8 miliardy let. Obratlovci jsou zde 500 milionů let, savci 200. První primáti se na zeměkouli objevili před 65 miliony let. Před 12–14 miliony let se z pokročilejší formy primátů oddělily dvě skupiny, z jedné vznikli dnešní lidoopi, ze druhé hominidé. Pralidé- neandrtálci, kteří uměli rozdělovat oheň, znali primitivní řeč a konali první náboženské obřady, žili před 500 tisíci lety. Homo sapiens sapiens naši planetu obývá teprve 35 tisíc let. Ze své prapůvodní vlasti v Africe se rozšířil na všechny kontinenty a postupně planetu ovládl.

Klínové slabikové písmo vzniklo 3 tisíce let před naším letopočtem – sem se klade počátek skutečných dějin lidstva. Starověk trval 35 století, středověk 10 století, novověk zatím 5 století.

Žijeme na počátku *čtvrté informační revoluce* (první – vynález řeči před 500 tis. lety, druhá – vynález písma před 5 tis. lety, třetí – vynález knihtisku před 500 lety, čtvrtá – vynález počítače před 50 lety).

Pohyb víru se neustále zrychluje.

1.2.2 Zkoumání budoucnosti

V tomto pojednání se soustředíme na faktory, které budou mít zcela jistě významný vliv na formování další budoucnosti lidstva. Za takové klíčové faktory (megatrendy) jsou považovány:

Populační vývoj

Věda a technika

Životní prostředí

Ekonomický vývoj

Hodnoty a postoje

Řízení

I když se jim budeme věnovat odděleně, všechny spolu vzájemně souvisejí.

1.2.3 Populační vývoj

1.2.3.1 Růst světové populace

Deset tisíc let před Kristem žilo na Zemi asi 10 milionů lidí, v době jeho narození asi 260 milionů.

Dalších tisíc let velikost lidské populace spíše stagnovala, jistým boomem bylo následujících pět století, kdy v důsledku pokročilejších zemědělských metod vzrostl počet obyvatel Země na 430 milionů. Na začátku 20. století žilo už 1,5 miliardy jedinců a nyní nás je již přes 6 miliard. Do roku 2030 by světová populace měla narůst na 9 miliard. I dále by měl růst pokračovat, ale ne již tak prudce.

Exponenciálně vzrůstající počet osob potřebuje neméně exponenciálně rostoucí produkci potravy, těžbu surovin, stavbu obydlí, komunikací atd.

1.2.3.2 Populační stárnutí

Statistiky dokazují stárnutí světové populace přesvědčivě: podle údajů OSN průměrný věk obyvatel naší planety vzrostl z 24 let v roce 1950 na 27 let v roce 2000. Demografové předpokládají, že v roce 2050 bude celosvětový věkový průměr činit už 36 let, v Evropě 49 let.

Problémem se stane to, kdo bude vlastně lidstvo živit. Podíl dětí do patnácti let věku klesl ze 34 % v roce 1950 na 30 % v roce 2000, o půlstoletí později má činit jen 21 %. V Evropě bude situace ještě o něco nepříznivější, zde nastane pokles z dnešních 17 % na 14 % dětí. Stále však každý den zemře na světě více než 30 000 dětí na léčitelné nemoci.

Není to trend nikterak nový: populace v rozvinutých zemích stárne kvůli poklesu porodnosti a úmrtnosti už nejméně posledních 150 let. Avšak protože se naděje dožití zvýšila na dříve nevídané hodnoty a současně počet narozených dětí připadajících v průměru na jednu ženu nebyl nikdy předtím tak nízký, čeká nás situace v historii naprosto nová: obrácení poměru mezi mladými a starými.

1.2.3.3 Tlak na důchodový systém

Dá se očekávat, že stárnoucí obyvatelstvo bude znamenat vzrůstající zatížení sociálních programů, především výdajů na důchody a také na zdravotní péči. Omezení výdajů na školství (a možné omezení výdajů na nezaměstnané) vykompenzují nárůst v těchto dvou velkých programech pouze částečně. Tento výsledek bude platit i při různých odhadech růstu a zaměstnanosti a bere v úvahu i důsledky reforem již uskutečněných, po nichž budou důchodové systémy méně šetrné než dnes.

Tlak na veřejné rozpočty v Evropě bude velmi výrazný, možná i destabilizující, a to především po roce 2010, kdy výdaje začnou stoupat poté, co začne do důchodu odcházet generace poválečného populačního boomu. Ve srovnání s nárůstem v rozmezí od 1 do 3 procentních bodů HDP v období 1995–2010, se v letech 2010–30 odhaduje nárůst výdajů v některých zemích od 3 do 5 procentních bodů.

Relativně spolehlivý je předpoklad, že vlády se budou i nadále uchýlovat k *systematickému neplacení* (*orderly default*) svého implicitního důchodového dluhu (to znamená, že budou měnit důchodová pravidla tak, aby snižovaly příspěvky následujícím generacím důchodců).

Tlak na omezení výdajů se pravděpodobně projeví i v oblasti zdravotní péče. Bude se nabízet několik možností, například přimět pacienty nést větší část nákladů, přinutit poskytovatele zdravotní péče zvýšit efekt vzhledem k vynaloženým nákladům a nově podporovat prevenci.

1.2.3.4 Důsledky pro trh práce

Naděje dožití, a tedy i počet starších lidí již dlouho stabilně roste. Nicméně úbytek mladých je něco nového. Politici stále slibují udržení stávajícího důchodového systému, přitom jsou si však dobře vědomi, že ten je neudržitelný. Hranice regulérního odchodu do důchodu se bude muset radikálně prodloužit a lidé budou muset, pokud jim to zdraví dovolí, pracovat do svých sedmdesáti (i více) let. Vzhledem k tomu, že lidé odcházející dnes do důchodu jsou převážně manuálně pracující, lze si to jen těžko představit.

To bude mít několik závažných důsledků. V první řadě bude potřeba změnit představu o zaměstnání. Do dnešní doby stále převažuje představa zaměstnání jako práce na plný úvazek a podobně tak jsou odvozeny právní normy. Speciálně pro starší pracovníky však bude typické zaměstnávání na částečné, vedlejší a dočasné pracovní kontrakty. Již dnes se hovoří v USA o tzv. *druhé kariéře*, kdy zaměstnanci začnou pobírat starobní důchod, avšak nadále pracují, ovšem nikoli ve formě *od rána do večera v jedné instituci*. Dalším důsledkem je již zcela nepopiratelná důležitost celoživotního vzdělávání. Padesát let je prostě příliš dlouhá doba na to, aby člověk mohl pracovat v jedné profesi (a natož v jedné instituci) po celý život. Další vzdělávání je ve vyspělých státech již dnes jedním z nejrychleji se rozvíjejících odvětví. Vzdělávání seniorů, které je dnes chápáno *jen* jako zvýšení kvality života ve stáří, se stane společenskou nutností.

Konečně třetím důsledkem bude proměna trhu, který se dnes zaměřuje především na mladé.

Demografické změny si však vynutí mimo jiné rozštěpení trhu na minimálně dva trhy, odvislé od věku cílových skupin.

Růst evropské pracovní síly bude v první řadě záviset na vývoji míry ekonomické aktivity.¹³ To bude záviset na podnětech, které podpoří motivaci žen a starších dělníků pracovat. Zaměstnanost by navíc mohla být zvýšena v dalších deseti letech snížením dnešních velmi vysokých hodnot strukturální nezaměstnanosti. Bylo by však omylem se domnívat, že snížení počtu obyvatel v produktivním věku bude automaticky znamenat zmizení problému nezaměstnanosti.

1.2.3.5 Migrace

Ročně světová populace narůstá o 70 milionů lidí. Devět z deseti narozených lidí do roku 2010 však bude žít v rozvojových zemích. V důsledku toho se demografický podíl rozvinutých zemí, a zejména Evropy, na celkovém počtu obyvatel světa bude stále snižovat. Jestliže v rozvinutých zemích žila ještě v roce 1950 třetina všeho obyvatelstva planety, dnes je to čtvrtina a do roku 2020 půjde již jen o pětinu.

Do roku 2020 bude k dvaceti nejlidnatějším zemím světa náležet už pouze jedna země EU (Německo) – viz tabulka.

¹³ Míra ekonomické aktivity je definována jako podíl pracujících lidí či aktivně práci hledajících u obyvatel v produktivním věku (15–64 let).

Tabulka 1: 20 nejlidnatějších zemí světa

	1998	2010	2020
1	Čína	Čína	Čína
2	Indie	Indie	Indie
3	Spojené státy	Spojené státy	Spojené státy
4	Indonésie	Indonésie	Indonésie
5	Brazílie	Brazílie	Brazílie
6	Rusko	Pákistán	Pákistán
7	Pákistán	Bangladéš	Nigérie
8	Japonsko	Nigérie	Bangladéš
9	Bangladéš	Rusko	Rusko
10	Nigérie	Japonsko	Mexiko
11	Mexiko	Mexiko	Japonsko
12	Německo	Filipíny	Filipíny
13	Filipíny	Vietnam	Vietnam
14	Vietnam	Německo	Kongo (Kinshasa)
15	Egypt	Egypt	Egypt
16	Turecko	Turecko	Etiopie
17	Írán	Írán	Írán
18	Thajsko	Etiopie	Turecko
19	Spojené království	Kongo (Kinshasa)	Německo
20	Francie	Thajsko	Thajsko

Zdroj: U.S. Census Bureau, International Data Base

Je pravděpodobné, že rozdíly v nárůstu obyvatel povedou k silným migračním tlakům. Tyto tlaky jsou ještě posilovány odlišnostmi ve věkové struktuře: v zemích s nízkým příjmem je dnes pod hranicích 20 let asi 40 % populace, kdežto v Evropě je to méně než 25 %. A navíc subsaharské země a státy severní Afriky, které jsou pravděpodobným zdrojem imigrantů pro Evropu, mají nejvyšší porodnost v rozvojovém světě.

Když si odmyslíme příliv přistěhovalců, tak se odhaduje, že celkový počet obyvatel Španělska, Portugalska, Francie, Itálie a Řecka zůstane v období do roku 2010 stabilní na hodnotě okolo 175 milionů. Naopak se očekává, že počet obyvatel Maroka, Alžírsko, Tunisko, Libye a Egypta vzroste v téže časovém rozmezí o 32 milionů, čímž téměř dosáhne počtu obyvatel svých evropských sousedů (a v následujících desetiletích je předstihne).

Spojené státy budou dále světovým magnetem pro imigraci, která bude přicházet převážně z Asie a Latinské Ameriky (hlavně z Mexika). Kolem roku 2050 se Spojené státy stanou zemí, kde dnešní minority budou mít většinu. Žádná rasová ani etnická skupina nebude majoritní.

Odstředivé faktory v přelidněných rozvojových zemích se tak znásobí přitažlivými faktory populační stagnace v rozvinutějších společnostech. Z ekonomického hlediska migrace z prvních zemí do druhých představuje vyvažující prvek posilující blahobyt. Avšak kulturní otázky a přerodělování zisku patrně učiní přechod k nové demografické rovnováze mnohem trnitější, než by se z čistě ekonomických úvah zdálo.

1.2.3.6 AIDS

Do konce roku 2000 zemřelo na AIDS téměř 22 milionů lidí, 13 milionů dětí ztratilo matku nebo oba rodiče v důsledku této choroby a více než 40 milionů lidí bylo HIV pozitivních. Denně se virem HIV na světě nakazí 14 tisíc lidí, z toho 2 tisíce dětí mladších 15 let. Jen v roce 2001 zemřely na AIDS 3 miliony lidí, z toho 580 tisíc dětí mladších 15 let.

Epidemie AIDS ohrožuje především subsaharskou Afriku, kde dnes žije 75 % ze všech postižených. Rozvoj afrického kontinentu závisí na tom, jak se podaří tuto infekci zvládnout. Některým rozvojovým zemím se tento boj daří. Např. Uganda snížila rozšíření viru HIV ze 14 % začátkem 90. let na 8 % koncem 90. let.

AIDS je humanitární katastrofa. Jak se však virus šíří po celé planetě, stává se něčím víc – hrozbou globální a regionální stability kvůli své schopnosti narušit ekonomické, politické a vojenské struktury klíčových zemí. Další velká vlna by podle zprávy CIA měla zasáhnout Nigérii, Etiopii, Rusko, Indii a Čínu. Z dnešního odhadu 14–23 milionů infikovaných v těchto zemích by se počet měl do roku 2010 ztrojnásobit až na 50–75 milionů. V Rusku je již dnes třetina potenciálních branců uznána službu neschopnými, protože jsou HIV pozitivní anebo mají chronickou hepatitidu způsobenou užíváním drog.¹⁴

¹⁴ International Herald Tribune, 2. 10. 2002, s. 1 a 10.

1.2.4 Věda a technika

Spojení mezi technologií a růstem je zcela jednoznačné: zvyšováním počtu lopat a koní bychom se k dnešní úrovni produkce nedopracovali. Bude-li pracovat více lidí, vzroste celková produkce, avšak patrně nikoli příjem na osobu. Bez vývoje technologie je dlouhodobý růst nepravděpodobný. Navíc nové vynálezy umožní dělat věci, které předtím byly nemyslitelné. Klíčem k růstu produktivity jsou tak nové technologie, ale jejich vývoj je méně důležitý než jejich efektivní využití. Vzhledem k časovému odstavu, jenž odděluje vynález od využití, bude významnou otázkou příštích 15–20 let ve skutečnosti schopnost využít technologie, které již existují. Tato schopnost je zase svázána se společenskými institucemi a kulturními postoji, s nimiž technologie přicházejí do styku.

Čtyři technologické vlny procházející tímto obdobím – počítače, telekomunikace, biotechnologie a nanotechnologie.

1.2.4.1 Informační technologie

Inovace v telekomunikacích a informatice způsobily revoluci v informační technologii. Přestože je tato revoluce ještě v plenkách, plný rozkvět digitální technologie a jejího využití je dosud před námi, její síla je obrovská. Za její silou hledíme tři hlavní důvody:

Za prvé informační technologie pomáhají uvolnit potenciál dalších technologií a vytvářejí tak subrevoluce v dalších odvětvích. V dopravě je to například kontejnerová revoluce, spojená s velkými letišti, nízkými náklady a rychlými přepravními metodami, která vděčí za svoji existenci vývoji v informační technologii. Obdobně pak překvapivé změny v materiálovém inženýrství, biotechnologii, robotice, programování a softwarových aplikacích všeho druhu byly možné díky revoluci v informačních technologiích.

Za druhé tyto informační technologie dovolují informacím plynout rychleji, šíře a méně nákladně po celé planetě. Výsledkem je, že se vědomosti stávají důležitým faktorem v ekonomii, a to důležitějším než suroviny, kapitál, pracovní síla nebo směnné kursy.

A za třetí v oblastech, kde dřívější technologické revoluce transformovaly hmotu nebo energii, informační technologická revoluce zachází především s časem a vzdáleností. Není velkým překvapením, že technologická revoluce pak vytváří obdobnou revoluci v podnikatelských aktivitách po celém světě. Společnosti ze všech oblastí začlení internetový obchod do svých *tradičních* operací. Společnosti, které tak neučiní, zaniknou.

Očekává se, že do roku 2005 vzroste počet uživatelů internetu z dnešních 500 milionů na téměř jednu miliardu. Kolem roku 2010 všechny nové knihy budou vycházet též v elektronické podobě. Do elektronické podoby budou převáděny postupně i všechny starší knihy a do roku 2015 budou virtuální knihovny relativně kompletní a v provozu.

72 % uživatelů internetu žije v zemích OECD, které tvoří 14 % světové populace. 164 milionů uživatelů sídlí ve Spojených státech. Čína skočila do informačního věku s největším množstvím mobilních telefonů na světě (176 milionů) a s druhým největším počtem domácích uživatelů internetu (57 milionů lidí).

1.2.4.2 Biotechnologie

V následujících 20 letech budeme svědky exploze lékařské techniky pocházející z genetického výzkumu, což nám dá možnost rozpoznat a napravit nemoci genetického původu dříve, než se rozvinou, snad ještě v děloze. Během dvaceti let by se tak zdravotní systém mohl změnit z tradiční *diagnózy a terapie* na *predikci a prevenci*.

Na trh přijde v příštích 20 letech široká škála farmaceutik pocházející z genetického výzkumu. Budou to léky proti nemocím ohrožujícím život, ale i psychologickým potížím a kosmetickým problémům. Některé léky budou personalizovány tak, aby vyhovovaly jedinečným požadavkům individuální genetické výbavy.

Genetický výzkum povede také ke klonovaným lidským orgánům, které budou k dispozici do 20 let. Tyto orgány budou pěstovány a poté použity v transplantátech.

Biotechnologická revoluce významně zasáhne i jiný ekonomický sektor – zemědělství. Stejně hlubší porozumění genetice povede k mnohem účinnějšímu pěstování rostlin. Tentýž proces se odehraje v chovu dobytka. Police v obchodech s potravinami budou zaplněny geneticky upravenými potravinami, jež jsou šetrné k životnímu prostředí a navíc vysoce výživné. Díky genetickému inženýrství výzkumníci vyvinou plodiny, které budou odolné proti nemocím a škůdcům a budou velmi snižovat potřebu užívání pesticidů a jiných chemikálií. Předpovídá se, že většina potravin prodávaných v supermarketech bude pocházet z geneticky upraveného ovoce, zeleniny a dobytka. Skoro všechna bavlna a vlna pro naše oblečení bude geneticky modifikovaná.

Musíme brát vážně i fakt, že genetické inženýrství se může vymknout lidské kontrole. Rozvoj geneticky modifikovaných biologických zbraní v příštích 20 letech by se mohl stát mnohem pronikavější a hůře

ovladatelný než technologie jaderných zbraní. Například virus HIV nebo Ebola by mohl být pozměněn tak, že by se přenášel kapénkovou infekcí.¹⁵

1.2.4.3 Všudypřítomné počítače

Počítače budou všude. Budeme v nepřetržitém kontaktu s miniaturními, bezdrátovými, přenosnými, výkonnými a vysoce personalizovanými počítači s přístupem k síti. Takové počítače se mohou objevit na trhu v podobě hodinek nebo klenotů a mohou mít výkon osobního počítače a mobilního telefonu. Později budeme mít počítače zašité v našich šatech anebo možná i implantované pod kůži.

Kolem roku 2010 Intel postaví čip s miliardou tranzistorů – to bude stonásobek komplexity nejvyvinutějšího integrovaného obvodu vyrobeného na sklonku 90. let 20. století. Kolem roku 2015 bude navržen spolehlivý simultánní jazykový překladač, což bude mít okamžité důsledky pro multilingvální svět.

Vývoj mikroprocesorů musí jednou narazit na nepřekročitelnou technickou bariéru: velikost integrovaných obvodů se tak zmenší, že na jejich výrobu již nelze použít opticko-litografickou metodu. V momentě, kdy se tep mikroprocesorové síly začne vytrácet, se naštěstí objeví kvantové počítání umožňující rozvoj počítání na úrovni atomů. Zvyšování výkonnosti počítání se jen tak nezastaví.

1.2.4.4 Nanotechnologie

Vědci a inženýři vymýšlejí vhodné metody, jak stavět předměty atom po atomu. Mikroskopické stroje, měřené spíš v atomech než v milimetrech, způsobí revoluci v několika odvětvích průmyslu a mohou tak nabízet široký výběr využití – od vytápění domů k léčení rakoviny.

Nejdůležitější působiště nanostrojů by kolem roku 2020 mohlo být v lékařství. Bude možné vyvinout nanostroje, které budou schopny projít tělem a zničit jednotlivé rakovinné buňky a nezranit přitom ty zdravé. Nanostroje by také mohly být používány k dodávání léků na přesně lokalizovaná místa v těle, na čištění tepen a na opravy srdce, mozku a dalších orgánů bez klasické operace.

Nanotechnologie slibuje, že během století bude mít mnohem hlubší vliv na tradiční výrobu. Teoreticky by většina produktů mohla být díky nanotechnologii vyráběna efektivněji. Kolem roku 2025 se začnou objevovat malé stolní továrny.

1.2.5 Životní prostředí

Zpráva *Global Environment Outlook* (2002), kterou vědci vypracovali pro OSN, zdokumentovala poškození životního prostředí za posledních 30 let od první světové ekologické konference, jež se konala ve Stockholmu v roce 1972 a předpovídá, jak bude svět vypadat do roku 2032.

Zatímco větší světové populace má rostoucí spotřebu, spotřeba v průměrné africké domácnosti je dnes o 20 % nižší než před 25 lety. Celosvětová úroveň spotřeby a výroby však dnes převyšuje ekologickou kapacitu Země o 25 %.

Pokud svět neustoupí od nynějšího přístupu, podle něhož jsou nejpřednější trhy, vzrůst ve stavbě silnic, elektrického vedení, letišť a další infrastruktury, naruší reprodukční cyklus mnoha druhů volně žijících zvířat a zlikviduje celou řadu biologických druhů, zejména v pobřežních oblastech, kde je nejsilnější lidské osídlení. Lesy jsou v současnosti likvidovány znepokojující rychlostí 150 tis. km² ročně a 10 % půdy, na níž se pěstuje obilí, ztratilo uživatelnost v důsledku půdní eroze.

Environmentální problémy jako odlesnění, eroze půdy, znečištění vody a vzduchu, ztráty v rybářství a toxické odpady budou všude vážným problémem. Mnoho znečištění bude pocházet z využití fosilních paliv při výrobě energie. V budoucnosti budou například Čína a Indie zodpovídat za dvě třetiny ve světovém růstu spotřeby energie. Aby Čína uspokojila potřebu svých obyvatel, bude muset postavit každý měsíc jednu 1000megawattovou elektrárnu po dobu 30 let, a většina z nich bude uhelných.

40 % světa trpí nedostatkem vody, během třiceti let bude nedostatkem vody trpět již více než polovina obyvatel na světě. Na Blízkém východě bude mít vážné problémy s nedostatkem vody až 95 % obyvatel. Tytéž problémy bude mít i 65 % obyvatel v ostatních částech Asie a v Pacifiku. Zejména pobřeží kolem Středozemního moře se ocitne pod obrovským tlakem kvůli růstu měst, nedostatečnému zpracovávání odpadních vod, turistice a intenzivnímu zemědělství.

Pětina obyvatel světa konzumuje 90 % jeho přírodních zdrojů. Více než jedna miliarda obyvatel měst, zejména v Africe, v Asii a v Latinské Americe, žije v brlozích. Do roku 2010 bude ve městech žít další miliarda lidí.

1.2.6 Ekonomický vývoj

1.2.6.1 Ekonomické trendy

Lidé žijí déle, svět je čím dál více urbanizovaný a populace roste nejrychleji tam, kde si lidé mohou nejobtížněji zajistit nutné životní potřeby. Ačkoliv světová ekonomika vzrostla z 5 bilionů dolarů na 30 bilionů v minulých 50 letech, počet lidí, kteří žijí s 1 až 2 dolary na den, může v příštích 25 letech vzrůst

¹⁵ Poslední publikace Millenium Projektu (Glenn, Gordon 2002) se věnuje z velké části právě bezpečnostní problematice.

ze 2 na 4 miliardy. Pokračující ekonomický růst v Indii a Číně je hlavní motor pro odstraňování světové chudoby, protože 66 % z těch lidí, kteří přežívají na 1 dolaru denně, žije v Asii.

Globální ekonomický zisk bude v tomto desetiletí stoupat o 3 % ročně (asijský bude stoupat dvakrát tak rychle) a obchod poroste o 6 % ročně. Dvě třetiny růstu světového HDP bude pocházet z nečlenských zemí OECD (chudé rozvojové a transformující se země), což znamená obrovský přesun v podnikatelských možnostech směrem na Jih a Východ.

Ekonomická a politická moc bude pokračovat ve své cestě ze Spojených států do Asie, zvláště pak do Číny a Indie. Čína bude největší světovou ekonomikou kolem roku 2020, její kapitálové investice do výrobního sektoru budou v příštím desetiletí tvořit 25 % celosvětových investic v oboru. Bylo dokonce spočítáno, že střední třída (lidé s příjmy 11 až 12 tisíc dolarů ročně) bude v roce 2010 v Asii zahrnovat 750 milionů lidí (Rischard, 2001).

Se znovunavrácením čínské ekonomické moci se 3500 let stará civilizace výrazně ujímá role v přetváření světa. Čínská klanová kultura pracuje velice dobře v podmínkách globální ekonomiky propojené sítí. Singapur a Hongkong to dokázaly v 80. a 90. letech 20. století, když se tyto dva malé městské státy takřka bez většího území a nerostného bohatství staly ekonomickými mocnostmi čistě zásluhou lidského kapitálu, a to primárně díky inteligenci.

1.2.6.2 Konkurence

K budoucím demografickým a environmentálním stresům musíme započítat ještě třetí druh stresů: závody v konkurenceschopnosti. Aby se bohaté i chudé země mohly tohoto závodu zúčastnit, budou potřebovat tři následující schopnosti: agilnost, práci v síti a učení.

Agilnost je stejně pro firmy i podniky leitmotivem dnešní doby. Na úrovni firem: některé americké firmy vrátily 20 % jejich textilních výroby zpět z Dálného východu, protože čas, kdy je možné dosáhnout zisku v textilním průmyslu v USA, je podstatně kratší. Pro tyto společnosti byl onen faktor důležitější než rozdíly v ceně výrobní síly na Dálném východě. Příklad vládní agilnosti: singapurský celní systém díky využití výměny elektronických dat snížil dobu nutnou k proclení lodi na 10 minut. Singapur tak nasadil laťku, se kterou se musejí všichni ostatní ve světě vyrovnat.

Práce v síti neboli napojení do globálních sítí vztahů je něco, na čem budou muset všechny země pracovat.

A konečně země se budou muset přeměnit na učící se společnosti, protože v nové globální ekonomice statické komparativní výhody nejsou dostačující; je důležité nepřetržitě se zlepšovat, učit se a udržet tempo. Příkladem je kolumbijský květinový průmysl. Poté, co se Kolumbijcům během 10 let podařilo vybudovat až zázračný obchod s exportním zaměřením, který prodával řezané květiny za půl miliardy ročně do Spojených států, dnes zápasí, aby uchránili trhy a ziskovost s Holanďany, kteří odvedli lepší práci při kultivaci druhů květin a v konzervačních a transportních metodách.

V budoucnosti tak nebudou rozdíly jen mezi bohatými a chudými zeměmi, ale také mezi rychlými a pomalými zeměmi a mezi zeměmi napojenými a uzavřenými.

1.2.6.3 Kvalifikace

Obzvláště ohroženou skupinou jsou méně kvalifikovaní dělníci v rozvinutých zemích, kteří mají konkurenci v mnohem početnější pracovní síle z rozvojových zemí. Jednoduchá hrozba, že budou dováženy konkurenční výrobky nebo že dojde k přeložení výroby do zahraničí, může postačit, aby se nekvalifikovaní *Západané* smířili s poklesem mezd.

Nárůst nerovnosti v rámci zemí byl doposud možná omezen, ale v budoucnu se může stát výraznějším. Stejně tak by tyto trendy podporoval volný pohyb pracovní síly mezi chudými a bohatými zeměmi, takže je možné, že existující imigrační omezení zůstanou v platnosti i nadále.

Někteří odborníci ze zhoršení podmínek nekvalifikovaných dělníků spíše než globální obchod obviňují technologické změny vyžadující znalosti (tedy takové změny v technologiích, které způsobují trvalý nárůst poptávky po kvalifikovaných dělnících). Je velmi obtížné odlišit dopad trendů globalizačních a technologických. Dobrým příkladem je *outsourcing*, tedy rozhodnutí společností přenést do zemí s nízkou mzdou ty části svého podnikání s relativně nízkou přidanou hodnotou v moderním průmyslu, jako je montování a další opakující se úkony. *Outsourcing* má obdobné důsledky jako nová technologie, která v každém průmyslu snižuje možnost zaměstnání nekvalifikovaných.

1.2.6.4 Protekcionismus

Obchodní bariéry ve světě, které udržují hlavně bohaté země ve formě subvencí a cel, ochuzují světovou ekonomiku až o 650 miliard dolarů ročně. Největší škodu páchají subvence na vývoz zemědělských produktů a cla na zemědělskou a textilní produkci, protože na vývozu tohoto zboží jsou chudé země nejvíce závislé.

Státními dotacemi je nejvíce narušen světový zemědělský trh. To má na rozvojový svět nejtěžší dopad, protože zhruba tři čtvrtiny chudého obyvatelstva žijí ve venkovských oblastech, a jsou tak závislé hlavně na zemědělství. Podle zdrojů organizace Oxfam International čelí vývozci ze zemí na jihu planety, exportující na sever, odhadem čtyřikrát vyšším obchodním bariérám než vývozci operující v opačném

směru, což stojí rozvojové země dvojnásobek toho, co obdrží v rámci humanitární pomoci a při úlevách pro splácení mezinárodního dluhu.

Úpadek zemědělství jako zdroje bohatství a obživy vedl k rozšíření zemědělského protekcionismu v rozsahu, který by byl nemyslitelný před druhou světovou válkou. Stejným způsobem úpadek výroby vyvolá explozi výrobního protekcionismu – ačkoliv formálně bude stále proklamován volný obchod. Tento protekcionismus nemusí mít nezbytně formu tradičních cel, ale spíše dotací, kvót a regulací všemožných typů. Ještě pravděpodobněji se objeví regionální bloky, jež budou vnitřně založeny na volném obchodu, avšak silně protekcionistické navenek. Evropská unie, NAFTA a Mercosur již směřují těmito směry.

1.2.6.5 Globalizace

Globální ekonomická integrace se během posledních padesáti let prohloubila i rozšířila. Tento trend bude pravděpodobně pokračovat, jak technologie bude překonávat existující bariéry a jak se ke globálnímu trhu budou připojovat nové země.

Globalizace může být zvrácena, pokud jsou ekonomické a politické otřesy dostatečně silné. Vzhledem k současným technologickým omezením by se hypotetický odpor vůči globalizaci musel odehrávat v rámci obchodních bloků. V důsledku konkrétních obav o zdraví a životní prostředí či kulturní identitu by mohly být upřednostňovány mnohem intenzivnější formy odporu vůči globalizaci v oblastech, jako je zemědělsko-potravinářský průmysl a média.

Globalizace není hra s nulovým výsledkem. Je to důležitý zdroj ekonomického růstu, kdy se ekonomiky specializují v oblastech, v nichž jsou vynikající, a připojují se k praktikám ekonomik s největší produktivitou. V mnoha zemích však základní podmínky nutné pro připojení se ke globálním tržím chybějí a jejich situace se z relativního i absolutního hlediska stále zhoršuje.

1.2.7 Nový étos otevřenosti?¹⁶

Klíčová formule nadcházející doby: Otevřené, dobře. Zavřené, špatně. Tuto formuli lze aplikovat na vše: na technologické standardy, na obchodní strategie, na životní filozofie. To je vítězný koncept pro jednotlivce, národy, pro globální komunitu v příštích letech. Jestliže se svět vydá uzavřenou cestou, dostane se do začarovaného kruhu: Národy se obrátí dovnitř. Svět se rozpadne do izolovaných bloků. To posílí tradicionalisty a povede k rigiditě myšlení. To zastaví ekonomiku a přinese vzrůstající chudobu. To povede ke konfliktům a rostoucí intoleranci, která vytváří ještě uzavřenější společnost a fragmentárnější svět. Jestliže ale na druhou stranu svět přijme otevřený model, začne velmi odlišný, krásný kruh: Otevřená společnost se obrátí ven a budou usilovat o začlenění do světa. Tato otevřenost změnám a vystavení se novým idejím povede k inovaci a pokroku. To přinese rostoucí nadbytek a klesající chudobu. To povede k rostoucí toleranci a ocenění diverzity, která podporuje otevřenější společnost a vysoce integrovaný svět.

1.2.8 Řízení

Nejdůležitější problémy nadcházejících desetiletí jsou svou povahou nadnárodní, a proto i jejich řešení by mělo být na nadnárodní úrovni. Faktory, které řešení brání, se zdají být všude na světě podobné a jsou z velké části nezávislé na národnosti a kultuře. Nejzávažnější z těchto mohou být podle mezinárodního panelu (Glenn, Gordon, 2002) uspořádány následovně:

Institucionální: skutečnost, že nikdo není zodpovědný za přijetí opatření, nedostatek potřebné koordinace mezi odpovědnými ministerstvy a organizacemi, institucionální netečnost.

Finanční: nedostatek prostředků nebo skutečnost, že lidé, kteří by měli finance poskytnout, tak nechtějí učinit.

Nezájem o budoucnost: krátkodobým problémům je věnována větší pozornost než těm, jež mají důsledky pro vzdálenou budoucnost.

Špatné plánování: chybí dlouhodobá perspektiva.

Osobní: nedostatečné rozhodovací schopnosti, odpovědné osoby nerozumějí složitým problémům, které mají řešit.

Strategické: chybějí jasné strategie a cíle, nedostatečná koordinace postupu všech zúčastněných.

Složitost: nedostatečné porozumění rozsahu problému, chybějí modely ukazující složitou provázanost událostí a postupů, nedostatečné pochopení důsledků přijatých kroků, stereotypní uvažování.

Politické: opatření jsou v rozporu s národními zájmy nebo byla navržena politickým odpůrcem, nedostatečné zapojení regionů, korporací a určitých skupin.

Informační: chybějí přesné, spolehlivé a dostatečné údaje a informace, nedostatečné informace o míře rizika, rozporuplné informace, nedostatek koordinovaného vyhledávání informací.

¹⁶ Schwartz, P. a Leyden, P., 1997.

Nedostatečný konsenzus: odlišné zájmy a ideologie hlavních aktérů, politiků, veřejnosti a především lobbistických skupin.

Překážky využití výzkumu týkající se předvídání budoucnosti pro včasná rozhodnutí mohou být rovněž morálního charakteru. Za největší morální brzdy byly označeny následující faktory (Glenn, Gordon, 2002):

Nezájem o potřeby budoucích generací

Starání se o blaho jedné skupiny či jednoho národa

Korupce politických vůdců, představitelů rozhodovací sféry (politiků), vůdců korporací

Plýtvání

Nenasytost a sobeckost

Ti, co povedou svět v roce 2020, jsou dnes již mezi námi. Mají obvykle absolvovanou vysokou školu a jejich hodnotový systém je již z velké části zformován. Důchodci v roce 2020 budou nosit džíny a pouštět si hudbu svého mládí – Beatles a Rolling Stones. Není tak důvod předpovídat nějaký prudký hodnotový obrat.

1.2.9 Kontinuita a diskontinuita

Existuje relativní konsenzus mezi prognostiky, že pokud bude probíhat vývoj kontinuálně, jsou následující trendy skoro jisté:

Populace v rozvinutých zemích přestane růst a začne progresivněji stárnout. Populace v rozvojovém světě bude dále prudce růst.

Podíl populace se středním a vysokoškolským vzděláním též prudce poroste.

Vcelku bude svět dále bohatnout, předpokládá se minimálně 3% růst, regionální rozdíly však zůstanou.

Svět bude čím dál propojenější ekonomicky i kulturně.

Nastane obrovská expanze informací, jejich množství i přístupnosti; poroste podíl ekonomických produktů založených na informacích a vědění.

Technologické inovace budou pokračovat stejným tempem nebo rychleji.

Politická moc se stane více diverzifikovanou.

Lidská povaha se výrazněji nezmění.

Demografické trendy jsou například *dané* v tom smyslu, že změna v předpokládané věkové struktuře populace by se projevila až nejméně po dvou generacích. Globalizační trend je též pokládán za velmi stabilní, jen nějaký výrazný politicko-ekonomický otřes by jeho průběh mohl změnit, či dokonce zvrátit. Další trendy, jako například vznik nových ohrožení bezpečnosti, jsou odlišné povahy v tom smyslu, že jsou převážně důsledkem událostí způsobených člověkem, dochází k nim v určitém časovém momentu, a patří tedy mezi velmi nejisté. Uvažují se tak možné diskontinuity vývoje – události, které jsou málo pravděpodobné, ale mohly by mít dalekosáhlé důsledky na celkový vývoj; tedy jakési *šoky*, jež se obvykle nazývají *divoké karty*. Následuje přehled některých divokých karet uváděných ve světové prognostické literatuře pro nejbližší dekády:

Masivní migrace z rozvojového světa do rozvinutých zemí.

Neschopnost Evropy a Japonska vyrovnat se se stárnutím populace.

Epidemie nových smrtelných nemocí.

Velká katastrofa životního prostředí.

Roztají ledovce a hladiny oceánů výrazně stoupnou.

Významné přerušení světových energetických dodávek.

Vážné konflikty o vodu jako nedostatkový zdroj.

Vědecký objev zásadního ekonomického významu.

Velký krach finančních trhů.

Kolaps na Blízkém východě.

Vytvoření aliance Číny, Indie a Ruska.

Vytvoření mezinárodní teroristické aliance.

Kolaps vztahů Evropy a USA.

Kolaps OSN.

Užití zbraní hromadného ničení.

I když není důvod na některou z těchto konkrétních divokých karet sázet, přesto je dosti pravděpodobné, že jedna či více z nich se v následujících dvaceti letech projeví.

1.2.10 Bude konec světa?

Kritika doby je tak stará jako lidstvo samo. Zatímco devatenáctým stoletím vládla obecná spokojenost s pokrokem, Goethe předpovídal: „*Lidstvo bude chytřejší, ale nebude lepší, šťastnější a činorodější. Vidím přicházet dobu, v níž Bůh nenalezne zalíbení a vše svrhne k obrodnému znovustvoření.*“ Odtud se dál vine řada myslitelů sdílejících obdobné názory až konečně k Heideggerovu výroku z roku 1966:

„*Pouze nějaký bůh nás ještě může zachránit. Nám zbývá jediná možnost – připravovat v myšlení a básnění pohotovost pro ukázání se boha anebo pro nepřítomnost boha v zániku ...*“ (Caputo, 1978)

Ze současně žijících českých myslitelů Funda (2000) uvádí několik argumentů, že jdeme vstříc zániku.

Podle něho civilizace zaniká, když:

ztratila vizi,

ztratila jistý nepsaný konsenzus o tom, co ano a co ne,

náklady potřebné na její udržení v chodu překročí objem zisku její produkce,

mechanismy sloužící k udržení jejího fungování v chodu dostoupily takové komplikovanosti, že nejsou opravitelné za provozu,

se unavila, když vyčerpala svůj rozlet a elán, když se v ní rozhostila rozkladná nálada.

Podle Fundy nás zachránit nemohou ani politici, ani vědci, ani slušní lidé. V rámci rivality politických stran musejí politici hlásat program stále větší spotřeby, aby si udrželi voliče. Vědci mají sice vědění, ale ne možnost něco měnit. Slušní lidé jsou v menšině.

Své obavy z blížícího se konce světa vyjadřuje i náš přední profesor sociologie Jan Keller (48): „*Vždycky jsem se těšil z toho, že se katastrofy nedožiju. A teď mám strach, že se jí dožiju.*“¹⁷ Milan Machovec (1998) tak dveře zcela nezavírá: „*...jak se tlak zoufalosti situace naší planety bude stupňovat, nepochybně spíše vyvstanou jedinci, kteří onu nezbytnou filosofickou a mravní obrodu (kterou zatím dovedeme spíše jen myšlenkově připravovat než účinně šířit) budou snad umět i proměnit v dějinný čin dalekosáhlejšího dosahu ... Všude se lidé se smyslem pro odpovědnost musejí snažit – aby se posléze někde někomu snad přece podařilo najít účinné východisko. Ale je zajisté celkem lhostejno, pod jakým praporem bude lidstvo zachráněno – jen když bude vůbec zachráněno.*“

Editoři poslední publikace Projektu Milénium shrnují (Glenn, Gordon, 2002): „*Ačkoliv mnozí kritizují potencionální důsledky globalizace na kulturu, je stále očividnější, že pro globalizační výzvy je kulturní změna nutná. Rozvoj opravdové demokracie vyžaduje kulturní změnu; prevence AIDS vyžaduje kulturní změnu; udržitelný rozvoj vyžaduje kulturní změnu; ukončení násilí na ženách vyžaduje kulturní změnu; ukončení etnického násilí vyžaduje kulturní změnu. Nástroje globalizace, jako je internet a globální obchod, by měly být využívány tak, aby pomohly kulturám se adaptovat způsobem, který zachová jejich jedinečný vklad lidství a ještě zlepší lidské podmínky.*“

Jaderný arzenál dosahuje v přepočtu na klasickou výbušninu 15–20 tun TNT na každého obyvatele zeměkoule, k usmrcení jednoho člověka přitom stačí 15 gramů. Současné zásoby zbraní by tedy mohly milionkrát vyhubit celé lidstvo. Ale odzbrojení je ze všech problémů, před kterými naše civilizace stojí, problém ještě tak nejsnáze řešitelný (Lorenz, 2000).

Tato fakta jsou alarmující, ovšem popravdě řečeno, ne zas tak příliš. To, že nás nevzrušují, že je od sebe můžeme zaplašit jako dotěrnou mouchu a věnovat se dál svým drobným aktivitám, je důkazem toho, že dnešní krize světa není jen záležitostí vnější, ale že jde především o vnitřní krizi člověka. „*Zdá se mi, že v tuto chvíli už není nejdůležitější znovu a znovu upozorňovat na všechny hrůzy, které nás mohou v nadcházejícím tisíciletí potkat, nezmění-li celá naše globální civilizace zásadně svůj směr. Důležitější dnes je podle mne zkoumat, proč lidstvo nedělá nic pro to, aby tyto hrozby – o nichž už toho tolik ví – odvrátilo, a proč se nechá unášet jakýmsi svým samopohybem, který je jeho vědomím o sobě samém a svých budoucích možnostech v podstatě neovlivněn, ba možná dokonce neovlivnitelný.*“ Václav Havel¹⁸

To, co prožíváme na začátku třetího tisíciletí, je stěží s něčím v minulosti srovnatelné. Lidstvo stojí dnes na prahu dějinného obratu. Pouhá kritika doby, hledání úniku v minulosti anebo jiné kultuře je zavíráním očí před vážností situace. V horším případě dojde k zániku lidstva, v lepším případě k duchovní revoluci odpovídající svým významem přechodu na novou antropologickou úroveň. Žádná střední cesta zde asi neexistuje.

Mahátma Gándhí: Sedmero smrtelných hříchů dnešního světa

Bohatství bez práce

Požitek bez svědomí

Znalosti bez charakteru

Obchod bez morálky

¹⁷ Bude konec světa. Rozhovor s Janem Kellerem. Magazín deníku *Lidové noviny*. 17. 1. 2003, č. 3.

¹⁸ Z úvodního slova Václava Havla na konferenci Fórum 2000 v roce 1997.

Věda bez lidskosti

Náboženství bez milosrdenství

Politika bez principů

1.2.11 Epilog

Kdybychom dobu existence Země (4,6 miliardy let) zhustili do jednoho kalendářního roku, zabrala by lidská existence na této planetě 11 minut a moderní průmyslová revoluce by trvala pouze 2 sekundy. Ve Velké Británii 16 expertů na evoluci předpovídalo, jak bude vypadat život na Zemi za několik milionů let. Všichni se shodli na tom, že lidstvo ve vzdálené budoucnosti vyhyne. Po vymření lidstva by naši planetu měli ovládnout obří olihně žijící na souši, inteligentní opice a půlmetroví hlemýždi. Nový druh inteligentních opic se vyvine z paviánů, mořské ryby žijící na útesech budou schopné létat i plavat a v Evropě pokryté ledem bude pánem bílý sibiřský tygr.¹⁹

¹⁹ Zpráva ČTK ze 16. 9. 2002.

2 Strategické tahy

2.0 Úvodem

V posledním výstupu CESES – *Průvodci krajinou priorit pro ČR (2002)* – jsme se zabývali hledáním příležitostí i ohrožení v jednotlivých oblastech naší společnosti – např. vzdělání, ekonomice, bezpečnosti či životním prostředí. Ačkoli tyto oblasti byly analyzovány v určitém teoretickém modelu, předpokládajícím jejich vzájemné interakce, strategie řešení nalezených problémů zůstávaly *uvnitř* těchto oblastí.

Čím dál více jsme si však uvědomovali, že zde existují problémy i výzvy průřezového charakteru, a že chceme-li skutečně usilovat o rozvoj této země, musíme hledat a formulovat obecnější a komplexnější strategie, kterým jsme začali říkat *strategické tahy*.

Strategický tah byl vymezen jako: „Potenciální strukturovaný proces společenských inovací a jejich důsledků, který významně přesahuje běžné fungování státu a společnosti. Jeho realizace předpokládá soustředění a koordinované uplatnění značných zdrojů. Je v zásadě vymezen na vyšší úrovni obecnosti, než tomu bylo u strategických koncepcí, formulovaných v Průvodci krajinou priorit.“

Konkrétněji byl strategický tah specifikován takto:

1. Obsahuje netriviální skladebný prvek či nosnou ideu.
2. Lze jej zdůvodnit zřejmými a dlouhodobými, přímými a/nebo zprostředkovanými pozitivními efekty na kvalitu a udržitelnost života v ČR.
3. Poměr jeho potenciálních přínosů ke zlepšení kvality a udržitelnosti života a předpokládaných zdrojů na jeho realizaci musí být takový, aby ospravedlnil jeho volbu před jinými nabízejícími se inovacemi vyššího řádu.
4. Představuje takový proud změn institucí, podmínek života a postojů a chování obyvatelstva, který přesahuje hranice kompetencí jednotlivých resortů a funkční období jednotlivých vlád.
5. V průběhu realizace bude indukovat pozitivní změny v dalších oblastech života společnosti (multiplikační efekt).
6. Prvotním iniciátorem jeho koncipování mohou být politici, odborná nebo občanská veřejnost.
7. Základním horizontem strategických tahů je rok 2020. Důsledky realizace ST však mohou sahát až do roku 2040.

Co však je a co není strategickým tahem? Na základě naší předchozí práce a dosavadního poznání jsme měli několik oblastí, které se jevíly *horkými kandidáty* na strategický tah, a to: ekonomický rozvoj, sociální soudržnost, společnost vědění, bezpečnost, politický systém a uplatnění ČR v EU a globalizovaném světě. Přitom jsme si byli dobře vědomi, že existují další palčivá témata, jako je snížení korupce, reforma důchodového systému či podpora rodin.

Od počátku jsme vycházeli z předpokladu, že množina potenciálních strategických tahů je otevřená a jejich výběr a realizace musí být participativní záležitostí. V ideálním případě by výběr a vymezení strategických tahů mělo být podmíněno širokou veřejnou diskusí a jejich zpracování by nemělo být omezeno na jeden pracovní tým.

Z nedostatku času i omezených kapacit byla diskuse nad strategickými tahy redukována na pracovníky CESES a nejbližší spolupracovníky, kteří předkládali své návrhy na strategické tahy. Diskutovali jsme nejen věcné oblasti, ale také obsah potenciálních strategických tahů a jejich přesné vymezení. Zcela zřetelně se objevila tendence směřovat ke stále komplexnějšímu pojetí strategického tahu (propojení co nejvíce oblastí, aspektů, aktérů, nástrojů) při současně rostoucím důrazu na jeho *zacílenost* a procesualnost. To se projevilo ve stále komplexnějších a přesnějších (ačkoli možná méně srozumitelných) názvech. Výsledkem těchto přibližně dvouměsíčních diskusí byla **identifikace a obhájení následujících strategických tahů:**

Kultivace vědění v klíčový faktor produkce.

Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky.

Aktivace územních společenstev.

Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity.

S jistým zpožděním pak byl přijata také *Modernizace demokracie v ČR* jako obecný předpoklad všech strategických tahů.

Po výběru strategických tahů byla vymezena **osnova jejich zpracování takto:**

1. Základní vymezení strategického tahu (definice a podstata strategického tahu, jeho vztah ke kvalitě života a jeho udržitelnosti a ekonomickému růstu).
2. Zdůvodnění strategického tahu v širším (globálním) kontextu (důvody nezbytnosti realizace tohoto tahu).
3. Teoretická východiska a vymezení hlavních termínů (vymezení hlavních termínů a jejich zasazení do širšího teoretického rámce).
4. Analýza současného stavu dané problematiky v ČR (slabé a silné stránky ČR v dané problematice v přehledné a komprimované podobě).

5. Realizace strategického tahu (návrh opatření rozčleněných do jednotlivých *proudů* (souborů) opatření. Konečný výběr není arbitrární. Vychází z dlouhodobější práce a poznatků z předchozích etap naší práce (konceptuální model vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu, vývojové potenciály, formativní regulátory, prioritní problémy, strategické koncepce) a zohledňuje názor široké veřejnosti i expertů. Původní náměty na obsah a strukturu ST jsme v dlouhých diskusích neustále upravovali.

Avšak bylo by neupřímné nepřiznat, že jsme naráželi také na kapacitní limity členů týmu a že některá témata, o jejichž významu panovala všeobecná shoda, jsme nebyli s to rozpracovat do podoby strategického tahu. Jinak řečeno: jsme přesvědčeni, že potřeba zvolených strategických tahů je dobře zdůvodnitelná a nesporná, avšak uvědomujeme si, že jejich výběr není konečný. Stejně tak je předmětem další diskuse i přesné *zacílení* strategických tahů a návrhy na jejich realizaci.

Na konci dlouhých diskusí jsme dospěli jak k přesnějšímu vymezení jejich struktury a předpokladu jejich realizace, tak i k lepšímu pochopení jejich vzájemných vazeb, podmíněnosti a komplementarit.

Modifikovali jsme svou původní představu o vzájemné výlučnosti strategických tahů. Ačkoli jsme se maximálně snažili sjednotit podobu strategických tahů a nabídnout tak rozličné možné a alternativní cesty české budoucnosti, zjistili jsme, že strategické tahy se různým způsobem podmiňují. Mají do značné míry komplementární podobu – liší se tím, jakým způsobem provádějí *řez* budoucností a jakou dimenzi sledují, avšak jejich směr je podobný. Nelze nicméně vyloučit ani potenciální konflikt – to v případě, že by v důsledku intenzivní realizace jednoho strategického tahu nezbývaly zdroje (nejen finanční, ale také lidské či organizační) na další. Složitost, komplexnost a vzájemná propojenost strategických tahů by si vyžádala soustředěné úsilí velké skupiny lidí. Z tohoto důvodu jsme byli se zpracováním textů pořád nespokojeni – objevovali jsme další a další aspekty a vazby hodné rozpracování. Práce na strategických tazích, stejně jako jejich realizace, je otevřeným a nikdy nekončícím procesem a následující texty je tedy třeba i takto chápat.

2.1 Kultivace vědění v klíčový faktor produkce

2.1.1 Základní vymezení strategického tahu

Hlavním zdrojem konkurenceschopnosti je dnes produkce komodit a služeb s vysokou přidanou hodnotou, obsahujících vysoké procento vědění (*know-how*). **Ekonomika České republiky, a potažmo celá společnost, se však doposud zakládá především na levné, avšak málo kvalifikované práci a neperspektivním využívání neobnovitelných přírodních zdrojů.**

Strategický cíl, kterého potřebujeme dosáhnout, je často formulován jako *znalostní ekonomika* nebo *společnost vědění*. Lidská společnost je však již od svého počátku založena na vědění. Navíc jsou tyto termíny statické. Vzbuzují představu, že existuje ideální cílový stav, který lze beze zbytku naplnit – např. tím, že vybudujeme *znalostní společnost* jednou provždy.

Kultivace vědění v klíčový faktor produkce představuje oproti tomu dynamický koncept. Základem tohoto pojetí je postupná, nikdy nekončící kultivace pěti klíčových vědomostních procesů (učení, produkce vědění, rozšiřování vědění, aplikace vědění a managementu vědění) a legislativního, ekonomického, sociálního a kulturního rámce, v němž probíhají. Jde o složitý systém, který zahrnuje řadu procesů a činností od přípravy lidí schopných vědění vytvářet přes tvorbu originálního, hodnotného a užitečného vědění, jeho rozšiřování až po instituce zajišťující jeho praktické využití.

Základním kritériem kultivace vědění jako produktivního faktoru se stává zvyšování ekonomické konkurenceschopnosti při zvyšování kvality života, jeho trvalé udržitelnosti a sociální soudržnosti. Ačkoli základním cílem je ekonomický rozvoj založený na vědění, strategický tah je – a musí být – také v souladu s trvale udržitelným rozvojem (tím, že se růst přesouvá do nemateriální spotřeby a služeb) a umožňuje zvyšování kvality života (větší možnost seberealizace a uplatnění vrozeného potenciálu)²⁰.

Ačkoli se zabýváme pouze možnostmi uplatnění vědění v ekonomickém systému (ovšem v širokém pojetí a při všech výše zmíněných kritériích), a nikoli např. v politickém systému (rozvoj *e-demokracie* atd.), kultuře či osobním životě, je zřejmé, že kultivace vědění má pozitivní vliv na další oblasti života společnosti (multiplikační efekt) a že ji lze spojovat i s jinými cennými cíli (hledání objektivní pravdy a poznání pro ně samotné, rozvoj základních hodnot naší civilizace, rozvoj principů demokracie a občanské společnosti, růst kritického a nezávislého uvažování ve společnosti atd.)

Ačkoli donedávna byly tyto různé cíle kladeny a priori proti sobě, nejnovější poznatky svědčí spíše o jejich vzájemné komplementaritě. Existovaly například obavy, aby se obsah vzdělávání nepřizpůsobil příliš potřebám ekonomiky a tak nedošlo k redukci tradičních vzdělávacích cílů. Ukázalo se však, že trh práce preferuje právě ty schopnosti, jejichž rozvoj se považuje za klasický: schopnost řešení problémů, analytické kompetence, schopnost dokázat tvrzení a pracovat s informacemi (Kokko, 2001). Podobně sociální soudržnost nelze nadále stavět do opozice vůči konkurenceschopnosti. Jak se dnes ukazuje, je tomu naopak, některé její součásti (např. důvěra) jsou její základní podmínkou.

Z toho také vyplývá úzká souvislost tohoto strategického tahu s ostatními. Kultivace vědění je podmíněna, ale také podmiňuje *Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity*. Na jedné straně předpokládá „soutěživou spolupráci“ a důvěru jako nezbytný tmel znalostní ekonomiky, na straně druhé je zdrojem plurality a tolerance. Výzkumy ukazují, že „sociální kapitál“ je do značné míry určen mírou vzdělanosti. Také souvislost se strategickým tahem *Aktivace územních společenstev* je značná. Kultivace vědění má silný regionální aspekt. Produkce, rozšiřování i aplikace vědění vykazují velké odlišnosti mezi jednotlivými oblastmi a vedou k značně nerovnoměrnému ekonomickému vývoji. Uplatnění tzv. „telepráce“ nabízí alespoň částečné řešení. Konečně oboustranná podmíněnost s *Modernizací demokracie v ČR* je rovněž velmi silná. Kultivace řídicí infrastruktury země je nemyslitelná bez kultivace vědění. Proměnlivá povaha současných vědomostních procesů si, na straně druhé, vyžaduje velmi citlivé řízení, především v podobě vytváření prostředí příznivého pro kultivaci vědění.

2.1.2 Kontext kultivace vědění a zdůvodnění strategického tahu

Vědění bylo vždy jádrem individuálního i společenského vývoje, jeho role je však v současné společnosti ještě významnější, než byla dříve, a nabývá jiných podob. Změny zahrnují mnohem více než zavádění nových informačních a komunikačních technologií a nemají pouze ekonomickou povahu: koncept tzv. nové ekonomiky (sám o sobě značně nepřesvědčivý) je pouze vrcholkem ledovce. K jakým změnám ve vztahu vědění a produkce tedy dochází?

Cena produktů se čím dál více odvíjí od vědění, kterého bylo k výrobě zapotřebí. Největším nákladem jsou investice do získání vědění, nikoli do nákupu surovin či lidské práce. Cena výrobku nebo služby se řídí podle toho, kolik vědění je třeba, aby bylo možno tento produkt vůbec vyrobit. Produkce

²⁰ Nelze však zastírat, že také zvyšuje nároky na občany – na jejich celoživotní učení, odpovědnou a vytrvalou práci. Lze očekávat, že poměrně velká skupina lidí se takové změny může obávat, protože nenáročný, *pohodový* život (*za málo práce málo peněz*) jim vyhovuje.

měřená na tuny je stejná jako před stoletím, reálný HDP podle cenové hodnoty je však dvacetkrát vyšší. Hlavní důvod představuje přesun z materiálního zboží na nehmotné – zvyšující se *vědomostní obsah* na úkor surovin a energie²¹.

Každá instituce musí být globálně kompetitivní, protože díky intenzivnímu využití nových informačních a komunikačních technologií (ICT) si každý potenciální zákazník může vmžiku porovnat nabídku po celém světě. Společnosti mají přístup k přesným cenovým údajům a nabídce konkurence. To omezuje nadměrné zisky a prohlubuje hospodářskou soutěž: *bude lehčí najít kupce, ale těžší získat tučnou provizi* (Cairncross, 1999: **xiv**). To platí nejen pro tržní instituce (podnikatele), ale také pro veřejný sektor: školy, univerzity nebo nemocnice (Drucker, 2001:4).

Mnohonásobné zrychlení a zlevnění přístupu k vědění a informacím usnadnilo produkci a uplatnění nových poznatků. Za čtvrtstoletí klesly náklady na posílání jednoho trilionu bitů dat ze 150 000 \$ na 20 centů (Dahlman a Aubert, 2001: 29). ICT umožnily dosud nevídanou intenzivní komunikaci a předávání vědění mezi lidmi produkujícími vědění na opačných koutech planety. Mnohonásobně zrychlily operace vyžadující dříve dlouhotrvající úsilí mnoha lidí.

Dochází k výrazným změnám na trhu práce. Zavádění technologií s vysokým obsahem vědění umožňuje vyrobit stejné množství výrobků-komodit s třetinou pracovní síly, než které bylo potřeba v padesátých letech 20. století (Offe, 2000). Zvyšování produktivity práce vede ke snižování poptávky po pracovní síle v zemědělství a průmyslu, naopak roste poptávka po tzv. vědomostních pracovnících. Obecně platí, že čím vyspělejší země, tím vyšší zastoupení této skupiny pracovníků.²²

Vyspělé země nechtějí v celosvětovém závodu o vědění ztratit krok. Vědění je považováno za základ konkurenceschopnosti a měřítko vývoje dané společnosti. Budování *společnosti vědění* se prosazuje do všech významných dokumentů. Ve všech vyspělých státech lze pozorovat vzrůstající investice do výzkumu a vývoje (dále: VaV), které rostou rychleji než HDP (ačkoli jsou zde mírné meziroční výkyvy). Vzrůstají také investice – veřejné i soukromé – do vzdělání a softwaru. To jen dále roztáčí spirálu rozvoje ekonomiky podmíněnou kultivací vědění.

Zapojení vědění do produkce je jedním z řešení problému stárnutí populace a zachování únosného poměru mezi produktivní a neproduktivní složkou populace. U dnešních důchodců, kteří byli povětšinou zaměstnáni manuálně, je to těžko představitelné, avšak u vědomostních pracovníků si lze představit i padesátiletou pracovní kariéru a práci do jejich sedmdesáti (i více) let.

Vědění je důležité také z ekologického hlediska. Zvyšování poměru vědomostního obsahu v komoditách a službách na úkor surovin, rozvoj služeb, *telepráce* (elektronická práce z domova), digitální uchovávání dat a komunikace, ale i celkově více *postmateriální* způsob života vyvolaný kultivací vědění umožňuje řešit rozpor mezi ekonomickým růstem a jeho trvalou udržitelností.

2.1.3 Teoretická východiska a vymezení hlavních termínů

2.1.3.1 Co je vědění ? Dimenze a typologie

Existuje množství definic vědění. Pro naše účely budeme považovat termín vědění za zastřešující, nejobecnější termín, který obsahuje jak teoretické, tak praktické vědění, dovednosti, schopnosti, kompetence atd., jež „*uschopňují ty, kteří je vlastní, k intelektové nebo manuální činnosti*“ (David a Foray, 2002: 12). Mezi vědění neřadíme pouze vědecké a objektivní poznatky, ale také *tiché vědění* a *soft skills*. Vědění není jednorozměrný pojem, a proto nemá smyslu „pilovat“ jeho jednotnou definici ani jednotný přístup k němu. Můžeme odlišit nejméně **sedm základních dimenzí vědění**, ve kterých bývá vědění vymezováno, což zároveň ukazuje, že i kultivace vědění má mnoho odlišných aspektů.

Prvním aspektem vědění je jeho **nositel**. Můžeme uvažovat o *individuálním* vědění (repertoár vědění vlastněný jednotlivcem) nebo o *kolektivním* vědění (vědění distribuované a sdílené mezi členy skupiny, organizace či společnosti). Přesněji bychom však vědění mohli připsat minimálně těmto čtyřem typům subjektů: společnosti jako celku; organizacím a institucím; konkrétním lidem a s pokrokem kognitivní neurovědy se uvažuje také o vědění na neurobiologické úrovni. Můžeme tak např. hovořit o učící se společnosti, učících se organizacích, učících se jednotlivcích, případně učících se neurokognitivních sítích.

Druhou, a velmi různorodou dimenzí je **forma**, ve které je vědění vyjádřeno. Existuje jednak *aktivní forma vědění (knowing)* a určitý *celkový soubor vědění*, který má společnost k dispozici (*what is known*). Víme dobře, že společnost i organizace aktivně využívá jen malou část svého naakumulovaného vědění. Lze také rozlišovat vědění kodifikované a nekodifikované. *Kodifikované vědění* je takové vědění, jež je zaznamenáno v nějaké přímo přístupné formě, např. v podobě knihy, článku, patentu. Jde o vědění všeobecně dostupné, přijímané a rozšířené.

²¹ Hmotné výrobky v sobě obsahují více vědomostí – např. automatická pračka obsahuje software počítající správnou teplotu vody. Nehmotné vklady zase představují 70 % hodnoty automobilu.

²² Podle metodiky a dat IALS (International Adult Literacy Survey): nejvíce Švédsko – 25,5 %, nejméně Polsko – 6,4 %).

Třetí dimenzí, úzce související s předchozí, je **přenositelnost vědění**. Rozlišuje se *explicitní* a *tiché* (*nevyzlovené*) *vědění* (*tacit knowledge*). Tiché vědění nelze beze zbytku předat, protože ho nelze explicitně vyjádřit. Jedná se především o různé dovednosti a *know-how*, získané praktickými zkušenostmi a učením se praktickou činností (*learning-by-doing*). Tiché vědění je těžké formalizovat a komunikovat. Oproti tomu explicitní vědění může být formulováno a přenášeno nezávisle na subjektu, tudíž ho lze získat např. studiem literatury.

Čtvrtou dimenzí vědění je jeho **hierarchie a odlišení dle vývojového stupně**. Jednu z možných typologií představuje hierarchické uspořádání pojmů: data, informace, znalost, porozumění či moudrost (Ackoff podle Bellinger a Durval, 2002). *Data* jsou nezpracované symboly, jež nemají samy o sobě význam. *Informace* oproti tomu jsou data, která mají význam prostřednictvím relačního spojení, vztahu určitého typu, který může – ale nemusí – být užitečný. *Znalost*²³ je vhodný strukturovaný soubor informací, jenž je nějakým způsobem užitečný. K tomu, aby člověk získal znalost, nemusí nutně rozumět skrytým zákonitostem: Znalost zodpovídá pouze otázku *jak*. Technologický pokrok nemusí být tak doprovázen pokrokem vědeckým²⁴. V oblasti manuální je termínu znalost příbuzný termín dovednost. *Porozumění*, jako další stupeň vědění, nedává pouze odpověď na otázku *jak*, ale také na otázku *proč*. Vědění lze „namemorovat“ či „odzkoušet“, zatímco pro porozumění je třeba pochopit principy. Lidé, kteří rozumějí, mohou pouze na základě úsudku (a nikoli praktické zkoušky) syntetizovat dostupné informace a vědění a vytvářet vědění nové. *Moudrost* představuje pak nejvyšší stupeň vědění. Zahrnuje vidění celkových souvislostí mezi různými, i velmi vzdálenými jevy, znalost získávání vědění a zkušeností ověřený systém hodnot.

Pátou dimenzí tvoří **využitelnost v jednání a řešení problémů**. Tradiční je dělení na *vědění, že* a *vědění, jak*. Někteří rozlišují mezi teoretickým a praktickým věděním. Podle Stehra lze rozlišit (1996) *smysluplné vědění* (meaningful knowledge), *produktivní vědění* (productive knowledge), *akční vědění* (action knowledge). *Smysluplné vědění* ovlivňuje především vědomí členů společnosti, *produktivní vědění* může být konvertováno do způsobů přímo vysvětlujících přírodní jevy, konečně *akční vědění* je nejmodernější forma vědění, která je bezprostředně produkční silou.

Další dimenzí je **hledisko novosti** vědění. Ačkoli vědění se často považuje za nerivalitní statek (jeho cena neklesá s užitím), z hlediska komerčního uplatnění je nejdůležitější vědění, které je nově vytvořeno a vytváří tak konkurenční výhodu. Měřením novosti se zabývá tzv. *Oslo manuál* (1997), který klasifikuje inovace podle typu novosti:

nový pouze ve firmě,

nový v průmyslu v dané zemi nebo na trhu, ve kterém firma operuje,

nový ve světě.

Konečně poslední dimenzí našeho výčtu je **funkční uplatnění vědění** tj. obory, oblasti či situace, ve kterých se vědění uplatňuje, případně druh inteligence, v níž se projevuje. Sociolog Gurvitch (1971) například odlišil sedm typů vědění dle jejich uplatnění: perceptuální vědění, vědění o druhých, vědění každodenního života (*common sense*), technické vědění, politické vědění, vědecké vědění, filozofické vědění²⁵.

Úvahy na téma vědění a jeho typologie mají důležitou praktickou dimenzi: Které vědění je z hlediska růstu konkurenceschopnosti a kvality života nejdůležitější? Kterého se nám nejvíce nedostává? Věc se komplikuje tím, že jednotlivé typy vědění se vědomostními procesy transformují v jiné, a v praxi lze navíc stěží oddělovat jednotlivé typy od sebe navzájem (např. tiché vědění od explicitního). Přesto však můžeme formulovat některé obecnější závěry:

1. **Kultivaci vědění nelze omezit na jeden typ vědění.** Vyžaduje se *boj* na několika frontách. K čemu jsou např. informační superdálnice, když neexistují lidé, kteří by uměli informace využít? A naopak: k čemu je rozvoj inteligence a tvořivosti, pokud mladí výzkumníci nemají přístup k moderním vědeckým poznatkům? K čemu jsou kvalifikovaní lidé, pokud organizace, ve kterých pracují, jim neumožňují dostatečně tuto kvalifikaci uplatnit, např. ve formě omezujících norem a postupů? A naopak: k čemu jsou skvělé postupy, pokud nejsou lidé, kteří by je aplikovali, anebo jim alespoň rozuměli?
2. Pokud jde o jednotlivé typy vědění, ukazuje se, že **dochází k vyrovnání důležitosti oborů, ve kterých se vědění uplatňuje, a roste důležitost transdisciplinárního přístupu.** Zvýšený zájem o společenské a humanitní vědy, stejně jako zájem o emocionální inteligenci dokazují, že kvalitu

²³ V angličtině označované též jako *knowledge*.

²⁴ Například Bessemer nikdy nevěděl, jaké chemické principy způsobují, že jeho vysoká pec funguje. Jen zkoušel různé věci tak dlouho, až fungovat začala (Thurrow, 1999: 3).

²⁵ Howard Gardner (1983) na základě rozsáhlého výzkumu vymezil sedm nezávislých druhů inteligence: jazykovou, hudební, logicko-matematickou, vizuálně-prostorovou, tělesně-pohybovou, sociální (interpersonální) a osobní (intrapersonální).

života, ale i konkurenceschopnost nelze již spojovat výlučně s pokrokem přírodních a technických věd. Podobně lze pozorovat, že zdrojem inovací nejsou jen technologické, ale velmi výrazně také organizační a manažerské změny. Na straně druhé je třeba varovat před odklonem od vědeckého poznání a nezájmem o přírodní a technické vědy, protože ty jsou a budou základním zdrojem konkurenceschopnosti. Trendem je mezioborový pohled a řešení problémů, který se neomezuje hranicemi tradičních disciplín – transdisciplinarita.

3. **Klíčem k prosperitě se stávají inovace, tedy nové, aplikované a akční vědění.** Vyspělé státy již považují za základní zdroj konkurenceschopnosti nikoli výzkum a vývoj samotný, ale inovační systém, tj. produkci vědění ve vazbě na jeho uplatnění, a to především v komerční sféře.
4. **Na váze nabývá tiché, nekodifikované vědění, a to ve svých nejvyšších formách** (porozumění, moudrost). Firmy velmi výrazně zvažují své investice podle dostupné pracovní síly a její kvalifikace. Doby taylorismu jsou již dávno pryč a zaškolení nových pracovníků v hi-tech odvětvích je časově náročné. Vzdělání lidí a v nich ztělesněné nepřenositelné *tiché* vědění se stávají základem konkurenceschopnosti státu i podniku. V souvislosti s tím se také prohlubují procesy brain-drainu.
5. **Drobné inovace ve velkém množství rozhodují o konkurenceschopnosti a kvalitě života více než špičkové teoretické poznatky.** Jestliže dříve byl stupeň vývoje dané společnosti měřen tím, zda je její elita schopna vyprodukovat a využít nejsložitější poznání (např. výroba atomové bomby), dnes mají klíčový význam permanentní inovace, které mohou nabývat menších rozměrů, avšak musejí se vyskytovat ve větším množství. Drtivá většina lidí produkujících vědění jsou „řemeslníci v dobrém slova smyslu – lidé, kteří iniciativně a kreativně vykonávají svou profesi“ (Dvořák, 2002: 3). To znamená, že produkci nových poznatků již nelze omezit na génie nebo výrazně nadprůměrné jedince, že je však potřeba, aby inovativní byli nejen profesionální vědci a výzkumníci, ale také manažeři, učitelé, ředitelé škol, veřejných institucí atd.

2.1.3.2 Vědomostní procesy

V oblasti vědění neexistuje nehybný cíl. Originalita, tvořivost, spontánní učení, inovace, objevy či podnikavost jsou výsledkem složitých procesů a příhodných podmínek, ve kterých probíhají. Z tohoto důvodu pojmáme kultivaci vědění jako soubor (přínejmenším) pěti klíčových *vědomostních procesů*. První vědomostní proces – získávání nových poznatků o přírodě, společnosti, člověku a systematizace tohoto poznání – označujeme jako *produkci vědění*. Vyplývá jednak z přirozené lidské zvědavosti, jednak ze snahy ovládnout prostředí, ve kterém člověk žije. Systematická produkce vědění byla tradičně spojena pouze s akademiemi a vysokými školami. V dnešní době však tyto instituce zdaleka nemají na produkci vědění monopol. Čím dál více nového vědění vzniká *v kontextu aplikace* (podrobněji viz Gibbons et al., 1994, Průvodce, 2002: 169–171). Tradičním vědomostním procesem je také *učení*, které chápeme jako získávání a osvojování vědění ve všech jeho formách, a to jednotlivcem, organizací nebo společností. Obrovský rozvoj prodělává třetí vědomostní proces – *rozšiřování (difuze) vědění*. Lidstvo jako celek má k dispozici již ohromné množství poznání, avšak to často zůstává nevyužito – nedostane se tam, kde by ho bylo třeba. Řešením jsou jednak investice do nových ICT a vysoká mobilita lidí jako hlavní způsob přenosu *tichého vědění*²⁶.

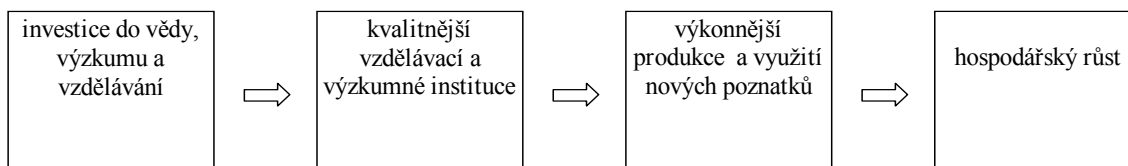
Samotná produkce a rozšíření vědění nemusejí být vždy spojeny s využitím tohoto vědění. *Aplikaci vědění* je tedy třeba oprávněně považovat za svébytný vědomostní proces, hodný samostatného zřetele. To se týká i pátého, zastřešujícího vědomostního procesu – *managementu (řízení) vědění* (knowledge management). Ačkoli tento termín pochází z managementu v podnikání, my jej užíváme na úrovni státu, tj. jako řízení vědomostních procesů a vytváření pro ně příznivých podmínek²⁷.

2.1.3.3 Model kultivace vědění jako produktivního faktoru

Až donedávna se předpokládalo, že technologický vývoj je dosahován prostřednictvím lineárního řetězce, začínajícího u základního výzkumu, pokračujícího přímou cestou přes aplikovaný výzkum (obsahujícího vědecké poznatky v technologických aplikacích) až konečně po komerční využití. Za hnací motor byla považována věda a vzdělání a optimisticky se předpokládalo, že vytvořené vědění se o své uplatnění postará samo. Jediné, co tehdy vlády potřebovaly, byla dobrá vědní politika. Schematicky bychom mohli zakreslit tento model takto:

²⁶ Například tzv. Boloňská deklarace si klade za cíl, aby každý student v průběhu studia strávil alespoň jeden semestr v zahraničí.

²⁷ V realitě je samozřejmě těžké těchto pět procesů odlišovat. Existuje tendence jejich úzkého propojování. Příkladem je *inovační proces*, který závisí na produkci nového vědění, jeho přenosu i aplikaci.

Obr. 1. Lineární model vědění jako produktivního faktoru

Ukázalo se však, že více poznatků zdaleka neznamená také více inovací. Proto začaly vlády vypracovávat inovační politiky, které vycházely z politiky výzkumu a vývoje, ale podstatně je doplňovaly o transfer vědění a jeho využití. Do centra pozornosti se dostaly také soukromé podniky a zavádění inovací uvnitř firem. Postupně byla také opuštěna představa lineárního procesu využívání vědění a byla nahrazena modelem sítě a kanálů mezi mnoha aktéry, v nichž dochází k cirkulaci, transferu a difuzi myšlenek, informací a vědění nejrozličnějšího druhu. Tento systém byl pak zasazen do určitého politického, sociálního a kulturního rámce (tzv. model *národního systému inovací* (Lundwall, 1992; Nelson, 1993).

Současným rámcem vymezujícím pole produktivního aspektu vědění je tzv. *znalostní ekonomika*. Podle Institutu Světové banky (The World Bank Institute) existují čtyři základní podmínky plné participace na znalostní ekonomice (Cleaver, 2001:3):

Právní a ekonomické prostředí, které umožňuje volný pohyb vědění, investic do ICT a podporuje podnikání;

Vzdělaná populace schopná vytvářet, sdílet a užívat vědění;

Dynamická informační infrastruktura (od rádia po internet) umožňující efektivní komunikaci, zpracování a rozšiřování informací;

Síť výzkumných center, univerzit, *think tanků*, soukromých podniků a neziskových organizací k napojení se na vzrůstající množství globálního vědění, k jeho přizpůsobení lokálním podmínkám a vytváření nového vědění.

V tomto pojetí je vliv vědění pojímán komplexně: splnění jedné podmínky není dostačující, ale je třeba kombinace několika faktorů najednou. Tak např. samotné prodloužení doby strávené ve škole nebo expanze formálního vzdělání nemusí nutně vést ke zvýšení ekonomické produktivity či kvality života (Healy, 2002:1).

Přes vzrůstající komplexnost současných modelů je čím dále více zřejmé, že ani ony nejsou úplné. Ačkoli se tento strategický tah pohybuje víceméně v rámci znalostní ekonomiky, je nutno podotknout, že využití vědění jako produktivního faktoru závisí na mnoha dalších proměnných (především inovační kultuře, hodnotách a sociálním kapitálu), které až doposud byly považovány za exogenní²⁸. Jaké *nečekané* bariéry v uplatnění vědění mohou vzniknout? Jaké další podmínky jsou naopak příhodné pro vznik nových myšlenek, jejich šíření a praktické využití?

Samostatnost (originálnost) v myšlení. Bez vlastní myšlenky nemůže být vlastní výtvar: „*Pokud se návyk nepřemýšlet dlouho praktikuje, později se jen velmi těžko odstraňuje*“ (Votruba, 2000: 11)²⁹.

Otevřenost vůči různosti. Přílišná homogenita je bariérou inovací a znemožňuje adaptaci na prostředí³⁰. Inovační firmy tak často vytvářejí dočasné pracovní týmy, mění projektové týmy a najímají odborníky z venku tak, aby zvýšily vystavení se novým myšlenkám a zvýšila se různorodost perspektiv (Kanter, 1988; podle Staw, 1990).

Otevřenost vůči novému. Snaha zavádět inovace musí vždy bojovat s jistým přirozeným konzervatismem lidí i institucí (která je koneckonců do jisté míry funkční). Dokonce i soukromé firmy se nerady rozcházejí s tradicí, a to zvláště pokud je to tradice úspěšná a dlouhotrvající. Je třeba najít odvahu rušit i to, co bylo v minulosti velmi úspěšné.

Orientace na budoucnost, a to z několika důvodů. Za prvé: investice do vědění mají vysokou, ale dlouhodobou návratnost. Je potřeba odolat pokušení bezprostředního uspokojení nebo úspěchu. Investice do vzdělání a výzkumu a vývoje se mohou projevit třeba až za deset a více let – dávno potom, co vyprší

²⁸ Skutečné pochopení produkční funkce vědění by jistě vyžadovalo zevrubný teoretický rozbor. Odkazujeme především na obecnější teoretická východiska v posledním výstupu CESES (Průvodce, 2002) a poslední práci K. Müllera (2002d).

²⁹ Podle slovinské zprávy o lidském rozvoji je pro rodiče a učitele nejdůležitější vzdělávací prioritou poslušnost, zatímco tvořivost je ze všeho nejméně důležitá (cit. podle Innovation, 2001: 158). Výzkum čtenářské gramotnosti v ČR zase v roce 1995 zjistil, že naši učitelé považují za mnohem důležitější naučit děti správně číst než správně porozumět textu (Výsledky, 2002: 59).

³⁰ Výzkum Katze a Allena (1982) například ukázal, že výkon výzkumného týmu obvykle klesá asi po pěti letech od vytvoření týmu. Důvod? Při stabilitě členství výzkumníci redukuji komunikaci s lidmi mimo tým – základním zdrojem různorodosti, vitality a potenciálních inovací.

funkční období politiků, ale také představitelů vrcholného managementu soukromého podniku. Za druhé: v protikladu k tradiční představě, že tvořivé počiny jsou výsledkem náhlého vnuknutí geniálních mozků, je pro produkci nových užitečných poznatků potřeba především vytrvalosti a dlouhodobé píle.

Snaha vyniknout nad ostatní a vnitřní motivace k úspěchu. Někdy je ve společnosti pokrytecky považována pouze touha po poznání za jediný legitimní důvod investic do učení nebo tvorby vědění. Pro zdravé vědomostní procesy jsou však důležité i jiné motivy, které jsou občas odsuzovány: Snaha něco dokázat, být lepší, úspěšnější (ale také bohatší) a prosadit se dostává často znevažující přívlastky „ambiciózní“, „příliš ctižádostivý“ atd. S tím souvisí i **postoj k podnikavosti a úspěchu**.

V postkomunistických státech byla podezřelost k úspěchu v podnikání zvýšena neospravedlněnými finančními zisky³¹.

Pozitivní postoj k vědě, výzkumu a technologiím. Všechny vyspělé země si prošly a částečně stále procházejí obdobím nezájmu mladých lidí o vědu, především o technické obory. Vědecká práce nestojí mezi špičkovými prestižními profesemi a mladí lidé s výjimečnými talenty použitelnými ve výzkumu a vývoji často volí lépe oceňované pozice v profesích z hlediska kultivace vědění nikoli tak důležitých. Obecně však Evropané (resp. občané EU) zastávají k vědě pozitivní stanovisko a jsou pro její podporu, a to nejen tehdy, pokud přispívá k vývoji nových technologií, ale i když *pouze pomáhá k rozvoji vědění*³².

Sociální kapitál. Důvěra, základní složka sociálního kapitálu, je mazivem ekonomického systému: snižuje jeho tření – transakční náklady. Nedostatek důvěry se prodraží – vede k bujení administrativy a plýtvání energie na téma *jak ohlídat*. Chybí pak vůle pro přemýšlení, *jak otvírat a rozvíjet*.

2.1.4 Kultivace vědění v ČR – diagnóza

2.1.4.1 Metodologie zjišťování stavu kultivace vědění

Existuje několik dostupných metodologických postupů, které umožňují srovnání stavu kultivace vědění v různých zemích. Jedná se především o:

indikátory konkurenceschopnosti Světového ekonomického fóra v Ženevě a Institutu manažerského rozvoje v Laussane,

metodologie hodnocení vědění (Knowledge Assessment Methodology) Světové banky,

inovační indikátory a studie EU.

2.1.4.2 Konkurenceschopnost

O stavu kultivace vědění jako produktivního faktoru hodně vypovídají indikátory konkurenceschopnosti.³³ Světové ekonomické fórum (WEF) rozlišuje dva základní ukazatele: *index růstu konkurenceschopnosti* (The Growth Competitiveness Index – GCI) a *index současné konkurenceschopnosti* (The Current Competitiveness Index – CCI). Růstový index sleduje odhady růstových podmínek v následujících pěti letech, naproti tomu současný index popisuje aktuální podmínky. V obou případech se používají *tvrdá i měkká data*.

Podle zprávy *The Global Competitiveness Report 2001–2002* pro rok 2001 je Česká republika v růstovém indexu GCI na 37. místě ze 75 zemí (pro srovnání za rok 2000 to bylo 32. místo). V současném indexu CCI je Česká republika na 35. místě (rok 2000 34. místo). Od roku 1998, respektive 1999 zaznamenal vývoj v ČR posun z 35. místa na 37. místo v růstovém indexu a z 41. místa na 35. místo v současném indexu. Při interpretaci je třeba vzít v úvahu počet hodnocených zemí.

³¹ Na semináři CESES (*dílně budoucnosti*) nazvaném *Potřebuje Česká republika inovační politiku* a pořádaném v listopadu 2002 bylo řečeno, že inovativní firmy u nás to nemají lehké. Bojí se nejen závisti okolí, ale také toho, že jim budou jejich nápady díky nedokonalé ochraně duševního vlastnictví odcizeny. Z tohoto důvodu výslovně nechtějí, aby se o nich vědělo a psalo jako o inovativních vzorech hodných následování.

³² Na straně druhé se zdá, že Evropané mají již za sebou *vědecký optimismus* – více než polovina např. nesouhlasila s výrokem, že „*věda a technologie pomohou eliminovat chudobu a hladovění ve světě*“. Viz EC. Research Directorate-general. Eurobarometer 55.2. Europeans, Science and Technology. December 2001. http://europa.eu.int/comm/public_opinion/archives/eb/eb5_154_en.pdf

³³ Nejznámějšími publikacemi jsou: *World Competitiveness Yearbook* (2000), kterou připravuje Institut manažerského rozvoje (International Institute for Management Development) v Laussane (skládá se z 220 indikátorů členěných do 8 kategorií), a publikace *The Global Competitiveness Report* (2000, 2001) Světového ekonomického fóra (World Economic Forum – WEF) v Ženevě (170 indikátorů členěných taktéž do 8 kategorií). V této práci využíváme studie Světového ekonomického fóra.

Tabulka 1. Umístění ČR v celkové konkurenceschopnosti podle indexů GCI a CCI

Konkurenceschopnost	1998	1999	2000	2001	Rozdíl
GCI	35	39	32	37	-2
CCI	-	41	34	35	+6
Celkový počet zemí	53	58	58	75	-

Pramen: The Global Competitiveness Report 1999, 2000, 2001–2002

Porovnáme-li naše postavení s původní pětici kandidátských zemí (ČR, Maďarsko, Slovinsko, Polsko, Estonsko) a zeměmi EU, zjistíme, že v **obou indexech se ČR umístila až za Estonskem, Slovinskem, a zejména Maďarskem** (GCI – 28. místo, CCI – 26. místo!) **a předstihla pouze Polsko. V růstu konkurenceschopnosti jsme nepředstihli žádnou zemi EU, v současné konkurenceschopnosti pak pouze Řecko.**³⁴

Čím je způsobena tato nepříliš lichotivá situace? Z jednotlivých složek růstového indexu je ČR poměrně vyspělá v technologickém indexu (20. místo), horší v indexu makroekonomického prostředí (49. místo) a propadá se v indexu veřejných institucí (53. místo). Co se týká struktury současného indexu, je ČR na 41. místě v indexu firemních operací a strategií a na 33. místě v kvalitě národního podnikatelského prostředí. Také podle další srovnávací studie WEF *The European Competitiveness and Transition Report 2001–2002* (2002) je ČR ve srovnání s ostatními evropskými zeměmi celkově podprůměrná (v mnoha ohledech výrazně), a to často nejen vzhledem k EU, ale i k ostatním nejlépe připraveným kandidátským zemím o členství v EU. Například v **indexu makroekonomické stability je ČR vůbec nejhorší ze všech kandidátských zemí**, je na 62. místě z 75 zemí světa³⁵. Česká republika **zaostává dále v inovacích** (tj. úroveň technologií, úroveň inovací versus imitací, kooperace podnikání a univerzit, vládní podpora V a V), kde je pod průměrem zemí EU i průměrem pětice kandidátských zemí. V *nové ekonomice* (připojení na internet, telefony, počítačová vybavenost, ICT prioritou vlády, podpora ICT atd.) a ve vzdělávání je ČR průměrnou kandidátskou zemí, avšak podprůměrnou vzhledem k EU. Lepší je to u transferu technologií (tj. kolik přímých zahraničních investic směřuje do technologií), kde je na 25. místě. To představuje průměr kandidátských zemí a těsně nadprůměr EU. Dobré postavení má ČR v otevřenosti obchodu, a to ve vztahu k EU i k ostatním kandidátským zemím (9. místo).

2.1.4.3 Metodologie Světové banky

Světová banka nabízí v současné době srovnání 100 zemí v 69 relevantních indikátorech *znalostní ekonomiky* rozdělených do šesti základních oblastí. V kterých indikátorech ČR zaostává za průměrem všech hodnocených zemí?

Tabulka 2. Přehled nejslabších indikátorů znalostní ekonomiky pro ČR (viz příloha 2)³⁶

Celková výkonnost země

Růst produktivity práce

Vláda a správa

Kontrola korupce

Ekonomické a právní prostředí

Adekvátní právní regulace a dohled nad finančními institucemi

Stav bankovního sektoru

Podíl obchodu na HDP

Vzdělávání

Přístupnost terciárního vzdělávání

Otevřenost národní kultury zahraničním vlivům

Flexibilita lidí adaptovat se na nové možnosti

Univerzitní vzdělání odpovídající potřebám tržní ekonomiky

Vztah k dalšímu vzdělávání

Podíl výdajů HDP na školství

Informační infrastruktura

³⁴ Úplné pořadí dostupné na: http://www.weforum.org/pdf/gcr/Overall_Competitiveness_Rankings.pdf

³⁵ Makroekonomická stabilita je charakterizována nízkými vládními deficity, nízkou inflací, stabilitou kurzu a solventností finančního systému.

³⁶ V příloze 2 jsou zobrazeny výsledky srovnání ČR oproti průměru všech monitorovaných zemí. Vnější kruh představuje maximum, perfektní stav, prostřední kruh představuje průměr. Čím blíže středu, tím je stav horší.

Celková počítačová kapacita jako podíl z celosvětové MIPS

Inovační systém

Celkový počet pracovníků ve výzkumu a vývoji

Celkové výdaje na výzkum a vývoj jako podíl HDP

Výdaje soukromého sektoru na výzkum a vývoj

Celkový podíl vysokoškolských studentů technických a přírodovědných oborů

Počet patentů udělených USPTO na mil. obyvatel

Podíl přímých zahraničních investic na HDP

Podíl exportovaných výrobků na HDP

Podíl exportovaných výrobků s vysokou technologickou náročností

Administrativní překážky při zakládání nové firmy

Možnost získání rizikového kapitálu

Malá podnikavost manažerů

Co je možné vyčíst z těchto z celkových výsledků? Z 69 monitorovaných indikátorů dosahuje ČR podprůměrných výsledků v 23, z toho 17 je z oblasti vzdělávání a inovačního systému. Zcela jistě nejlepších výsledků naopak ČR dosahuje v informační infrastruktuře.

Z šesti indikátorů celkového hodnocení výkonnosti země je podprůměrný pouze růst produktivity práce, který je vypočten jako podíl změny HDP na pracovní sílu. To je však až sekundární, závislý ukazatel, který není možné ovlivnit přímo. Z šesti charakteristik politického klimatu v zemi je podprůměrná pouze kontrola korupce.

Nejhůře dopadá ČR v oblasti inovací. Z 15 zjišťovaných indikátorů je v jednom nadprůměrná, ve třech průměrná a ve zbylých 11 podprůměrná. Několik indikátorů se týká exportu a jeho složení, což je opět závisle proměnná, kterou nelze ovlivnit přímo (podíl obchodu na HDP, podíl exportovaných výrobků na HDP, podíl exportovaných výrobků s vysokou technickou náročností). Podobně malá podnikavost českých manažerů není přímo ovlivnitelným deficitem. Oproti tomu administrativní překážky při zakládání nové firmy, celkové výdaje na výzkum a vývoj jako podíl HDP či možnost získání rizikového kapitálu jsou problémy, které bezprostředně souvisejí s politickým rozhodováním a stanovenými prioritami. Nadprůměrná je ČR pouze v počtu časopiseckých článků z přírodních věd na 1 mil. obyvatel; je však otázkou, jak se tato nadprůměrná časopisecká produkce odráží ve skutečné inovační schopnosti země.

Kromě chronicky známých – a stále neřešených – problémů našeho vzdělávacího systému (přístupnost terciárního vzdělávání, podíl výdajů HDP na školství) odhaluje tato metodologie i některé bariéry, které jsou součástí našeho národního charakteru a budou se odstraňovat těžko a dlouho (malá otevřenost zahraničním vlivům, malá flexibilita lidí, negativní vztah k dalšímu vzdělávání).

Pokud jde o ekonomické prostředí, zaostáváme v adekvátní právní regulaci a dohledu nad finančními institucemi a stavu bankovního sektoru, i když zde již v poslední době došlo ke zlepšení. V jedenácti indikátorech informační infrastruktury je ČR značně nadprůměrná, v jednom indikátoru průměrná (složení Indexu informační společnosti) a pouze v jednom značně podprůměrná (celková počítačová kapacita jako podíl z celosvětové MIPS³⁷). I přes nadprůměrný počet počítačů na 1000 obyvatel ČR lze spekulovat, že celková nízká počítačová kapacita může být dána jejich zastaralostí.

2.1.4.4 Inovační ukazatele EU a další možné indikátory

Evropská komise vypracovala na základě národních zpráv srovnávací studii o inovační politice v šesti kandidátských zemích³⁸. Celkově lze nedostatky v inovačním profilu ČR shrnout takto (Innovation, 2001: 27–28):

Tabulka 3. Nedostatky v inovačním profilu České republiky podle zdrojů DG-Enterprise EU.

Problémy a výzvy	Překážky inovací
nárůst nezaměstnanosti	inovace je omezena pouze na technický rozvoj
neúspěšná privatizace velkých podniků	expanze inovačních technologií zahraničních firem je
chybí dynamicky se rozvíjející sektor malého a středního podnikání	omezená vzhledem ke křehkým vztahům s domácími firmami
zpoždění reformy institucionálního rámce	nedostatečné spojení mezi průmyslem a akademickou
nediverzifikovaný a proměnný rámec regulačních	obcí

³⁷ MIPS = millions of instructions per second.

³⁸ Viz Innovation (2001), Radosevic, Mickiewicz (2001). Český inovační profil viz Müller (2001, 2002b).

mechanismů k zajištění funkčnosti a expanze firem potřeba dále adaptovat pracovní sílu na nový typ aktivit potřeba zvýšit rozsah a flexibilitu terciárního vzdělávání privatizace průmyslového výzkumu v letech 1993–95 vedla k prudkému poklesu kapacit VaV nasměrovaných k potřebám průmyslu relativně nízká úroveň přidělování patentů	
---	--

Jiným zdrojem informací jsou indikátory pro sektory s vysokou přidanou hodnotou (*high-tech*). Podle exportních statistik lze určit proporci high-tech produktů na celkovém objemu exportu/importu. Lze také zjišťovat podíl investic do znalostí (které jsou vyjádřeny jako výdaje na postsekundární vzdělávání, výdaje na výzkum a vývoj a investice do softwaru, očištěné o překrývání) na HDP a podíl investic do strojů a zařízení na HDP. ČR vykazuje dlouhodobě nadprůměrnou míru investic do strojů a zařízení (ČR 16,6 %, EU 8,0 %, OECD 9,0 %), nicméně i míra investic do znalostí je v mezinárodním srovnání poměrně vysoká (ČR 3,3 %, EU 3,6 %, OECD 4,7 %). Onen zásadní rozdíl vynikne teprve **porovnáním podílu investic do vědění a do strojů a zařízení**: ČR 19,6 oproti EU 44,6 a OECD 51,3. Ze zemí EU je ČR srovnatelná pouze s Portugalskem (19,0) či Řeckem (21,4), nedohlédne již na ujíždějící vlak znalostní ekonomiky Finska (73,3) či Švédska (82,8) [Kadeřábková, 2002].

2.1.4.5 Hlavní bariéry v kultivaci vědění v ČR

Metodiky sběru dat OECD, EU a dalších institucí nejsou vždy plně kompatibilní. Podobně se různí výběr indikátorů, případně jejich váha. Proto je třeba při jejich interpretaci postupovat obezřetně. Některá zjištění se však znovu a znovu opakují bez ohledu na zvolenou metodologii. Jedná se např. o nedostatečné zastoupení lidí s terciárním vzděláním v populaci, malou orientaci výzkumu a vývoje na potřeby společnosti, nedokončenou restrukturalizaci ekonomiky či celkovou nedůživost inovačního systému. Následující kapitoly se snaží o shrnutí nejprokazatelnějších bariér v kultivaci vědění, členěných na základě modelu Světové banky. K těmto bariérám je třeba připočíst mnohá negativní zjištění z našeho empirického výzkumu. Jde zejména o nízkou úroveň důvěry ve společnou akci, spojování modernizace spíše s industrializací než se společností vědění, ale také rezignaci většiny obyvatelstva na ovlivňování věcí veřejných.

2.1.4.5.1 Ekonomické a právní prostředí

Na počátku transformace byl **podceňen význam regulace** činnosti některých rozhodujících subjektů a sektoru ekonomiky, především bankovního a kapitálového trhu. Důsledky počátečních nedostatků právního a institucionálního rámce jsou patrné dodnes.

Dlouhodobým problémem je například **vymahatelnost práva**. Slabé zákony a nespolehlivé vynucování práva soudy zbytečně komplikuje a prodražuje hospodářskou činnost a i nejschopnější manažeři selhávají. Stále **nedostatečná ochrana duševního vlastnictví** ochromuje inovativní podnikání.

Přestože potenciál růstu a efektivnosti malých a středních podniků je větší, než je tomu ve velkých domácích firmách bez strategického partnera, **podpora malým a středním podnikům** zůstává stále nedostatečná³⁹. Chronickým problémem malých podniků je u nás ztížený přístup k finančnímu kapitálu. Kromě nefunkčních bank tento problém navíc ještě prohlubovaly vlády jednostrannou preferencí různých finančních úlev a dotací velkým podnikům.⁴⁰ Prostor k podnikání je navíc malým firmám zužován mimořádně vysokou byrokratickou zátěží, která na ně dopadá mnohem tíživěji než na velké podniky. Při podnikání v tržním hospodářství a za konkurence na globalizovaných světových trzích jsou podniky vystaveny vnějším rizikům, kterým se musejí neustále přizpůsobovat. Bránit jejich vlivu pomocí ochrannářské vládní politiky a přenášení rizik z hospodaření podniků na vládu a na celou společnost je krátkozrakou a nebezpečnou politikou, která vede k morální devastaci a následně ke strnulosti ve vývoji společnosti. Podniky s neúspěšnou **restrukturalizací** by neměly být „odměňovány“ možností získat měkké rozpočtové omezení, např. dotacemi od státu, odpuštěním daní nebo závazků vůči bankám, dodavatelům a zaměstnancům. Vytváření těchto různých „polštářů“ působí proti restrukturalizaci, efektivitě a konkurenceschopnosti.

³⁹ Sektor malých a středních podniků tvoří v současné době nejméně 40 % HDP (Benáček, 2001).

⁴⁰ Zatímco velké podniky vláda za posledních 10 let přímým nebo nepřímým způsobem dotovala částkou mnoha set miliard Kč, dotace 26 miliard Kč malým a středním podnikům, se zhruba stejným podílem na tvorbě HDP, je jednostranným zvýhodňováním sektoru, který dosud neprokázal svou životaschopnost. Malé a střední podniky si od vlády zaslouží přinejmenším stejnou finanční podporu a systém úlev jako velké podniky.

2.1.4.5.2 Vzdělávání ⁴¹

České školství stále vykazuje znaky industriální éry – masovou a krátkodobou přípravu laciné pracovní síly. Česká vzdělávací soustava má podobu pyramidy: široká základna, ale ostrá špička. Na počátku života se v ČR vzdělávají téměř všichni a žáci si v mezinárodních srovnáních výsledků v přírodních vědách (a částečně i v matematice) vedou velmi dobře. Na středním stupni je to již horší průměr, což je dáno zejména nízkým podílem žáků na gymnáziích, kde studuje pouze 17 % mladých lidí (9 % z celku na víceletých), což je ve srovnání se zeměmi OECD vůbec nejméně (průměr asi 50 %). Skutečný neuralgický bod nastává pak v terciárním vzdělání, které stále nenabízí dostatek příležitostí, což je dáno i nevhodnou strukturou studijních oborů (nedostatek kratších – bakalářských – oborů). Podle posledního sčítání lidu je v naší dospělé populaci (starší 15 let) pouze 8,9 % lidí s vysokoškolským vzděláním! Vcelku se občané ČR účastní vzdělávání o více než rok a půl kratší dobu, než je průměr OECD (15,1 proti 16,7 let) a jejich účast ve vzdělávání s rostoucím věkem prudce klesá. Připomeňme také malou ochotu občanů investovat do svého vzdělání, zjištěnou mimo jiné v našem empirickém šetření. Výzkumy také ukázaly, že nerovnosti v mezigenerační reprodukci vzdělání jsou v ČR daleko vyšší než v zemích EU. V ČR má dítě z rodiny se základním vzděláním téměř devětkrát menší šanci dostat se na vysokou školu než dítě z vysokoškolské rodiny (v zemích EU je tato pravděpodobnost jen asi 3,7krát menší). Vzdělávací soustava se na tomto výsledku podepisuje dvojitou úzkou selekcí – na víceletá gymnázia (již v jedenácti letech) a na vysoké školy. Obecně lze říci, že česká populace je sice vzdělaná, ale toto vzdělání neodpovídá požadavkům doby. Výzkum PISA potvrdil poznatek, že patříme mezi země s největšími rozdíly mezi řešením praktických a akademických úloh. Čím více se sledují praktické dovednosti, tím horších výsledků naši žáci dosahují. Vinen je vzdělávací systém, který přispívá k odtržení *akademického a praktického pohledu na svět*. Rovněž výzkum SIALS na populaci dospělých ukázal, že naším největším problémem je práce s delším textem, zodpovídání otázek, na něž nelze odpovědět rutinním způsobem, a řešení praktických problémů. Nedostatečné jsou také jazykové kompetence; zatímco angličtinou již hovoří 49 % dospělé populace EU, v ČR je to pouze 22 %.

Nemůžeme tvrdit, že bychom toužili po poznání a uměli onu touhu probouzet. Výzkum TIMSS prokázal – přes výborné znalosti tehdejších *osmáků* – nejmenší oblibu matematiky ze všech zúčastněných zemí, přičemž fyzika a chemie nedopadly o mnoho lépe. Podobně Mezinárodní výzkum občanské výchovy ukázal rozpor mezi nadprůměrnými znalostmi českých žáků a jejich pasivními postoji (přehled viz Výsledky, 2002). Přes všechna oficiální ujištění a proklamace stojí české školství na okraji zájmu. Bylo zpracováno velké množství návrhů reformy, avšak ty se většinou vůbec nerealizovaly. V jádru této neschopnosti skutečné akce je víra, že náš vzdělávací systém je v zásadě dobrý a žádné podstatné reformy nepotřebuje (snad kromě zvýšení platů učitelů).

2.1.4.5.3 Informační infrastruktura

Informační infrastrukturu lze vybudovat relativně snáze a v kratším časovém horizontu nežli třeba lidský kapitál. Zatímco v mnoha indikátorech rozvoje lidských zdrojů je ČR na samém chvostu zemí OECD (přístup k terciárnímu vzdělávání, platy a stáří učitelů, podíl HDP na školství), v míře investic do ICT je ČR nad průměrem zemí OECD i EU (Information, 2002).

Počet pevných telefonních linek na 100 obyvatel vzrostl v ČR z 15 v roce 1990 na 56 v roce 1999.

Internet je jednou z mála oblastí špičkových technologií, kde v podstatě držíme krok se světem. Realizují se zajímavé projekty (Veřejné knihovny on-line, Internet do škol). Složený Index informační společnosti však řadí ČR pouze do pole průměru z 55 monitorovaných zemí (28. místo za Portugalskem a Spojenými arabskými emiráty, před Maďarskem a Malajsií⁴²). Ve schopnosti participovat na probíhající informační revoluci má naše země dosud rezervy.

Snad největším problémem je stav knihoven. V ČR neexistuje jediná skutečně akademická knihovna srovnatelná se západními (na rozdíl např. od Maďarska). Studenti, ale i mnozí výzkumní pracovníci tak nemají přístup k nejnovějšímu vědění, obsaženému především v odborných časopisech, na internetu nedostupných (resp. dostupných jako placená – a drahá – služba).

2.1.4.5.4 Inovační systém

Inovační systém je nejpálčivějším bodem kultivace vědění v ČR. Pod inovační systém se řadí jak výzkum a vývoj, tak přenos poznatků, jejich aplikace a komerční využití. Hlavní **neduhy VaV** lze shrnout takto (Janeček, 2002, Analýza, 2002):

Nedostatek finanční podpory výzkumu – ČR zaostává za rozvinutými zeměmi ve výši podpory VaV ze státního rozpočtu i ze soukromých zdrojů.

⁴¹ K tématu existuje mnoho analýz, a to i z dílny CESES. Na tomto místě neusilujeme o komplexní a zevrubnou analýzu současného systému vzdělávání. Odkazujeme zejména na Průvodce (2002) a také na připravovanou Zprávu o lidském rozvoji pro Českou republiku, která bude publikována v příštím roce.

⁴² Výsledky za rok 2002 viz <http://www.worldpaper.com/2002/feb02/isi.jpg>

Prakticky nulová nepřímá podpora VaV, která vede ke stále se snižujícím výdajům na podnikatelský VaV. Velké a střední firmy vynakládaly na výzkum a vývoj v letech 1996–1998 1 až 2 % svého ročního obrátu, zatímco v zemích EU je to 4 až 10 % (Analýza, 2002).

Snaha podporovat neorientovaný základní výzkum na úkor výzkumu aplikovaného a orientovaného (například: pouze základnímu výzkumu je určena institucionální podpora, která představuje nadpoloviční část státní podpory).

Značné oslabení aplikovaného výzkumu nešťastnou privatizací výzkumné základny průmyslu a zrušením většiny ústavů Akademie věd, orientovaných na tuto oblast (obojí v první polovině devadesátých let).

Dosud málo rozšířené je financování institucí (ústavy, katedry) a odměňování jednotlivců podle úspěšnosti. Je přitom zřejmé, že věda a výzkum nejsou rovnostářské a že jsou založeny na čistě individuální schopnosti přinášet a prosazovat nové myšlenky⁴³.

Ve srovnání se zahraničím nízký počet výsledků aplikovaného výzkumu – vynálezů, technologií, prototypů, poloprovozů, ověřených technologií a patentů. Souvisí s hodnocením výsledků výzkumu výlučně podle bibliografických údajů (citační analýza, přednášková činnost). Většina akademických institucí nebere při hodnocení výsledků zřetel na přihlášené patenty, prodané licence či jiné formy spolupráce s realizační sférou.

Nízký tlak na návratnost vložených prostředků. [Například v posledních letech rostla podpora výzkumu a vývoje mnohem rychleji než počet jeho výsledků (Analýza, 2002: 35).]

Transfer technologií a využití poznatků VaV je snad nejproblematictější okruhem celého procesu inovace. Navzdory všemu úsilí takřka nefunguje systematický proces, kterým vznikají nové firmy založené na realizaci výzkumných výsledků (označované jako *spin-off* nebo *start-up* firmy). Ve většině případů podnikají ve vědeckotechnických parcích (VTP) firmy výrobní, postrádající inovační charakter. Firmy zde působí po léta a inkubační charakter VTP je tím popřen.

Příčin, proč se nedaří převádět výsledky výzkumu do života, je několik (Janeček, 2002):

Nechuť vědců a výzkumníků zabývat se praktickými problémy v rámci spolupráce s realizační sférou, kde se vyžaduje konkrétní výsledek, obvykle v předem daném termínu.

Nedostatek (či dokonce absence) marketingového pohledu na svět. Platí to samozřejmě pro podnikatelskou oblast, ale i pro akademickou sféru. Jde o výběr výzkumných námětů, které mají šanci na budoucí komercializaci, a tudíž i podnikatelský úspěch.

Nedostačující finanční podpora začínajícím firmám. V zahraničí funguje v této fázi zejména tzv. F&F capital (Friends and Family), kterého se v ČR nedostává. O to negativnější dopad má malá státní podpora různým formám rizikového kapitálu⁴⁴.

Omezená (nebo žádná) možnost akademických institucí zakládat dceřiné firmy a vkládat do nich hmotný i nehmotný majetek.

Chybějící nebo nedostatečná legislativa, např. v oblasti ochrany duševního vlastnictví nebo podnikání v biotechnologiích. ČR doposud chybí také oficiální komplexní Inovační strategie vlády ČR⁴⁵.

Mentální zábrany potenciálních podnikatelů, nyní pracovníků VaV. Jde zejména o podstoupení dosud nebývalého rizika, ale i o podvědomou nechuť zužitkovat výsledky své odborné práce a stát se podnikatelem (dokonce úspěšným, a tedy i bohatým). Svoji roli zde hraje i čtyřicet let života v ochranářském prostředí socialistického státu.

Nedostatek (nebo absence) znalostí základů podnikání, kombinované s nutností vstoupit do složitého a nepřátelského podnikatelského prostředí.

2.1.5 Kultivace vědění – realizace

2.1.5.1 Kultivace vědění ve strategických dokumentech

Nejen vyspělé státy, ale i země, jako jsou Estonsko, Indie, Čína, Malajsie, Ghana, Rwanda či Filipíny, již mají vypracovány strategie vedoucí ke společnosti vědění či znalostní ekonomice. Česká republika v tomto ohledu poněkud *zaspala*. Pravda, strategické cíle a cesty jejich dosažení, které se týkají kultivace vědění, jsou obsaženy v bezpočtu strategických a koncepčních dokumentů. Mezi ty nejvýznamnější patří:

⁴³ Předpisy stávajících rozpočtových a příspěvkových organizací umožňovaly odměňovat podle výkonu jen ve velmi omezené míře.

⁴⁴ Existují však signály, že jednou z příčin stávajícího stavu je i nezáměr rizikového kapitálu, který v ČR nalézají jen málo příležitosti.

⁴⁵ Je k dispozici pouze text *Inovační politika ČR* (1999), který připravila Asociace inovačního podnikání ČR (viz Příloha I).

Národní politika výzkumu a vývoje ČR; Národní program rozvoje vzdělávání v ČR (Bílá kniha); Státní informační politika – Cesta k informační společnosti (přehled viz Příloha 1).

Některé zásadní dokumenty však stále chybějí (Inovační politika), jiné nejsou dostatečně relevantní (Národní rozvojový plán), většina strategií je resortních a nemá procesuální podobu. I když jsou cenným zdrojem uvažování, je třeba hledat cesty k jejich propojení a nástroje k jejich skutečné, nikoli pouze virtuální realizaci.

Domníváme se, že nejlepším uchopením komplexní strategie kultivace vědění je členění podle klíčových vědomostních procesů, které jdou napříč resorty. Podklady pro dále navržená opatření byly především dostupné strategické a koncepční materiály, publikované studie CESES, expertní šetření z roku 2001, týmový brainstorming k řešení problémů identifikovaných v kapitole 1.0.4, zahraniční inspirace, podkladová studie M. Janečka a připomínky oponentů práce.

Nejde o vyčerpávající přehled všech možných opatření na podporu kultivace vědění ani o přehledný výťah z již zpracovaných dokumentů. Popisujeme především ta opatření, která považujeme za klíčová pro nastartování změn příznivých pro kultivaci vědění a která mají jakýsi multiplikační efekt. Pokud jde o horizont realizace a specifikaci nástrojů, uvažujeme o opatřeních v obecnějších blocích, jež mají podobu dlouhodobých procesů, jejichž výsledky lze pozorovat v horizontu 10–15 let. Pokud to je možné, snažíme se také alespoň zmínit některá konkrétní opatření, která by měla být realizována bezodkladně a která demonstrují směr těchto procesů.

Systém podpory inovací ve státě Izrael⁴⁶:

Stát prioritně podporuje studium na vysokých školách.

Stát vyčleňuje nemalé prostředky na podporu start-upů, pro výběr projektů je instalován systém řízený ministerstvem průmyslu.

Vybírají se projekty s nejlepší odbornou úrovní a nejvyšším potenciálem, neexistuje rovnostářství.

Firmy operují v inkubátorech, které mají rozsáhlé možnosti (od pomoci až po kontrolu čerpání státních prostředků).

Stát bohatě dotuje fondy rizikového kapitálu, jež jsou hlavními investory do nově vznikajících firem (kterým jinak nikdo nepůjčí).

První fond rizikového kapitálu pomohla vytvořit izraelská vláda; pokud se někdo v Izraeli rozhodl vytvořit venture kapitálový fond a vložil do něj např. 50 mil. \$, vláda vložila dalších 50 mil. \$, kdy v úspěšném projektu fungoval vládní vklad jako půjčka, pokud projekt neuspěl, choval se státní vklad jako investice a nic se nemuselo vracet. To vyvolalo zájem fondů o vstup do Izraele, protože vládní investice znamenala snížení rizika.

Pro pobyt v inkubátoru platí přísná pravidla, firmy zde např. nemohou působit déle než 3 roky (pak buď zaniknou, nebo jsou schopny samostatné existence).

Velký význam se připisuje marketingu, vč. prezentace nabídek produktů.

Role inovačních firem v ekonomice Izraele je zásadní, v mnoha oborech patří ke světové špičce.

2.1.5.2 Hlavní proudy kultivace vědění

2.1.5.2.1 Celoživotní učení

Základním cílem je skutečná realizace konceptu celoživotního učení – společnost, v níž lidé mají možnost učit se, chtějí se učit a umějí se učit v průběhu celého svého života. Celoživotní učení se může rozvinout jen na základě zásadní reformy současného vzdělávacího systému a kvalitativní přeměny struktury vzdělanosti české populace. To zahrnuje:

Změnu pohledu na vzdělávací instituce: Chápat je jako budování odvětví, které vytlačuje těžký průmysl z pozice motoru hospodářského růstu – „konstituovat vzdělanostní sektor jako dominantní ekonomický sektor“ (Valenčík, 2002). Aby byl vzdělávací systém pružný a neprodukoval „nedodělky“ či „strukturální omyly“, musejí být jeho koncové stupně (učňovské školy, střední odborné školy, vysoké školy, rekvalifikace) zainteresovány na uplatnění svých absolventů na profesních trzích. Klíčové jsou zde zejména vysoké školy. Nebude efektivnosti, nebude žádný zájem na inovacích a vylepšeních, pokud nebude fungovat systém *zpětného financování* v opravdu konkurenčním prostředí. To lze zajistit, pouze pokud budou školy podporovány diferencovaně podle své kvality. Zelenou musejí dostat všechny instituce, které mají pro studenty vysokou přidanou hodnotu, zatímco podpora institucí *pasivních* by měla přestat bez ohledu na jejich typ či tradici. Nezbytná optimalizace sítě škol se musí uskutečnit na základě kvality, výkonu a užitečnosti školy, a nikoli na základě centrálního, úředního rozhodnutí.

⁴⁶ Podle časopisu Ekonom 16/2002, str. 34.

Radikální navýšení prostředků vynaložených na učení. Zvýšení množství veřejných výdajů na vzdělání na úroveň vyspělých zemí, avšak při celkovém zvýšení proporcí neveřejných financí (včetně účasti zaměstnavatelů a studentů). Zavedení školného i na veřejných vysokých školách je nepopulární, avšak nutný krok. Aby se zvýšil zájem podniků investovat do vědění, je možné zavést daňové úlevy při investicích do vzdělání zaměstnanců tak, jak je to např. ve Francii.

Zvýšení nabídky relevantních vzdělávacích příležitostí. Je třeba rozšířit především nabídku nižších stupňů terciárního vzdělání (bakalářský stupeň, vyšší odborné školy) a přizpůsobit obsah schopnostem a zájmům studentů (půjde o jiné studenty než ty, kteří jsou tradičně spojováni s terciárním vzděláním!). Vzdělávací programy vysokých škol musejí být urychleně strukturovány do tří cyklů (bakalářský, magisterský, doktorský) a dílčích modulů. Ty umožňují absolvovat pouze určitou část studijního programu (např. pro ty, kteří v současné chvíli nemohou absolvovat celý studijní program, jako jsou ženy na mateřské dovolené) a podstatně zvyšují prostupnost mezi různými typy terciárních institucí. Nabídka dalšího vzdělávání musí respektovat individuální potřeby dospělých.

Zajištění rovných vzdělávacích příležitostí pro všechny děti a studenty. To není jen morální imperativ, ale také existenční nutnost. U nás to znamená především otevření terciárního vzdělávání a zabránění dalšímu rozevírání nůžek mezi víceletými gymnázii a *zbytkovým* druhým stupněm základních škol. Kromě omezení míst na víceletých gymnáziích (jejich úplné a náhlé zrušení by možná přineslo více škody než užitku) je třeba uvažovat o dalších opatřeních: zkvalitnění výuky na 2. stupni základních škol, posílení všeobecného vzdělání na středních odborných školách a učilištích, vytváření speciálních programů pro handicapované, talenty atd.

Prohloubení zájmu o učení a motivace k dalšímu vzdělávání. Motivace k dalšímu studiu musí být považována za zcela legitimní – a primární – vzdělávací cíl. Lze ji dosáhnout např. vedením k samostatnosti, tvořivosti, vědecké práci, podnikavosti. Zájem o učení je však možné podporovat i v dospělém věku, jak svědčí např. finský projekt *Well-being at work* (Suurla et al., 2002), který se snaží zabránit syndromu vyhoření v práci a učinit práci zábavnější. Lidé, kteří si chtějí doplnit vzdělání, musejí být ve svém úsilí podporováni (ve veřejném sektoru např. automatickým zvýšením ohodnocení).

Naučit studenty učit se. Jde o zcela radikální proměnu *zakódovaného* nastavení našich škol. Ty přes všechny proklamace stále upřednostňují *vědění, že před věděním, jak a věděním, proč* a nepěstují širší dovednosti uplatnitelné v praktickém životě. Nic se nezmění, pokud vzdělávací cíle nebudou formulovány aktivně a dokud základní formy ověřování znalostí (od všech druhů školních písemných testů přes maturitu až po přijímací zkoušky) nezačnou hodnotit schopnost řešit problémy. Na úrovni třídy to znamená: individuálnější přístup k žákům, zvýšení možnosti jejich volby, mnohem větší pozornost věnovanou četbě delších textů, vyhledávání důležitých informací v těchto textech, obhajobě vlastního názoru a skupinovou práci na projektech.

Systematické hodnocení výsledků na národní i regionální úrovni. Je poněkud paradoxní, že přes vysokou míru školního *vykazování* jsou v mnohém naše představy o vzdělávacím systému stále dosti nepřesné a vágní. Snad proto, že „školství rozumí každý“ a „dat je mnoho“, je přesvědčivě empiricky podložených hlubkových reflexí překvapivě málo, a to na všech vzdělávacích úrovních. Kromě revize informačního systému a vybudování mechanismů hodnocení kvality je třeba domyslet způsob seznamování veřejnosti s těmito výsledky. Veřejnost musí být vtažena do této diskuse a musí mít k dispozici objektivní informace pro své rozhodování. Jedním z prvních kroků budování objektivní reflexe školství je bezodkladné zavedení státních maturit a navrácení jejich vypovídající hodnoty, kterou dávno ztratily.

Změnu přípravy pedagogických pracovníků před službou i během služby. Dokud se nezmění učitelé, opatření navrhovaná v předchozích odstavcích přijdou vniveč.

2.1.5.2.2 Produkce vědění

Pro úspěšnou kultivaci vědění je charakteristická vysoká míra diverzifikovaných prostředků vynakládaných na produkci nového vědění, *zesíťování* různorodých typů aktérů vytvářejících vědění a velký důraz na užitečnost produkovaných poznatků.

Abychom toho dosáhli, je potřeba:

Změnit pohled na produkci vědění. Mnohé problémy produkce vědění u nás pramení z toho, že výzkum a vývoj jsou u nás stále chápány jako oblasti, které se řídí svými vlastními pravidly a mohou se vyvíjet relativně nezávisle na společnosti a ekonomice. V první řadě je tedy třeba změnit myšlení a přijmout taková opatření, aby se produkce vědění stala společensky a ekonomicky odpovědnou a svět vědy přestal být izolován od svého okolí.

Klást důraz na kvalitu a výsledky. Regulace a podmínky podpory institucí produkujících vědění musejí být takové, že začlenění dané instituce pod tu či onu organizační strukturu bude stále méně důležité a

že kritérii se stanou skutečný výkon a profesionální kvalita. Je potřeba překonat rovnostářské přístupy, snahy o konzervaci nevýkonných struktur a přidělovat finanční prostředky podle skutečné úrovně dosahovaných výsledků. Mezi kritéria kvality je nutno mnohem více zařadit míru užitečnosti výsledků, jako jsou: „počet podaných (přijatých) patentů, počet prodaných licencí a příjmy z nich, počet nově vzniklých firem (spin-off), případně další případy úspěšné spolupráce s uživatelskou sférou“ (Janeček, 2002).

Najít rovnováhu mezi zastoupením různých aktérů a různým typem vědění. Zaostáváme v produkci aplikovaného vědění a stále převažuje teoretické zaměření výzkumu (drtivá většina dosažených výsledků jsou publikace). Disproporce mezi jednotlivými částmi výzkumu přitom spíše dále roste⁴⁷. Jako první je třeba urychleně zavést nepřímé nástroje jeho podpory (ve formě daňových úlev pro subjekty, které z vlastních zdrojů VaV pořízují či podporují) a změnit podporu VaV ve prospěch výzkumu orientovaného.

Zvýšit a diverzifikovat prostředky investované do produkce vědění. Nedostatečný objem prostředků vydávaných na VaV je chronickým problémem. Přes slibované zvýšení veřejných prostředků došlo naopak k jejich krácení. Už teď je však jasné, že veřejné rozpočty ani těch nejbohatších zemí požadavky doby prostě neutáhnou. Česká republika (spolu s Polskem a Maďarskem) vykazuje ve srovnání se zeměmi OECD stále nejvyšší podíl státu na financování VaV. Je třeba hledat způsoby, jak zvýšit investice ze soukromého sektoru.

Podporovat odvážné a náročné projekty. VaV je do jisté míry podobný burze: Pokud chcete hodně vyhrát, musíte hodně riskovat. Odvaha investovat do nejistých projektů je u nás malá. Z tohoto důvodu se bádá pouze na věcech, které mají v podstatě stoprocentní šanci na úspěch. Dosažené výsledky tak mají prakticky nulovou přidanou hodnotu a nikterak nezvyšují naši konkurenční výhodu. Zarážející je, že tuto tendenci *bádat nad již vybadaným* lze pozorovat i v základním výzkumu, kam rozhodně nepatří. Je potřeba vyčlenit prostředky investované do nejistých projektů, přidělovaných za předpokladu vysoké přidané hodnoty v případě úspěchu.

Propojovat aktéry produkující vědění a zajistit flexibilní vznik výzkumných týmů. Český VaV doposud trpí značnou roztříštěností a rozmělněním přidělených prostředků. Koncentrace úsilí, prostředků a invence se však nedosáhne vytvořením jedné *superorganizace*, která má monopol na produkci nového vědění (a jedné, která disponuje prostředky), ale naopak vytvářením sítí mezi maximálně různorodými subjekty. Jednou z největších výzev v této oblasti je budování formálních i neformálních strategických aliancí mezi všemi dobrými hráči, propojování *ostrůvků nadprůměrnosti*, ať už z Akademie věd ČR, resortních výzkumných ústavů, vysokých škol či podnikatelské sféry. Jednou z možností jsou velké národní programy, vedené snahou vyřešit nějaký rozsáhlý úkol či problém, k čemuž je potřeba jak teoretického, tak aplikovaného vědění. Dále je nutno zvrátit trend růstu podílu institucionálních prostředků na úkor účelových a více preferovat projektovou formu podpory, která umožňuje flexibilnější obměnu týmu a větší otevřenost novým myšlenkám.

2.1.5.2.3 Aplikace vědění

Završením inovačního procesu je realizace, aplikace a zhodnocení vědění. Právě v této oblasti nejvíce zaostáváme za vyspělými evropskými státy, které samy pokulhávají za USA. K tomu je třeba zejména těchto změn (Janeček, 2002; Sborník, 1999; Inovační strategie ČR):

Podpora vzniku a rozvoje inovativních malých a středních podniků prostřednictvím inovativních investic. Zavádění inovací je z principu věci značně rizikové. Proto je vhodné zřídit státem podporované fondy zárodečného (*seed*), rizikového a rozvojového (*venture*) kapitálu, zaměřené na investice do inovativních projektů. Vytvoření státem podporovaných fondů zárodečného kapitálu, úzce spolupracujících s podnikatelskými inkubátory, by zvýšilo počet nově vzniklých technologicky orientovaných firem zakládaných především vědeckými – nejlépe mladými – pracovníky (*start-ups*, *spin-offs*). Zřízení fondů rizikového kapitálu a částečné (!) převzetí rizika ze strany státu by zvýšilo ochotu investovat do inovativních projektů. Obecně by inovačnímu prostředí prospělo také zavedení nepřímých nástrojů podpory VaV. V krátkodobém horizontu by měla být novelizací vysokoškolského zákona otevřena příležitost pro podnikání VŠ vkládáním majetku (zejména duševního) do obchodních firem.

Podpora přejímání výsledků VaV dosažených na akademických pracovištích a vysokých školách soukromými podniky. Cílem této podpory je vytvoření dlouhodobých vazeb a spolupráce mezi akademickými pracovišti a uživateli výsledků výzkumu, zejména průmyslem. Jednou z možností je budování společných výzkumně-vývojových pracovišť výrobních podniků s akademickými institucemi (formou státních dotací). Další možnost představuje státní subvencování výzkumných a

⁴⁷ V posledních letech byly nejvíce kráceny výdaje na průmyslový výzkum a vývoj a jeho podíl na celkových výdajích dále poklesl (Analýza, 2002: 86).

vývojových zakázek, které objednávají podniky bez vlastních výzkumných kapacit u akademických a vysokoškolských pracovišť. Je určitě dobré pokračovat v zakládání a podpoře provozu vědeckotechnických parků. Bylo by však vhodné uskutečnit prověrku jejich účinnosti, porovnat jejich pravomoci a fungování s obdobnými zahraničními institucemi a na základě této analýzy provést potřebné korekce.

Podpora vnitřní inovační cesty, tj. posílení výzkumu a vývoje prováděného podniky. Jedná se o rozšiřování výzkumné a vývojové základny soukromé sféry a jejího zaměření na inovace vyšších řádů. Může jít o zvýhodnění těch podniků, které aplikují svůj VaV při zadávání státních zakázek (formulace zakázky požadující určité know-how – např. patentově chráněné – výhradně z domácí firmy), či podporu budování účelových společných výzkumně-vývojových pracovišť výrobních podniků s akademickými institucemi.

Stimulace pracovníků ke komerční realizaci výsledků. Součástí systému na podporu zavádění inovací by měl být rovněž systém stimulace pracovníků VaV k realizaci jejich výzkumných a vývojových výsledků v praxi. Výrazně a na všech úrovních by se mělo zvýšit úsilí o hledání vhodných témat k aplikaci vědění. Začíná to výběrem témat vědecké práce (vč. diplomových a disertačních prací) s vyšší šancí na budoucí realizaci, což se musí opírat o širší znalost literatury, včetně patentové, i o větší sepětí s praxí. Podle vzoru Německa by bylo možné zřídit kurzy vzdělávání výzkumných pracovníků o základech podnikání a demonstrovat účinné přístupy k inovacím.

2.1.5.2.4 Rozšiřování (difuze) vědění

Vědění a informace mají minimální efekt, pokud nejsou rozšiřovány mimo okruh svého vzniku. Proto je třeba kultivovat cesty, kterými se vědění – ve všech svých formách – může rychle, spolehlivě a bezpečně šířit, a podporovat ochotu a schopnost subjektů vědění interagovat a komunikovat mezi sebou, a tímto způsobem sdílet a vyměňovat si vědění. Měli bychom tedy usilovat především o:

Další rozvoj informační infrastruktury a informační společnosti a realizaci cílů Státní informační politiky (SIP) a eEurope+. Jde zejména o liberalizaci telekomunikací, snižování ceny přístupu k internetu, informační gramotnost a elektronický obchod. Daleko větší pozornost je třeba věnovat knihovnictví, především pak zjednodušení přístupu a zapojení do mezinárodních elektronických databází pro všechny potenciální uživatele. Tím by se alespoň částečně řešil dlouhodobě kritický stav knihovního fondu, především pak nedostatek špičkových odborných časopisů.

Rozvinutí komunikace mezi různorodými aktéry. Difuze tichého vědění je závislá na komunikaci a spolupráci všech typů zúčastněných aktérů. Důležitá je především mobilita všeho druhu: geografická, institucionální i mezioborová. Bylo by velmi žádoucí zavést programy na podporu zvýšení mobility pracovníků VaV mezi akademickými a komerčními organizacemi. K řešení stále ještě nedostatečné komunikace mezi vysokými školami, AV ČR a průmyslem by přispěla úprava grantové politiky a udělování finančních prostředků na společné projekty. Problémem k řešení je také nedostatečná mezigenerační komunikace pracovníků VaV. Jako možný nástroj se jeví jednak vyšší podíl výzkumu na vysokých školách (mladí potenciální výzkumníci mají možnost pozorovat zkušené praktiky vědy), jednak specifické programy (např. doktorské granty).

Prohloubení zapojování do mezinárodních struktur. ČR se zapojila do procesu vytváření Evropského výzkumného prostoru, avšak její role by mohla a měla být aktivnější, především pokud jde o české podniky. Kromě mobility našich vědomostních pracovníků je potřeba daleko více přitahovat kvalitní odborníky ze zahraničí do České republiky. První krokem je volný pohyb vědců-cizinců do ČR a odstranění plošných byrokratických předpisů v zaměstnávání vysoce kvalifikovaných odborníků.

Využívat více poznatky ze zahraničí. Zatímco dříve se státy zaměřovaly takřka výhradně na produkci vědění na svém území, v poslední době se zájem významně soustřeďuje také na *dovoz* vědění produkovaného jinde. U nás se dodnes daří představit, že je potřeba pěstovat všechny obory VaV na národní úrovni (nejlépe všechny stejnou měrou). Přitom je zřejmé, že jsou oblasti, kde je daleko výhodnější a efektivnější získávat vědění a know-how ze zahraničí než z investic do národních výzkumných kapacit. Mnoho prostředků se vynakládá na *vymýšlení již vymyšleného*, především díky neznalosti aktuálního stavu poznání v zahraničí. Efektivní využívání zahraničních zkušeností a aplikace na naše podmínky, včetně tzv. *franchisingu*, je u nás doposud v počátcích.

2.1.5.2.5 Management (řízení) vědění

Management vědění je ústředním vědomostním procesem, který nastavuje pravidla a podmínky pro další vědomostní procesy. Místo přímé podpory a kontroly se začíná rodit nový a mnohem obtížnější úkol: vytvořit takové prostředí, kde je nejrozsudnější individuální volbou učit se, investovat do svých schopností, být tvořivý a snažit se využít dostupného vědění k tvorbě svého i společenského bohatství. Za prvé je třeba pracovat na **změně myšlení všech segmentů naší společnosti** – od politiků přes vědce a učitele až po nejširší veřejnost. Kultivace vědění se musí stát absolutní prioritou. Je potřeba přesvědčit

politiky a veřejnost, že vědění není už *jen* kulturou či hodnotou, ale že je jediným klíčem ke konkurenceschopnosti a následně blahobytu a zvýšení kvality života. Je potřeba otevřeně přiznat: mají-li se zvýšit prostředky vydávané společností na celoživotní učení, tvorbu nových poznatků a jejich aplikaci, bude nutno, aby tyto náklady nesl nejen stát, ale všichni, kteří se daných procesů účastní.

Kritérium kultivace vědění by se mělo začlenit do všech strategických dokumentů a tyto obecnější proklamace pak promítnout do konkrétnějších politik. Národní rozvojový plán s příslušnými sektorovými operačními plány by bylo třeba inovovat v duchu kultivace vědění. Měla by být také konečně zpracována a vládou schválena Inovační strategie. I všechny právní normy by měly být posuzovány z hlediska jejich vlivu na kultivaci vědění, podobně jako se posuzují z hlediska *acquis communautaire*. Podmínkou takového přístupu je neustálá reflexe, dobrá znalost současné situace a vytvoření systému, který bude permanentně sledovat (monitorovat) aktuální stav kultivace vědění v ČR.

Kultivace vědění je závislá na splnění několika podmínek. Tou první je **zajištění spravedlivého konkurenčního prostředí**. Musí skončit neperspektivní podpora velkých, avšak nevykonných podniků. Podpora podnikání a malých a středních podniků musí preferovat produkci technologicky náročných komodit a služeb a musí být prováděna transparentní cestou. Podobně je třeba skoncovat s neustálou změnou podmínek (včetně např. častých novelizací obchodního zákoníku) a vytvořit stabilní podnikatelskou legislativu, která vyžaduje jen tak náročnou administrativu, jak je nezbytně nutné⁴⁸. Za druhé je třeba pěstovat pro vědění **příznivé makroekonomické podmínky** vhodnou daňovou, úvěrovou a fiskální politikou. Mnohem větší procento veřejných rozpočtů musí být alokováno do *vědomostních* sektorů. Mělo by se také pokračovat v současném přehodnocení priorit investic a investičních pobídek směrem k preferenci investic do sektorů s vysokou přidanou hodnotou. Stát by měl pochopit svou odpovědnost za prosperitu země tak, že bude soustavně, přísně a důsledně **vyucovat právo**. Bez efektivního boje státu s organizovaným zločinem a korupcí lidé těžko uvěří, že nejlepší cestou k tvorbě bohatství je poctivá práce. Teprve v pevném rámci právního státu se otevírá prostor pro spolupráci na společné akci. Podobně jako všechny ostatní, na znalostech založené ekonomiky musíme **zlepšit ochranu duševního vlastnictví** tak, aby se investice do vědění skutečně staly návratnými a aby komerčně produkované vědění bylo dostatečně chráněno.

Je zřejmé, že postupně nabývá v ČR zájem o procesy kultivace vědění, což naposledy dosvědčuje jmenování místopředsedy vlády pro vědu, výzkum a lidské zdroje. Jakkoli je nutno takový čin ocenit, je **potřeba konečně chápat vědomostní procesy jako jeden celek a navzájem je koordinovat**. Pokud by byla někdy v budoucnu vytvořena koordinující instituce, už její samotný název by měl naznačovat dynamiku vědomostních procesů.

2.1.5.3 Aktéři realizace strategického tahu

Aktéři a konkrétní nositelé se musejí nezbytně nacházet v jádru realizace kultivace vědění. Stanovit jejich podíl a roli je však velmi nesnadné, protože, jak již bylo řečeno, vědění je multidimenzionální pojem. Kultivace vědění se týká doslova každého jednotlivce i instituce. Nabývá však velmi různorodých podob.

2.1.5.3.1 Vytváření podmínek pro vědomostní procesy a jejich podpora

Hlavní aktérem je tu stát (parlament, vláda a příslušná ministerstva), poradní a koordinační orgány státu (Rada vlády ČR pro výzkum a vývoj – RVV) a instituce státem zřízené (Česká agentura pro zahraniční investice Czechinvest, Česká agentura pro zahraniční obchod Czechtrade).

Parlament by měl přijmout chybějící právní normy (zákon o inovacích; zákon o biotechnologiích; zákon o ochraně duševního vlastnictví; komplex školských zákonů).

Státní správa (i zákonodárná moc) by neměla připustit další zhoršování podnikatelského prostředí. Stát by měl naopak dělat všechno pro to, aby se v této oblasti stal zbytečným. Ne tak, že jednoduše předá odpovědnost jiným, ale tak, že formou stanovení jasných pravidel hry, vytvářením příznivých podmínek a rozvojovými programy vypěstuje v ostatních aktérech iniciativu a oni převzou věci do svých rukou. Vzhledem k tomu, že kultivace vědění je dlouhodobý proces a projeví se až v dlouhodobém horizontu, nelze reálně očekávat od politiků přílišnou zainteresovanost. Je proto na akademických a podnikatelských kruzích, aby společně formulovaly vizi kultivace vědění a hledaly její prosazení napříč politickým spektrem. Orgány, jako jsou např. Rada vysokých škol nebo Rada vlády pro výzkum a vývoj, musejí sehrát daleko větší roli nejen při koncipování strategií, které se jich bezprostředně týkají (a kterou plní dobře), ale musejí daleko aktivněji vstupovat do práce na dalších strategických dokumentech, kde jejich role není stanovena explicitně.

2.1.5.3.2 Podpora celoživotního učení

Také u tohoto vědomostního procesu platí, že se týká všech myslitelných aktérů. V centru nemůže být nikdo jiný než učící se jednotlivci a organizace. Pokud nepřeberou iniciativu oni, je snažení ostatních

⁴⁸ Příliš komplikované normy a předpisy by měly být zjednodušeny, případně odstraněny (viz např. vývoj formuláře pro daňové přiznání osob samostatně výdělečně činných).

aktérů zbytečné. Je tedy třeba motivovat k učení v souladu s nejnovějšími poznatky, a to především ty, kteří mají vzdělání nejméně a kteří ho také zpravidla nejméně vyhledávají. Role veřejných vzdělávacích institucí je v určitých ohledech nezastupitelná, expanze vzdělávacího sektoru by však měla být vedena především nestátními neziskovými i ziskovými organizacemi. Tradiční české rovnostářství se takového trendu obává, avšak teprve konstituování opravdového vzdělávacího trhu může vybudovat některé zdravé postoje: poskytovat co nejužitečnější vzdělání co nejefektivněji. Právě zde se mohou rodit příklady hodné následování a zdroje tolik potřebných inovací. Pokud jde o stát, je třeba zmenšovat jeho roli v operativním rozhodování, a naopak silně posílit jeho roli strategickou, koncepční, rozvojovou a kontrolní. Od hodnocení vstupů by měl postupně přejít k hodnocení výstupů – to ale znamená nejdříve hodnotu výstupů definovat.

2.1.5.3.3 Produkce vědění

Hlavními aktéry produkce vědění jsou zejména Akademie věd ČR, vysoké školy, resortní výzkum a vývoj a průmyslové a vývojové instituce. Bylo by sebevražedné jakékoli instituce produkující vědění ad hoc rušit⁴⁹, stejně tak je ale hrozbou i konzervativní a již překonané ztotožňování vědění výlučně s vědění teoretickým a akademickým.

Doposud podceňovanou, avšak klíčovou roli tu má široká veřejnost, která otázkám vědy příliš nerozumí – buď v ní vidí samospasitelný nástroj všech problémů, anebo naopak se jí neodůvodněně obává. Nevytváří tedy tlak na dostatečnou podporu VaV, a už vůbec ne na způsob této podpory. Právě ona by měla vytvářet podhoubí *kritické podpory* vědy – tlačit na to, aby se prostředky do VaV investovaly, ale aby zároveň existovaly mechanismy zajišťující efektivnost takových investic. Akademická pracoviště by měla daleko větší pozornost věnovat propagaci vědy, a především užitečnosti vědy: jednak tím získají podporu, na kterou tolik žehrají, a jednak si přitom uvědomí, co vlastně veřejnost od nich očekává, což jim umožní lepší orientaci v potřebách této země.

2.1.5.3.4 Podpora zavádění inovací a aplikace vědění

Koncovými aktéry inovačního procesu jsou subjekty soukromého sektoru, na jejich iniciativě a schopnosti záleží především. Aktivní roli by tu ale měli sehrát v podstatě všichni. Podporou inovačního podnikání by se měl zabývat dedikovaný úřad státní správy, zodpovědný za tvorbu legislativy a koordinaci různých aktivit. V některých zemích je tato aktivita svěřena ministerstvu hospodářství (průmyslu), lze si ji však představit i na fiktivním ministerstvu pro vědu a technologie.

Důležitou poradní a komunikační roli by měly nadále hrát ty facilitační instituce, které se osvědčily: Asociace inovačního podnikání ČR, systém Regionálních informačních center, vědeckotechnických parků a tzv. Business Information Center (BIC) či Technologické centrum AV ČR. Jejich kapacita je však ve vztahu k úkolům, jež by měly řešit, nedostatečná.

Svou roli musejí sehrát také vysoké školy a AV ČR, které by měly mít specialisty či speciální instituce schopné iniciovat vznik inovačních firem a pomoci zájemcům o založení firmy. V některých zemích je tato role, včetně kontroly čerpání finanční podpory, svěřena vědeckotechnickému parku (podnikatelskému inkubátoru). Rada pro výzkum a vývoj by měla vydat jasný signál k tomu, aby jak poskytovatelé veřejných prostředků na podporu VaV, tak akademická pracoviště urychleně zařadili do hodnotících kritérií i parametry užitečnosti (patenty, licence, spin-off firmy).

Inovační podnikání má zřejmý regionální rozměr, proto by bylo dobré zařadit podporu inovačního podnikání do agendy krajů, jako je tomu např. u pilotního projektu jihomoravského kraje Interprise.

2.1.5.3.5 Rozšiřování vědění

Aktéry rozšiřování vědění je opět doslova každý – školy, domácnosti, knihovny, instituce veřejného sektoru, podniky atd. Za rozšiřování vědění má největší odpovědnost stát, nikoli soukromý sektor, jehož zájmem je primárně ekonomický zisk, ne však vytváření pozitivních externalit. Klíčovou roli by měly sehrát knihovny, jejichž geografická síť je u nás velmi hustá a které se tradičně těší velké popularitě u širokých vrstev obyvatelstva a o jejichž služby je stále velmi vysoký zájem. Lidé u nás jsou zvyklí chodit do knihoven, což je nesmírně cenný potenciál pro budoucnost. Role knihoven se však mění a musí měnit – od regálů plných knih k informačním centrům umožňujícím přístup k nejrůznějším databázím. Pokud půjdou knihovny s dobou a budou nabízet to, co lidé požadují, mohou představovat nejefektivnější základny rozšiřování vědění, přístupné pro všechny.

Kromě knihoven jsou důležitými aktéry také školy a instituce státní správy a samosprávy. Veřejné instituce by měly být ze zákona vedeny k uveřejňování důležitých informací na internetu. Obecně by mělo platit pravidlo, že výsledky výzkumu a vývoje za veřejné prostředky musejí být k dispozici veřejnosti, včetně např. datových souborů, a to nejlépe publikováním na internetu (s výjimkou komerční produkce vědění, částečně podporované státem). Stejně tak by vysoké školy měly ze zákona mít povinnost uveřejňovat na internetu diplomové a doktorské práce. To by mělo samozřejmě vliv nejen na přístup k vědění a informacím, ale také tlak na kvalitu produkce vědění.

⁴⁹ Viz znovu se opakující volání po zrušení AV ČR v denním tisku.

Dalším cenným zdrojem pro budoucnost jsou všichni, kteří nabízejí tiché vědění, v České republice absentující. Jde především o zahraniční vědomostní pracovníky všech oborů anebo české *navrátilce* ze zahraničí. Mnohé zkušenosti jsou prostě nepřenositelné a ČR stále trpí tím, že se jí nedostává dostatek vnějších podnětů – nejcennějších zdrojů inspirace. Jde také o normy a hodnoty, představy o tom, *jak se to správně dělá*, které by mohly, v podobě zcestovalých nositelů sehrát velmi důležitou roli.

2.1.6 Místo závěru: Proč to zatím nejde? A kde začít?

Kultivace vědění je bezpochyby dlouhodobý a nikdy nekončící proces. Bylo zpracováno velké množství návrhů reforem, avšak ty se většinou vůbec nerealizovaly. Je třeba také přiznat, že řada výše navržených opatření není v souladu se současnými trendy zjištěnými v empirickém výzkumu. Je tedy dost pravděpodobné, že si mnozí ze čtenářů, kteří přečetli předchozí návrhy realizace, řekli: „*Hm, to by bylo hezké. Ale stejně to zůstane zase jenom na papíře.*“ Co dělat, aby se tento pesimismus nenaplnil? Prvním předpokladem je položit si konečně zcela otevřeně otázku: Proč to zatím nejde? A hned poté, kde tedy máme začít? V této závěrečné kapitole se pokusíme zmíněné téma alespoň otevřít.

Za prvé je zřejmé, že převažující dominantní výkladové rámce o vztahu vědění a produkce jsou velmi omezené a budou potřebovat podstatné rozšíření. **Prvním krokem musí být snaha o překonání tradičního, stereotypního a hlavně zjednodušeného modelu kultivace vědění ve vztahu k produkci.** Ačkoli ani odborníci doposud zcela nerozumějí komplexní povaze vědomostních procesů, je potřeba již nyní pracovat na *osvětě vědomostních* a politických elit tak, aby kultivaci vědění přestaly ztotožňovat pouze se zvýšením veřejných prostředků na výzkum a vývoj a zvyšováním učitelských platů. V současném výkladovém rámci nebude mít zájem na změně ve směru strategického tahu nikdo: nebude možné očekávat poptávku po tak závažných dokumentech, jako je Inovační politika, nebude možné realizovat taková opatření, jako je školné na vysokých školách, nedojde k zakládání komerčních dceřiných společností univerzit atd. Překonání stereotypů ovšem bude velmi obtížné, pokud nedojde k (alespoň demonstrativním) jasným signálům o vzrůstajícím zúročování investic do vědění, a to takovým, že si je může každý „ohmatat“ a přesvědčit se na vlastní oči (např. výrazná úprava tarifních tříd ve veřejném sektoru podle dosažené kvalifikace).

Za druhé je nutno hledat ty aktéry, kteří mají na realizaci strategického tahu skutečný zájem: **budovat a propojovat ostrůvky pozitivní deviace.** Aby se však tyto ostrůvky staly společenskou normou, je třeba jejich určitého kritického množství. Jen ze širší základny vyrostе vyšší počet novátorů na té nejvyšší úrovni. Pokud nepřekonáme naši tradiční tendenci k rovnostářství a nezačneme ihned pěstovat širší elity (např. vznikem výzkumných univerzit, rozšířením platových tříd ve veřejném sektoru pro výjimečně schopné a kvalifikované), bude kultivace vědění stále narážet na nízký strop. Vzorem a standardem se stane průměrnost. Nadále se budou nedokonalost a chyby vysvětlovat poukazem na ostatní. Nadále bude přetrvávat pocit, že tvořivost a nadání je vyhrazeno pouze bohem vyvoleným, a zatímco oni to mají „zadarmo od přírody, pro nás obyčejné smrtelníky platí jiná kritéria“.

Teprve ve chvíli, kdy existuje dostatečné množství progresivních aktérů a je *připravena půda*, lze nastartovat skutečnou **implementaci většiny opatření zmíněných v kapitole 1.0.5.** Současně je třeba překonávat bariéry, které bývají považovány za exogenní, jež však výrazně komplikují kultivaci vědění v ČR. Jde zejména o deficit sociální soudržnosti (zejména důvěry) a převládající postoje (neochotu podstupovat riziko, obavy vyniknout a tendence spoléhat se na stát).

Kultivace vědění je výzva pro každého, nikoli výlučný úkol pro politickou reprezentaci. Neznamená jen velké objevy velkých lidí, ale (a především) malé, každodenní objevování každého z nás. Pokud realizaci nepřijmeme za svou, vyjdeme vstříc novému typu společnosti – společnosti ignorance.

Příloha 1 – Nejdůležitější strategické a koncepční dokumenty

Národní rozvojový plán. Usnesení vlády z 14. 5. 2001. <http://www.mmr.cz/cz/rdp/>

Strategie regionálního rozvoje ČR. Usnesení vlády č. 682 z 12. 7. 2000.

<http://www.mmr.cz/cz/regional/strategy/>

Hospodářská strategie vstupu do EU (z r. 2000).

<http://www.euroskop.cz/page/render.vwf?src=/site/cz/data/dokumenty/smlouvy/cr/hospstrat/12.html>

Strategie rozvoje terciárního vzdělávání (2000–2005).

<http://www.msmt.cz/cp1250/info/sql/web/informace.asp?kods='30'>

Národní program rozvoje vzdělávání v ČR. *Bílá kniha*. knižně Praha, Tauris 2001.

<http://www.msmt.cz/cp1250/info/sql/web/informace.asp?kods='12'>

Národní plán zaměstnanosti. Usnesení vlády č. 418 z 5. 5. 1999.

http://www.mpsv.cz/scripts/1ssz/narodni_plan

Strategie rozvoje lidských zdrojů v České republice. <http://www.nvf.cz/strategie/cz/strategie.pdf>

Státní informační politika – Cesta k informační společnosti. Usnesení vlády č. 525 z 31. 5. 1999.

<http://www.vlada.cz/vrk/rady/sip/dokumenty/sipcesta/sip.il2.htm>

Akční plán realizace státní informační politiky do roku 2003. Usnesení vlády č. 265 z 18. 3. 2002.

<http://www.vlada.cz/1250/vrk/rady/sip/sip.il2.htm>

Koncepce státní informační politiky ve vzdělávání. Usnesení vlády č. 351 z 10. 4. 2000.

<http://www.msmt.cz/pdf/kestazeni/sipdbko.doc>

Národní akční plán eEurope+ 2003 (Česká republika). Usnesení vlády č. 594 z 13. 6. 2001.

<http://www.vlada.cz/1250/vrk/vrk.htm>

Státní informační a komunikační politika. Česká republika na cestě k evropské informační společnosti.

Návrh k veřejné diskusi. ÚVIS, MDS, červen 2002.

[http://www.uvis.cz/uvis/tisk.nsf/0a4d685fda1d734841256755002f0035/c9b3224a07fc5658c1256be600407717/\\$FILE/SIKP-03b.pdf](http://www.uvis.cz/uvis/tisk.nsf/0a4d685fda1d734841256755002f0035/c9b3224a07fc5658c1256be600407717/$FILE/SIKP-03b.pdf)

Národní politika výzkumu a vývoje ČR. Usnesení vlády č. 16 z 5. 1. 2000.

<http://www.vyzkum.cz/index.asp?link=narpol/narpol.html>

Národní program orientovaného výzkumu. <http://www.vyzkum.cz/index.asp?link=npovav/npovav.html>

nebo <http://www.foresight.cz/www/>

Inovační politika ČR. Asociace inovačního podnikání ČR, 1999. <http://www.aiPCR.cz/politika.asp>

Inovační strategie České republiky. Asociace inovačního podnikání ČR. <http://www.aiPCR.cz/strategie.asp>

Příloha 2 – Indikátory znalostní ekonomiky⁵⁰

⁵⁰ Pavučiny, zdroj 2002 Knowledge Assessment Methodology, WBI.

<http://www1.worldbank.org/gdln/kam.htm>

Vymezení indikátorů viz <http://www1.worldbank.org/gdln/Programs/kam2002/technical.htm>

2.2 Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky⁵¹

2.2.1 Základní vymezení strategického tahu

Usilovat o komplexní řízení bezpečnosti České republiky je konfliktní záležitostí. Na jedné straně je z hlediska naší sounáležitosti k euroatlantické civilizaci nezbytné, na druhé straně svým charakterem a důsledky překračuje obvyklý resortní přístup při řízení bezpečnosti a míru spoluzodpovědnosti za bezpečnost pociťovanou v populaci. Musí jít proto o vyváženou míru mezi plněním příkazů a tvořivostí při výkonu činnosti, zvláště v krizových situacích. Předpokládá to tudíž dlouhodobou a promyšlenou práci s veřejností, politiky a sdělovacími prostředky při nezbytné kontrole komplexního řízení.

Nosnou ideou strategického tahu s názvem **Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky** je koncepční obsahově organizační návrh komplexního řešení faktických i potenciálních ohrožení vojenského a nevojenského charakteru, který se v průběhu řešení, ideové i věcné přípravy a realizace může stát jako nový přístup k problematice zajištění bezpečnosti významnou společenskou inovací vedoucí ve svém komplexu k synergickému efektu: **k aktivnímu občanskému a profesionálnímu pojetí bezpečnosti České republiky**, k vlastnímu zvýšení vnější a vnitřní bezpečnosti země, k rozpočtovým úsporám na celý systém a jeho součásti a ke zvýšení podílu občanů buď přímo, nebo zvláště prostřednictvím organizací bezpečnostní komunity na tvorbě, přípravě a realizaci bezpečnostní politiky, a to v souladu s bezprostředním civilním řízením a kontrolou tohoto systému. Tímto záměrem systém přesahuje dosavadní zkušenosti z fungování státu a společnosti spočívající v parciálních racionalizačních krocích jednotlivých subsystémů bezpečnosti jako reakce na faktická a potenciální bezpečnostní ohrožení bez komplexní koordinace mezi relevantními organizacemi a institucemi (viz příloha) a vyšší míry občanské participace. Ta může být zároveň garantem jak prosazení záměrů prohloubení kvality a udržitelnosti života v České republice, tak zárukou, že realizace strategického tahu nepovede k nezamýšleným efektům nepřiměřeného postavení klíčových subjektů ustavovaného systému. Vzhledem k tomu, že návrh se větší či menší měrou dotkne velkého množství institucí a organizací nejrůznějšího charakteru, lze očekávat multiplikační efekt, a to jak pokud jde o racionalizaci výkonu pracovních profesních rolí v systému a vzájemné mezilidské vztahy mezi vykonavateli, tak i pokud jde o iradiaci kooperačních a koordinujících vazeb do jiných druhů činnosti těchto subjektů.

Systém komplexního řízení bezpečnosti přispěje k efektivnějšímu zajištění vnější a vnitřní bezpečnosti ČR. Právě tato skutečnost je základním předpokladem kvality života a jeho udržitelnosti, což se bezprostředně dlouhodobě promítá do všech hlavních sociálních potenciálů společnosti a upevňuje postavení České republiky v Evropě a ve světě a v mezinárodních organizacích a institucích, jejichž je členem. V případě postupné aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti by mělo dojít k podstatnému zlepšení a zefektivnění fungování jednotlivých složek státu podílejících se na zajištění jeho bezpečnosti a bezpečnosti občana, a to jak ve vnitřním, tak i v mezinárodním rámci. Takto dosahovaný stav může výrazně ovlivnit další posilování politické, ekonomické a sociální stability státu, a to především komplexnější přípravou a účastí na jednání o bezpečnostních otázkách v OSN, zvláště v její Radě bezpečnosti, Severoatlantické alianci, Organizaci pro bezpečnost a spolupráci v Evropě a v neposlední řadě v Evropské unii. V případě Evropské unie toto nabývá na důležitosti v souvislosti s naším vstupem do této největší a nejvlivnější evropské organizace. Členství v Evropské unii má přitom značnou zahraničněpolitickou i vnitropolitickou bezpečnostní dimenzi. To se bezprostředně projevuje zejména úsilím o formování Evropské bezpečnostní a obranné politiky a o vytváření podmínek, aby se Evropa dle Amsterdamské smlouvy EU stala prostorem „svobody, bezpečnosti a práva“.

Cílem strategického tahu Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky je optimalizovat výkon bezpečnostního systému ČR jako systému orgánů zákonodárné, výkonné a soudní moci, ozbrojených sil, ozbrojených bezpečnostních, záchranných, havarijních aj. sborů a služeb, právnických a fyzických osob a jejich vazeb při přípravě a realizaci činností zabezpečujících koordinovaný postup zajišťování bezpečnosti ČR v průběhu nejrůznějších ohrožení vojenského nebo nevojenského charakteru.

⁵¹ Autoři děkují za pomoc následujícím spolupracovníkům: Ing. Rostislav Anděl, Ing. Ludvík Cimburek, PhDr. Jan Duchek, Ing. Josef Fučík, Ing. František Greiner, Ing. Stanislav Chromec, Ing. Tomáš Kmječ, Ing. Vladimír Lukovský, PhDr. Vladimír Müller, CSc., Ing. Karel Pezl, prof. Otto Pick, PhDr. Miroslav Purkrábek, CSc., Ing. Libor Prudký, Ing. Jiří Síla, Ing. Lubomír Spáčil, CSc., Bc. Libor Stejskal, Mgr. Stanislav Thurnvald, Mgr. Jiří Vaníček, Ing. Jaroslav Vítek, PhDr. Marie Vlachová a tým CESES při FSV UK Praha.

2.2.2 Zdůvodnění strategického tahu v širším (globálním) kontextu

Potřeba komplexního přístupu k bezpečnosti ČR zahrnující v sobě i obranu země je intuitivně i explicitně pocítována již delší dobu, jeho nutnost dozrála a vytvořily se pro něj i vhodné podmínky po 11. září 2001 a dalších teroristických činech, kdy se ukázalo, že asymetrické konflikty spojené zejména s mezinárodním terorismem a s nevojenskými ohroženími vyžadujícími vnější zásahy není možné řešit parciálními opatřeními, která ztěžují efektivní koordinaci, a je nutno vždy převážně improvizovat, ačkoli určité pozitivní změny by bylo možné přijmout a realizovat již předem, a to zvláště pokud jde o řízení a koordinaci vlastního bezpečnostního a obranného systému i o aktivní psychologickou, brannou aj. přípravu obyvatelstva. **V této souvislosti lze uvést, že především s přihlédnutím k informacím zpravodajských služeb o možných aktuálních bezpečnostních hrozbách se občané a společnost budou muset vyrovnat s faktem trvalého stavu nebezpečí.**

Potřeba komplexního přístupu k bezpečnosti ČR vyplývá i z její geopolitické situace uvnitř teritoria NATO. Vyjma expediční činnosti bude mít bezpečnost a obrana na teritoriu převážně komplexní charakter. Potřebu komplexního řízení vnitřních krizových situací posílily i nedávné povodně.

Narušení bezpečnosti ČR může být spojeno zvláště se vznikem nejrůznějších druhů krizových situací, které lze rozdělit do čtyř základních skupin spojených:

- s vnějším napadením ČR, s plněním mezinárodních nebo spojeneckých závazků ČR v zahraničí nebo zapojením ozbrojených sil ČR do mezinárodních mírových operací při narušení mezinárodní bezpečnosti, kde koordinačním orgánem je Ministerstvo obrany a výkonnou složkou především Armáda České republiky (AČR);
- s narušením vnitřní bezpečnosti státu, veřejného pořádku a nejrůznějšími formami násilné činnosti, kde koordinačním orgánem je Ministerstvo vnitra a výkonnými složkami jsou především Policie České republiky (PČR) a ostatní ozbrojené bezpečnostní sbory;;
- s ohrožením životů, zdraví, majetku nebo životního prostředí při živelních pohromách, haváriích, kde koordinačním orgánem je opět Ministerstvo vnitra, ale výkonnými složkami jsou součástí Integrovaného záchranného systému (IZS) – Hasičský záchranný sbor (HZS), ostatní záchranné sbory, havarijní, záchranné aj. služby a zařízení;
- s ohrožením funkčnosti ekonomického systému státu, kde koordinační orgán není stanoven.

Dosavadní reakce na možnost aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti ČR, jak byly prezentovány v našich publikacích, v médiích, na různých seminářích, v parlamentních kruzích, v exekutivě, v diskusích s předními politiky, v bezpečnostní komunitě i ve vytvořeném týmu expertů, jsou převážně kladné. Zainteresované subjekty poukazují zejména na jeho potřebu vzhledem ke změnám vnějších mezinárodních a vnitřních bezpečnostních podmínek a k našemu zapojení v mezinárodních ekonomických, bezpečnostních, vojenských aj. seskupeních. Nejčastější námitky upozorňují na určité nebezpečí militarizace země, pokud by nebylo zajištěno civilní řízení a kontrola tohoto procesu. Aktivace systému by neměla vést ke zřízení nových organizačních struktur.

Důvody převažující podpory jsou zřejmé: Svět se změnil, vedle standardních ohrožení bezpečnosti státu a občana se stále více objevují ohrožení těžko předem identifikovatelná a předvídatelná, a to zvláště pokud jde o rozsah důsledků. Následky mohou mít v blízké době až pandemický charakter – to vyžaduje vytvořit podmínky pro včasnou identifikaci nebezpečí a komplexnost přístupu s mezinárodním propojením relevantních prvků bezpečnostního systému. Změnily se i podmínky vnitřní, postkomunistické země jsou v daleko složitější situaci než západní demokracie, v nichž řada opatření byla již realizována, a tyto státy jsou schopny na nové jevy rychleji reagovat i nadále.

Analogická zásadní opatření byla např. přijata ve Spojených státech amerických. Po 11. září 2001 byl zřízen Prezidentský úřad pro vnitřní bezpečnost (White House Office of Homeland Security) a Rada pro vnitřní bezpečnost (Homeland Security Council), které dostaly za úkol koordinovat protiteroristickou ochranu a činnost na federální úrovni. Poradce prezidenta Bushe pro otázky vnitřní bezpečnosti také zpracoval studii, jež se zabývala hodnocením toho, zda současná struktura amerických federálních úřadů je jako celek schopna zajistit adekvátní ochranu před stávajícím nebezpečím a přípravu proti budoucím formám ohrožení. Tato studie ukázala, že jednotlivé aspekty vnitřní bezpečnosti sleduje a zajišťuje přes 100 různých orgánů federálních úřadů, přičemž ve struktuře federální vlády neexistuje žádný, který by měl tyto otázky jako svůj prvořadý úkol. V červnu 2002 proto předložil prezident George Bush Kongresu Spojených států návrh na zřízení federálního ministerstva vnitřní bezpečnosti, jehož funkce by zahrnovala: 1) vnitřní ochranu proti teroristickým útokům, 2) minimalizaci zranitelnosti takovými vnitřními teroristickými útoky, 3) minimalizaci jejich následků a maximalizaci jejich odstraňování. Svůj úkol by takové ministerstvo plnilo prostřednictvím mobilizování zdrojů, kterými disponuje federální vláda, orgány jednotlivých států, místní samospráva, soukromý sektor i obyvatelstvo. Ministerstvo by realizovalo *Národní strategii vnitřní bezpečnosti*, která se soustřeďuje na šest životně důležitých oblastí: na sběr a vyhodnocování zpravodajských poznatků pro varování, ochranu hranic a bezpečnostní aspekty

(osobní a nákladní) přepravy, vnitřní protiteroristická opatření, ochranu životně důležitých infrastruktur, obranu proti teroristickým útokům katastrofálního rozsahu a na připravenost a řešení krizových situací. Toto federální ministerstvo bude na všech úrovních zaměstnávat asi 170 000 lidí a jeho počáteční rozpočet se navrhuje v řádu 37,4 miliardy dolarů.

Situace v ČR je sice z řady historických, politických, ekonomických, geografických aj. důvodů odlišná, přesto se dá očekávat, že bude jako součást západního společenství také konfrontována s novými bezpečnostními ohroženími, na která bude nutné reagovat. Je však skutečností, že v naší zemi dosud systém komplexního řízení bezpečnosti fakticky neexistuje, jen se nesoustavně budují jeho dílčí prvky. Tvorba především postrádá teoretickou a koncepční základnu, což je i důsledkem nepřipravenosti politických elit zabývat se systematictěji tímto problémem. Přitom Česká republika stojí v zajištění bezpečnosti před novými výzvami, jež mají dlouhodobý charakter (horizont 2017–2020), jak jej mj. charakterizují experti Střediska pro strategická a mezinárodní studia na příkladu Spojených států (Ciluffo J. a Rankin D., 2001/2002: 14):

„Naše koncepce národně bezpečnostního plánování musí být rozšířena tak, aby zahrnovala opatření proti teroristickým útokům zbraní hromadného ničení i ochranu nejdůležitější infrastruktury, jako jsou telekomunikace, energetické systémy, ropa, plyn, bankovníctví a finance, doprava, systémy zásobování vodou, státní služby a pohotovostní služby. Toto strategické poslání není doménou žádné jednotlivé federální agentury, národní bezpečnost již není na výhradní zodpovědnosti těch agentur, které ji tradičně měly v popisu práce. Je třeba, aby do hry vstoupili noví hráči včetně zdravotnických a sociálních služeb, státních a místních orgánů a soukromého sektoru. Je třeba integrovat a uplatnit všechny prostředky. V současné době však mnohé agentury jednají nezávisle. To vede k překrývání a zmatku v pravomocích, zdvojení kapacit, nekompatibilitě systémů a plýtvání zdroji a zcela zbytečné zvyšuje riziko.“

Záměry byly prosazeny jako plán Bílého domu v boji proti terorismu. Plán má lépe koordinovat činnost institucí zajišťujících bezpečnost USA. Prezident Bush řekl: „Tento obsažný plán definuje jasné hranice kompetencí a jasné odpovědnosti federálních zaměstnanců, guvernérů, starostů stejně jako podnikatelů a amerických občanů. Pokud budeme lépe vědět, že máme odpovědnost, budeme umět i lépe směřovat peníze a lidskou sílu, abychom dokázali společnému ohrožení čelit.“ (MF Dnes, 17. 6. 2002, s. A/8).

Tyto závěry amerických expertů i záměry prezidenta Bushe potvrdil rovněž velvyslanec Karel Kovanda (Stálá delegace ČR při NATO a ZEU) ve svém interview MF Dnes 26. 6. 2002, s. A/10, kde v souvislosti s potřebou adekvátně reagovat na postupy uplatňované mezinárodními teroristickými organizacemi uvedl, že „jejich globalizace postupuje rychleji než naše. Dnes se vojáci připravují na vnějšího nepřítele, policie bojuje proti kriminalitě, finanční úřady s černými penězi, ale chybí propojení všech útvarů a orgánů, které mají v popisu práce boj proti některému z těchto nebezpečí“.

2.2.3 Teoretická východiska a vymezení hlavních termínů

Záměr aktivovat systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky vychází ze širšího pojetí bezpečnosti a bezpečnostní politiky. Podle studie **Bezpečnostní politika České republiky** (Janda et al., 1995) se **bezpečnostní politika chápe jako souhrnná kategorie zahrnující bezpečnost, obranu a ochranu občana a státu**. „Definuje se jako souhrn politických cílů a prostředků k dosažení bezpečnosti, obrany a ochrany státu a jeho občanů a jako souhrn aktivit k realizaci této politiky. Je tudíž odezvou na vnější ohrožení státu i na ohrožení jeho vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku, na ohrožení občanů projevy kriminality všeho druhu.“

Bezpečnostní politiku tvoří pět základních součástí:

1. zahraniční politika v oblasti bezpečnosti státu,
2. obranná a vojenská politika státu,
3. politika vnitřní bezpečnosti a veřejného pořádku,
4. politika zajišťující ekonomickou bezpečnost státu,
5. ochrana obyvatelstva, jeho majetku a životního prostředí před následky živelních pohrom a havárií.

Bezpečnostní politika je souhrnem zahraničněpolitických, vojenskopolitických a vnitřně bezpečnostních komponent, není ale jejich pouhým aritmetickým součtem, má komplexní kvalitu věcnou a systémovou. Má svůj systém zajištění, především ekonomický a finanční, dále svou logistiku a legislativu, a má být proto vždy aktuální odezvou na vstupní podněty dané vývojem bezpečnostní situace v jeho rámci, v Evropě a ve světě. Rozhodujícími a klíčovými podněty pro tvorbu bezpečnostní politiky jsou bezpečnostní rizika a ohrožení daného státu.“⁵²

⁵² Bezpečnostní strategie ČR z roku 2001 používá pojem bezpečnostní hrozba pro nebezpečné jevy a procesy vyplývající z volního jednání. Jako bezpečnostní rizika pak chápe jevy a procesy, jejichž přímé nebo nepřímé negativní působení na společnost, funkce státu či občany není projevem volního jednání. Tato definice ovšem není zcela vyčerpávající, neboť svádí k interpretaci, že riziky jsou výlučně jevy typu

Na základě uvedeného odborníci z Ministerstva zahraničních věcí, Ministerstva obrany a Ministerstva vnitra doporučili definovat bezpečnostní politiku České republiky takto:

„Bezpečnostní politika České republiky je soustavou základních státních zájmů a cílů, jakož i hlavních nástrojů k jejich dosažení, směřujících k zabezpečení státní svrchovanosti a jednoty státu, ústavnosti a činnosti demokratických institucí, ekonomického a sociálního rozvoje státu, ochrany zdraví a života občanů, majetku, kulturních statků, životního prostředí a plnění mezinárodních bezpečnostních závazků. Bezpečnost státu není nikdy absolutní, vždy je relativní ve vztahu ke konkrétní situaci, ke konkrétním hrozbám, ať už vojenské či nevojenské povahy. Má svou stránku objektivní, spočívající v reálně existujících hrozbách, a stránku subjektivní, plynoucí z toho, jak dané hrozby vnímá ten který stát či jeho vládní koalice, jaký význam jim přisuzuje a jak na ně reaguje.

Součástí vnitřní a vnější bezpečnosti se navzájem prolínají. Vnitřní bezpečnost má oboustranné vazby na mezinárodní situaci (mezinárodní terorismus, migrace či proliferační). Země s nízkou úrovní vnitřní bezpečnosti se považují za zdroj destabilizace pro své sousedy či pro celý region. Z toho jednoznačně vyplývá, že vnitřní bezpečnost má mezinárodní aspekt, stejně jako vnější bezpečnost svůj vnitřní aspekt. Jde zejména o otázku sdílení suverenity, bezpečnosti občanů a jejich státu.

Koncepce bezpečnostní politiky ČR se má opírat o vědecko-výzkumné poznatky analyticko-prognostického rázu, které zpracovávají relevantní orgány moci výkonné, průběžně se přizpůsobovat aktuálním potřebám, konkrétní i anticipované situaci v oblasti bezpečnosti českého státu a jeho občanů. Koncepce bezpečnostní politiky se obvykle promítá do dvou hlavních dokumentů – Strategie bezpečnosti ČR a Bílé knihy o bezpečnosti a obraně ČR. V kratším horizontu pak do Bezpečnostní strategie a Vojenské strategie České republiky, které jsou novelizovány každé dva roky. Tvorba a realizace bezpečnostní politiky a bezpečnostního systému státu včetně jeho ozbrojených sil musí být v demokratické společnosti podrobena stálé demokratické kontrole.“

Uvedené závěry prokazují, že nynější bezpečnostní hrozby odrážejí konfliktnost současného, stále více se globalizujícího světa a zhoršující se ekologické situace. Charakteristickým rysem nových bezpečnostních hrozeb je i dynamika jejich vzniku a působení, prolínání a propojenosti. Tento faktor bezprostředně ovlivňuje vnější a vnitřní bezpečnost států a regionů. Všudypřítomná a destruktivní povaha nových bezpečnostních hrozeb je ve svých účincích univerzální. Univerzální proto musí být i reakce na tyto hrozby. Stát, relevantní orgány státu a občané, podílející se na zajišťování bezpečnosti země, jak prokázaly zkušenosti posledních let (jednání Mezinárodního měnového fondu Světové banky, záplavy, účast na zahraničních misích ad.), nejsou dosud na novou situaci komplexněji připraveni.

Podobně je tomu i u ozbrojených konfliktů. Před třemi desítkami let byla jako nejvýstižnější uznávána definice Malinowského, že válka je „ozbrojený zápas mezi dvěma nezávislými politickými celky prostřednictvím organizovaného vojska ve prospěch kmenové nebo národní politiky“. Je to odpovídající zobecnění analýzy přibližně šesti tisíc válek, které lidstvo za dobu své existence stačilo vyvolat. Ani Levy o patnáct let později si nedovedl válku představit jinak než jako „ozbrojený konflikt mezi organizovanými vojenskými silami“. Občanské války nebyly pro malou symetričnost považovány za války v pravém slova smyslu, ale za domácí konflikty (v daném případě je nutné poznamenat, že z hlediska mezinárodního práva humanitárního je vnitrostátní ozbrojený konflikt postaven na úroveň ozbrojených konfliktů mezinárodní povahy z pohledu aplikace válečných pravidel). Dochází-li ke stále větší akceleraci vědeckotechnického, ekonomického a sociálního rozvoje, pak se jako jeho odraz příčiny a charakter ozbrojených zápasů mění nejrychleji. Začínají převažovat lokální války, protože globální konflikt odstraňuje apokalyptickými důsledky. Nové války začínají prorůstat všemi kontinenty. Podle zpravodajských služeb např. Al-Kajdá operuje v šedesáti zemích a má kolem pěti tisíc členů.

Teoretická východiska odrážející charakter vedení soudobých válek a ozbrojených konfliktů, analýza bezpečnostních ohrožení a z nich vyplývajících rizik, stav našich ozbrojených sil, ozbrojených bezpečnostních sborů, zpravodajských služeb, záchranných sborů, havarijních, záchranných aj. služeb a dalších prvků integrovaného záchranného systému, soukromých bezpečnostních služeb, veřejné správy a samosprávy, participace a připravenosti občanů ad. signalizují potřebu dále již řešit přestavby,

zemětřesení a jiné civilní katastrofy. V pojetí Severoatlantické aliance představuje riziko určitý potenciál, tj. např. zbraně hromadného ničení a hrozba vůle tento potenciál použít. S existencí nových, obtížně předvídatelných bezpečnostních rizik počítá i Ministerstvo obrany ČR. V materiálu Reforma ozbrojených sil České republiky (MO ČR 2001) se uvádí, že „významný potenciál pro vznik regionálních krizí zejména v oblastech na okraji teritoria NATO představují etnické a náboženské spory, ekonomické a sociální problémy, porušování základních lidských práv a svobod. Rozšiřuje se okruh subjektů, které mohou disponovat zbraněmi hromadného ničení, což v kombinaci s reálnou hrozbou terorismu představuje potenciální nebezpečí pro území členských zemí NATO, Evropské unie i České republiky“. V souvislosti s výše uvedenými závěry je možné uvést, že v odborných kruzích se stále velmi silně diskutuje o optimálním výkladu pojmů hrozba a riziko (viz např. Eichler, 2001: 72–82).

transformace, reformy a jiné racionalizace jen v rámci jednotlivých subsystémů, ale jako systém komplexního řízení bezpečnosti republiky. To také představuje nosnou ideu systému komplexního řízení bezpečnosti ČR.

Řešení problematiky bude mít bezprostřední dopad též na úroveň pozice České republiky v mezinárodním společenství i z hlediska jejích dlouhodobých závazků vůči nejvýznamnějším mezinárodním organizacím, jichž je nebo bude členem (OSN, NATO, OBSE, EU ad.). K tomuto řešení lze těžko hledat alternativu, protože vzhledem k bezpečnostní situaci ve světě odzbrojovací procesy vážnou, naopak vzhledem k nové generaci zbraní dochází k dalšímu kolu zbrojení. Spojené státy např. zamýšlejí zvýšit vojenské výdaje na 400 miliard dolarů ročně, a jak již bylo uvedeno, výdaje na vnitřní bezpečnost ročně dosáhnou částky přes 37 miliard dolarů. Zatímco před deseti lety se národní bezpečnost poměřovala převážně vojenskou mocí, dnes je to jen jedna z několika jednotek měření a pro většinu zemí jedna z těch nejméně bezprostředních. Většina ze současných největších hrozeb nevyžaduje tradiční vojenskou reakci, ale investice do činnosti ministerstva vnitra, pohraničních sil, celní správy a institucí krizového řízení.

Základní nosná idea spočívá tedy především v komplexnosti přístupu k zajištění bezpečnosti státu.

Vyžaduje v tomto smyslu i adekvátní bezpečnostní a obrannou koncepci a politiku. Směřuje výrazně do oblasti komplexního řízení. Koncepce bezpečnostní politiky se také bezprostředně promítá do platné branně-bezpečnostní legislativy, podle které se řídí zajišťování bezpečnosti a obrany státu (viz tabulka č. 1).

Tabulka 1: Branně-bezpečnostní legislativa

Krizové stavy

Druh	Právní předpis	Vyhlašující orgán	Důvod	Územní rozsah	Časová účinnost
Válečný stav	Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. (Ústava ČR), čl. 43 odst. 1; Ústavní zákon č. 110/1998 Sb., o bezpečnosti ČR, čl. 2	Parlament na návrh vlády	Je-li ČR napadena nebo je-li třeba plnit mezinárodní smluvní závazky o společné obraně proti napadení	Celý stát	Bez omezení
Stav ohrožení státu	Ústavní zákon č. 110/1998 Sb., o bezpečnosti ČR, čl. 7	Parlament na návrh vlády	Je-li bezprostředně ohrožena svrchovanost státu nebo územní celistvost státu anebo jeho demokratické základy	Celý stát nebo jeho část	Bez omezení
Nouzový stav	Ústavní zákon č. 110/1998 Sb., o bezpečnosti ČR, čl. 5 a 6	Vláda (předseda vlády)	V případě živelních pohrom, ekologických nebo průmyslových havárií, nehod nebo jiného nebezpečí, které ve značném rozsahu ohrožují životy, zdraví nebo majetkové hodnoty anebo vnitřní pořádek a bezpečnost	Celý stát nebo jeho část	Nejdéle 30 dnů; prodloužení je přípustné

Krizová (mimořádná) opatření

Druh	Právní předpis	Nařizuje	Důvod	Časová účinnost
Mimořádná opatření pro potřeby doplňování ozbrojených sil	Zákon č. 218/1999 Sb. (branný zákon), § 42 a násl.	Prezident na návrh vlády	Stav ohrožení státu, válečný stav	Na dobu krizového stavu
Omezení základních práv a	Zákon č. 222/1999 Sb., o zajišťování	Vláda	Nouzový stav, stav ohrožení státu,	Na dobu krizového stavu

svobod a krizová opatření nevojenského charakteru	obranu ČR, § 53; zákon č. 240/2000 Sb. (krizový zákon), § 5, 6, 7, 39 odst. 4		válečný stav	
Krizová opatření hospodářského charakteru	Zákon č. 189/1999 Sb., o nouzových zásobách ropy, § 5 odst. 3; zákon č. 241/2000 Sb., o hospodářských opatřeních pro krizové stavy, § 22, 23 (§ 21 odst. 1 a § 22 odst. 1)	Vláda	Nouzový stav, stav ohrožení státu, válečný stav	Na dobu krizového stavu
Krizová opatření finančního a měnového charakteru	Zákon č. 549/1991 Sb., o soudních poplatcích, § 35 odst. 3; zákon č. 368/1992 Sb., o správních poplatcích, § 34 odst. 2; zákon č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů, § 39a; zákon č. 588/1992 Sb., o dani z přidané hodnoty, § 49a; zákon č. 587/1992 Sb., o spotřebních daních, § 42b; zákon č. 16/1993 Sb., o dani silniční, § 36 odst. 3; zákon č. 241/2000 Sb., o hospodářských opatřeních pro krizové stavy, § 23 odst. 3	Vláda, guvernér České národní banky	Stav ohrožení státu, válečný stav	Na dobu krizového stavu

(Tabulka převzata ze statí J. Vanička *Činnost ústavních orgánů za krizových situací* /http://www.mvcr.cz/odbor/bezp_pol/dokument/krizove.html/)

Bezpečnostní experti v souvislosti s platnou branně-bezpečnostní legislativou upozorňují, že jedním z jejích nedostatků je chybějící specializovaný centrální orgán, který by nadresortně koordinoval krizové řízení a sjednocoval postupy orgánů krizového řízení (bližší viz výše uvedený článek).

Rozsah působnosti systému komplexního řízení bezpečnosti republiky lze rozdělit do oblastí:

- **řízení zajišťování bezpečnosti**, kam patří problematika:
 - řízení a koordinace rozvoje bezpečnostního systému jako celku,
 - přípravy a použití orgánů krizového řízení,
 - přípravy a realizace nezbytných vnitropolitických a zahraničněpolitických aktivit ovlivňujících bezpečnostní systém a bezpečnostní prostředí ČR,
- **zajišťování zpravodajského zabezpečení a ochrany**, kam patří problematika:
 - rozvoje schopností a kapacit zpravodajských služeb, jejich příprava a použití k zajišťování vnější a vnitřní bezpečnosti,
- **zajišťování vnější bezpečnosti**, kam patří problematika:
 - rozvoje schopností a kapacit ozbrojených sil, jejich příprava a použití k zajišťování vnější a vnitřní bezpečnosti,
- **zajišťování vnitřní bezpečnosti**, kam patří problematika:

- rozvoje schopností a kapacit ozbrojených bezpečnostních sborů, jejich příprava a použití k zajišťování vnitřní bezpečnosti,
- **zajišťování ochrany životů, zdraví a majetku obyvatelstva**, kam patří problematika:
 - zvyšování odolnosti obyvatelstva vůči působení živelních pohrom, havárií a násilných činností,
 - rozvoje schopností a kapacit záchranných sborů, havarijních, záchranných, zdravotnických, sociálních aj. služeb, jejich příprava a použití k provádění záchranných a likvidačních prací, zajišťování pomoci postiženému obyvatelstvu a jeho nouzového přežití,
- **zajišťování ochrany ekonomiky**, kam patří problematika:
 - zvýšení odolnosti ekonomiky vůči působení živelních pohrom, havárií a násilných činností,
 - boje proti velké hospodářské kriminalitě,
 - přípravy a použití regulace a ochrany nezbytných ekonomických aktivit,
 - přípravy a organizace efektivního využití lidských, věcných a finančních zdrojů jednotlivými prvky bezpečnostního systému ČR.

Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky zasáhne ve svých důsledcích široký okruh institucionálních i občanských subjektů a objektů bezpečnosti a obrany. V první řadě ústavní orgány a činitele: prezidenta republiky jako vrchního velitele, parlament, tj. Poslaneckou sněmovnu a Senát a jejich zahraniční, branné a bezpečnostní aj. výbory, vládu, soudní orgány. Mimo ústavní orgány pak Bezpečnostní radu státu (*řídící prvky*). Dále se jedná o instituce tvořící systém bezpečnosti a obrany: ozbrojené síly, tj. Armádu České republiky, Vojenskou kancelář prezidenta republiky a Hradní stráž, dále Policii ČR, obecní a městské policie, Vězeňskou službu ČR (tj. Vězeňskou stráž a Justiční stráž), zpravodajské služby, integrovaný záchranný systém složený z řady institucí a organizací (Hasičský záchranný sbor ČR, sbory dobrovolných hasičů, zdravotnické záchranné služby, horská služba, speleologická záchranná služba, vodní záchranná služba apod.), havarijní pohotovostní služby zejména provozovatelů rizikových činností, celní správu, soukromé bezpečnostní služby, Český červený kříž a podobné humanitární organizace, zahraniční diplomatické aj. služby, zahraniční pomoc, veřejnou správu a samosprávu (*realizační prvky*), občanskou veřejnost (především struktury bezpečnostní komunity) (*participační prvek*), aby se tak prostřednictvím participace stalo zajištění bezpečnosti a obrany státu, společnosti a občanů službou veřejnosti.

Rozvoj občanského sektoru výrazně přispívá k odolnosti a obranyschopnosti společnosti. Čím více se občané angažují ve veřejných záležitostech a zapojují se do společné dobrovolné činnosti, tím disciplinovaněji, dovedněji a zodpovědněji se chovají v době společného ohrožení. Občanská společnost tak vytváří prostor racionality a důvěry. Lidé jsou schopnější prakticky přispět k bezpečnosti, zatímco atomizovaní, pasivní a lhostejní jednotlivci mohou činnost složek bezpečnostního systému výrazně komplikovat a narušovat. Z procesu řízení nelze pominout ani politický systém, tzn. politické strany, jejich vedení a pružné organizační struktury zabývající se bezpečností země, které mají vliv na koncipování bezpečnostní a obranné politiky země.

2.2.4 Analýza současného stavu relevantní problematiky v České republice

Uvažujeme-li o tom, jakou představu bezpečnosti a obrany České republiky a jejich řízení v nejbližších deseti až patnácti letech je možné občanům nabídnout, měl by to být model, který vychází jak z analýzy a hodnocení bezpečnostních ohrožení a finančních, lidských aj. předpokladů jej realizovat, tak z bezpečnostních zájmů samotných občanů, zvláště jak reagují na novou bezpečnostní situaci, která se vytvořila po 11. září 2001, a v aktivitách proti mezinárodnímu terorismu. Je k tomu již i dostatek empirických podkladů (viz např. Gabal a Helšusová, 2002: 35).

Před dvěma lety se devět z deseti občanů v souvislosti se vstupem do Severoatlantické aliance a převažujícím hodnocením ohrožení i jejich predikce neobávalo ozbrojených konfliktů, nebyli je schopni identifikovat a vnější bezpečnost a obranu nepovažovali za prioritu. Bezprostředně po 11. září 2001 obavy o bezpečnost spojené zvláště z nebezpečí zneužití islámu výrazně vzrostly. Osobně se cítilo ohroženo 60 % občanů, včetně možnosti globálního vojenského konfliktu. Třetina občanů se obávala i přímého teroristického útoku proti naší zemi. Tyto obavy přetrvávají, občané nadále sledují vývoj bezpečnostní situace, i když pocit bezprostředního ohrožení klesal. Ani celkový pohled na bezpečnostní problematiku, typický pro poslední desetiletí, se neměnil. Je tomu mj. i proto, že tři čtvrtiny občanů důvěřují našim i zahraničním bezpečnostním institucím (armáda, policie, zpravodajské služby, silová ministerstva, NATO, USA, koalice proti mezinárodnímu terorismu atd.), i když jsou si vědomi našeho nedostatečného příspěvku světové a evropské bezpečnosti. Ještě větší část občanů se identifikovala se zásahy proti terorismu, souhlasí s naší participací a dvě třetiny je považují za účinné. Přitom nepreferují jen samotné vojenské řešení situace, ale zároveň vzhledem k podílu Západu na vyhocení bezpečnostní situace podporují rovněž diplomatická, ekonomická, sociální aj. opatření.

V souladu s tím převažuje i vysoká podpora profesionalizace armády včetně zvýšených výdajů na reformu ozbrojených sil s výjimkou nákupu nadzvukových stíhacích letounů. Výrazná většina je proti vývozu zbraní do problémových zemí. Rozpočtová podpora obrany je podmíněna lepší informovaností, informační transparentností a potřebou synergického efektu plynoucího z koaličních vazeb. Občané si uvědomují přímou spojitost vnitřní bezpečnosti a zahraniční politiky země s mezinárodním vývojem. Pokud jde o Alianci, převažuje názor, že by si spolu s bojem proti mezinárodnímu terorismu měla zachovat i obranný charakter. Převažující důvěra občanů v bezpečnostní instituce je ovšem stále velmi zranitelná, což mj. dokázaly případy odhalující nedbalost a nesrovnalosti především uvnitř armády (ztráty zbraní, úroveň strážní služby, systémové chyby v práci vojenské zpravodajské služby apod.). Celkově ve sledované oblasti v současné době existují tři základní problémy:

- V základních bezpečnostních dokumentech není komplexnost bezpečnostního systému a jeho řízení zachycena, nebo se pouze deklaruje bez realizačních závěrů a doporučení.
- Neexistuje jednota v pojetí základních pojmů, naprosto chybí teoretické rozpracování problematiky bezpečnostního systému, není jasné, v čem jsou či budou specifika ČR v bezpečnostní oblasti.
- Vzájemná spolupráce, podpora a komunikace mezi relevantními složkami, které se podílejí na zajištění bezpečnosti země v nejširším kontextu, je v mnoha případech limitována jejich partikulárními zájmy.

Pro postupné řešení tohoto neuspokojivého stavu v oblasti komplexního řízení bezpečnosti je důležité, že vláda ve svém vládním prohlášení považuje „*zásadní reformu a profesionalizaci ozbrojených sil*“⁵³ za *zásadní systémový krok vedoucí k postupnému vybudování efektivního systému obrany a bezpečnosti státu*“.

V Koncepci výstavby profesionální armády České republiky a mobilizace ozbrojených sil České republiky se objevuje konstatování: „*Reformu ozbrojených sil lze uskutečnit jen tehdy, bude-li záležitostí celých ozbrojených sil, podpoří-li ji společnost a stane-li se součástí dlouhodobé koncepce bezpečnosti a obranyschopnosti České republiky ... Reforma ozbrojených sil je vnímána jako součást celkového zajištění České republiky, ke kterému je nezbytné:*

- *vybudovat ucelený národní bezpečnostní systém, založený na vzájemné spolupráci, interoperabilitě a harmonizaci činností jeho jednotlivých složek;*
- *dosáhnout maximální možné úrovně interoperability národního bezpečnostního systému ČR na mezinárodní úrovni.*“

(Koncepce, 2002: 1,2).

Uvedené závěry otevírají i zásadní otázku kompatibility reformou jednotlivých složek bezpečnostního systému České republiky. Tyto reformy dosud probíhají do značné míry izolovaně a nekoordinovaně. Zdá se, že ozbrojené síly, jejichž role je v bezpečnostním systému specifická, ostatní složky v reformním úsilí předhonyly. Tuto disharmonii je proto nutné odstranit, neboť její další pokračování přináší neohospodárné vynakládání finančních prostředků a také nemožnost nastavit racionálně zdůvodněné priority zajištění komplexní bezpečnosti České republiky.

K dosažení takového stavu je proto nutné prioritně dosáhnout:

- a) konsenzu v rámci všech politických stran zastoupených v Parlamentu ČR, který by eliminoval promítání stranického soupeření do systému komplexního řízení a možnou obavu veřejnosti z *militarizace* nezanedbatelné části státního aparátu,

⁵³ Ministerstvo obrany ČR charakterizuje budoucí profesionální armádu (její plně profesionalizace má být dosaženo k 1. 1. 2006) jako armádu mobilní, moderní a výkonnou, schopnou efektivně podporovat realizaci bezpečnostních zájmů České republiky tím, že bude mít odpovídající vyváženou kapacitu pro komplexní plnění úkolů plynoucích z Ústavy České republiky a dalších zákonů a z našeho členství v Alianci (perspektivně v EU). Její organizační struktura bude redukována a s výrazně nižšími počty osob bude zachován stávající rozsah vyčlenění sil pro Alianci. Účelným členěním AČR, včetně stanovení odpovědností, bude dosaženo stavu, kdy zejména vyčleněné bojové síly budou oproštěny od některých činností (např. opakující se výcvik vojáků základní služby a jeho zabezpečení), bude vytvořen větší prostor pro výcvik a tím bude zvýšena jejich připravenost a bojová hodnota. Armáda bude dobře vycvičená, technicky moderně vybavená a připravená plnit celou škálu budoucích úkolů. Stane se kompaktním prvkem ozbrojených sil Aliance. Bude schopna soustavného rozvoje v požadovaném rozsahu a s tempem obvyklým v členských zemích Aliance. Bude dostatečně flexibilní, aby mohla reagovat na změny bezpečnostního prostředí. Celková reforma ozbrojených sil bude realizována v roce 2010.

- b) důsledného zamezení politických vlivů (odpolitizování) realizačních prvků zabezpečujících fungování systému komplexního řízení bezpečnosti ČR.

Na tomto základě by mělo dojít k významným změnám v činnosti relevantních bezpečnostních a obranných institucí, jejich činnostech a postojích. Realizované změny by měly přesahovat kompetence jednotlivých resortů i funkční období jednotlivých vlád. Za zcela zásadní je nutné považovat potřebu a nutnost participace občanů. Takové pojetí bude zárukou toho, že vytváření systému komplexního řízení bezpečnosti nebude spočívat pouze v jeho institucionálním zajištění.

Z tohoto hlediska je důležité, že aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti ČR úzce souvisí se strategickými tahy připravovanými v CESES. Jedná se zejména o tyto strategické tahy:

- **Cesty sociální soudržnosti a národní a občanské identity k pluralitě**
- **Kultivace vědění v klíčový faktor produkce**
- **A o obecný předpoklad realizace strategických tahů – modernizaci demokracie v ČR**

Formování národní a občanské identity by mělo být základem ideové výchovy profesionálních českých vojáků a vést k posilování soudržnosti s českou společností. Školství jako faktor produkce by mělo zajistit přípravu studentů na řešení složitých společenských a věcných problémů a jejich řízení. Předpokládá to rovněž podstatně změnit systém vojenského školství, který by měl být nejen modernější, ale i daleko více spjat s civilním školstvím. Konečně realizace systému komplexního řízení bezpečnosti vyžaduje mnohem pružnější politický systém, který projevuje vyšší zájem o problematiku bezpečnosti a dokáže včas reagovat tvorbou bezpečnostní politiky na měnící se bezpečnostní situaci. Tyto preferenční vazby potvrdila i analýza vzájemných vazeb strategických koncepcí rozvoje České republiky ve formě tzv. sociomapování. **Strategická koncepce Zajištění komplexní bezpečnosti a obrany České republiky jako člena NATO a EU vyústila ve strategický tah Systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky.**

Tento strategický tah se úzce váže na tyto strategické koncepce:

- Institucionální podpora sociální soudržnosti
- Zvýšení nabídky kvalitních, dostupných a relevantních vzdělávacích příležitostí
- Výzkum a vývoj jako produktivní složky společnosti a ekonomiky a generátory inovací
- Rozvoj nové ekonomiky
- Zachování únosné věkové struktury obyvatelstva
- Péče o zdraví
- Podpora podmínek pro rozvoj a uplatňování otevřené společnosti
- Podpora rozvoje občanského a národního sebevědomí
- Modernizace manažerského řízení
- Zkompletování politického systému, rozvoje médií a všech strategických koncepcí týkajících se reformy a racionalizace státní správy a občanské společnosti

2.2.5 Společné vazby vnitřní a vnější bezpečnosti země s ostatními potenciály a regulátory

2.2.5.1 Se sociální soudržností

Vnější bezpečnostní ohrožení ČR by mohlo zvýšit sociální soudržnost české společnosti. Vnitřní ohrožení by sociální kohezi české společnosti naopak podřývalo. Vztah je reciproční, vysoká míra sociální soudržnosti ovlivňuje vnitřní bezpečnost, a to potenciálně jak pozitivně, tak negativně, může vést k polarizaci společnosti. Sociální soudržnost zefektivňuje sociální kontrolu a tím snižuje pravděpodobnost a možnost výskytu sociálně patologických jevů. Sociální soudržnost jistých skupin ale naopak může být podhoubím pro kriminální jevy. Je nutné také počítat s tím, že po vnitřním ohrožení, jako jsou např. Povodně, obvykle převažuje vlna solidarity, která je však často rychle nahrazena vyhocením dřívějších latentních nebo otevřených konfliktů. Ozbrojené síly musejí být nejen samy sociálně soudržné, ale zároveň integrovány do demokratické společnosti. To je i ideovým obsahem demokratického řízení a kontroly ozbrojených sil a úkolem státních orgánů.

2.2.5.2 Se společností vědění: vzdělávání, výzkum, vývoj, informatizace

Povaha vnějších a vnitřních ohrožení se výrazně mění. Boj proti kriminalitě, terorismu, asymetrické konflikty a nasazení mírových sil v ohrožených teritoriích budou výrazně sofistikovanou záležitostí, která ovlivní výcvik vojáků, policistů a dalších pracovníků bezpečnosti a obrany a celkový vzdělanostní proces. Proto by české ozbrojené síly měly využívat možností nasazení v ohrožených teritoriích – je to nejefektivnější způsob jejich přípravy na moderní boj. Profesionální armáda a policie spolu s dalšími součástmi ozbrojených sborů vyžadují adekvátně vzdělaného a připraveného vojáka, státního nebo městského policistu či příslušníka jiného ozbrojeného bezpečnostního sboru, zpravodajce, hasiče, záchranáře, celníka, pracovníka soukromé bezpečnostní služby, pracovníka státní správy a samosprávy

ad. Jejich instituce mají zpravidla vlastní vysoké a střední školství a širší výukou zvyšují i celkovou vzdělanost populace. Ze společenského hlediska se stále závažnější stává kriminalita bílých límečků, zvláště např. v bankovním sektoru. Zajišťování bezpečnosti si proto mj. vyžaduje vysoce kvalifikované specialisty, kteří kromě profesních kompetencí mají i vysoký mravní kredit.

Významným problémem je v dané oblasti připravenost vzdělávacího systému školit výše uvedené profesionály a dostatečné kapacity k výzkumu nových potřeb bezpečnostních složek.

2.2.5.3 S trhem práce, zaměstnaností a zaměstnatelností

Budoucí potřeba pracovní imigrace do ČR pravděpodobně zvýší vnitřní bezpečnostní hrozby v ČR a zřejmě i jejich percepce veřejností. Migračně otevřená společnost je vždy silněji vystavena bezpečnostním rizikům. Rozhodně ve vyšší míře než společnosti uzavřené nebo autoritářské, které bývají *zárukou* nejen politického, ale i sociálního dohledu a vedlejším důsledkem jeho fungování může být také zvýšení vnitřní stability režimu. S rostoucí migrací se usnadňují možnosti pronikání mezinárodního zločinu do českého prostředí a tak mohou být do něho implantovány celé větve mezinárodních mafií, často postavených na etnickém základě. Vyšší míra pracovní migrace může překročit hladinu nekonfliktní absorpce, a může proto být i bezpečnostním rizikem. Podobně tomu je rovněž při odlivu *mozků*.

Flexibilní trh práce, nízká nezaměstnanost a vysoká zaměstnavatelnost snižují vnitřní bezpečnost. Řada lidí se uchyluje ke kriminální činnosti v okamžiku, kdy pro ně selhávají všechny alternativní možnosti obživy. Nefungující trh práce tak dává vzniknout podhoubí kriminální činnosti. Vznik underclass se specifickou subkulturou přispívá k růstu vnitřní nestability, která může do budoucna jen narůstat, neboť děti vyrůstající v této subkultuře procházejí alternativní socializací a nesdílejí řadu norem majoritní společnosti.

Tomu je nutné věnovat zvýšenou pozornost, neboť bezpečnostní ideologie státu se nesmí stát výrazem bezmocnosti státu vypořádat se s ekonomickými a sociálními zdroji kriminality. Obrana sociálního pořádku pouze silou by mohla vést k tomu, že by se sice netolerovala kriminalita, ale toleroval by se společenský rozpad.

Bezpečnostní složky jsou dále důležitým zaměstnavatelem. To je zřejmé zejména na příkladu rušených nebo již zrušených vojenských posádek, které významným způsobem přispívaly k ekonomické prosperitě (mikro)regionů.

Profesionálové hlavních složek ozbrojených sil a ozbrojených bezpečnostních sborů také soutěží na trhu práce s dalšími obdobnými profesemi, zejména např. s příslušníky celní správy, záchranných sborů a se soukromými bezpečnostními službami, jejichž početnost zhruba odpovídá početním stavům ozbrojených sil a ozbrojených bezpečnostních sborů. Do určité míry tak odčerpávají i specificky disponované jednotlivce z trhu práce.

2.2.5.4 S vývojem populace, rodiny, zdraví a bydlení

Profesionální armáda a policie i další složky bezpečnosti a obrany jsou závislé na demografické struktuře, vyžadují naprosto zdravé profesionály s vysokou morálkou, kteří musejí mít dobré rodinné a sociální zázemí. Současný zdravotní a morální stav mladé generace je ovšem nevyhovující, a to i přes celkové zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva. Svůj vliv zde sehrává společenská pasivita mladé generace a nezdravý životní styl (orientace na konzum, absence sportovních aktivit, alkoholismus, drogy). Jen polovina mladých mužů je ochotna vykonávat vojenskou základní službu, a ještě méně být profesionálními vojáky. Navíc armáda i další složky bezpečnosti země musejí počítat s klesajícími počty zájemců z řad mládeže o službu v armádě. Možnost výběru vhodných kandidátů bude tedy omezena jak počtem, tak zhoršujícím se zdravotním stavem mládeže. Imigrace zaměřená na posílení populace se však, zejména neřízená, může stát bezpečnostním rizikem.

2.2.5.5 Se stavem životního prostředí a územních potenciálů rozvoje

Pocit domova, *za který se vyplatí bojovat*, se rodí v místní komunitě. Řešení regionálních problémů tak nepochybně přispívá k růstu obranyschopnosti státu. Regionálně diferencované demografické charakteristiky (věk, zdravotní stav) ovlivňují kvalitu brančů. Rostoucí podíl politických elit, které nabyly praktických zkušeností při řízení věcí veřejných na lokální a regionální úrovni, vede k *přirozenému* posilování procesu civilní kontroly ozbrojených sil.

Jedním z cílů ozbrojených sil a ozbrojených bezpečnostních sborů je i péče o životní prostředí a racionální využívání územního potenciálu. V posledním období se tento potenciál stává rovněž náplní činnosti ozbrojených sil. Lokálně mají ozbrojené síly na životní prostředí vliv negativní (letiště, skladování látek ap.), ale i pozitivní (zachovalejší přírodní prostředí ve vojenských prostorech). Dislokace posádek přispívá ke kvalitě života v místě. Požadavky na *technické* zajištění obranyschopnosti státu vedou ke specifickým lokalizačním rozhodnutím, která často významně mění územně technické podmínky jednotlivých regionů (dříve trasování *strategických* komunikací, dnes dislokace letišť, vojenských posádek apod.).

Přítomnost armády v lokalitě vede současně k růstu místní koupěschopné poptávky, růstu zaměstnanosti, růstu požadavků na kvalitní fungování občanské vybavenosti i (zpravidla) k pozitivním změnám v sociální struktuře.

2.2.5.6 S ekonomickým rozvojem

Ozbrojené síly a ozbrojené bezpečnostní sbory, zvláště armáda a policie, jsou závislé na státním rozpočtu. Mohou však přispívat do určité míry k ekonomickému rozvoji státu za předpokladu, že jsou schopny efektivně využít zbraňové systémy a vojenská zařízení vyvinuté a vyrobené v zemi a stát je pak může uplatnit na vnějším trhu. Mohou se dále výrazně podílet na snižování kriminality, zvláště ekonomického charakteru. Konkrétní vazba tohoto potenciálu je dosud poměrně slabá, lze sledovat především finanční nároky tohoto potenciálu, které vyžaduje modernizace armádní a policejní výzbroje a výstroje.

Problémem také je, že v privátním sektoru českého průmyslu (včetně obranného) je výzkum a vývoj roztržštěný a duplicitní, limitovaný nedostatkem finančních prostředků a neracionálními vývojovými projekty. Slabinou je zapojení českého obranného průmyslu do mezinárodní spolupráce v rámci NATO a Evropské unie. Vazby budou silnější za předpokladu, že bude koncipován, přijat a realizován systém komplexního řízení bezpečnosti. Úspor lze také dosáhnout lepší komerční činností při nákupu zbraňových systémů a výstroje v zahraničí, zvláště při koncipování obchodních smluv.

2.2.5.7 S formováním národní kultury, národní identity a národních zájmů v kontextu lidských hodnot

Potenciál státu k zajišťování vnější a vnitřní bezpečnosti se dotýká základu identit. Nepříznivý vývoj identit může sloužit jako bariéra změn v pocitu bezpečnosti. Struktura identity má vliv na vztah k přijímání nebezpečnosti světa. Snaha uzavírat se před skutečností vede k oslabení potenciálu. Dochází ke zvyšování požadavků na růst váhy přípravy pro schopnost čelit nebezpečím.

Ozbrojené síly, ozbrojené bezpečnostní sbory, zpravodajské orgány, součásti integrovaného záchranného systému, celní služby a další složky bezpečnostního systému státu (dále jen zásahové složky bezpečnostního systému) chrání a brání státní zájmy. Proto součástí jejich výchovy musí být ideová výchova založená na pozitivní hodnotové orientaci a identifikaci se státním a společenským zřízením.

2.2.5.8 S ústavněprávním a politickým systémem země, prostorem pro účast veřejnosti na tvorbě politiky

Zásahové složky bezpečnostního systému státu jsou bezpečnostním a obranným garantem existence a rozvoje demokratické společnosti. Proto musí být jejich úroveň v centru pozornosti ústavních činitelů, státní správy a samosprávy. Procesy globalizace a s nimi spojeného vývoje vojenství zpochybňují oprávněnost tradičního chápání státní suverenity a vytvářejí tlak na funkční adaptaci ústavněprávního systému. Také nové formy kriminality, především organizovaného zločinu, překračující rámec národních států, vyvolávají potřebu doplňovat právní řád o odpovídající mechanismy jejich potlačování. Úroveň vnitřní bezpečnosti velmi závisí na funkčnosti orgánů činných v trestním řízení, jmenovitě soudů.

2.2.5.9 S regulačním působením trhu, státu a občanského sektoru ve vzájemných vztazích

Jde o typické domény působení státu. Ve srovnání s ním budou hrát instituce občanského sektoru potřebnou, nicméně jen omezenou úlohu. Ve vztahu k trhu se stane citlivou oblastí organizace veřejných zakázek na dodávky zboží a služeb pro potřeby ozbrojených sil a ozbrojených bezpečnostních sborů.

Zásahové složky bezpečnostního systému státu jsou budováním své personální struktury závislé na trhu práce. Složky občanské společnosti mají vůči nim iniciační a nátlakovou roli. Mezi těmito složkami a trhem existují vzájemné ekonomické vztahy, které mohou být i korupčně zneužity.

2.2.5.10 S přípravou České republiky na vstup a plné uplatnění v Evropské unii

Se zavedením druhého a třetího pilíře se dosavadní aktivita orgánů Unie, které se předtím zabývaly téměř výlučně ekonomickými otázkami, značně rozšířila. Vzhledem ke způsobu přijímání rozhodnutí (na základě mezivládní spolupráce) je však pokrok pomalý. Po dlouhém období se na základě Schengenské dohody podařilo odstranit kontroly osob na hranicích mezi členskými státy (s výjimkou Velké Británie a Irska). Povedlo se pokročit i ve spolupráci policie (Schengenský informační systém). Mnohem pomalejší je pokrok při zajišťování vnější bezpečnosti, a to s ohledem na obtíže při hledání shody v poskytování azylu a regulace přistěhovalectví. Teroristické nálety na objekty v USA nesporně stimulovaly nalezení společného stanoviska v řadě otázek vnitřní i vnější bezpečnosti Unie (společný zatykač, zvýšení spolupráce mezi operačními službami, které se zabývají bojem proti terorismu, efektivní opatření v boji proti financování terorismu, zvýšení bezpečnosti letecké dopravy aj.).

Zásahové složky bezpečnostního systému státu se podílejí na tvorbě a realizaci Evropské bezpečnostní a obranné politiky vyčleňováním vybraných vojenských a policejních jednotek a vysíláním příslušných specialistů do politických a vojenských orgánů Evropské unie. Je nutné, aby příslušné státní orgány odpovědné za realizaci bezpečnostní politiky byly schopné adekvátně reagovat na další vývoj při formování ucelené nadnárodní bezpečnostní strategie v rámci EU (NATO). Je to důležité i z toho důvodu,

že ústředí EU má tendenci posunovat rozhodovací mechanismy od mezivládního řešení problémů k nadnárodní integraci.

2.2.6 Realizace strategického tahu

Při realizaci strategického tahu je nutno vycházet z existující situace, zachovat v systému komplexního řízení bezpečnosti osvědčené prvky a zahrnout prvky nové. Se splýváním a překrýváním krizových situací je totiž spojeno i překrývání tradičních kompetencí k jejich řešení. Tradiční koncepce bezpečnosti, kdy vnější bezpečnost má na starosti Ministerstvo obrany a vnitřní bezpečnost včetně ochrany obyvatelstva Ministerstvo vnitra, přestává platit. Dříve obtížně překročitelná hranice mezi kompetencemi ministerstev obrany a vnitra se mění a je flexibilnější. Tato ministerstva spolu úzce spolupracují jak při přípravě, tak při řešení krizových situací bez ohledu na tradiční dělení na vnější a vnitřní ohrožení. Nejmarkantnější to je u AČR, u které se počítá zejména při zvládání tzv. nevojenských krizových situací s širším použitím, než se dosud připouštělo. Vzhledem k tomu sílí hlasy po určité formě integrace celého bezpečnostního systému nebo jeho řídicích struktur.

Tyto snahy nejsou novinkou, objevily se již po roce 1989, byť pouze pro oblast záchranných a likvidačních prací, a jejich výstupem bylo vytvoření Integrovaného záchranného systému (IZS). **Je třeba zdůraznit, že IZS ani tehdy, ani dnes nelze považovat za integraci řídicích struktur, nebo dokonce za integrovaný bezpečnostní systém.**

Za integraci řídicích struktur však lze považovat vytvoření bezpečnostních rad a krizových štábů na úrovni krajů a obcí. V nich jsou do jednoho pracovního orgánu soustředěni zástupci územně příslušných správních úřadů a prvků Armády České republiky (AČR), Policie České republiky (PČR), Hasičského záchranného sboru (HZS) a dalších územně příslušných součástí bezpečnostního systému. Svým způsobem se jedná o kolektivní prvky řízení, které umožňují vzájemně koordinovat aktivity územního správního úřadu, AČR, PČR, HZS a dalších v rámci příslušného územně samosprávného celku. Tím není narušena rozhodující role centra, jež si uchovává právo provádět zejména manévry těmito silami a prostředky mezi jednotlivými územně samosprávnými celky. Otázkou je, a tyto názory se objevují, zda nejlépe dále a v případě vzniku krize nepodřídí všechny síly a prostředky nasazené na příslušném území jedné osobě – hejtmánovi na úrovni kraje a starostovi na úrovni obce. Je ale třeba připomenout, že tomu minimálně v případě ozbrojených sil brání platná legislativa, a ani u PČR a HZS by tato varianta nevzbudila nadšení.

Řídicí struktury na úrovni státu byly vždy integrovány vládou, což je kolektivní orgán disponující potřebnými pravomocemi pro řízení bezpečnosti státu. Ačkoli se jedná o kolektivní rozhodovací orgán, dosavadní poznatky částečně rozptýlily objevující se pochybnosti o dostatečné akceschopnosti přijímat za krizových situací potřebná rozhodnutí a úvahy o vhodnosti soustředit exekutivní pravomoci vlády do rukou jedné osoby.

Pracovním orgánem vlády pro záležitosti bezpečnosti je Bezpečnostní rada státu (BRS) tvořená ministry klíčových resortů v čele s předsedou vlády. BRS sice ze zákona nemá prakticky žádné výkonné pravomoci, ale tento nedostatek částečně odstranila již sama vláda, která BRS zmocnila v zajišťování bezpečnosti stanovovat úkoly všem členům vlády. O dalším rozšíření pravomocí BRS se uvažuje v souvislosti s legislativním rozpracováním probíhající reformy ozbrojených sil. V souvislosti s aktivací systému komplexního řízení bezpečnosti je nicméně možné zvážit, zda by nebylo účelné najít ústavněprávní řešení, aby vláda mohla za určitých okolností a v určitých záležitostech jednat o bezpečnostních otázkách v užším složení (válečný kabinet).

Pracovním orgánem vlády pro řešení krizových situací je Ústřední krizový štáb. Je tvořen náměstký ministrů nebo předsedů klíčových ústředních správních úřadů, náčelníkem GŠ AČR, policejním prezidentem, generálním ředitelem HZS a vedoucími představiteli dalších výkonných složek bezpečnostního systému ČR. Určitou komplikací je dvojí předsednictví, v jeho čele je v případě krizových situací spojených s vnějším napadením ČR nebo plněním jejích mezinárodních či spojeneckých závazků ČR v zahraničí ministr obrany a v případě ostatních, nevojenských krizových situací ministr vnitra.

V souvislosti se zmiňovaným splýváním a překrýváním vojenského a nevojenského charakteru krizových situací se objevují názory, zda by nebylo vhodné integrovat Ministerstvo obrany a Ministerstvo vnitra do jednoho ústředního správního úřadu, jakéhosi ministerstva bezpečnosti, které by integrovalo řízení přípravy na řešení všech druhů krizových situací a zároveň řídilo výstavbu, přípravu a použití všech, nebo alespoň většiny výkonných složek bezpečnostního systému. Existují ovšem dva základní důvody, které limitují možnost vytvoření takového ministerstva: faktická nemožnost řídit úřad s tak rozsáhlými kompetencemi a historická reminiscence na existenci ministerstva bezpečnosti v 50. letech minulého století, jež představovalo silný represivní prvek totalitního státu.

Další možností je koordinovat ministerstva obrany, vnitra a další silové resorty tzv. místopředsedou vlády pro bezpečnost. Tato varianta byla v praxi ověřována, zatím se neosvědčila. Navíc se ukázalo, že jakákoliv koordinace je nemožná bez výkonného aparátu, což je u nás zpravidla spojeno s požadavkem

vytvořit další úřad. Překážkou byla a je i určitá strnulost existujících struktur, které si úzkostlivě střeží kompetence a brání se jakékoliv úvaze o jejich redukci a rozměňování zásahy zvenčí.

Možné řešení spočívá nikoliv v integraci řídicích struktur bezpečnostního systému, ale v integraci procesů, plánovacích a řídicích postupů, ve zvýšení koordinační role vlády a jejích pracovních orgánů. Tento proces integrace minimálně od roku 2000 pod tlakem praxe reálně probíhá.

Žádoucím stavem bezesporu je, aby orgány krizového řízení využívaly stejné postupy jak při řešení vojenských, tak i nevojenských krizových situací. Nelze v této souvislosti připustit existenci nejrůznějších, vzájemně často nepropojených obranných, krizových, havarijních, povodňových, nálezových aj. plánů, v nichž prakticky stejní zpracovatelé, ovšem pod odborným řízením různých ministerstev, popisují znovu a znovu stejné síly a prostředky, stejné zdroje, obdobná opatření a postupy. Je třeba rovněž sjednotit podmínky a postupy vyžadování a poskytování vzájemné podpory mezi AČR, PČR a HZS, zjednodušit tok informací a rozhodovací procesy a vyřešit vzájemnou úhradu vícenásledků spojených s nasazením sil a prostředků mimo jejich předurčení.

Takto pojatá integrace řídicích struktur prostřednictvím integrace řídicích procesů a postupů je v současné době nejvhodnější cestou k aktivaci komplexního řízení bezpečnosti České republiky. K úvahám o integraci struktur se může přistupovat teprve na základě integrace a sladění procesů, po vyhodnocení, zda existující struktury umožňují takto pojaté procesy realizovat. A ne naopak – nejprve upravit struktury a na ně se snažit potřebné procesy naroubovat.

V souvislosti s uvedenými závěry by mělo být přijato strategické rozhodnutí, které by umožnilo zahájit realizaci strategie aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti. Postup může být následující:

1. Vytvořit dočasný, ale kompetentní organizační prvek s jakýmsi startovacím záměrem, který by dokončil již zahájený první krok – proces strategického plánování aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti. Strategické plánování by mělo zahrnovat:
 - a) výzkum a analýzu relevantního vnitřního a vnějšího prostředí stávajícího a budoucího systému a jeho zdrojů (2003);
 - b) strategický plán aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti ČR (2004).
2. Druhým zásadním krokem strategického tahu by měla být implementace výstavby a přípravy systému komplexního řízení bezpečnosti ČR (2004–2010).

Implementace a výstavba systému komplexního řízení bezpečnosti ČR by musely být projednány v ústředních správních úradech, jež mají v gesci předmětnou problematiku, s tím, že koordinační roli by při projednávání měl Úřad vlády ČR (odbor obrany a bezpečnosti). Výše uvedené složky by odpovídaly za věcné návrhy změn zákonů k aktivaci komplexního systému řízení bezpečnosti ČR. Jak vyplynulo z diskusí mezi experty, bylo by optimální, kdyby celý proces řídil a zastřešoval **vládní zmocněnec pro budování systému komplexního řízení bezpečnosti ČR.**

Rozhodnutí o ustavení funkce vládního zmocněnce, který by měl k dispozici relativně malý tým spolupracovníků – expertů, vyplývá ze skutečnosti, že pouze tak se podaří splnit sledovaný cíl. Pokud by se variantně uvažovalo o možnosti, že by tuto funkci mohla plnit jedna ze stávajících složek bezpečnostního systému (např. Ministerstvo vnitra či Ministerstvo obrany), existuje nebezpečí, že by souběžné plnění koncepčních a operativních úkolů, preference vlastní instituce v navrhovaném modelu apod. postup aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti spíše ztěžovaly nebo deformovaly.

Pozitivní zkušenosti Ministerstva obrany ze zřízení funkce vládního zmocněnce pro přípravu reformy ozbrojených sil a jeho týmu (Centrum pro reformu ozbrojených sil) svědčí pro navrhovanou variantu. Ustavení a činnost vládního zmocněnce by také představovaly významnou záruku pro eliminaci možného rizika nezvládnutí přípravy a implementace systému komplexního řízení bezpečnosti státní správou a případně i eliminace předpokládané rezistence části státní správy vůči danému procesu.

Připravovaná reforma ozbrojených sil, koordinace zpravodajských služeb, racionalizace řízení ozbrojených bezpečnostních sborů a integrovaného záchranného systému, postavení soukromých bezpečnostních služeb, veřejné správy a samosprávy ad. by se již řešily v rámci systému komplexního řízení včetně příslušných legislativních úprav, které by zároveň sjednotily či specifikovaly postavení příslušníků těchto složek.

Řešení problému by se mělo zpětně promítnout do reformy ozbrojených sil a ovlivnit novelizaci či novou tvorbu doktrinárních dokumentů (Bezpečnostní strategie, Vojenská strategie ad.). Vzhledem k současným a budoucím spojeneckým závazkům bude nutné sladit tvorbu a realizaci systému komplexního řízení bezpečnosti České republiky se současnými a připravovanými bezpečnostními koncepcemi NATO a EU (Evropská bezpečnostní a obranná politika). V této souvislosti bude pravděpodobně velmi nutné reflektovat předpokládané změny charakteru, cílů a úkolů NATO. Je patrné, že aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti ČR vyžaduje existenci a fungování promyšleného rozhodovacího systému a jeho alokaci v příslušných mocenských, politických aj. strukturách (prezident, parlament a jeho výbory, vláda, soudy ad.), včetně aparátu schopného bezprostředně reagovat na nebezpečí. Systém komplexního řízení bezpečnosti ČR by měl mít charakter centralizovaného řízení spojeného s

decentralizovaným výkonem. Jde zároveň o kombinaci vertikálního, horizontálního a diagonálního řízení. V samotném řízení se bude muset zohlednit i způsob řízení v době míru, při ohrožení republiky a v době války.

Takový systém s příslušnými pravomocemi může přijímat kvalifikovaná komplexní rozhodnutí, jak a čím účinně čelit aktuálním, a zvláště perspektivním hrozbám. Výrazným předpokladem úspěšnosti systému bude jeho propojení se strukturami občanské společnosti (samospráva, bezpečnostní komunita, občané ad.). Je to důležité i proto, že na zajištění bezpečnosti státu a právní ochranu se ročně vynakládá cca 80 miliard Kč (výdaje dle státního rozpočtu pro rok 2002 viz tabulka č. 2).

Tabulka 2: Výdaje státního rozpočtu v oblasti bezpečnosti pro rok 2002

Oblast výdaje	Částka (v tisících Kč)
Obrana	36 638 677, 40
Civilní nouzové plánování	2 080 132, 74
Bezpečnost a veřejný pořádek	26 246 291, 40
Právní ochrana	12 552 600, 80
Požární ochrana a integrovaný záchranný systém	739 917, 38
Celkem	78 257 619, 72

Uvedené prostředky mohou být racionálněji vynakládány než dosud pomocí koncepčního přístupu umožňujícího koordinovanou přípravu manažerů a příslušníků řízeného systému, unifikací výstroje, výzbroje a ostatního materiálního zabezpečení, společnou štábní i faktickou přípravou na řešení ohrožení vojenského a nevojenského charakteru, využitím prostorů pro výcvik ad. Tento postup může následně vést k viditelným úsporám rozpočtových prostředků.

Všem rozhodovacím krokům musí předcházet strategické politické rozhodnutí v oblasti bezpečnosti reagující na bezpečnostní hrozby a možnosti státu a společnosti je řešit. To předpokládá definovat tzv. státní zájmy, jak se stalo i ve strategických dokumentech. Systém komplexního řízení bezpečnosti ČR by měl být aktivním systémem, tzn. schopným rychle a adekvátně reagovat na nové podněty. Bylo by žádoucí, aby byla v maximální míře zajištěna širší celospolečenská diskuse o jeho aktivaci. Jejím iniciátorem by mohl být i nevládní sektor. Tato diskuse by následně mohla vytvořit prostor pro účinnou civilní demokratickou kontrolu systému, jež by byla hlavní zárukou proti nebezpečí jeho zneužití či zneužívání nadměrnou militarizací na úkor občanských práv a svobod.

Z hlediska teorie a organizace řízení se předpokládá, že pro systém komplexního řízení bezpečnosti České republiky celkově i v jeho institucionálních částech je modelově nutné:

1. Určit funkce a cíle celku a všech jednotlivých částí řízeného systému, tj. jaké povinnosti musí plnit v jednotlivých typech vnějšího a vnitřního ohrožení.
2. Zavést v systému řízení pomocí cílů nebo jiný adekvátní styl řízení odpovídající potenciálním řízeným modulům situací, který by zajistil, aby všechny další racionalizace probíhaly v souladu se systémem komplexního řízení bezpečnosti.
3. Stanovit pravomoci celku a všech jednotlivých částí systému řízení (rozhodovací pravomoci – tj. právo a povinnost v určité krizové činnosti s konečnou platností rozhodnout, poradní pravomoci – právo a povinnost se vyjádřit k přijímanému rozhodnutí, metodické pravomoci – právo a povinnost přijímat a zavádět metodická opatření v souladu se systémem komplexního řízení a kontrolní pravomoci – právo funkcionáře s rozhodovací pravomocí kontrolovat realizaci jeho rozhodnutí, resp. svěřit tuto pravomoc kontrolnímu orgánu, aniž by se tím vzdával své rozhodovací pravomoci a odpovědnosti).
4. Stanovit práva a povinnosti všech částí systému ve vertikálním, horizontálním a diagonálním toku informací při vnějším bezpečnostním ohrožení a v krizové situaci.
5. Zavést pro komplexní řízení chybějící pružné organizační struktury (týmy, komise atd.).
6. Stanovit zásady fungování systému v čase, tj. režimy řízení v jednotlivých typech krizových situací a bezpečnostních ohrožení.
7. Vypracovat motivační program pro subjekty řízeného systému, který by motivoval jeho součásti i jednotlivé příslušníky k efektivnímu výkonu rolí v situaci ohrožení či v krizové situaci i při racionalizaci systému.
8. Stanovit zásady optimalizace personální činnosti, zvláště pokud jde o výběr funkcionářů s rozhodovací pravomocí a jejich přípravu.
9. Stanovit zvláštnosti v řízení komplexního systému v době míru a při ohrožení.
10. Zásadní změny zajistit legislativně novelizací existujících zákonů nebo přijetím zákonů nových, kde dosud chybějí (např. pro soukromé bezpečnostní služby ap.).

2.2.7 Resumé

Aktivace systému komplexního řízení bezpečnosti České republiky podstatně přispěje k vytvoření takového modelu bezpečnosti a obrany, který zabezpečí ochranu a obranu státních zájmů, bude korespondovat s hodnotovou orientací demokratické občanské společnosti a zajistí každému jednotlivci i sociální skupině této společnosti osobní bezpečnost, svobodný bezpečný pohyb, ochranu zdraví, života, majetku a kulturních statků.

Přínos navrhovaného systému spočívá v komplexnosti přístupu k jeho řešení při zajišťování reakcí na vnější bezpečnostní ohrožení a vnitřní krizové situace, v přesné identifikaci těchto ohrožení a subjektů povinných je řešit, v zajištění občanského a profesionálního přístupu při tvorbě systému i jeho realizaci, v zajištění civilního řízení a kontroly tohoto systému, ve vytvoření hráze proti militarizaci země v případě selhání postupu při zajišťování bezpečnosti, v rozpočtových úsporách, v dosažení multiplikačního efektu a iradiace racionalizačních postupů i do jiných řídicích procesů a ve vlivu na kvalitu a udržitelnosti života, což je bez zajištění bezpečnosti občanů a země nemyslitelné.

Příloha: Struktura bezpečnostního systému České republiky

V podmínkách ČR jsou do bezpečnostního systému zahrnovány:

orgány a instituce s celorepublikovou působností:

orgány moci zákonodárné:

Parlament tvořený Poslaneckou sněmovnou a Senátem a jejich kanceláře,

Ústavní soud (částečně),

orgány moci výkonné:

prezident republiky a jeho kancelář,

vláda,

ministerstva:

Ministerstvo zahraničních věcí (MZV),

Ministerstvo obrany (MO),

Ministerstvo vnitra (MV),

Ministerstvo spravedlnosti (MS),

Ministerstvo financí (MF),

Ministerstvo práce a sociálních věcí (MPSV),

Ministerstvo průmyslu a obchodu (MPO),

Ministerstvo zemědělství (MZe),

Ministerstvo dopravy a spojů (MDS),

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT),

Ministerstvo zdravotnictví (MZd),

Ministerstvo životního prostředí (MŽP),

další ústřední správní úřady:

Správa státních hmotných rezerv (SSHR),

Státní úřad pro jadernou bezpečnost,

Český báňský úřad,

Energetický regulační úřad.

Úřad pro ochranu hospodářské soutěže,

Komise pro cenné papíry,

Úřad pro veřejné informační systémy,

Národní bezpečnostní úřad,

státní orgány a instituce s celostátní působností:

Česká národní banka (ČNB),

Nejvyšší kontrolní úřad (NKÚ),

Státní veterinární správa (SVS),

Nejvyšší státní zastupitelství (NSZ),

Český červený kříž (ČČK) apod.,

krizové meziresortní koordinační, pracovní a poradní orgány:

- Bezpečnostní rada státu (BRS),
- Výbor pro obranné plánování (VOP),
- Výbor pro civilní nouzové plánování (VCNP),
- Výbor pro zpravodajskou činnost (VZČ),
- Výbor pro koordinaci zahraniční bezpečnostní politiky (VKZBP),
- Ústřední krizový štáb (ÚKŠ),
- Ústřední povodňová komise (ÚPK),
- Ústřední nákazová komise (ÚNK),

orgány moci soudní:

- Ústavní soud,
- Nejvyšší soud,
- Nejvyšší správní soud,
- vrchní soud,

ozbrojené síly:

- Armáda ČR (AČR),
- Hradní stráž,
- Vojenská kancelář Prezidenta republiky,

ozbrojené bezpečnostní sbory:

- Policie ČR (PČR),
- Vězeňská stráž,
- Justiční stráž,
- Parlamentní stráž,
- Celní a finanční stráž,
- Vojenská policie (částečně),

zpravodajské služby:

- Bezpečnostní informační služba (BIS),
- Úřad pro zahraniční styky a informace (ÚZSI),
- Vojenské zpravodajství (VZ) tvořené Vojenskou zpravodajskou službou (VZS) a Vojenským obranným zpravodajstvím (VOZ),

záchranné sbory a služby:

- Hasičský záchranný sbor (HZS),
- Báňské záchranné sbory,
- Zdravotnická záchranná služba (ZZS),
- Letecká pátrací a záchranná služba,

orgány a instituce s krajskou působností:

orgány moci výkonné:

orgány územní samosprávy:

- zastupitelstvo kraje (hl. m. Prahy),
- rada kraje (hl. m. Prahy),
- hejtman kraje, primátor hl. m. Prahy,

správní úřady:

- krajský úřad, magistrát hl. m. Prahy,
- krajská hygienická stanice,
- obvodní báňský úřad (pouze ve vybraných lokalitách),
- celní ředitelství,
- krajské státní zastupitelství,

krizové koordinační a pracovní orgány:

- Bezpečnostní rada kraje,
- Krizový štáb kraje,
- Povodňová komise uceleného povodí,
- orgány moci soudní:
 - krajský soud,
- ozbrojené síly, ozbrojené bezpečnostní sbory, záchranné sbory a služby:
 - velitelství územní obrany,
 - krajská správa Policie ČR,
 - hasičský záchranný sbor kraje,
 - územní středisko zdravotnické záchranné služby,
 - revírní báňská záchranná stanice (pouze ve vybraných lokalitách),
 - střediska Horské služby (pouze ve vybraných lokalitách),
 - střediska Speleologické záchranné služby (pouze ve vybraných lokalitách),
 - střediska Vodní záchranné služby (pouze ve vybraných lokalitách),
- orgány a instituce s okresní působností:
 - orgány moci výkonné:
 - správní úřady:
 - okresní úřad, magistráty měst Plzně, Brna a Ostravy,
 - okresní hygienická stanice,
 - okresní veterinární správa,
 - celní úřad,
 - finanční úřad,
 - okresní státní zastupitelství,
 - krizové koordinační a pracovní orgány:
 - Bezpečnostní rada okresu,
 - Krizový štáb okresu,
 - Povodňová komise okresu,
 - Okresní nákazová komise,
 - orgány moci soudní:
 - okresní soud,
 - ozbrojené síly, ozbrojené bezpečnostní sbory a záchranné sbory a služby:
 - územní vojenská správa,
 - okresní ředitelství Policie ČR,
 - okresní středisko zdravotnické záchranné služby,
 - inspektoráty celní a finanční stráže,
- orgány a instituce s obecní a místní působností:
 - orgány moci výkonné:
 - orgány územní samosprávy:
 - zastupitelstvo obce (města, městské části, městského obvodu, statutárního města),
 - rada obce (města, městské části, městského obvodu, statutárního města),
 - starosta obce (města, městské části, městského obvodu), primátor statutárního města,
 - správní úřady:
 - obecní (městský, městské části, městského obvodu) úřad, magistrát statutárního města,
 - krizové koordinační a pracovní orgány:
 - Bezpečnostní rada obce,
 - Krizový štáb obce,

Povodňová komise obce,
ozbrojené bezpečnostní sbory a služby, záchranné služby:

místní oddělení Policie ČR,
městská a obecní policie,
soukromé bezpečnostní služby,
místní výjezdová skupina zdravotnické záchranné služby,
závodní báňská záchranná stanice,
horská služba,
vodní záchranná služba,
speleologická záchranná služba,
kynologická služba apod.,

havarijní služby zahrnující pohotovostní služby provozovatelů rizikových činností, dodavatelů energie, plynu, vody, poskytovatelů dopravních, komunikačních, informačních aj. služeb apod.,

další orgány a instituce zahrnující např. zdravotnická zařízení, veterinární zařízení apod.

Mimo strukturu bezpečnostního systému působí bezpečnostní komunita jako společenství politiků, diplomatů, vojáků, novinářů, publicistů, expertů na bezpečnostní politiku, akademiků, vysokoškolských studentů a představitelů průmyslu s vazbou na obranu země. Toto společenství vystupuje jako poradní a expertní platforma v otázkách týkajících se bezpečnostní politiky v širokém kontextu především ve vztahu k jednotlivým prvkům bezpečnostního systému.

2.3 Aktivace územních společenstev

2.3.1 Základní vymezení strategického tahu

2.3.1.1 Čím jsou územní společenstva

Územní společenstva představují svérázný prvek sociální struktury České republiky. Jsou budována na společném sdílení místa (území) s jeho konkrétními přírodními, ekonomickými a sociálními charakteristikami. Jejich svéráz je dán souběhem **tří charakteristik**, který se u žádného dalšího prvku sociální struktury neopakuje a který vtiskuje územním společenstvím nejen jejich specifickou podobu, ale také zvláštní dynamiku chování:

Jde za prvé o společenstva bezprostředně vyrůstající z neformálních sociálních struktur (generační, sousedské, zájmové aj.), tedy o společenstva, která se *přirozeně* reprodukují v neformálních společenských sítích. V tom smyslu jsou to tedy společenské struktury *bezprostředně žité*, s nimiž se členové komunity mohou vědomě identifikovat a přijmout je za své.

Za druhé jde o společenstva vyrůstající ze specifických územních materiálních podmínek, které tato společenstva na jedné straně determinují, ale které jsou také zpětně jejich jednáním ovlivňovány. V tomto smyslu jsou to společenstva *objektivní*, existující i nezávisle na tom, zda si příslušnost k nim členové komunity uvědomují či nikoli.

Za třetí jde o společenstva nadaná (historicky se vyvíjející) schopností samoregulace, tedy schopná definovat, obhajovat a prosazovat svůj obecný zájem a v tomto smyslu spravovat své *věci veřejné*. Ono *nadání* má sice *přirozené* kořeny ve společenské podstatě člověka, do konkrétní podoby je však vždy formováno povahou centrální (státní) mocí. Schopnost samoregulace tudíž znamená pro územní společenstva také (či dokonce především) schopnost vést s tímto centrem dialog, a to zejména o povaze a způsobech prosazování veřejných zájmů a o přerozdělování zdrojů.

V podmínkách České republiky nejlépeji naplňují obecnou charakteristiku územních společenstev **obce**, třebaže ani zde – vzhledem k roztržitosti naší sídelní struktury (vedle cca 6,2 tisíce *oficiálních* obcí lze v ČR napočítat až 18 tisíc základních sídelních jednotek) – neexistuje *překryv* všech tří vymezených vlastností automaticky a bez výjimek. Přesto je skutečností, že při průzkumech názorů a postojů obyvatelstva se právě se svou obcí identifikuje velká část občanů (např. ve Výzkumu životních strategií populace ČR jde o 75 %, Frič et al., 2002). To dodává *vnitřní* sílu i (samo)správním rolím obcí. Ta je však na druhé straně limitována značným rozsahem exogenních faktorů, které obecní komunita (vzhledem ke svému relativně malému rozměru) nemůže efektivně ovlivňovat.

Výrazně komplikovanějším problémem je ztotožnění územního společenstva s komunitou **kraje**, kde existuje jak slabší a územně diferencovaná materiální podmíněnost chování dané komunity, tak zejména slabší vědomá identifikace občanů s ní. Přesto i ony jsou předmětem tohoto strategického tahu. Je to dáno výraznou správní rolí krajů, která – zejména perspektivně – dává právě krajské komunitě šanci svými autonomními řídicími a koordinačními akty (jmenovitě prostřednictvím nástrojů strategického plánování) ovlivňovat vlastní materiální podmínky existence.

2.3.1.2 Proč a jak územní společenstva aktivizovat

Ústředním pojmem chování každého územního společenstva je vlastní **benefit** – v podobě mnohorozměrné, komplexní cílové funkce, kterou se naplňují představy jednotlivého konkrétního územního společenstva o (dosažitelné) **kvalitě života** (Místní ekonomický rozvoj, 1998). Obsahem pojmu benefit jsou z tohoto hlediska především pohoda pobytu, tvorba ekonomických podmínek pro individuální seberealizaci a tvorba podmínek pro participaci na řízení a správě. Benefit přitom nemá jen rozměr materiální (který relativně dominuje v případě komunit krajských), ale snad ještě větší roli v něm hraje (zejména v případě obcí) kvalita mezilidských vztahů, pocit bezpečí a stability, vědomí příslušnosti do komunity, kterou znám a která mě akceptuje... Aktivizovat územní společenstva znamená tedy dát společenskému úsilí o růst kvality života a jeho udržitelnosti nejen komplexní obsah, ale zejména **lidský rozměr a obsah**. Územní společenství totiž nabízejí zcela nový úhel pohledu na samotné pojetí kvality života: jsou sama subjektem, který ji pro sebe definuje, i objektem, na něž je tato ve své podstatě jedinečná definice aplikována. Podstatné na tom je, že kvalita života není pro místní společenstva „importem zvenčí“, ale jejich autentickou charakteristikou. Proto aktivizace územních společenstev nemůže principiálně spočívat v tom, jak je (prostřednictvím nastavení „vhodných“ hmotných a systémových podmínek) adaptovat na arbitrárně stanovená „celospolečenská“ kritéria kvality života. Takový přístup by samozřejmě přisuzoval územním společenstvím jen pasivní, a v podstatě retardační úlohu – což je nepochybně přístup zastaralý. V aktivizaci územních společenstev jde o něco jiného: o dialog o pestrém a mnohorozměrném obsahu pojmu kvality života, v němž územní společenstva budou představovat suverénního partnera. A v tomto ohledu územní společenstva sehrávají a vždy budou sehrávat naopak úlohu velmi aktivní.

Prvním smyslem daného strategického tahu je v důsledku toho smysl *procesní*: podpora vytvoření co nejsvobodnějšího prostoru pro veřejnou formulaci a naplňování mnohorožné cílové funkce územního společenstva samotnými lokálními aktéry, resp. odstraňování formálních i věcných překážek, které brzdí v komunitě dialog s tímto zaměřením. Jinými slovy jde zde o to, podpořit schopnost (potenciál schopnosti) územní komunity vyvinout svou **vlastní, komplexní a přitom relativně autonomní strategii rozvoje**.

Procesní aktivizace územních společenstev přináší prospěch jednak lokální, jednak obecný – přičemž druhý je podmíněn prvním.

Na lokální úrovni jde v první řadě o zlepšování mezilidských vztahů na základě překonávání vzájemného odcizení. S tím souvisí vytváření atmosféry **vzájemné důvěry**, která sama přispívá jak k pocitu bezpečí, což samo o sobě aktivuje (osvobozuje) tvůrčí potenciál dané komunity, tak ke snižování *transakčních nákladů* při realizaci záměrů společného zájmu. Aktivizace územního společenstva tedy jemu samému přináší prospěch tím, že omezuje stinné stránky působení jak jeho neformálních struktur (uzavřenost, sebestřednost, preference parciálních zájmů *místních elit* atd.), tak struktur formálních (nepružnost, odcizenost atd.) a podporuje působení světlých stránek obou.

Výsledkem je nejen růst *životní pohody* členů komunity, ale – v praktické rovině – i daleko efektivnější využívání lokalizovaných ekonomických zdrojů rozvoje.

Místně úspěšně se prosazující pocit, že **spolupracovat se vyplácí**, se samozřejmě (i když nikoli rychle a automaticky) nemůže neodrazit ve zlepšování atmosféry komunikace i na nadlokální úrovni – cestou zlepšování politické kultury, omezení byrokratizace správy, rozvoje občanských iniciativ.

V tom také spočívá vazba daného strategického tahu na kvalitu života: **zabránit** (s využitím přirozených vazeb, které existují v rámci územních společenstev) **erozi sociální soudržnosti a lokální a národní identity**, jež ohrožuje českou (ostatně jako každou moderní) společnost – jak dokládají výsledky Výzkumu životních strategií populace ČR (Frič et al., 2002).

V daném strategickém tahu jde v tomto smyslu o následující základní *procesní* cíle⁵⁴:

Zachování lokálních specifik ve způsobu života

Zvýšení funkčnosti neformálních lokálních společenských sítí

Růst akceschopnosti územních samosprávných institucí

Zajištění rovnosti rozvojových šancí jednotlivých komunit (v dostupnosti veřejných statků a v osobnostním rozvoji vlastních členů)

Zvýšení ekonomické zodpovědnosti komunit (motivace k racionálnímu využívání územních materiálních podmínek)

Vazba na požadavek růstu kvality života a jeho udržitelnosti se ovšem nevyčerpává jen uvedenými *procesními* cíli aktivizace místních společenstev. Ta má s kvalitou života i zcela konkrétní věcné souvislosti, týkající se solidární společenské distribuce moci, kterou ve společnosti objektivně představují vzdělání a vědění, kvalitativního rozvoje lokálních trhů práce (od sekundárních k primárním), zkvalitnění věcných a společenských podmínek demografické reprodukce, rozvoje *ekologického vědomí* jako přirozeného základu péče (nejen o lokální) životní prostředí. V neposlední řadě existuje i souvislost s růstem efektivnosti ekonomického vývoje. Konečně nezanedbatelný se rovněž jeví fakt, že za normálních demokratických poměrů se spíše z lokálního a regionálního prostředí než z „intelektuálního centra“ rekrutují přírůstky politických, ekonomických a kulturních elit.

2.3.2 Zdůvodnění strategického tahu v širším kontextu

2.3.2.1 Globální trendy vývoje územních společenstev

V rámci soudobé euroatlantické civilizace lze stěží nalézt jediný, univerzální model výkladu jak minulého, tak budoucího vývoje územních společenstev. Ta jsou do té míry komplexním a fundamentálním odrazem konkrétních přírodních a kulturně-historických podmínek té které země či regionu, že společné trendy lze dedukovat jen na extrémní úrovni abstrakce, jež přináší nebezpečí aplikace apriorních (ideologických) modelů na úkor respektování empirické skutečnosti.

Přes lokální pestrost trendů vývoje územních společenstev všechny se nicméně vyrovnávají s obdobnými globálními tlaky a vedou koneckonců k obdobným reakcím na tyto tlaky.

Pokud jde o první aspekt, je zřejmé, že tlak na ekonomickou výkonnost a s ním spjatou společenskou soutěživost vedl v podmínkách industriální společnosti (s její stále se prohlubující dělbou práce a společenských rolí) k dezintegraci územních společenstev. Ta na tento tlak obecně reagovala:

1. **Pasivně** – uzavíráním se, preferencí *obranářských* postojů vůči vnějším tlakům (adresně pak proti *státu*), růstem konzervatismu v chování a jednání a v důsledku toho ztrátou schopnosti pozitivních inovací ve sdílených hodnotách i v praktických vlastních aktivitách. Územní společenstva se mění

⁵⁴ Zobecněno na základě praktických zkušeností ze spoluúčasti na tvorbě několika desítek lokálních Programů sociálního a ekonomického rozvoje (J. P.).

v záštitu společensky slabých a neúspěšných. V jejich zájmu navenek (v nárokové formě) tlumočí a obhajují potřebu společenské solidarity a lidské pospolitosti

2. **Aktivně** – hledáním nových forem vlastní sociální a ekonomické soudržnosti, které by vstřícně odpovídaly trvalé potřebě růstu konkurenceschopnosti jak na poli hospodářském, tak sociálním a kulturním. Tato soudržnost je méně budována na emocionálním základě a více na racionálním kalkulu. Územní společenstva se tak mění v platformu *produkce* silných a úspěšných. V jejich zájmu navenek tlumočí a obhajují rozvoj subsidiarity jako prostoru svobodného rozhodování o tvorbě využívání vlastních konkurenčních výhod.

Přestože zpravidla v každé územní komunitě existuje *mix* obou reakcí, jako převažující tendence se vcelku prosazuje (alespoň v kontextu euroatlantické civilizace) reakce druhá. To představuje i pro české obce a kraje velkou výzvu. Odpověď na ni také zůstává smyslem daného strategického tahu.

2.3.2.2 Rozvoj plánovitosti jako obecný trend

Pokud jde o aspekt reakce na zmíněný společenský tlak, projevuje se v obecném růstu aplikace **principu strategické plánovitosti!** U tohoto jevu lze ostatně odhalit jisté trendy *samovývoje* (opět přinejmenším v evropském kontextu), které reagují na růst míry společenského zprostředkování, a tedy míry vzájemné závislosti jednotlivých prvků moderní společnosti. Projevem je *vztlínání* plánovitosti *zespoda* vzhůru a od regulace fyzických jevů k regulaci jevů sociálních.

V tomto smyslu představují plánovitost a koordinace hlavní prostředek nejen posilování soudržnosti územní komunity, ale stále více i prostředek vzájemného dialogu lokálních a nadlokálních vrstev společnosti.

Historicky prvním předmětem regulace a koordinace (doloženým již v urbanismu středověkých evropských měst), v nichž byl nutně obsažen *strategický prvek* rozhodování, byl prostor (plocha), jehož využívání jedním způsobem a jedním (lokálním) subjektem vylučuje současné využití jiným způsobem a jiným (lokálním) subjektem. V poválečném vývoji se v Evropě na tento elementární základ *nabalily* nové předměty, zprvu předměty obdobně lokalizované, jako je *prostor* (ve smyslu funkční plochy): přirozené monopoly (infrastruktura),

bytový fond,

státem garantované veřejné služby (zařízení).

V souvislosti s projevy dysfunkcí na trhu práce (a to již nejen na trhu úzce lokálním, ale především regionálním) se následně předmětem regulace a koordinace stala sama pracovní síla jako jen podmíněně lokalizovaný faktor růstu. S tímto rozšířením svého záběru získalo prostorové plánování nejen svou podstatnou sociální dimenzi (tj. přestalo být definitivně pouhou *technickou disciplínou*), ale posílilo též svou společenskou a politickou *vážnost*. Úměrně tomu rostl význam hlasu územních společenstev při formulaci obsahu veřejného zájmu, který byl a je prostřednictvím daných plánů obhajován.

Souběžně s tím se v Evropě různé dokumenty prostorového strategického plánování stávaly stále komplexnější (co do tematiky i co do hierarchie dotčeného území) a přitom konkrétnější. Důvodem byla *přirozeně* (tj. tržně) se prosazující diferenciaci ekonomické a sociální úrovně jednotlivých obcí a regionů. Strategické plánování se tak musí vyrovnávat s problémem nerovných šancí pro velké skupiny obyvatelstva (významné i z hlediska volební aritmetiky) a s rizikem mrhání lokálními i národními zdroji, resp. jejich úplnou devastací (zhroucení infrastruktury, demografická a sociální regrese apod.). To však jsou témata, na něž již samotná územní společenstva *nedosáhnou*: světlo světa tak spatřil princip tzv. *subsidiarity* (podpůrnosti) coby princip účelné dělby práce mezi územními společenstvy na jedné straně a národní (státní) komunitou na straně druhé.

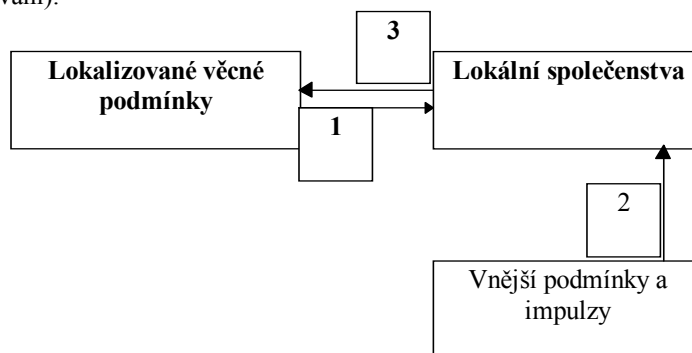
Nově pociťované problémy prostorového strategického plánování s sebou přinášejí jednak potřebu další demokratizace plánování a decentralizace jeho postupů (od tvorby po realizaci strategických plánů), neboť jen tak lze účinně reflektovat lokální rozvojové problémy a konsenzuálně hledat jejich společensky přijatelné řešení, jednak přináší i významné rozšíření a zjemnění aplikačního instrumentária jednotlivých rozvojových plánů a programů – to v důsledku nutnosti diferenciované podpory velmi rozmanitých typů problémových území. V souvislosti s tím dochází k více či méně intenzivnímu průniku prostorového plánování s fiskální a měnovou politikou příslušného státu. Tím získává princip subsidiarity stále komplexnější náplň a tím se také stále dotvářejí (alespoň po formální stránce) podmínky pro aktivizaci územních společenstev.

2.3.3 Teoretická východiska

2.3.3.1 Teoretické zdůvodnění a struktura řešené problematiky

Územní společenstva mají svou objektivní a subjektivní složku. Pod objektivní složkou (viz následující schéma) se rozumějí fixní aktiva v podobě technické, dopravní, bytové a sociální infrastruktury a základní výrobní fondy s relativně dlouhodobým reprodukčním cyklem a tím i dlouhodobou lokální fixací (objektivní faktory – přinejmenším v rámci času reprodukčního cyklu). Pod subjektivní složkou se rozumějí sociální struktury a aktivity a sociálně-psychologické reflexe z takto definovaných,

lokalizovaných podmínek vyrůstající a zpětně tyto podmínky ovlivňující – zejména prostřednictvím explicitně formulovaných či implicitně fungujících procesů řízení a koordinace (prostřednictvím strategického plánování).

Daný strategický tah tedy v principu pracuje s třemi druhy vazeb:

1. Vazba mezi lokalizovanými věcnými podmínkami rozvoje a územními společenstvy (jak stávající podmínky a jejich předvídatelný *samovývoj* ovlivňují strukturu a chování územních společenstev).
2. Vazba mezi územními společenstvy a jejich vnějším okolím, z něhož čerpá duchovní impulzy, vzory chování a materiální zdroje existence a které rovněž ovlivňují strukturu a chování územních společenstev.
3. Vazba (zpětná) mezi územními společenstvy a lokalizovanými podmínkami rozvoje (jak – obsahově i procesně – územní společenstva zpětně ovlivňují své místní podmínky).

Tato trojice vazeb přitom sehrává při koncipování strategického tahu rozdílnou úlohu: dynamickým **jádrem** je nepochybně vazba č. 2, neboť ona trvale narušuje vždy v daném čase a na daném místě existující rovnováhu mezi podobou lokalizovaných podmínek a strukturou místní komunity, vnáší do ní impulzy, s nimiž se tato komunita musí vyrovnat, má-li zůstat v sociálním, ekonomickém i kulturním slova smyslu konkurenceschopnou. Vazba č. 1 hovoří o stavu a vývoji materiální determinace místních komunit a představuje v tomto smyslu hlavní **poznatkovou bázi** daného strategického tahu. Vazba č. 3 pak znamená **vlastní výstup** řešení strategického tahu.

Územní společenstva jsou (z obou hledisek – objektivního i subjektivního) velmi konzervativním jevem, který *klade odpor* dynamickým změnám moderní společnosti, resp. vtiskuje těmto změnám svou specifickou formu, tempo i charakter. Územní společenstva tedy v tomto ohledu vždy souběžně představují žádoucí kotvu i nežádoucí zátěž společenského pohybu – např. ve směru modernizace společnosti.

Kotvou i zátěží jsou již sama lokalizovaná fixní aktiva: lze například odhadnout, že v ČR představují stavby a budovy s delší než desetiletou dobou reprodukce (bytové domy, technická a dopravní a sociální infrastruktura, výrobní objekty apod.) fantastickou hodnotu cca 18 bilionů Kč (v účetní hodnotě, bez ceny půdy). Při současné míře investic v ČR by komplexní obměna těchto aktiv trvala přibližně 35 let – samozřejmě v průměru: méně u výrobních fondů, více u fondů infrastrukturních. Přitom lokalizace reprodukčních i rozvojových investic vykazuje značnou míru rigidity, neboť stávající územně-technické podmínky za jinak nezměněných podmínek znamenají silnou komparativní výhodu či nevýhodu.

Územní společenstva tak představují významný faktor ekonomické, ale i sociální konkurenceschopnosti dané společnosti. Jednak ve věcné rovině, kdy spolurozhodují o investiční atraktivitě v národním hospodářství, jednak v makroekonomické rovině, neboť lokalizovaná fixní aktiva tvoří základní součást tzv. neobchodovatelného zboží, které je příčinou přetrvávajících disparit v relativních cenových hladinách, a zkrslují tak efektivnost tržní motivace v národním hospodářství.

Změny v materiálních podmínkách existence územních společenstev jsou spjaty nejen obecně s investičním procesem, ale konkrétně se značným objemem veřejných investic. Racionalizace tohoto procesu cestou územní, funkční a časové koordinace představuje gigantický potenciál úspor, které mohou být využity v rámci národní komunity strategicky efektivněji – např. alokací do rozvoje lidského kapitálu. Vše, co bylo řečeno, samozřejmě neznamená absolutní neměnnost územních společenstev, spíše vystihuje jejich dlouhodobý cyklus reprodukce, kterému se musí přizpůsobit způsob jejich ovlivňování. Formulace daného strategického tahu proto musí počítat jednak s relativně dlouhým časovým horizontem, jednak respektovat komplexnost územních systémů, v nichž lokalizované i nelokalizované faktory rozvoje *pracují* v dynamické rovnováze, jejímž subjektem i objektem je *lokalizovaný* jedinec i neformální a formální společenské struktury. Komplexnost a dlouhodobost strategií využívání potenciálů územního rozvoje ČR nutně otvírá prostor pouze pro cestu postupných změn: i revoluční technické inovace jsou a s největší pravděpodobností ve sledovaném časovém horizontu i budou absorbovány v prostředí

sociálních a ekonomických potenciálů jako kontinuální procesy. Příčinou je i již zmíněný konzervatismus lokálních společenských sítí, na nichž jsou především budovány územní komunity.

2.3.3.2 Struktura územních společenstev

Trojice nedělitelných charakteristik územních společenstev jako **struktur vědomě žitých, objektivně determinovaných a samosprávných** vytváří řadu paradoxů, jejichž *rozplétání* je pro daný strategický tah teoretickou i akční výzvou.

Prvním paradoxem je fakt, že územní komunity představují společenství, která jsou svou podstatou o řád více otevřená než společenství národní (protože vliv vnějších, neovlivnitelných faktorů je na této úrovni vyšší), a již proto musejí být více flexibilní ve svém chování, a jsou tedy i více orientovány na akci. Vzniká tak jakýsi fenomén *využívání příležitostí*, jenž upřednostňuje v chování územních společenstev taktiku před strategií. Na druhé straně změny materiálních podmínek, z nichž komunita vyrůstá, představují vždy proces dlouhodobý, vyžadující strategický přístup.

Dalším paradoxem je dynamizující vliv neformálních sítí na instituce samosprávy – přitom tyto neformální sítě jsou samy zpravidla velmi konzervativní a dynamickým změnám se brání.

S tím souvisí paradox rizika formulace obecného zájmu komunity jako zájmu parciální části místních elit, pro které lokální samospráva přestává být účelem, ale zůstává jen prostředkem ke zlepšení vlastních politických a ekonomických pozic. Na druhé straně právě na aktivitě místních elit a jejich sítí závisí tempo a směr změn materiálních podmínek života komunity, tedy koneckonců reprodukce samotných elit i s jejich neformálními sítěmi.

Tyto a další paradoxy přitom jen dokazují, že ze sociálního hlediska jde v případě územních společenstev o stejně složité strukturovanou entitu, jakou je například společenství národní, s kvalitativně shodnými prvky, vazbami mezi nimi a komplexností cílové funkce, kterou strategicky sleduje.

Znamená to, že⁵⁵:

- I. aktéry v tomto společenství jsou tedy (analogicky k národnímu společenství):
 - A. místní podniky (produkce, technologie, toky zboží, investice, změny lokalizace, umístění)
 - B. místní domácnosti (práce, příjmy, spotřeba, vzdělávání, usídlení)
 - C. místní občanský sektor (formulace dílčích zájmů a jejich prosazování)
 - D. místní samospráva (technická a sociální infrastruktura, rozpočtové příjmy a výdaje, investice, ekonomická stimulace)
 - E. státní správa (všeobecné podmínky hospodářské soutěže, daňový a dotační systém, regionální politika, investice a běžné výdaje státních institucí)
- II. tito aktéři jsou spjatí (opět analogicky k národnímu společenství) takovými procesy, jako je (řazeno dle míry prostorové mobility):
 - A. informace
 - B. pohyb kapitálu
 - C. neekvivalentní finanční transfery
 - D. směna zboží
 - E. směna služeb
 - F. práce
 - G. infrastruktura
 - H. území
 - I. prostředí
- III. shodné je též určení, který z aktérů je pro chování dané komunity určující. Jsou to místní domácnosti (obyvatelstvo):
 - A. odtud základní charakter cílové funkce územního společenství (nikoli profit, ale benefit)
 - B. odtud úzká spjatost rozvoje územního společenství se sociálním rozvojem
 - C. odtud morálně hodnotový rozměr územního společenství (spravedlnost)
 - D. odtud společné rozvojové zájmy jako *esence* územního společenství
 - E. odtud politická legitimita lokální samosprávy koordinovat rozvoj územního společenství
- IV. shodná jsou též kritéria trvale udržitelného rozvoje. Jsou to:
 - A. vhodnost ekonomických a sociálních činností z hlediska vnitřních faktorů (lokalizačních výhod i nevýhod)
 - B. vnější konkurenceschopnost ekonomických a sociálních činností
 - C. srovnání vnitřní vhodnosti (účelnosti) a vnější konkurenceschopnosti, které potenciálně dovoluje definovat činnosti, jež jsou pro danou komunitu *příteží, problémovým dítětem, hvězdou* či *dojnou krávou* (terminologie převzata z podnikového marketingu)

⁵⁵ Viz Místní ekonomický rozvoj (1998).

2.3.3.3 Faktory aktivizace územních společenstev

V souladu se strukturou daného strategického tahu lze v jeho rámci vymezit ty obecné faktory (skupiny faktorů), které odpovídají třem klíčovým vazbám:

Vazba č. 1 = územní potenciály

Vazba č. 2 = globální impulsy

Vazba č. 3 = formativní regulátory

2.3.3.3.1 Územní potenciály

Územní potenciály je třeba chápat jako průřezový jev, který na sebe váže více než problematiku jediného resortu. V souladu s identifikací vazeb strategického tahu lze za základní pilíře považovat tyto věcné oblasti:

Technická infrastruktura

Bydlení

Sociální infrastruktura

Národní hospodářství

Životní prostředí

Národní kulturní dědictví

Bezpečnost

Podstatné je, že tyto věcné pilíře v daném čase determinují chování územních společenstev vždy:

Jako lokální charakteristiky (tedy v konkrétní věcné struktuře konkrétního místa)

Ve vzájemné provázanosti – jako územní systém

Tento fakt se odráží v obsahu i podobě ve vymezení *akční části* strategického tahu (kap. 5). Současně je třeba přiznat, že právě územní potenciály jsou tím faktorem, který je v rámci daného strategického tahu nejnázatelnější a který je také nejnázatelnější.

2.3.3.3.2 Globální impulsy

Jak již bylo výše konstatováno, dynamiku danému strategickému tahu dodává konfrontace českých územních společenství s technologickými a společenskými výzvami moderní doby.

Tyto výzvy si nepochybně zaslouží trvale velkou pozornost už proto, že v dané chvíli lze kalkulovat vždy pouze s těmi fenomény, které jsou známy, resp. jsou v takovém stadiu zrodu, že jejich vliv na územní komunitu je alespoň odhadnutelný. Daný problém se v první řadě týká dopadů dynamického pokroku ve vědě, technice a technologiích. Pro chování územních společenstev přináší – jak učí zkušenost – ovšem i nejrevolučnější technologické změny své dopady až s větším či menším zpožděním: až jsou lokální aktéři schopni je pochopit a činně aplikovat při prosazování svých zájmů.

2.3.3.3.3 Formativní regulátory

Územní společenství tím, že stojí na pomezí neformální sítě a formální organizace, vnímá obecně působící regulátory společenského a ekonomického jednání, tedy trh, stát a občanskou společnost, jako **vnější sílu**, která před ně staví *vnější úkoly*, jimž se struktura komunity musí přizpůsobovat. Z povahy těchto obecných formativních regulátorů vyplývá, že přizpůsobovat se musejí především formální struktury: podniky musejí využívat lokalizované podmínky tak, aby maximalizovaly okamžitý ekonomický efekt, obecní správa tak, aby dostala úkolům delegovaným na ni státem, občanské iniciativy tak, že *lokální jednání podrobuje globálnímu myšlení*. Toto přizpůsobování se formálních struktur obecně fungujícím regulátorům může vést k dezintegraci místní komunity, resp. k jejímu zániku.

Soudržnost komunity tedy závisí na tom, do jaké míry se podaří aktivizovat neformální struktury a impulsy. Ne proti obecně působícím regulátorům, ale pro harmonizaci jejich důsledků! **Neformální struktury jsou tudíž vlastním lokálním formativním regulátorem**. Konkrétně jde o takové jevy, jako je spontánní solidarita členů komunity (případně přetavená do symbolické roviny – lokálního patriotismu), schopnost vzájemné komunikace a dialogu, schopnost budovat neformální i formální síť k poznávání i prosazování svých společných zájmů.

Všechny tyto *neformální regulátory* chování místních komunit se slévají do ochoty, umění a vůle územní komunity v dialogu strategicky plánovat svou společnou budoucnost.

Na lokální úrovni se tak rozhodujícím formativním regulátorem stává taktická i strategická kooperace. Ta představuje *lakmusový papírek* míry aktivizace územních společenstev. Je tedy jak klíčovým předpokladem, tak výsledkem realizace daného strategického tahu.

2.3.4 Analýza současného stavu

Rozbor současných výchozích podmínek pro aktivizaci územních společenstev je sám o sobě značným problémem, jehož řešení bude nutno věnovat ještě nemálo pozornosti. Překážkou přitom není ani nedostatek územně identifikovatelných dat (i když i zde existují, zvláště na úrovni obcí, jisté rezervy), ba

ani jejich vyhodnocování. V tomto ohledu mohou být cenným informačním zdrojem též oficiální dokumenty pořízené českou vládou v souvislosti s přípravou vstupu ČR do EU, jmenovitě například poslední z těch, které se týkají tzv. politiky soudržnosti, tj. *Společný regionální operační program* (2002). Problém ovšem spočívá v tom, že dostupné údaje se:

1. dotýkají prakticky **výhradně územních potenciálů rozvoje**, jejich kvality a rozmístění, tedy jen jednoho z faktorů, který ovlivňuje chování územních společenstev (viz část 3.3);
2. jejich interpretace vychází z hledisek a rozvojových zájmů nadřazené, tedy národní komunity a územní společenstva z ní vycházejí spíše jako objekt, kterému jsou *doporučovány* realizační úkoly, než jako subjekt, který si autonomně stanoví úkoly sám.

Poměrně uspokojivě lze v této souvislosti ještě analyzovat a vyhodnotit i současné a budoucí postavení územních komunit jako správních jednotek, zejména pokud jde o popis jejich kompetencí, dělby práce, správní kapacity apod. Zde lze čerpat mj. Z oficiálních vládních podkladů k reformě veřejné správy a jejímu vyhodnocování (např. Zpráva, 2002).

Prakticky nezmapovaným polem ovšem zůstává vlastní sociální struktura českých územních komunit čili jejich sociální připravenost reagovat na měnící se materiální podmínky vlastní existence a na měnící se správní podmínky.

K základním charakteristikám územních společenstev v ČR v tomto ohledu patří nepochybně v případě obcí jejich značný počet, a tedy i roztržičnost, v případě krajů jejich slabost daná nízkým stupněm identifikací místního obyvatelstva.

Pokud jde o obce, 80 % jich má méně než 1000 obyvatel. V těchto malých obcích je vcelku pochopitelná nižší vzdělanostní úroveň místních elit (v obcích pod 1000 obyvatel tvoří vysokoškolsky vzdělané obyvatelstvo v průměru jen 3 % populace). To významně ovlivňuje kapacitu a akceschopnost místních samospráv. K tomu přistupuje fakt značné ekonomické otevřenosti českých obcí, který vede (zejména v důsledku značné vyjížděky za prací, do škol a za službami) k oslabení vazby obyvatel na *domovskou obec*.

Pokud jde o kraje, je jejich hlavní charakteristikou a současně problémem poněkud *umělé* budování *seshora*, tedy výhradně jako správních struktur.

Naopak pozitivním signálem o tom, že české obce, sdružení obcí a kraje jsou schopny formulovat a obhajovat své autonomní rozvojové zájmy, je **mohutný rozvoj participativního, strategického plánování**: lze odhadnout, že v uplynulých cca 5–6 letech si zhruba 120 obcí (především měst) a nejméně 250 sdružení obcí pořídilo svůj vlastní program rozvoje (viz Místní agendy, 2002). Obdobnými dokumenty jsou vybaveny také všechny kraje.

Vzhledem k pestrosti obrazu místních komunit ČR se nicméně zdá přínosnější analyzovat jejich současný stav vždy ve vazbě na konkrétní řešenou problematiku (viz kap. 5).

2.3.5 Realizace strategického tahu

2.3.5.1 Dvě formy realizace strategického tahu

Aktivizace územních společenstev je procesem, který je a musí být – jak vyplývá z povahy samotného územního společenstva – do značné míry spontánní. I sebedokonaleji promyšlená a organizovaná stimulace z *centra* se obecně nebo v případě většího počtu obcí a krajů může minout účinkem, pokud daná komunita nevykazuje jistou limitní míru soudržnosti, schopnosti vzájemné komunikace a ochoty *táhnout za jeden provaz*. Takovéto *sociální statky* se ovšem rodí pomalu a pouze na základě dobrých zkušeností, které členové místní komunity získávají z užitku vzájemné spolupráce.

Jediné, co lze pro realizaci daného strategického tahu prakticky udělat *organizovaně*, je vytvářet co nejlepší podmínky, aby dobrých zkušeností mohlo přibývat a špatné mizely. To lze dvojím způsobem:

1. zlepšováním (modernizací) územně-technických podmínek územních společenstev
2. zvyšováním plánovací autonomie územních společenstev

Oba způsoby jsou přitom vzájemně neoddělitelné: první bez druhého znamená technokratický diktát ústřední moci, umělé *otvírání* územních společenstev provázené importem *globálních hodnot*, ztrátou soudržnosti a ztrátou lidského rozměru společenstva a tím i jeho sociálních kvalit. Druhý bez prvního hrozí *uzavíráním* se územních společenstev do sebe a jejich nadměrnou vzájemnou diferenciací.

První formě odpovídá stanovení specifických postupů (politik) územního rozvoje.

Druhé formě odpovídá budování specifického institucionálního rámce (včetně realizačních nástrojů).

2.3.5.2 Politiky územního rozvoje

V příštích dvou desetiletích jsou v ČR vysoce nepravděpodobné radikální územní posuny v lokalizaci hospodářských aktivit a v osídlení obyvatel. K procesům adaptace na nové technologické a společenské inovace pravděpodobně dojde v současných územních strukturách. Zlepšení územní struktury by se proto nemělo opírat o regionální posuny ve velkém měřítku, ale spíše o (mikro)strukturální změny a změny zaměstnanosti uvnitř malých území a o modernizaci a zjednodušení existujících struktur.

K tomu by mělo sloužit pět politik (**hlavních proudů** realizace daného strategického tahu):

1. Zlepšování územní struktury
2. Modernizace profilu měst
3. Transformace venkovských oblastí
4. Rozvoj dopravy a spojů
5. Ochrana životního prostředí a správa přírodního a kulturního dědictví

2.3.5.2.1 Zlepšování územní struktury

Pod zlepšováním územní ekonomické a sociální struktury jsou chápána ta souborná opatření, která zasahují jak městské, tak i venkovské oblasti a sítě infrastruktury. Vzhledem k existujícím omezením a podmínkám se musí zlepšení územní struktury zaměřit na pět hlavních úkolů:

1. Řešení narůstajících regionálních disparit
2. Stanovení nových vztahů mezi městy a venkovem
3. Řešení problému periferií
4. Diverzifikace regionálních struktur a mobilizace endogenních zdrojů
5. Zajišťování lepšího přístupu k informacím a poznatkům

Řešení narůstajících regionálních disparit

Narůstající disparity neznamenají pouze růst existujících rozdílů mezi regiony, ale mohou způsobit také zásadní změnu relativních pozic a pořadí mezi regiony. V ČR je možné jasně rozpoznat tři typy území: Regiony, mikroregiony a města, které své postavení a pozici vylepšily. Jsou to obecně hlavní město a sídla krajů (mimo Ústí n. L. a Ostravu), území ležící podél hlavních koridorů dopravní infrastruktury a na hranicích s EU. Tyto oblasti přitahují také největší část přímých zahraničních investic. Převážně v těchto oblastech jsou rovněž situovány nejdynamičtější typy služeb (bankovníctví, pojišťovnictví, obchodní služby, reklama, nové typy obchodu, média, atd.). Tyto regiony jsou nositeli národního růstu, na rozvoji daných oblastí má proto zájem celé národní hospodářství.

Regiony s původně privilegovanou a nyní významně zhoršenou pozicí jsou především regiony s těžebním a těžkým průmyslem, potýkající se s vážnými restrukturalizačními problémy. Tyto problémy jsou částečně podobné těm, které mají upadající průmyslové regiony na Západě, ale odlišují se nižší profesní, prostorovou i sociální mobilitou velké části pracovníků v průmyslu – z tohoto důvodu je zde silná tendence odkládat řešení.

Venkovské oblasti, kde se situace v mnoha případech v posledním desetiletí zhoršila – především v oblastech s méně příhodnými přírodními podmínkami. Jedním z faktorů, způsobujících zhoršující se situaci, je pokles rentability výroby mj. v souvislosti s rostoucí vnější konkurencí v zemědělství. Dalším z faktorů byla a je dlouhotrvající nejistota a zmatek ohledně vlastnictví a využití půdy. Třetím faktorem je, že některé venkovské oblasti jsou postiženy průmyslovou recesí přinejmenším tak vážně jako tradiční průmyslové oblasti.

Stanovení nových vztahů mezi městy a venkovem

Venkov představuje rozhodující část území státu. Přesto jde o území, které bylo a je podceňováno. Pro industriální éru typická dominance měst se pomalu vyčerpává s tím, jak vzrůstá význam pestrosti alternativ životního způsobu obyvatel, v jehož hodnotových orientacích dochází k většímu docenění zdravého životního prostředí, bezprostředních lidských vztahů a klidu. Venkov, který má daleko větší šance na takto formulovaná očekávání odpovědět než město, tak dostává nové impulsy ke svému rozvoji. Stává se rovnocenným funkčním partnerem městskému prostředí. Využít tento potenciál však znamená nekopírovat města, jak pokud jde o nabídku veřejných služeb, tak o strukturu hospodářských aktivit i formy správy.

Řešení problému periferií

Významné územní části ČR (v pohraničí, zejména v býv. Sudetech, ale i ve vnitrozemských venkovských regionech) mají v sociálním i ekonomickém slova smyslu charakter periferie, tedy území, v nichž k difuzi technologických a společenských inovací dochází se značným zpožděním, případně vůbec ne. *Perifernost* přitom není zpravidla určena geograficky, ale je spíše důsledkem historického, politického a hospodářského vývoje. Tyto oblasti nemají městská centra poskytující organizační zázemí a služby v přijatelné vzdálenosti a jsou těžko dostupná z ostatních částí země.

Diverzifikace regionálních hospodářských struktur a mobilizace endogenních zdrojů

Hlavním nástrojem diverzifikace musí být podpora malých a středních podniků, protože jejich rozdílné profily a aktivity jsou nejlepší zárukou pro stabilnější hospodářskou základnu regionů a měst. Mohou tedy fungovat jako základna endogenního rozvoje. Vytvářejí takzvané *trasy*, kde vzájemná spolupráce slouží jako ochranná síť v případě fluktuace a recese jakéhokoliv jednotlivého sektoru. Přímé zahraniční investice jsou žádoucí, ale samotné nepostačují jako hospodářská základna měst či regionů. Opravdu pozitivní dopad taková investice má, pokud se výrobního procesu účastní velký počet místních dodavatelů. Rozvoj služeb, které jsou méně vystaveny fluktuaci než průmysl a zemědělství, bude mít na ekonomiku regionů a měst stabilizující vliv.

Zajišťování lepšího přístupu k informacím a poznatkům ve všech oblastech

ČR patří tradičně mezi země s vysokou úrovní všeobecné vzdělanosti populace. Systém vzdělávání dále zůstává primárním zdrojem znalostí a informací. Vzdělávací zařízení jsou však provozována v konkrétním územním a sídelním prostředí, proto by měly být vzdělávací a regionální politika navzájem sladěny.

Pokles, resp. stárnutí venkovské populace (ale i v řadě měst) činí určitou úpravu sítě zařízení školského systému nevyhnutelnou. S tím by však mělo být vzato do úvahy, že školy ve venkovských oblastech nejsou pouze školními zařízeními, ale mohou být též centry intelektuálního a kulturního života na vesnicích.

Střední úroveň vzdělávání a učebních oborů má primární význam pro restrukturalizaci a zaměstnanost. I když se přizpůsobuje potřebám hospodářství, nemělo by docházet v regionálním kontextu k přílišné specializaci, aby se tím neztížila budoucí modernizace územních struktur.

Vyšší vzdělávací instituce jsou vedle vzdělávání velmi důležitými centry výzkumu, rozvoje a vědeckého života. Proto je požadavek rozvíjet taková centra ve všech velkých regionech oprávněný. Na druhé straně je zřejmé, že dnes jsou regionální vyšší vzdělávací instituce příliš malé a příliš rozptýlené pro efektivní využití intelektuálního potenciálu, informací a kapacity infrastruktury výzkumu. Organizační upevnění by mělo být efektivní, což by však nemělo znamenat teritoriální centralizaci.

Kultura a informace mají význam také pro zabezpečení a posílení národní, regionální a místní identity. Proto mají místní a regionální média (noviny, TV, rozhlas) a regionální kulturní a vzdělávací instituce značný význam.

Zvlášť významnou roli v poskytování přístupu ke znalostem a informacím zastávají moderní informační technologie. Tyto technologie a zařízení jsou celkem nedávného původu, takže historické handicapy nehrají stejnou roli jako v případě jiných infrastruktur. Zpoždění v zavádění může dokonce znamenat výhodu možnosti aplikovat nejnovější systémy a technologie při zřizování síťových systémů.

Doporučený postup:

Jednou z hlavních priorit územního rozvoje by měla být v současnosti i v cca 15leté perspektivě podpora méně rozvinutých regionů a regionů ve strukturální krizi. Převážná část dostupných zdrojů pro regionální rozvoj bude pohlcena opatřeními orientovanými na vyrovnávání. Politika územního rozvoje by nicméně těmito kroky neměla být vyčerpána. Infrastruktura a rozvoj životního prostředí a dopravy by měly být podporovány také ve vedoucích regionech, s cílem usnadnit podnikatelské investice a urychlit národní růst.

Ačkoliv jsou skoro všechny regiony (mimo Prahu) podle kritérií EU méně rozvinuté a budou oprávněny ke strukturální podpoře, vláda by měla vyvinout samostatnou iniciativu při definování územních priorit a delegovat na ně přiměřené zdroje. Jde o to, vybrat pouze několik málo problémových území pro soustředěné rozvojové úsilí, aby se dříve dosáhlo hmatatelných výsledků.

Podpora rozvoje vedoucích a dynamických regionů neznámá jen finanční podporu *seshora*, ale poskytování pozemků a jejich vybavení infrastrukturou a také podporu vědy, vývoje a vzdělávání z místních prostředků.

Upadající průmyslové oblasti potřebují vládní a mezinárodní podporu jak formou rozvoje infrastruktury, tak i formou vytváření nových pracovních míst v dynamických odvětvích. Pokud jsou přímé investice ze zahraničí směřovány na tato území, mělo by se jim dostat další podpory a úlev. Měla by být podporována obnova a opětovné využití stávající infrastruktury.

Tvůrci regionální politiky by měli zaměřit své snahy na transformaci rozsáhlých venkovských oblastí. Prioritou by se měl stát rozvoj infrastruktury a vylepšení přístupnosti. Další prioritou by měl být v těchto oblastech rozvoj diverzifikované hospodářské struktury, především prostřednictvím podpory malých a středně velkých podniků.

Na rozvoj městského a venkovského prostředí by se mělo pohlížet jako na navzájem propojené aspekty územní politiky, které by měly být vzájemně koordinovány a sladěny s cílem usnadnit synergické účinky. Rozvoj měst a jejich okolí je třeba důsledně koordinovat.

Měla by být stanovena síť malých a středních středisek osídlení, která by dostatečně kvalitně a efektivně pokrývala své okolí nabídkou veřejných služeb včetně správy.

Plánování venkovských sídel musí nabízet příležitosti pro hospodářské aktivity soukromých zemědělců, jakož i pro ty, kteří pokračují v zaměstnání v podmínkách velkého zemědělství. Současně je potřeba zajistit odpovídající životní podmínky rostoucímu počtu nezemědělských obyvatel, kteří dávají přednost životu těsněji spjatému s přírodou, ale stále v příměstských rozměrech. Předpisy a pravidla plánování venkova by se měly stát pružnější a diferencovanější, ale současně více v souladu s ochranou zděděných kulturních hodnot venkovských sídel.

Symbiózu město–venkov musí brát na vědomí rozpočty místní správy. Aby tyto regionální funkce menších středisek byly vzaty v úvahu, měly by být použity adekvátní finanční a správní mechanismy.

Politika regionálního rozvoje by měla napomáhat diverzifikaci hospodářské struktury měst a regionů směrem k malým a středně velkým podnikům a službám a vytvářením k tomu potřebných nástrojů.

Národní a místní orgány by měly iniciovat programy na podporu zřizování dodavatelských vztahů mezi mezinárodními podniky a místními a regionálními MSP (malými a středními podniky).

Diverzifikace hospodářské struktury je prioritním cílem také ve venkovských oblastech. Trvalý rozvoj v těchto oblastech může zajistit, vzhledem k omezené kapacitě zemědělství, pouze diverzifikovaná hospodářská struktura. Jako významný faktor venkovské zaměstnanosti a diverzifikace příjmu by měl sloužit rozvoj venkovské turistiky a rekreace.

V průběhu restrukturalizace a rozvoje vzdělávacího systému by měly být více zvažovány územní faktory. Osídlení a územní struktury významně omezují možnosti centralizace a přílišné specializace ve vzdělávání.

Velký význam by měl být v regionech kladen na nová zařízení informační technologie podporováním přístupu ke znalostem a informacím.

Podpora by měla být věnována tvorbě a rozšiřování informací na místní a regionální úrovni s účelem podporovat místní úroveň identity a demokracie. Národní a regionální orgány by těmto aktivitám měly věnovat značnou podporu.

Měly by být podporovány a zdůrazněny spojovací články a vztahy mezi místní a regionální vědeckou základnou a podniky. Vytvoření integrovaných sítí mezi výzkumnými základnami a inkubátory malých a středních podniků pro zavádění inovovaných výrobků na světovém trhu by mělo být prioritou. Existující sítě by měly být zesíleny a rozšířeny, zejména ty, jež propojují pokročilejší výzkumné laboratoře.

Regionální a ústřední orgány musejí společně s provozovateli podporovat rozvoj infrastruktury pro moderní telekomunikační služby např. v oblasti zdravotní péče, školství a vzdělávání bez ohledu na jejich umístění.

2.3.5.2.2 Profilování rozvoje měst

Evropská města – a v plné míře to platí i o ČR – byla po staletí centry dění, místy pokroku lidských věd, kultury a technologií a místy, kde se zrodila demokracie. Tato situace je dodnes víceméně stejná – třebaže informační a telekomunikační technologie již snižují význam místa a vzdálenosti. Přesto lze vytýčit dva základní úkoly:

1. Transformace struktury měst
2. Městské bydlení, finance a služby ve městech

Transformace struktury měst

Jedním z největších úkolů budoucnosti je trvalé, průběžné přizpůsobování struktury měst ČR požadavkům ekonomiky i změnám ve způsobu života obyvatel. Dědictví, na které se navazuje, je rozporné a promítají se v něm často pochybná lokalizační rozhodnutí jak z dob totality, tak i posledního desetiletí.

Tradiční vnitřní jádra měst byla v poválečném období zanedbávána. Jestliže byla prováděna rekonstrukce vnitřního města, znamenalo to většinou zbourání starých budov a vystavění nových, nezapadajících do tradičního prostředí. Stará bytová zástavba ve vnitřních městech nebyla opravována, její kvality a pohodlí upadaly. Typické funkce vnitřního města, jako obchod, zábava, bankovníctví, finanční služby, turistická vybavenost, buď neexistovaly, nebo měly podřízenou roli. K nové bytové výstavbě docházelo většinou na okraji měst formou monofunkčních velkých sídlišť, budovaných z prefabrikovaných prvků. Živelné rozpinání sídelních zón bylo sice plánovitě omezováno, regulace přirozeného suburbanizačního procesu však vedla k absurdnímu výsledku: byly budovány chatové nebo zahrádkářské kolonie, které někdy zabíraly větší území než samotné městské obytné zóny.

Po roce 1989 získaly důsledkem ekonomických změn městská centra a vnitřní části měst opětovně svou hodnotu. Výrazně stoupl počet obchodů a zařízení služeb. V městských centrech se usadily obchodní banky, byly postaveny (obnoveny) hotely a jiné budovy, které nyní dotvářejí panoráma měst. Došlo k modernizaci budov vnitřního města, obytná funkce byla vytěšňována obchodní funkcí. Některé směry rozvoje však mají na městská centra negativní dopady. Obchodní a zábavní střediska, mnohoúčelová multikina vybudovaná na okrajích měst odvádějí kupující a zákazníky z obchodů v městských centrech. Předmětem největšího znepokojení jsou velká sídliště vybudovaná v posledních desetiletích. Kvůli strnulé technologii nemohou být byty přebudovány nebo rozšířeny. Náklady na vytápění rychle rostou. Nedostatek adekvátních a vhodných technologií pro opravy se stává naléhavým problémem, protože se

přiblížila doba nutnosti technické renovace. Roste hrozba sociální segregace, kdy lidé s vyššími příjmy budou tato sídliště opouštět, a skupiny s nízkými příjmy zůstávají.

Lze předvídat, že i v ČR se rozvine v nejbližší budoucnosti proces suburbanizace a vytváření městských aglomerací poznamená proces rozvoje měst mnohem více než v minulosti.

Plánování měst se dosud potýká s vážnými problémy. Obtíže jsou zvláště vážné v důsledku restituce státních pozemků a nemovitostí. Vlastnické vztahy jsou často nejasné, registrace pozemků neudržela krok s postupem privatizace. Městské orgány většinou nedisponují pozemky a peněžními rezervami, aby ovlivňovaly trhy s nemovitostmi, jejich práva a kompetence nejsou jasně stanoveny. Prosazování předpisů je časově mnohem náročnější a mnohem obtížnější než v minulosti. Vliv má i korupce. Následky jsou velmi vážné pro strukturu měst, využití pozemků, ochranu krajiny a životního prostředí i pro rozpočty místních orgánů.

Bydlení, finance a služby ve městech

Rozvoj měst je stále více podmíněn růstem prostorové, a v této souvislosti i profesní a sociální mobility. V kontrastu s tím v naprosté většině českých měst nejen, že počet obyvatel ubývá, ale snižuje se i intenzita jeho obměny jak přirozenou měnou, tak migrací. Daný jev souvisí s dramatickým poklesem intenzity městské bytové výstavby v 90. letech a nepružná politika hospodaření se stávajícím bytovým fondem. Základní podmínkou účinné podpory trhu s byty a bytové mobility a tím i účinného pokroku v řešení bytové otázky musí být především pronikavé zvýšení nabídky nových a modernizovaných bytů vůbec, a cenově dostupných bytů pro mladé rodiny a důchodce zvláště.

Dalším důvodem snížení atraktivity měst nejen pro obyvatele, ale i pro podnikatelské subjekty je v uplynulém období snížení jejich bezpečnosti a relativní zvyšování životních nákladů. Anonymita prostředí klade vysoké nároky na správu a udržování pořádku. Zvýšeným nákladům s tím spjatým, jakož i zvýšeným nákladům na zajištění veřejných služeb vyšší občanské vybavenosti neodpovídá rozsah rozpočtových příjmů, které jsou městům delegovány státem.

Doporučený postup:

Prioritní cíl představuje restrukturalizace a obnova měst, nikoliv jejich extenzivní rozpínání.

Vnitřní část měst by měla být renovována, aby pokud možno zachovala svůj původní vzhled a styl (obnova měst). Je rozumné zde zachovat obytnou funkci. Měly by být zabezpečeny i zóny zeleně a dopravní zóny. Zakládání nových nákupních center a továrních areálů musí být důkladně kontrolováno.

Prioritním úkolem je přeměna a pečlivá obnova velkých sídlišť. Byty by měly být modernizovány za pomoci adekvátních nových technologií (tepelná izolace by měla dostat prioritu). Tato území je nutno nově vybavit službami, objekty pro kulturu a zábavu a novými pracovními místy (např. přeměnou jeslí, mateřských a základních škol, které již nejsou vzhledem k demografickému vývoji potřebné).

Podporována musí být bytová mobilita a funkční trh s byty.

Mnoho veřejných služeb může být provozováno na základě smluv nebo prováděno soukromými podnikateli. Předpokladem je důkladné definování úkolů a povinností ze strany místní samosprávy, spravedlivé veřejné nabídkové řízení, stejné podmínky podpory provozovatelům a přísné hodnocení nezávislé na osobě a sektoru. Rozpočet a řízení by měly být organizačně odděleny i v případě, kdy provozovatelem je organizace místního orgánu.

Příjmy místního orgánu by měly sestávat jak z místních daní, tak z centrálních podpor. Podpory by měly být normativní a globální povahy bez příliš podrobné sektorové specifikace, aby umožnily místním správám stanovit své vlastní priority. Místní daně by měly být pokud možno stabilními příjmy, snadno spravovatelnými a vybíratelnými, a neměly by být zaměřeny na jednu skupinu a typ místních plátců daní. Místním orgánům je třeba stanovit jasná pravidla týkající se přidělování rozpočtových grantů a subvencí.

2.3.5.2.3 Transformace venkovských oblastí

V uplynulém desetiletí ve venkovských oblastech ČR nastaly základní změny, které mají rozhodující vliv na venkovskou politiku. Většina zemědělské půdy byla restituována nebo privatizována. Mezi regiony jsou v tomto ohledu jisté rozdíly (zejména Sudety versus vnitrozemí), přesto zůstává typické, že velká část zemědělské půdy setrvala v užívání bývalých zemědělských družstev většinou transformovaných do nějaké formy obchodní společnosti (zejména v pohraničí zůstal významný podíl zemědělské půdy dosud v rukou státu). Důvodem je, že značná část obyvatelstva venkovských oblastí opustila své domovy již v předcházejících desetiletích, resp. orientovala se na mimozemědělské aktivity. Zbývající zemědělská půda je obdělávána soukromými zemědělci. Jak u velkých, tak u malých zemědělských podniků radikálně poklesla zemědělská zaměstnanost.

Přes všechny transformační změny zůstává pro ČR charakteristický vysoký podíl orné půdy v celkové rozloze území. Podmínky pro zemědělskou produkci jsou obecně relativně příznivé, přesto je stále ještě

značná část orné půdy méně vhodná pro efektivní zemědělskou výrobu. Půda zejména v podhorských a horských oblastech je chudá nebo ohrožená erozí, a i další geografické podmínky (reliéf, srážky, teplota atd.) jsou často nepříznivé.

Snížení rozlohy orné půdy se stává nevyhnutelností. Otázkou zůstává, jakým způsobem by se toto snížení mělo provést. Zda soustředěním zemědělské výroby do nejúrodnějších oblastí, opuštěním zemědělského hospodaření ve velkých zónách nebo postupným prosazováním a podporou ekologicky přijatelnějších metod obdělávání všech typů půdy. Druhý uvedený typ rozvoje se zdá celkově přijatelnější, ČR však není v takové ekonomické situaci, aby toto realizovala výlučně prostředky finanční podpory zemědělství. Z tohoto vyplývá, že budoucnost venkovských oblastí, právě tak jako zemědělství celkově, závisí na úspěchu restrukturalizace a na možnostech vytváření příjmů v jiných sektorech, než je zemědělství (rozvoj venkova). Ekonomická situace, vývoj světového trhu a metody nové společné zemědělské politiky v EU jsou hlavními faktory, které na tento vývoj budou mít vliv.

Velká část venkovských sídel je velmi malá. Náklady na poskytování základních komunálních služeb a vybavení těchto sídel i z tohoto důvodu rapidně rostou. Ve velké části malých sídel obyvatelstvo sestává výlučně ze starých lidí, kteří potřebují především sociální péči a zaopatření. Obecně vzato, čím menší vesnice, tím starší je její populace. Stárnutí venkovské populace představuje jeden z hlavních sociálních problémů příštích desetiletí.

Venkovské místní orgány znovu získaly svou autonomii, jejich právní a finanční pravomoc byla formálně posílena. Velká část z nich se však nenachází ve finanční situaci, kdy by mohla nabízet větší veřejné služby, zajišťovat rozvoj infrastruktury a podporovat podnikatelské aktivity.

Venkovská bytová výstavba byla koncipována v minulých desetiletích pouze k obytné funkci a byla podle toho i stavěna. Nyní jsou tyto domy a pozemky nevhodné i pro středně velké zemědělské hospodaření, což představuje vážné omezení rozvoje soukromého zemědělství.

Díky privatizaci, ale zejména díky poklesu produkce a úsporám v hnojení přestalo zemědělství částečně vytvářet velkoplošný tlak na životní prostředí. Na druhé straně zdrojem nových ekologických nebezpečí se stalo drobné soukromé zemědělství. Udržování rozsáhlých závlahových a odvodňovacích sítí je obtížnější. Je zde nebezpečí odlesnění privatizovaných lesů a neadekvátní hospodaření v privatizovaných (restituovaných) chráněných územích mívá též vážné ekologické důsledky (ztráta biodiverzity, pokles úrovně spodní vody atd.).

Doporučený postup:

Je třeba vypracovat strategie rozvoje venkova včetně hospodářských a sociálních aspektů a hledisek ochrany životního prostředí. Strategie rozvoje venkova by měla být součástí celkového postupu územního rozvoje.

Ve venkovských oblastech je potřebná rozmanitost hospodářské základny. Z tohoto důvodu se musí podporovat zpracování zemědělských výrobků, rozvoj malých a středních průmyslových podniků a služeb. Důležitou doplňkovou aktivitou je turistika, zejména proto, že může být prostředkem podpory a marketingu venkovských hospodářství. Další důležitou víceúčelovou aktivitou je lesnictví.

Aby bylo možno provést restrukturalizaci, je nutno změnit finanční a podpůrné systémy (jak státní, tak nadstátní). Výši podpory pro využití půdy a restrukturalizaci zaměstnanosti je třeba zvýšit, zatímco podíl na podporu hromadné výroby je třeba snížit. Systémy podpory by měly být rozděleny regionálně s ohledem na strukturu farem, přírodní prostředí a tržní podmínky.

Důležitou a nepostradatelnou částí podpory rozvoje venkova by mělo být posílení rentability zemědělství, podpora konkurenceschopného zemědělství a zemědělství provozovaného v souladu s životním prostředím. Podpora rozvoje venkova není identická s podporou zemědělství, ale problém rozvoje venkova bez ní není možno řešit.

Velmi rozdílné situace ve venkovských oblastech volají po uplatňování rozdílných postupů. V regionech s pokročilou restrukturalizací zaměstnanosti (odliv zaměstnanců ze zemědělství) jsou prioritními úkoly změna využívání půdy s ohledem na životní prostředí a rozvoj infrastruktury. Zvláštní ohled se bere na dosaženou přístupnost se záměrem předejít vyliďňování těchto oblastí.

Vesnice by měly nadále vytvořit sdružení pro rozvoj. Ústřední a regionální orgány by měly tuto spolupráci podporovat především nabídkou podpory asociacím a společným projektům několika sídel.

Měly by být zpracovány návrhy sociální péče o starší občany žijící v malých a rozptýlených sídlech.

Rozvoj infrastruktury by měl být ve venkovských oblastech zaměřen na zlepšení přístupnosti, zmenšení rozdílu mezi úrovní rozvoje vodovodních a kanalizačních sítí a zdokonalení energetických sítí a systémů odstraňování pevného odpadu.

Ve venkovských oblastech by měla být aplikována nová pravidla územního plánování a výstavby, územní plány sídel by měly být, pokud to bude nutné, revidovány, aby se přizpůsobily novým okolnostem. Odpovídající podmínky bydlení by měly být vytvářeny pro odlišné typy obyvatel venkova: jak pro

obyvatele zabývající se převážně zemědělstvím, tak pro obyvatele zaměstnané v jiných sektorech i v zemědělství a rovněž pro ty, kteří si vybrali venkovské oblasti pouze k bydlení.

Měla by být přijata opatření na ochranu půdy proti nevratným poškozením a umožněno užívání půdy pouze pro takové účely, které ji nemohou nevratně změnit nebo znemožnit pro jiné využití. Měla by být stanovena cílená a integrovaná mezistátně sladěná monitorovací síť, která by zaznamenávala poškození půd a prověřila metody a řešení k omezení a nápravě problémů znečištění půdy.

2.3.5.2.4 Rozvoj dopravy a komunikací

V posledním desetiletí bylo možno pozorovat čtyři hlavní směry určující roli a strukturu dopravy:

Přesun od železniční k silniční dopravě

Přesun od veřejné k soukromé a individuální dopravě

Přesun od tuzemské k mezinárodní dopravě

Zatímco západní Evropa se snaží odklonit dopravu ze silnic na železnice, v ČR probíhá dramatický, trhem ovlivněný posun opačným směrem. To se odráží v zaměření infrastrukturních projektů: zatímco v členských zemích EU jsou zásadně zaměřeny na modernizaci a rozvoj vysokorychlostních železničních sítí, v ČR je větší část prostředků plánována na výstavbu dálnic. I když se vezme v úvahu nevyhovující stav sítě dálnic, daná tendence hrozí vznikem vážných problémů.

Posun od veřejné k soukromé a individuální dopravě je v těsné návaznosti na přesun od dopravy železniční k silniční. Vláda nemůže zásadně více subvencovat veřejnou dopravu – zvláště v situaci, kdy se počet soukromých automobilů dynamicky zvyšuje. Nezávisle na důsledcích ekologické a energetické efektivity má posun od veřejné k soukromé dopravě také sociální důsledky. Omezení veřejné dopravy připraví některé, obzvláště starší a chudší osoby, o mobilitu. Pokles veřejné dopravy má vážné důsledky ve venkovských oblastech.

Posun od tuzemské k mezinárodní dopravě je v těsném spojení se strukturální změnou hospodářství. Podíl dovozu a vývozu vzrostl jak v meziproduktech, tak i v konečné spotřebě. To se odrazilo v projektech transevropských dopravních koridorů.

Tento vývoj jistě urychlí již existující posun a koncentraci projektů rozvoje dopravy k některým základním, mezistátním trasám a uzlovým bodům, zejména velkým městům. Koncentrace investic na tyto evropské koridory by mohla znovu posílit existující hierarchickou, centralizovanou strukturu dopravních sítí.

Jako ve většině zemí EU, je i v ČR hustota telekomunikační infrastruktury stále nižší mimo městská centra. Přístup k moderním telekomunikačním infrastrukturám a službám ve všech částech území je nutností pro hospodářský a sociální rozvoj. Technické a ekonomické aspekty (dostupnost) jsou významnými faktory ke snížení rizika nahromadění hospodářských a sociálních nevýhod v řidčeji osídlených oblastech, popřípadě v oblastech s menším požadavkem telekomunikačních služeb.

Doporučený postup:

Nejdůležitějším úkolem je rozvinout a vylepšit dopravní spojení hlavními transevropskými koridory. Ale vyváženosti by mělo být dosaženo v rozvoji mezinárodních, celostátních a regionálních sítí. Dopravní plánování by mělo vzít v úvahu specifické priority územního rozvoje.

Pro rozvoj dopravní sítě musejí být využity možnosti a výhody veřejno-soukromého partnerství. Musí se vzít v úvahu, že při současné finanční situaci a hustotě dopravy je při rozvoji silničních, železničních a vodních sítí účast státu nevyhnutelná a významná.

Zčásti bude nutno přehodnotit některé programy výstavby dálnic: rovnocenným úkolem je rekonstrukce a lepší využití již existující a zanedbané silniční sítě. Povýšení některých základních dopravních koridorů na dálniční úroveň je však nutné. Mezinárodní podpora je pro tyto projekty nepostradatelná.

2.3.5.2.5 Ochrana životního prostředí a řízení přírodního a kulturního dědictví

Ochrana životního prostředí

Ekologická kvalita je základním aspektem rozvoje států a regionů. Degradace struktur a systémů přirozeného životního prostředí ohrožuje lesnictví a rybářství, ale také hospodaření s pitnou vodou, rekreaci, a dokonce zemědělské aktivity. Znečištění ovzduší, vody a půdy ohrožuje kvalitu bydlení. Nezbytná jsou efektivní ekologická opatření, mající za cíl dlouhodobý trvale udržitelný rozvoj.

Vzrůstající je v tomto směru dopad evropské ekologické politiky. Někdy jsou v této souvislosti uváděny ohromující sumy peněz, nutné k dosažení ekologických standardů *acquis communautaire* Evropské unie. Požadované investice jsou opravdu velké, ale značná část z nich bude realizována v průběhu *přirozených* (tedy tržních) strukturálních změn soukromými podnikateli. Staré automobily budou vyměněny za nové, stará zařízení budou nahrazena novými atd. Velký dopad strukturálních změn na zlepšování životního prostředí ukázalo posledních deset let 20. století. Existuje však mnohem větší a obtížnější úkol: změna přístupu společnosti k životnímu prostředí. Znečišťování z velké části není důsledkem zastaralých

technologii, ale lidské lhostejnosti, porušování ekologických pravidel a nedostatečné snahy udržet své vlastní prostředí čisté.

Správa přírodního dědictví

Přírodní dědictví je základní součástí životního prostředí každé země. Biodiverzita a přírodní dědictví obecně jsou podrobeny rozmanitým a nepříznivým dopadům industrializace, intenzivního zemědělství, dopravy, urbanizace a intenzivní turistiky. Základními body jakékoliv agendy dlouhodobého prostorového rozvoje jsou efektivní zásady ochrany s cílem udržovat biodiverzitu a ochranu přírodního dědictví.

Biodiverzita v ČR i v jejích jednotlivých regionech je dosud ohromná, současně však je citelně ohrožena. Síť národních parků se jeví jako dostatečná, méně rozšířená je síť chráněných kulturních krajín. V oblastech s hustšími lidskými aktivitami je potřebná komplexnější regulace a monitorování. Evropská unie stanovila síť zvláště chráněných území *Natura 2000* (Příroda 2000), kde jsou opatření a postupy standardizovány. ČR se již k této síti připojila.

Speciální pozornost se musí věnovat územím, kde jsou vzácné přírodní ekosystémy, území citlivá na životní prostředí nebo kulturní krajiny ohroženy povodněmi, suchem, erozí, požáry, zemětřesením a sesuvy půdy. Území vystavená těmto nebezpečím musejí být zjištěna, zaregistrována a musí se vypracovat adekvátní kultivace, stavební, ochranné a krizové předpisy.

Novým podnětem k ochraně přírodního dědictví je restituace půdy (privatizace). Dosud nejsou k dispozici všechny potřebné právní a finanční prostředky, které by nové vlastníky motivovaly nebo přinutily, aby tyto oblasti obhospodařovali v souladu s cíli ochrany přírody.

Velké povodňové katastrofy způsobující rozsáhlé škody a během nichž dochází i k obětem na životech, jak se stalo v létě 1997 v oblasti Moravy a Odry a nově i případě Čech v létě 2002, ukazují, že protipovodňová opatření jsou úkoly nadstátními, aby se podobným katastrofám zabránilo. Pro celé oblasti povodí je nutná dlouhodobá strategie hospodaření s vodou. Podobně významným úkolem nadstátní povahy je eliminovat důsledky déletrvajících sucha.

Správa kulturního dědictví

Kulturní dědictví je termín, který jde za hranice architektonického dědictví a neměl by se týkat pouze minulosti. Je to základní kámen lokální, regionální, národní a evropské identity.

Ochrana a zdůraznění kulturního dědictví se stane důležitým zdrojem cestovního ruchu, což je zřejmé ze vzrůstajícího zájmu o návštěvy historických měst a dalších kulturních center.

Identifikace, ochrana a propagace kulturního dědictví nejsou v současnosti v regionech vždy prováděny podle společných, jednoznačných a rigorózních vědeckých, technických a správních postupů. Část kulturního a uměleckého bohatství je v současnosti vystavena riziku, že bude zničena nedostatečně regulovanými výstřednostmi transformačního přechodu k tržní ekonomice (zničení nebo pašování uměleckých předmětů).

Doporučený postup:

Pozornost je třeba zaměřit na řešení nejobtížnějších ekologických problémů – priorit. Státní a regionální a místní orgány by měly uplatňovat politiku hospodářských stimulů pro ekologicky odpovědné chování. Musí být posílena úloha nevládních organizací a regionálních samospráv v ochraně životního prostředí.

Musejí se posílit kapacity státní, regionální a místní správy a samosprávy za účelem uplatnění požadavků politiky životního prostředí EU a jejích standardů. Je nutná výrazná modernizace správních struktur, která bude schopna využívat pomoci nabízené EU a dalšími organizacemi místním a regionálním správám a samosprávám.

Prioritou by měla být obnova životního prostředí ekologicky postižených oblastí.

Priorita musí být dána také vyloučení největších zdrojů znečištění.

K tomu, aby se změnil přístup lidí k jejich vlastnímu životnímu prostředí, je třeba velká osvětová činnost a místní iniciativy.

V úvahu by se mohlo vzít zpětné odkoupení některých privatizovaných pozemků místními, regionálními a ústředními vládními orgány nebo nevládními organizacemi, aby se usnadnilo prosazování ochranných předpisů. Pro tyto účely bude vyčleněna část rozpočtových fondů.

Péče se musí také věnovat charakteristickým krajinným územím, ohroženým zánikem zemědělských činností.

Ochrana historického, architektonického, archeologického a památkového dědictví by měla být založena jak na kulturních, tak na ekonomických úvahách.

Koordinované státní intervence zaměřené na pozvednutí (menšinových) *kulturních proudů* mohou současně zajistit ochranu specifčnosti různých společenství a zdůraznit přítomnost společných hodnot.

Právní předpisy by měly postupně směřovat od ochrany jednotlivých památek k ochraně kulturních souborů a krajiny.

Na ochranu vesnické architektury, folklorního umění a výroby uměleckých předmětů pro každodenní využití by mělo být pohlíženo jako na významnou část kulturního dědictví. Mohla by také sloužit jako část hospodářské základny obcí a jako nástroj vytváření místní a regionální identity.

Zákonná ochrana přírodních a kulturních hodnot je významným a nutným opatřením, ale zákonná ochrana nemůže obsáhnout všechny hodnoty. Vzdělání, efektivnější rozšiřování významných informací by mělo přispět ke změně sociálního postoje a respektu k přírodním a kulturním hodnotám.

Značný podíl v renovaci, udržitelnosti a využití objektů kulturního dědictví musí převzít rovněž soukromý kapitál nebo veřejno-soukromé partnerství. Podmínky využití, jasně určené v privatizačních smlouvách, musejí být systematicky kontrolovány příslušnými orgány, které mají dohled nad jejich plněním.

2.3.5.3 Institucionální rámec

Realizace výše uvedených hlavních proudů (politik) územního rozvoje, která vytváří materiální podmínky pro realizaci daného strategického tahu, se zcela nebo z velké části mine svým úspěchem, pokud nebudou modernizovány systémové podmínky tak, aby se zvýšil *manévrovací prostor* pro místní a regionální samosprávu. Zde hraje klíčovou roli **stanovení institucí a nástrojů**, neboť ty určují míru autonomie místních komunit při definování vlastních cílů, úkolů i vytváření strategií.

V ČR existují čtyři základní nástroje, které je třeba v této souvislosti inovovat:

územní (fyzické) plánování,
regionální (podpůrná) politika,
sociálně-ekonomické programování směřující ke koordinaci sektorových a funkčních politik,
systém finančního vyrovnávání (daňový a dotační systém).

Ústředním problémem institucionálního rámce územního rozvoje v ČR je přitom prakticky **nulová systémová provázanost uvedených čtyř forem nástrojů realizace**.

2.3.5.3.1 Územní plánování

Základní výzvou pro územní plánování v ČR se stala změna vlastnictví, právě tak jako právních i tržních podmínek. To je důležité zejména na místní úrovni – u územních plánů sídel. Místní úřady se potýkají s problémy ohodnocení nemovitostí, noví vlastníci nemohou být vždy jednoznačně identifikováni a právní řízení může trvat i několik let. Místní orgány nedisponují dostatečnými finančními prostředky ani dostatečným vlastnictvím půdy, aby řídily trh s nemovitostmi.

Další těžkostí územního plánování je jeho vágně definované místo v právním, správním a plánovacím systému. Hierarchický systém centrálního plánování byl zrušen, ale nové vztahy mezi rozhodnutími učiněnými na různých správních úrovních nejsou jasně stanoveny. Dosažení shody (nebo *shody*) mezi důležitými státními nebo širšími veřejnými zájmy a záměry místních orgánů (a ještě více záměry soukromých investorů) se zdaleka ne vždy děje průhledně a pochopitelně. Z hlediska současných a budoucích územních změn je naléhavé stanovit v systému územního plánování nástroje pro účinnou kontrolu využití území a infrastruktury.

2.3.5.3.2 Regionální politika

Regionální politika též potřebuje zásadní úpravu. Především musí být odvozována od dlouhodobých záměrů rozvoje dané komunity a budována na víceletých rozpočtových výhledech. Dnes, kdy se dokonce mění během roku i rozpočty roční, jsou možnosti regionální politiky dosti omezeny. Programové metody v rozpočtovém plánování se dosud používají jen zřídka.

Zatímco význam územně diferenciovaného rozvoje vzrostl, institucionální struktury, které jsou odrazem dominance odvětvového řízení a přidělování zdrojů, zůstaly v mnoha ohledech nezměněny.

2.3.5.3.3 Sociálně-ekonomické programování směřující ke koordinaci sektorových a funkčních politik

Podněty, kterým čelí územní rozvoj v ČR, ukazují na potřebu intenzivnější koordinace a integrace územně významných sektorových politik. Sektorová rozhodnutí na všech úrovních, nadstátních, státních, právě tak jako regionálních a místních, ovlivňují rozvoj územní struktury. Horizontální koordinace těchto politik pomáhá zvýšit účinnost přijatých opatření a posiluje hospodářskou a sociální soudržnost všech částí země.

2.3.5.3.4 Systém finančního vyrovnávání (daňový a dotační systém)

Smyslem každého systému finančního vyrovnávání mezi jednotlivými úrovněmi veřejné správy je organizace toků veřejných prostředků (příjmů) tak, aby v záležitostech veřejného zájmu (občanská práva a svobody, veřejný pořádek a vnější bezpečnost a nabídka nadlokálních veřejných služeb) byla zajištěna

rovná dostupnost všem občanům, nezávisle na jejich příslušnosti k územní komunitě, a současně tak, aby v záležitostech lokálního zájmu byl benefit poskytovaný občanům diferencován dle ekonomické výkonnosti daného společenství. V každém finančně vyrovňovacím systému je tak zabudován konflikt mezi principem solidarity a principem zásluhovosti (motivace k výkonům). Řešení tohoto konfliktu se projevuje nejen v absolutní výši příjmů jednotlivých stupňů veřejné správy, ale i v technice stanovení jednotlivých příjmových zdrojů pro příslušné úrovně správy a regulaci jejich výdajové autonomie. Pokud jde o ČR, je v současnosti zjevná převaha principu solidarity a míra přerozdělování je neúměrně velká, zejména ovšem proto, že objem záležitostí veřejného zájmu je stanoven značně extenzivně. Tím se podstatně omezuje prostor územních společenství s plnou zodpovědností realizovat takové záměry v územním rozvoji, které odpovídají jejich zájmům i obecnému zájmu na efektivním využívání lokalizovaných zdrojů růstu.

2.3.6 Nastartování realizace strategického tahu

Základnu pro praktickou realizaci výše uvedených cílů a záměrů aktivizace územních společenství určují tři základní aspekty:

1. **Orgány:** Realizace probíhá na různých úrovních, které hájí své zájmy a uplatňují nezávislost svých rozhodnutí (subsidiarita zajišťuje vazbu lokální a národní společnosti).
2. **Nástroje:** Rozmanitost nástrojů dostupných místním komunitám pro provádění vlastní strategie na základě sociálně-ekonomického programování.
3. **Priority:** Definice uzlových projektů, které představují z funkčního hlediska základ *rozhybání* daného strategického tahu v zájmu jak územních komunit, tak v zájmu obecném.

2.3.6.1 Orgány

Základním cílem reformy územně správního systému v ČR bylo zprvu zrušení hierarchicky centralizovaného systému, zesílení pravomocí místních orgánů na nejnižší úrovni, tj. obcí. V prvních letech po změně politického systému byla eliminována moc střední, regionální úrovně, hierarchická podřízenost byla zrušena. V ČR byly volené orgány na regionální úrovni zcela zrušeny, zůstala zde pouze státní správa. Souběžně dříve velké obce prodělaly podstatné štěpení. Z hlediska prostorové polarizace ekonomického rozvoje a rostoucích regionálních rozdílností se chybějící regionální úroveň uvnitř politicko-správního systému postupně stala vážným problémem. Proto byly zřizovány nové, střední (volené) orgány na regionální úrovni. Vytváření regionálních institucí by mělo zaručit zlepšení (minimálních) podmínek pro:

vhodnou regionalizaci informací o území,

mobilizaci regionálních iniciativ,

rozvoj partnerství soukromého a veřejného sektoru,

provádění regionální politiky EU (partnerství, programování, spolufinancování).

Poté, co se tak stane, *uvolní se ruce* jak státu (centrální státní správě, která by se měla oprostít od každodenního zasahování do běžného dění v obcích a regionech a soustředit se na strategické řízení a koordinaci), tak obcím, které stojí před naléhavým úkolem agregace správních činností.

Doporučený postup:

Uskutečňování politiky územního rozvoje by mělo být založeno na partnerství, zahrnujícím různé úrovně správy a samosprávy (nadstátní, státní, regionální, místní), jakož i sociální partnery. Dělbá práce a kompetenci by měla být založena na principu vzájemné pomoci.

Při zvážení omezených profesionálních, technických a finančních zdrojů a pro zajištění jasného rozdělení kompetencí by měl být počet správních úrovní, oprávněných k územnímu plánování a přidělování zdrojů, právě tak jako počet a typ územních plánů udržen v limitovaném počtu.

Místní orgány by měly mít v místních záležitostech právo samostatné činnosti s ohledem na jejich vlastní finanční zdroje. Na jedné straně by místní orgány měly o finanční zdroje vzájemně soutěžit, na druhé straně by měly mít právo na společnou činnost.

Nevládní organizace, vedle vládních, by měly hrát rostoucí roli v zahajování a uplatňování programů a projektů územního rozvoje.

2.3.6.2 Nástroje

Hledání cest sladění lokálních zájmů, vyrůstajících z místních lokalizovaných podmínek, se zájmy společenskými, které reflektují potřebu ochrany a tvorby nelokalizovaných podmínek rozvoje, a se zájmy individuálními je otázkou, jež patří do sféry systému společenského řízení a koordinace. Teprve v rámci tohoto systému má daný strategický tah šanci nabýt akční povahy.

Uzlovým pojmem zde nepochybně je a zůstane systém **prostorového plánování**. Tento systém, hluboce historicky zakořeněný v minulém vývoji evropské civilizace, s sebou od počátku (v podobě tzv. územního plánování, řečeno v současné české terminologii) nesl základní paradigmaty, o něž se dosud opírá:

veřejný zájem na využívání lokalizovaných zdrojů (zejména těch nereprodukovatelných) je nadřazen zájmům individuálním;

formulace veřejného zájmu se děje co nejdemokratičtějším právním způsobem (v systémech formálního plánování delegací pravomocí demokratickým institucím státní správy, v systémech neformálních přímou dohodou aktérů – veřejný zájem v těchto případech nabývá podoby společného zájmu);

prosazování takto formulovaného veřejného zájmu se děje co nejdemokratičtějším právním způsobem.

Prostorové plánování však musí být současně vybaveno adekvátními prostředky realizace. Jmenovitě jde o vazbu na systém finančního vyrovnávání.

2.3.6.3 Priority

K prioritním projektům realizace daného strategického tahu patří na základě *průniku* výše uvedených věcných a systémových doporučení:

VYPRACOVÁNÍ NOVELY ZÁKONA O ROZPOČTOVÉM URČENÍ DANÍ (zvyšující prostor pro ekonomicky zodpovědné rozhodování územních komunit o vlastních prioritách)
VYPRACOVÁNÍ STRATEGIE REFORMY OBCNÍ STRUKTURY ČR JAKO KLÍČOVÉ FÁZE REFORMY VEŘEJNÉ SPRÁVY (s cílem koncentrace správních kapacit a tím zvýšení účinnosti územní veřejné správy)
VYPRACOVÁNÍ HIERARCHICKÉ STRUKTURY STŘEDISEK OSÍDLENÍ JAKO NÁSTROJE ÚZEMNÍHO PLÁNOVÁNÍ (s cílem efektivnějšího využívání veřejných i soukromých zdrojů při realizaci územního rozvoje)
VYPRACOVÁNÍ CELONÁRODNÍHO PROGRAMU <i>RENESSANCE VENKOVA</i> (s cílem využít zanedbaný územní potenciál venkova)
VYPRACOVÁNÍ NÁVRHU ZÁKONA O STRATEGICKÉM PLÁNOVÁNÍ (s cílem provázat proces strategického rozhodování na národní, regionální a místní úrovni)

2.3.7 Resumé

Územní společenstva charakterizují tři nedělitelné vlastnosti: jde o **struktury vědomě žité, objektivně determinované a samosprávné**. V podmínkách ČR této charakteristice nejlépe odpovídají obce, méně kraje.

Aktivizovat územní společenstva znamená dát společenskému úsilí o růst kvality života a jeho udržitelnosti *lidský* rozměr a obsah. Tato aktivizace má svou stránku procesní, která vrcholí růstem schopnosti obcí a krajů vyvinout svou vlastní, komplexní a přitom relativně autonomní strategii rozvoje jako konsenzuálního nástroje ovlivnění své vlastní budoucnosti. Daná schopnost je budována na existujícím *kapitálu důvěry*, který v územních společenstvech existuje, a na jeho rozvoji, z něhož má odvozeně prospěch celá společnost.

V daném strategickém tahu jde v tomto smyslu o následující základní *procesní* cíle:

Zachování lokálních specifik ve způsobu života

Zvýšení funkčnosti neformálních lokálních společenských sítí

Růst akceschopnosti lokálních samosprávných institucí

Zajištění rovnosti rozvojových šancí komunit (v dostupnosti veřejných statků a v osobnostním rozvoji svých členů)

Zvýšení ekonomické zodpovědnosti komunit (motivace k racionálnímu využívání lokálních materiálních podmínek)

Nejpřímější, nikoli však jistou a automaticky působící cestou k tomuto cíli je v podmínkách ČR aktivní ovlivňování územních potenciálů, které determinují strukturu a chování obcí a krajů, a to prostřednictvím cílených politik:

Zlepšování územní struktury

Formování rozvoje sídel a měst

Transformace venkovských oblastí

Rozvoj dopravy a spojů

Ochrana životního prostředí a správa přírodního a kulturního dědictví

Zlepšování (modernizace) územně-technických podmínek územních společenstev však musí být provázáno zvyšováním plánovací autonomie územních společenstev.

2.4 Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity

2.4.1 Základ vymezení strategického tahu

2.4.1.1 Základní pojetí a souvislosti

Hledání a nalézání identity – identifikace např. s rodinou, obcí, národem atp. – je pro zachování existence jedince i společenství zásadní. „*Mechanismy otevřené společnosti se nedají uchovat, aniž lidé zároveň vědí, kam patří,*“ říká R. Dahrendorf (1994: 9). Sociální soudržnost – integrační aspekt života společenství – je vlastně stěžejním atributem existence každé společnosti. Společenství bez sociální soudržnosti zaniká.

Stav, vývoj a posuny v identitách a sociálních soudržnostech v dané společnosti (ohraničené například státními hranicemi) jsou proto podstatné jak pro existenci jedinců, tak pro existenci skupin, institucí, pospolitostí a celé společnosti. Souvislosti sociální soudržnosti a identity zasahují do všech oblastí života společnosti a jsou jimi zároveň ovlivňovány.

Jde vždycky o atributy kultury. Znamená to, že se vyvíjí, mění, nabízí se k sociálnímu učení a ovlivňování v podobách spoluvytvářených časovými souvislostmi, historickým vývojem, vývojem socializace atd. Na přelomu tisíciletí dochází k mnoha podstatným změnám s dopady do kultury. Jde hlavně o změny spojené s dlouhodobými procesy modernizace a globalizace a konečně i o změny související se vstupem České republiky do EU. Tím vším procházíme nevyhnutelně. Navíc v době transformace naší společnosti z uzavřené, totalitní, reálsocialistické do společnosti demokratické, otevřené, respektující a naplňující podmínky občanské existence, lidských práv a svobody trhu.

Na naši společnost jsou a budou kladeny zásadně nové požadavky vycházející z těchto změn. Nové požadavky znamenají podstatně rozdílné nabídky a požadavky na sociální soudržnost, na národní a občanskou identitu. Jde především o nebyvalou proměnlivost, nekončící odlišnosti, prolínání různých podob a způsobů života, diferencovaných a rychle se měnících aktivit a zájmů – v množstvích a diferencích, které nemají obdoby. Podstatu nové nabídky a z ní plynoucích výzev pro sociální soudržnost a identitu vystihuje v zásadní podobě Jan Sokol (1999a), když píše o pluralitě jako základním impulsu rozvoje současné společnosti (s. 230–231): „*Na rozdíl od tolerance, která naše odlišné sousedy pokládá za nepřijemnost, kterou bychom měli snášet, pluralismus říká, že bychom si jich měli umět vážit ...*

Pluralismus zajisté chápe, že my nemůžeme být jako oni – a oni nemohou být jako my: jsme zkrátka jiní. Ale pro pluralismus to není jen nepřijemnost, nýbrž také nesmírně cenná věc.“

Poprvé se před naší společností objevuje varianta utváření sociální soudržnosti na pluralitních principech a ústící v pluralitní vidění světa. Proti obvyklým přístupům (které zahrnují především sociální soudržnost založenou na sjednocování) je tento přístup k sociální soudržnosti jakoby paradoxní: pluralita je obvykle spojována s rozdrobením a diferenciací, a ne s utvářením společného a sjednocujícího. Je chápána jako zdroj nesoudržnosti. Nové výzvy modernizace, globalizace i vstupu do EU však v sobě zahrnují takové požadavky respektu k diferenciaci, výzvy k trvalému podněcování změn a tvořivosti, působení jiných kultur, názorů, zkušeností atd., že to dříve či později povede k požadavku založení soudržnosti na hledání cest k pochopení růzností a k nacházení inspirací k soudržnému společnému soužití právě v impulsích z velmi odlišných pramenů. A že rozhodující pro takovou sociální soudržnost bude shoda právě na cestách domluvy a spolupráce. **Cesta k sociální soudržnosti prostřednictvím plurality je největší výzvou, před kterou naše společnost v nejbližších desetiletích stojí.**

Nově tvořené výzvy jsou také novými šancemi. Šancemi k rozvoji, ale i k likvidaci. **Právě na tom, jak dalece se podaří, aby byla sociální soudržnost společnosti založena na základech, které umožní využít pluralitních výzev (tedy především tvořivosti a spoluzodpovědnosti vycházející z nekonečné inspirace rozdílných a vzájemně se respektujících a podněcujících impulsů), záleží, zda využití nových šancí povede k růstu kvality života, ekonomickému rozvoji a rozvoji podmínek pro trvale udržitelný život, zda budou tyto nové šance využity k rozvoji či zániku.**

Uvedené shrnutí vyvolává řadu otázek:

Jaké trendy jsou příznačné pro dosavadní rozvoj sociální soudržnosti a identity v naší společnosti?

Převažují v nich postupy, postoje, hodnoty a víry, které mohou napomáhat kvalitě života, ekonomickému rozvoji a rozvoji podmínek pro trvale udržitelný rozvoj, nebo naopak míří proti nim? A lze v naší společnosti nalézt a rozvíjet cesty a postupy k rozvoji sociální soudržnosti a identity směrem k rozvoji kvality života, rozvoji ekonomiky i podmínek pro trvalý život?

Bez odpovědí na tyto a navazující otázky nemůžeme porozumět některým fundamentálním problémům budoucnosti této země. Platí totiž, že:

1. bez respektu k sociální soudržnosti nelze dosáhnout konsenzu s řízením rozvoje společnosti politickými či dalšími nástroji;
2. bez prohlubování identity nelze počítat se svobodou, tvořivostí a rozvojem ve společnosti, ve všech jejích podobách – od svobody politické přes svobodu trhu až po svobodu občanskou a svobodu opřenou o lidská práva a práva přírody;

3. růst kvality života bez těchto atributů – tedy bez rozvoje sociální soudržnosti a identity ve společnosti – je iluzorní.

Pokud nedochází k rozvoji sociální soudržnosti a identit směrem k růstu kvality a udržitelnosti života, jde o trendy, které vrhají společnost, pospolitosti, instituce, skupiny i jedince mimo dosažitelnost výzev současného typu kultury a ústí v zaostalost, konflikty a exkluzi. Snaha o nalezení trendů vývoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity v naší zemi, pochopení těchto trendů ve vztahu k novým výzvám plurality a hledání možností pro snahy o sblížení obou – tedy trendů vývoje a výzev plurality – je obsahem tohoto strategického tahu.

2.4.1.2 Cíl strategického tahu⁵⁶

Obecně lze strategické tahy chápat jako nalezení takových součástí života naší společnosti, které mohou za určitých okolností fungovat jako motor rozvojových trendů směrem k růstu kvality života, ekonomickému rozvoji a rozvoji podmínek pro trvale udržitelný život.

To, že je zpracován strategický tah na téma sociální soudržnost, národní a občanská identita, je samo o sobě vyjádřením, že může jít o podstatný rozvojový činitel harmonického rozvoje naší společnosti v nejbližší budoucnosti. V této oblasti však většinou nelze v naší společnosti nalézt příznivé vlivy na budoucí vývoj. A přitom řada vlivů je dlouhodobých, s vysokou setrvačností. Je nepochybné, že význam tematiky soudržnosti a identity pro rozvoj naší společnosti je obrovský, avšak dosavadní trendy sociální soudržnosti, identity národní i občanské nenapomáhají samy o sobě k růstu kvality života, ekonomickému rozvoji a rozvoji podmínek pro trvale udržitelný rozvoj. Jde v mnoha směrech o procesy rozporné, konfliktní a často mířící přímo proti sociální soudržnosti a možnostem identifikace⁵⁷, především v souvislostech, které budou na sociální soudržnost a identitu kladeny v nejbližších letech. Nové výzvy pro sociální soudržnost a pojetí národní a občanské identity přicházejí do situace, kdy se naše společnost ubírá převážně cestami dlouhodobě spojenými s trendy, jež těmto výzvám nejdou vstříc. Pro koncipování tohoto strategického tahu je potřeba změnit obecné pojetí rozvoje sociální soudržnosti, národní a občanské identity jako strategického tahu. V dosavadních trendech totiž nejde nalézt zdroje, které by samy o sobě měly podobu motoru zrychlujícího a zkvalitňujícího rozvoj naší společnosti.

Cílem tohoto strategického tahu je **nalézt možnosti rovnovážné kombinace snižování negativních dopadů dosavadních trendů vývoje sociální soudržnosti a identity tak, aby se z nich nestaly zábrany rozvoje, posilování objevujících se pozitivních trendů vývoje sociální soudržnosti i národní a občanské identity, posilování nových přístupů a podněcování sociální soudržnosti a národní a občanské identity, to vše posuzováno podle toho, do jaké míry jde o posilování kvality života, ekonomického rozvoje i rozvoje podmínek pro trvale udržitelný rozvoj, stručně řečeno, do jaké míry jde o rozrůstání váhy, dopadů a přijatelnosti trendů posilujících tendence k růstu pluralitního vidění světa.**

Sladování těchto trendů je obtížné a je spojeno s řadou konfliktů. Vždycky půjde o střet, který ale nelze řešit tím, že bychom se mu vyhnuli.

2.4.2 Teoretická východiska a obecná zdůvodnění

Vymezení sociální soudržnosti, národní a občanské identity jsou velmi složitá. Bez jejich načrtnutí ale není možné je vyložit ani vyjasnit prostor, kterým se v této tematice zabýváme. Přitom vymezení a pojetí sociální soudržnosti, národní a občanské identity zasahuje do mnoha vědních disciplín. Proto jsme problematice vymezení nosných pojmů a souvislostí věnovali samostatné studie.⁵⁸ Tady uvedeme jen základní obrysy vymezení.

⁵⁶ Formulace cíle tohoto strategického tahu je pochopitelná teprve po objasnění teoretických i empirických východisek. Uvádíme cíl na tomto místě s tím, že dáváme přednost jeho formulaci v počátku před umístěním tam, kde jeho formulace vyplývá z předchozích analýz. Když nyní uvádíme cíl tohoto strategického tahu, musíme nutně odkázat i na texty následující. Připomínáme, že formulace cíle představuje sama o sobě i základ postupů, které mají napomoci naplňování tohoto strategického tahu.

⁵⁷ Poukazují na to i další autoři. Tak např. M. Potůček (2002c) hovoří o šesti základních zdrojích sociálního napětí, na něž je nutné reagovat v zájmu zachování sociální soudržnosti české společnosti: – zanedbávání rozvoje lidského potenciálu jako aktivizujícího, zdrojového a rozvojového faktoru; – výrazná segmentace pracovního trhu a marginalizace části pracovní síly; – ohrožení obyvatelstva chudobou; – oslabení postavení rodiny a dětí v konfrontaci s nároky a podmínkami uplatnění výdělečně činných členů na trhu práce; – tenze a konflikty spjaté s postavením a rovnoprávným začleňováním rozrůstajících se národnostních a etnických menšin; – sociální rozštěpení ve vertikální sociální diferenciaci v proporcích ohrožujících sociální soudržnost a politickou stabilitu.

⁵⁸ Viz sborník Prudký, L. ed.: *Studie o sociální soudržnosti a národní a občanské identitě* (v tisku).

Vymezení základních pojmů a souvislostí je nejen východiskem pochopení tohoto strategického tahu, ale také zdrojem pro mapování vlivů na daný strategický tah a dosahu jeho změn. V tomto smyslu jde zároveň o uvedení do širších souvislostí a zdůvodnění strategického tahu.

Sociální soudržnost je velké téma sociologie. Jedná se o zázemí, projev a výsledek různých identit, i když nemusí jít identita a sociální soudržnost ruku v ruce. Podoba sociální soudržnosti je především ve většině souvislostí výrazněji víc tématem společnosti než identita, která přece jen svými kořeny zasahuje do hlubinných psychologických krajin. O vzájemných vztazích sociální soudržnosti a identit pojednáváme v teoretické části textu pouze velmi stručně.

2.4.2.1 K pojetí sociální soudržnosti

Sociální soudržnost je výsledkem působení čtyř skupin vlivů, čtyř vzájemně utvářených definičních charakteristik:

1. obsahem sociální soudržnosti (jde o odpovědi na otázku, *co je sociální soudržnost*);
2. procesy (postupy) vzniku, vývoje a změn sociální soudržnosti (odpověďmi na otázku, *jak vzniká, mění se a vyvíjí sociální soudržnost*);
3. nástroji působícími při vzniku, vývoji a změnách sociální soudržnosti (*jak co působí na vznik, vývoj a změny sociální soudržnosti*);
4. důsledky míry sociální soudržnosti v životě společnosti (*co rozdílná míra sociální soudržnosti způsobuje, jaké má funkce*).

Blíže se zde zmíníme jen o obsahu a funkcích. Hlavně v nich lze najít zárodky nástrojů působení na rozvoj sociální soudržnosti. Je možno z nich také vycházet při charakteristice širších souvislostí tohoto tématu. Při objasňování uvádíme vlastně jen pozitivní souvislosti rozvoje sociální soudržnosti. To ovšem ve skutečnosti nemusí vždy nastat.

Obsah sociální soudržnosti

Sociální soudržnost vždy zahrnuje dimenzi interakce, tedy vzájemného ovlivňování mezi účastníky sociálních vztahů. Dále je sociální soudržnost tvořena dimenzí komunikace, tudíž je kvalita komunikací podstatná pro kvalitu sociální soudržnosti. Jde vždy o skupinový jev, o *kolektivní statek*: sociální soudržnost znamená aspekt a projev kolektivní identity. Jedná se o přesahy individuálního vidění, postojů a aktivit, tj. o součást aktivního přihlášení se k sociálnímu, předpokládané loajality k onomu sdílenému sociálnímu a pak i předpokladu vzájemného očekávání chování a respektu vůči těm, kteří jsou součástí takto sociálně soudržného celku, i vůči tomuto celku. To vše se děje v sociální síti v rámci společenství, případně institucí podporujících, upevňujících, kontrolujících a střežících tuto soudržnost, protože prostřednictvím této ochrany chrání samotnou existenci daného celku. Bez určité sociální soudržnosti by daný celek nemohl existovat. Často bývá sociální soudržnost ztotožňována s mírou shody (či neshody) znaků a symbolů sociální přináležitosti, identity, charakteristik daného sociálního celku. Čili jako atribut odlišení a identifikace. Může jít o symboly či znaky věcné (např. životní úroveň, životního způsobu, spotřeby atd.), institucionální (včetně hranic), spíše symbolické (etnická, kulturní, národnostní, krajová a další specifika, symboly profesní, stavovské, konzumní, kulturně-umělecké atd.), rituály atd. Analýza těchto znaků bývá často ztotožňována s analýzou sociální soudržnosti, jako by pro pochopení obsahu sociální soudržnosti stačilo rozpoznat uvedené znaky. Sociální soudržnost není myslitelná bez mezilidské důvěry a z ní posilované solidarity v rámci daného celku. Konečně je součástí obsahu určujícího sociální soudržnost míra sdílení hodnot, norem chování a věr. Poznáním sdílených hodnot, norem, věr, cílů a smysluplnosti v rámci daného celku (skupiny, společenství, instituce atp.) lze identifikovat základní zaměření, dispozice a potence sociální soudržnosti tohoto celku. Sociální soudržnost má své projevy a zdroje také v charakteristikách sociálního statusu, v míře shod či rozdílů uvnitř a mezi sociálními vrstvami, v podobě a znacích sociální stratifikace. Statusová dimenze sociální soudržnosti je v přímém vztahu k možnostem přijímání či odmítání sociální diferenciací společnosti. Statusové znaky spojené především s krajními stupni žebříčku (např. s extrémní chudobou, a naopak krajním bohatstvím), ale také s podobou a rozsahem střední třídy, jsou považovány často za rozhodující indikace míry sociální soudržnosti společnosti či její části. Proto bývá někdy sociální exkluze chápána jako stěžejní proces narušování sociální soudržnosti.

Pokud chceme poznat, do jaké míry je daná společnost soudržná, na jakých základech tato soudržnost spočívá, jaké trendy lze ve vývoji sociální soudržnosti dané společnosti nalézt, a tedy i jaké skutečnosti je nutné podněcovat, případně tlumit v dlouhodobých procesech působení na rozvoj sociální soudržnosti, je nutné vzít v úvahu všechny uvedené atributy obsahu sociální soudržnosti.

Důsledky (funkce) sociální soudržnosti

I tady se soustředíme hlavně na dopady rozvoje takové sociální soudržnosti, která napomáhá růstu kvality a udržitelnosti života. Jde současně o zachycení základních širších souvislostí rozvoje sociální soudržnosti v naší společnosti.

Mezi nejvýznamnější dopady rozvoje sociální soudržnosti ve společnosti patří:

- Rozvoj sociální soudržnosti může podněcovat růst kvality života jednotlivců, skupin i celých společenství: vztahy mezi lidmi umocňované sociální soudržností mohou být pevnější, vyváženější, bohatší a mohou posilovat identitu jedince i skupiny.
- V situaci sociální soudržnosti je možné snáz, efektivněji, rychleji a viditelněji dosahovat stanovených cílů, poněvadž sociální soudržnost je podmínkou pro spolupráci, umocňovanou vůlí a vzájemnou pomoc ve skupině či jiném celku.
- Sociální soudržnost má rovněž vliv na efektivnější prosazování společenských norem chování, má tudíž důležitou funkci zabraňování rozvoje sociálních deviací, a zvyšuje tak úroveň prevence před sociálně patologickými jevy.
- S rozvojem sociální soudržnosti se zmenšují konflikty uvnitř společnosti.
- Rozvoj sociální soudržnosti vede k prohlubování solidarity a zmenšuje tak úkoly institucionalizované sociální péče ve společnosti, tedy i výdaje na sociální péči.
- Rozvoj sociální soudržnosti napomáhá ekonomické prosperitě, protože podporuje fungování tržních a dalších ekonomických institucí na základě sdílených norem respektu vůči partnerům v tržních vztazích, posiluje právní vědomí a pravidla pro plynulé fungování trhu atd. Pomáhá i snižovat přímé náklady (např. spojené s korupcí) a náklady na uvolňování sociálního kapitálu ve společnosti.
- Rozvoj sociální soudržnosti může zlepšovat zdravotní stav obyvatel a prodlužovat délku života tím, že napomáhá duševní rovnováze, zkvalitňování životních podmínek a identifikaci jedinců i skupin.
- Rozvoj sociální soudržnosti zvyšuje efektivitu politiky a vládnutí, protože ústí ve spojování lidí při společném dosahování cílů ve společnosti.
- Rozvoj sociální soudržnosti zmenšuje vytěsňování menšin, protože zahrnuje respekt většiny k menšinám, menšin mezi sebou a vůči sobě samotným.
- Rozvojem sociální soudržnosti se zvyšuje ochrana vůči exkluzi jakéhokoli druhu, protože je založen mj. také na rovnosti šancí a respektu k jiným.
- Rozvoj sociální soudržnosti je důležitou podmínkou trvale udržitelného rozvoje. Zvláště patrné je to v globálních souvislostech: podněcování globální sociální soudržnosti snižuje transakční náklady a tím i ekologické externality, zároveň jde o jeden z nejvýznamnějších vlivů na překonávání dopadů vysoké sociální nesoudržnosti v globálním světě, spojené s diferencemi v životní úrovni, stylu a kultuře (v poslední době snad nejznámější v podobě Huntingtonovy varovné vize).
- Růst sociální soudržnosti spojený s určitým vývojovým trendem či záměry rozvoje ve společnosti je podstatnou podmínkou úspěšnosti tohoto trendu, strategie či rozvojového záměru. Může proto být zdrojem nebyvalých rozvojových možností a může mít dokonce charakter stěžejního strategického tahu. Historie zaznamenává několik pozoruhodných situací, kdy vysoká sociální soudržnost s určitým tématem byla stěžejním impulsem pro skokový rozvoj celé společnosti. (Naposledy např. finský skok do společnosti vědění v nedávné současnosti.) Pokud ovšem jde o vývojový trend, který vystihuje možnosti společnosti, odpovídá na podstatné výzvy a vyjadřuje obsahy ve srozumitelné podobě, s nimiž se může ztotožnit významná část společnosti.

2.4.2.2 Identita obecně, národní a občanská identita

Identita je v obecné rovině vždy vymezována ve vztahu (vztazích) a je součástí vztahu (vztahů), ať je pojímána jakkoliv.⁵⁹ Pro přiblížení pojetí identity využijeme v tomto textu dichotomie a úrovně, v nichž se vztahy ústící v identitu mohou ocitnout.⁶⁰

Konkretizace identity je spojena s tím, jak je umístěna v následujících protikladech či rovinách:

- mezi identitou jako zdrojem změn a tvořivosti a identitou jako brzdou změn, zdrojem stagnace, konformity a existence v uzavírání se do stereotypů (**mezi inovačním či konzervujícím pólem identity**);
- mezi tendencí a možnostmi k dynamice či k setrvání (**mezi dynamickým a statickým pólem identity**);

⁵⁹ Například Nakonečný ve Velkém sociologickém slovníku (Velký, 1996: 414) uvádí šest podob pojetí identity, většinou psychologických. Sociologizujícího vymezení se z nich týkají nejméně tyto: – vědomí identity jako vědomí trvalé totožnosti, jako vědomí já; – schopnost být sám sebou, seberealizovat se; – autenticita bytí (proti neautenticitě, především spojené s přetvářkou); – život v pravdě, ve smyslu integrace podstaty osobnosti a role (rolí). Nakonečného pojetí si neklade otázku po jiné než individuální identitě, vždy ve vztahu k části či celku osobnosti.

⁶⁰ I zde odkazujeme na podstatně obsažnější a ucelenější výklad ve sborníku *Studie o sociální soudržnosti, národní a občanské identitě* (Prudký ed.).

- **mezi úrovněmi identity** – od jednotlivce přes skupinu, společnost až ke globálním souvislostem: do jaké míry jsou shodné, protichůdné, vzájemně se posilující či oslabující. Jde o důležitý atribut sociální soudržnosti společnosti;
- mezi různými podobami hodnot, norem či věr jako zdrojů identity (**obsahová dimenze identity**, která zásadně ovlivňuje sociální soudržnost);
- mezi přijetím či odmítnutím odlišného, jinakosti, cizího, se zvláštním rozměrem přijetí či odmítnutí odlišné kultury jako zdroje rozvoje či zániku (lze hovořit o **kulturně-etnické dimenzi identity**. **Ta má nejbližší k tomu, do jaké míry identita napomáhá či brání růstu kvality a udržitelnosti života**);
- mezi napomáháním dobru či zlu (**etická dimenze identity**);
- mezi oblastmi, v nichž se identity mohou tvořit a tvoří (**struktura identity z hlediska činností**), např. mezi identitou rodinnou, místní, národní, občanskou, stavovskou atd.;
- to vše v různé míře proměnlivé a proměňované v běžícím času (**identita nahlížená z hlediska míry ochoty ke změnám a stavu průběhu těchto změn**).

Pro poznání identity je nezbytné postupně mapovat všechny její rozměry a podoby. Mezi jednotlivými identitami nemusejí působit vztahy vzájemné závislosti – zdrojem pocitu identifikace může být třeba jen jedna z rovin identit. Na druhé straně platí, že propojování identit je vzájemně posiluje. Stejně platí, že – jak bylo řečeno – i identita je kulturním a historickým fenoménem, tedy i fenoménem, který může být předmětem a zdrojem sociálního učení.

O identitě by bylo možné pojednat vlastně ve shodné struktuře, jako byla vymezena sociální soudržnost. Stejně jako u sociální soudržnosti by z vymezení vyplynulo, že identit – a tedy i neidentit – může být mnoho a pokusit se vymezit identitu jako takovou znamená omezit se vlastně jen na formální dimenze tohoto pojmu. Respekt vůči různým identitám je nezbytný. Samozřejmě že i ve vztahu k sociální soudržnosti.

Národní a občanská identita

Jsou to jedny z nejčastěji zkoumaných identit, poněvadž zasahují do většiny rovin života společnosti. Mají i úzký vztah k sociální soudržnosti.

Národní identitou rozumíme takovou kolektivní identitu, která je spojena s příslušností k národu. V našich podmínkách jde o problém podoby, rozsahu, stability, dynamiky, hloubky a dopadů sdílených hodnot, sebevědomí, paměti, symbolů, také jazyka a dalších charakteristik ve společenství, které se hlásí k českému národu. Ať je pojetí nacionálního jakékoliv, v národní identitě je míra identifikace s národem stěžejní. Národní identita má v sobě prvek fatalitu (jakoby danosti narozením a dějinami), a tudíž jaksi automaticky umožňuje jedinci, skupině, společenství i celému státu se s příslušností k národnímu ztotožňovat. Tato danost zároveň vyžaduje, aby byla chráněna. Vždy jde o spojení i citové, proto s vysokou intenzitou vlivu a se silnou osobní zainteresovaností, včetně silného pocitu osobního ohrožení v případě ohrožení národa. Jde navíc o kolektivní identitu, s níž se jedinec setkává jako jednou z prvních. Prostřednictvím vstupu do rodiny a prostřednictvím mateřského jazyka nasává jedinec kulturu příznačnou pro svůj národ. Rozvoj jazyka je často nejmarkantnějším zdrojem i projevem národních indikací. Jak vývojově, tak schopností porozumět a přijmout je národní identita pro celkovou míru identity jedince, společenství i celé společnosti významná. Má do jisté míry podobu přístavu, který konečkonců nikdy nezmizí. Takový přístav je důležitý zvláště tehdy, když ostatní přístaviště jsou v mlze, nedostupná či neviditelná, nerozpoznatelná v postmoderní třešti. Strukturace národní identity vychází z dynamiky vidění a přijímání národního a z odlišných vah jiných identit, kterými jedinci, skupiny i instituce procházejí. Proti tomu je **občanská identita** založena na aktivitách, zájmech a postojích spojených s fungováním jedinců, skupin i společenství v občanském (veřejném) životě. Jde o míru ztotožnění se s nabídkou a rozvojem hodnot, norem a věr obce, veřejné sféry, politiky a veřejných zájmů. Vždy jde o identitu rekrutující se z aktivního přesahování jedince, skupiny či společenství při přípravě a realizaci občanské dimenze života. Není spojena – jako národní identita – spíše se zrozením, ale s aktivitou. Odevzdanost a pasivní přístup ke společnosti, neznalost občanských ctností a občanských aktivit nemohou vést k občanské identitě. Jejím zdrojem jsou aktivity občanů, učení se občanství těmito aktivitami a výsledkem je občanské sebevědomí. Samotný proces učení se občanským ctnostem (viz např. pojetí občanského étosu podle E. Shilse, viz Banfield ed., 1995) je procesem budování občanské identity. Zdrojem občanské identity mohou být aktivity nejrozličnějšího druhu, včetně aktivit spojených s utvářením národní identity. Mezi občanskou a národní identitou nemusí být rozpor ani nemusí docházet k nadřazování jedné nad druhou. Národní identita bez občanské sice může existovat, ale v současné době takové nespojení představuje oslabení národní identity. Pokud je zdrojem národní identity aktivita občanů usilujících o respekt vůči národním zájmům, pak občanská identita bez národní nemůže existovat. Diference občanské identity vycházejí z rozdílů v intenzitě aktivit, které k občanské identitě vedou, a z rozdílů mezi oblastmi života společnosti, v nichž jsou tyto oblasti realizovány a k rozvoji kterých míří.

Uvedená stručná vymezení národní a občanské identity nemohou suplovat teoretickou analýzu. Některé chybějící oblasti lze odvodit z předchozích vymezení – především užitím postupu definování sociální soudržnosti –, na některé poukazuje další text, zejména v části věnované dosavadnímu vývoji identit u nás. Samozřejmě je možné nalézt podstatné informace v mnoha pramenech.⁶¹

2.4.3 Vývoj sociální soudržnosti a národní a občanské identity v naší společnosti posledních let

Detailnější rozbor empirických dat i obecnějších poznatků a teoretických trendů vývoje sociální soudržnosti, národní a občanské identity v naší zemi je podán v připomínaném sborníku (*Prudký L., ed., Studie o sociální soudržnosti a národní a občanské identitě*). Tady se omezíme jen na základní poznatky.

2.4.3.1 Trendy vycházející z obecných dopadů modernizace a globalizace

Řada trendů vývoje sociální soudržnosti, národní a občanské identity v naší zemi je součástí trendů a konkretizace souvislostí modernizace a globalizace. Soustředíme se hlavně na kritické aspekty těchto obecných vlivů na sociální soudržnost a zdroje identity. Jan Keller (2001) připomíná, že už ve svém počátku (str. 221) „modernita nevratně rozbila svět domácností jako ohniska tradičních forem sociální. Zhruba o dvě stě let později... rozbíjí svět formálních organizací a přetváří jej na krajně nestálé prostředí permanentně proměnlivých sítí. Část populace na tom získá právě tak, jako v minulosti jiní získali na přechodu od domácností k organizacím. Zbytek populace však ztrácí i to, co mu bylo garantováno ve věku organizací... ztrácí půdu pod nohama a propadá se hluboko pod bývalé organizační přízemí do početně stále narůstajícího sektoru marginálních a vyloučených“. A vůbec: „Lze ve světě sítí udržovat sociální skrze sítě, jestliže jejich fungování je založeno právě na externalizaci sociálních nákladů? Jak by v tomto smyslu měl vypadat modernizovaný sociální stát? A o co vůbec opřít takový stát, víte-li, že svět sítí je plně kompatibilní s procesem globalizace, který v nejednom ohledu stát mocensky vyvlastňuje?“, táže se dále Jan Keller (str. 220).

Koncepty reflexivní modernity – spojené např. s jmény U. Becka, P. Machonina, W. Zapfa a dalších – ovšem zahrnují atributy obohacující tradiční cesty modernizace až k rozšiřování a prohlubování hledisek efektivitu do roviny kvality života, humanizace lidské existence a respektu k přírodě. Vytváření a rozvoj nejrozličnějších spontánních aktivit je zdrojem nových procesů posilujících identifikaci a sociální soudržnost. Nicméně nové otázky vycházející z předstihu části modernizačních změn – v ekonomice, především v informatice a ve službách, ve vědě atd. – před otázkami spojenými s hledáním vlastní identity jako zdroje sociální soudržnosti zůstávají nezodpovězeny. V této souvislosti hovoří někteří autoři o krizi identity v modernizující se či postmoderní společnosti. Vyplyvá z nepochopení mezi změnami – jejich rychlostí, rozsahem, bohatostí a novostí –, a tedy i proměnlivostí a dynamikou nabídek ve společnosti, a rozvojem dispozic k zacházení s nimi a zároveň schopnostmi a možnostmi neztratit sebe sama, svou sociální zakotvenost a soudržnost. Anomie je, zdá se, na vítězné cestě. A anomie – znovu citujeme Dahrendorfa (1994) – se neslučuje se svobodou, trhem a demokracií.

Promyšlené a dlouhodobě zorientované posilování (dotace) sociálních podnětů mířících k respektu vůči diferenciaci a otvírání rozvojových možností plynoucích z inspirace rozdílností jsou nezbytné jako podmínka pro rozvoj svobodné, demokratické, na svobodném trhu založené společnosti.

Poukážeme na hlavní obecné trendy, které spolupůsobí na soudržnost a identitu:

- Současnými procesy prolínání modernizace a globalizačních trendů jsou pokládány nové a proti dosavadním velmi odlišné základy pro sociální existenci: v globálních sítích jsou interakce odosobněné, proměnlivé, nestabilní, nemají ohraničení, jejich cena spočívá v prezentování spoluúčasti na globální virtuální existenci. Znamenají odklon od dosud působících kořenů identity, vedou ke sdružování na úplně jiných základech, než tomu bylo kdykoliv předtím.
- Multikulturní vztahy příznačné pro modernizující se součást globálního světa nabývají váhy nejen jako etnické rozdíly či shody, ale přímo jako východiska vývojových procesů. Srovnávání a prolínání kultur se týká i respektu či odmítání samotných otázek smyslu a jádra jednotlivých kultur. Za těchto okolností není základ řešení v idejích a jejich vzájemné nabídce a prosazování mezi kulturami (např. v konceptu lidských práv, tak příznačných pro naši současnou kulturu, nebo naopak v náboženských fundamentech), ale v založení a nekonečnosti dialogů respektujících různost. A to i různost nesrozumitelnou a nepochopitelnou. To je ovšem proces, který – stejně jako proces předchozí – vede ke strachu a vlastně exkluzi většiny populace z nových trendů a tendencí, tedy i z nových nabídek a šancí.
- Už důsledkem trendů nové vlny modernizace a globalizace dochází k nutnému a stále umocňovanému rozvíření sociálních struktur, ztěžování komunikací, a dokonce k zásadně novému formulování otázek identity a sociální soudržnosti, na které většina lidí u nás dosud ani nepomyslí, natož aby na ně uměla

⁶¹ Připomeňme zde alespoň práce Gellnerovy, historické práce (např. Hrochovy), pozoruhodnou knihu M. Havelky *Dějiny a smysl* (Havelka, 2001) i jinde citované texty Holého, Krejčího a dalších.

odpovědět. Přitom ale destrukce dosavadních zdrojů sociálních interakcí (nenahrazená srozumitelnými novými zdroji) je příčinou umenšování identity a poklesu sociální soudržnosti, vede tudíž k pocitu ohrožení, kterému se musí dotčená většina bránit. Jde o potence ke konfliktům, jež nikdy snad nebyly tak silné.

2.4.3.2 Vývojové trendy národní existence

Vývoj národní identity nestojí mimo vývojové modernizační a globalizační trendy. Je však ovlivňován i řadou dalších skutečností, včetně historického vývoje.⁶²

Pokud se pokusíme o zobecnění z řady historicky orientovaných analýz národního vývoje u nás, objevujeme několik snad **obecnějších tendencí**:

Zdá se, že zdroje národní identity jsou u nás sice zakořeněné, ale ne příliš intenzivní. Národní cítění a identifikace sebe sama jako příslušníka českého národa nejsou příliš silné a těžko mohou samy o sobě sloužit jako radikální zpevňující článek sociální soudržnosti.⁶³

Je těžké rozpoznat, jaké je místo mýtů mezi aspekty utváření kolektivního národního cítění. Je však nesporné, že takové mýty existují. Na prvním místě jde o obavy z nového, odmítání cizího, snahu o uzavření se do svého prostoru, pokud možno co nejvíc odolávajícího nepřátelským vnějším vlivům.

Výrazná je rovněž váha rovnostářských tendencí a požadavků na jednotnost a neodlišenost a představa, že na takto založeném sjednocení lze lépe čelit vnějšímu nebezpečí. Představa o ubližovaných, mírumilovných, malých, kteří jsou stále ohrožováni, a proto hledají ochranu pro vlastní stát, je také patrná. Stejně jako představa o nezbytnosti využít téměř jakékoliv postupy pro to, aby český národ přežil: – od nekonečné tvořivosti (včetně tvořivosti za hranicemi zákona) až po velmi málo limitovanou konformitu s požadavky moci; – od snahy přežít za každou cenu až po furiantské krajní reakce bez hlubších vnitřních souvislostí; – od chytračení, parazitismu a švejkování až k obětím za ideje, pro něž dosud nedozrál čas.

I když nejsou, jak bylo řečeno, aspekty národní identity příliš intenzivní, jsou pro většinu českého národa srozumitelné. Jejich váha roste též spojováním s tendencemi k odmítání cizího. Národní identita se tak může – především v případech, že v jiných oblastech ztrácí populace v identifikačních procesech půdu pod nohama – vynořit ve spasitelské podobě s velkou intenzitou. Při poklesu sociální soudržnosti a slabosti občanské identity a identit tradičně spojovaných s rodinou, regionem, náboženstvím, místem či profesí a stavem může posílení národní identity vyrůst do klíčového postavení. Třeba proto, že *zbude* jako jediná ze srozumitelných kolektivních identit, kolektivních základů sociální soudržnosti.

2.4.3.3 Souvislosti vstupu do EU

V současné době u nás přistupují k výzvám z trendů modernizace a globalizace ještě výzvy, které přináší náš vstup do Evropské unie. Uvedeme z nich především výzvy nové, výzvy často s možnostmi negativních dopadů, protože v nesouladu s dosavadním vývojem trendů soudržnosti a identity v naší společnosti.

Za nejdůležitější – nové a spíše ohrožující vlivy – je možné pokládat:

- postupné rušení hranic ohraničujících národní a státní identitu;
- výrazné, zřejmě dokonce skokové výzvy a vlivy nových a dosud u nás nevidaných kultur a etnik, v každém případě v rozsahu a společenském dosahu, který nemá v naší dlouhodobé monoetnické existenci obdoby;
- jednoznačné konfrontování dosavadních zdrojů národního sebevědomí v naší zemi s nabídkami, zkušenostmi a praktikami prezentovanými silnějšími, úspěšnějšími, s jinou sociální a historickou zkušeností pracujícími národy, etniky a státy v rámci EU. Je to vlastně změna úhlu v posuzování možnosti a budoucnosti (národní) identity: půjde náhle o vidění těch méně úspěšných, méně disponovaných k úspěchu, k sebeprosazení, a tedy i k respektu vůči sobě, vidění těch skutečně slabších;
- odlišné místo občanských iniciativ a aktivit v životě společnosti, včetně respektu decizních míst vůči občanským iniciativám, jako nezastupitelné zpětné vazbě, inspiraci a respektovaném spolupodílníku na rozhodování o životě společnosti;

⁶² Upozorňujeme na detailnější analýzu v citovaném sborníku (Prudký ed., v tisku). Tam i zde jsme pracovali především s texty Hrocha (1999), Gellnera (1993) a Lorda (viz Gabal ed., 1999).

⁶³ I když samozřejmě jsou taková působení možná, zvláště v souvislosti s tím, že v nepřehledném postmoderním společenství je národní identita jedna z posledních *srozumitelných* identit, byť i její rozpoznání a usazení je obtížné. Proto jsou tak spontánně vítané jasně rozpoznatelné znaky národní výjimečnosti, např. při sportovních úspěších světového měřítka. S velmi zvláštními dopady na posilování sociální soudržnosti ve společnosti. Může jít i o projev deficitu možností projevoval potřebu *příslušet* k národu.

- s tím související odlišná podoba občanské identity ve většině zemí EU a výzvy z ní vyplývající vůči naší společnosti;
- vidění světa očima menšiny, protože v rámci EU (i v souvislosti s předchozími charakteristikami) budeme chtít nechtět v pozici menšiny. Jde vlastně o skok z existence většinové uzavřené sebestředně orientované společnosti do existence menšiny, ohrožené mořem silnějších, sociálně, ekonomicky, jazykově, kulturně i zkušeností jinak zakotvených občanů EU. Dokonce možná také ne příliš příznivě naladěných pro přijetí a respektování nových, malých, chudých – na něž se musí doplácet –, podivných, postkomunistických členů EU;
- zrající etnické konflikty a tenze uvnitř států i soustátí EU, včetně ovšem odlišné pozice na cestě k pluralitním postojům a zkušenostem v těchto zemích proti naší společnosti;
- porovnávání dlouhodobých zkušeností a postupů spolupráce majority s minoritami v řadě zemí EU s přístupy a přijímáním minorit naší populací – zde je rozdíl v míře plurality ještě markantnější;
- nově se objevující možnost zaměstnání za hranicemi státu (avšak vlastně jen pro určité a ne příliš rozsáhlé části populace) a zároveň rostoucí možnosti a aktivity v růstu podílu a potřeby zaměstnávání cizinců u nás, v souvislostech stále relativně vysoké nezaměstnanosti a prohlubujících se sociálních rozdílů.

Uvedené změny a procesy mohou být u nás posuzovány také jako konkretizace současných obecně civilizačních tendencí. Jestliže poukazy na dopady modernizačních a globalizačních trendů bývají přehlíženy jako teoretizování, jako něco, co se nás netýká, působením vstupu do EU se náhle některé z nich stanou naprosto aktuálními součástmi života naší společnosti.

2.4.3.4 Vybrané výsledky empirických šetření k otázkám sociální soudržnosti a národní a občanské identity

Z vybraných výsledků empirických šetření v letech po r. 1989 u nás vyplývá, že si naše populace vůbec neklade otázky po změnách národní a občanské identity.

Letmé shrnutí poznatků z empirických výzkumů – byť omezené – o tom napovídá:

- Intolerance (jako důležitý zdroj sociální nesoudržnosti a zároveň jako zdroj identity, která je kontraproduktivní vůči procesům růstu sociální soudržnosti) je příznačným rysem české společnosti. Více než padesátiprocentní intolerance společnosti vůči Romům, homosexuálům, bohatým lidem a lidem jiné barvy pleti je stabilní. V hodnotových orientacích se spojuje odmítání cizinců do velmi pevného svazku s orientací na starání se o sebe sama.
- Tato intolerance je nejvíce viditelná ve vztahu k jiným etnikům, národům, cizincům. I proto, že pro jediné dlouhodoběji u nás působící odlišné etnikum (tedy pro Romy) jsou příznačné výrazně odlišné sociální, ekonomické a kulturní charakteristiky, které se nakonec spojují pod značku etnické difference. Rozdíly v podobě sociální soudržnosti a ve zdrojích identity tak vystupují především skrze difference etnické. Proto jsou vztahy vůči romskému etniku zásadním signálem míry otevřenosti naší společnosti. Procesy nezvládnutí spolupráce majority a romské minority napomáhají dalšímu rozvíření dílčích sociálních nesoudržností uvnitř společnosti. Zmenšují se tak tendence k vytváření sociálně soudržné společnosti jak v majoritě, tak v romské minoritě a návazně i v minoritách dalších. To vše prohlubuje překážky rozvoje sociální soudržnosti u nás na cestě k růstu kvality a udržitelnosti života.
- Přitom není národní sebevědomí a vědomí přináležitosti k českému národu v naší společnosti příliš výrazné. Národní soudržnost nemá sama o sobě váhu, která by mohla sloužit jako důležitý zdroj jiných identit. Vědomí národní přináležitosti je úzce svázáno s ohraničením národní existence v hranicích státu, je ztotožňováno se stabilními vztahy vůči místu a regionu, podporováno úzkými vztahy ke krajině, české a moravské přírodě a k historickým tradicím. Ze současných vlivů nenacházíme mnoho takových, které by národní sebevědomí výrazně posilovaly.
- Tyto procesy se uskutečňují na pozadí prohlubujících se sociálních diferencí statusových, regionálních, odvětvových a dalších čili během procesů rozevírání se naší společnosti. Růst sociální diferenciace je podstatně rychlejší než ochota opouštět tradiční rovnostářské tendence. Častá nekorektnost bleskových vzestupů na společenském žebříčku a neschopnost adekvátního zacházení s nově nabytými výjimečnými pozicemi příslušníky elit také posilují rovnostářské tendence v naší společnosti. Nejvýraznějším vlivem je tu bezprostřední nebezpečí chudoby, které se často dotýká těch vrstev společnosti, jež v předchozích časech ze stejných výdajů energie a času získávaly odměny ve výši přesahující společenské průměry. Dochází tak k dalším narušením sociální soudržnosti, k rozdrobování společnosti do vzájemně spíš méně komunikujících sociálních enkláv, k růstu bezradnosti vyplývající z náhlé lokalizace v prostoru, kde se objevují dosud nepoznané hranice, pravidla a efekty. I zde je viditelný dopad do etnické, národnostní a rasové nesnášenlivosti: kanalizace řady narušení sociální soudržnosti a zdrojů identity právě do etnické a rasové nesnášenlivosti se nabízí jako srozumitelné vyústění i odpověď na hledání viníků.

- Vývoj aktivit podněcujících růst občanské identity je zřetelný a týká se především aktivit vyplývajících ze sdružování k naplňování spíše mimopracovních zájmů občanů. Nezasahuje zatím výrazněji do veřejné politiky, není bezprostředně spojován s aktivitami, které by mohly překonávat tendence k uzavírání se vůči vlivům odlišných etnik, kultur a posilovat pluralitní vidění světa. Nedošlo u nás zatím k intenzivnějšímu propojení občanských iniciativ s kolektivními identitami ústícími v rozvoj sociální soudržnosti společnosti.
- Tendence k nesoudržnosti jsou zřejmé i v pohledech do budoucnosti. V modernizačních procesech dojde v dohledné budoucnosti k několika nevyhnutelným změnám. Česká populace dává sice najevo obecný souhlas s modernizačními procesy, ale zároveň jasný nesouhlas s jejich atributy, které narušují zažitě jistoty. Na prvním místě jde znovu o odmítání cizinců. Přitom je příznačné, že svou vlastní neotevřenost vůči odlišnému, odmítání cizinců a etnickou uzavřenost nechápe většina česká populace jako problém.

Jak bylo řečeno, je možné v tomto textu prezentovat jen velmi letmou mozaiku empiricky ověřených zjištění vztahujících se k této problematice. Nicméně lze vysledovat zřetelné tendence snižování sociální soudržnosti v naší společnosti a zmenšování možnosti pro vědomí kolektivní identity u nás. Nejvíce se to projevuje v etnické nesnášenlivosti a odmítání odlišného a cizího vůbec.

Situace je o to horší, že problém posunů v národní identitě a soudržnosti v naší společnosti je současně problémem střetu s modernizačními trendy, s trendy multikulturních změn, s nevyhnutelnými trendy pozměňování etnické struktury v naší zemi i s nabídkami, výzvami a požadavky vyplývajícími z našeho vstupu do EU. Mezi dosud převažujícími zdroji identity (především národní) a novými výzvami nastupujících procesů změn existuje hluboký rozpor. I když není národní sebevědomí příliš výrazné – možná spíše právě proto –, není možné vyloučit jeho vzepětí v okamžiku pocitu ohrožení či pocitu bezradnosti z nově položených úkolů a otázek. Na nové výzvy a dopady výzev k identitě nejsme připraveni, ba vůbec si aktuálnost těchto změn neuvědomujeme.

Z tohoto paradoxu jednoznačně vystupuje potřeba položení nové podoby otázky po národní a občanské identitě jako základních sociální soudržnosti v naší společnosti. Za situace, kdy převážná většina společnosti o takové otázky nestojí, nechce je slyšet.

Jde o novou dimenzi vývoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity u nás. Je to zároveň možná podhoubí nejsilnějšího konfliktu v naší společnosti vůbec. Konfliktu, který do sebe může vtahovat i ostatní obsese a tenze, protože je nejednodušejší pojmenovatelný, politicky vhodně využitelný – spíše zneužitelný – a (zdánlivě) všem srozumitelný. Váha tohoto konfliktu s růstem počtu lidí z jiných etnik a dalšími multikulturními vlivy u nás poroste, jeho výbušná síla rovněž.

2.4.4 Základní postupy naplňování strategického tahu

V jistém stadiu prací na tomto strategickém tahu se zdálo, že by se měl jmenovat *rozvoj podmínek pro učení se svobodě*. To by totiž nejlépe vystihovalo skutečný zdroj nové podoby sociální soudržnosti, národní a občanské identity – podoby ústící v růst kvality a udržitelnosti života, k pluralitnímu přístupu k životu.⁶⁴ To, do jaké míry se v naší společnosti podaří rozvíjet učení se svobodě – tedy v zásadě učení se samotnému rozhodování, tvořivosti a odpovědnosti –, je pro naplňování cest sociální soudržnosti, národní a občanské identity podporujících kvalitu a udržitelnost života rozhodující.

V této části textu budeme předpokládat, že je možné ovlivňovat vývojové tendence sociální soudržnosti, národní a občanské identity, aniž by to nutně muselo vést k oslabování cest ke zkvalitňování a udržitelnosti života. Předpoklad je opřen o to, že vědomí a zkušenost svobody nelze získat jinak než učením. A že pro možnost učení se svobodě je potřeba v moderní společnosti spoluvytvářet pravidla a podmínky.

Nelze si ale představovat, že by mohlo k vyřešení rozvoje sociální soudržnosti a identity směřem k růstu kvality a udržitelnosti života dojít nějakými přímými nástroji řízení. Kauzální řetězení kroků a opatření by mohlo mít kontraproduktivní výsledky.

Cílem může být pouze nastavování směrůvek a hledání cest, jejichž změny tkví v možnostech dosavadního vývoje a jejichž oprávněnost vychází z jediného kritéria. A tím je právě podněcování svobody, tedy dovedností svobody, svobodného rozvoje tvořivosti a učení se a uplatňování odpovědnosti lidí, skupin, společenství i institucí.

Náměty na konkrétní kroky mohou být uváděny jen jako příklady v rámci těchto oblastí. Obvykle u nich nelze stanovovat nositele úkolů, náklady, čas a další atributy řízení a prognóz.

⁶⁴ Vycházíme z těchto předpokladů: 1. Svoboda je sociální fenomén a jako takovému je nutné se mu učit. 2. Svobodu chápeme jako tvořivé naplňování prostoru k svobodnému rozhodování, který je určen (omezen) dosahem odpovědnosti za důsledky tohoto rozhodování a aktivit z něj vycházejících. Odpovědnost je v tomto smyslu atributem svobody. Přitom pluralitní přístup k životu chápeme v souladu s J. Sokolem (1999a) jako respekt vůči odlišnosti a inspiraci z odlišnosti jako zdroje nebývalých a hlubokých podnětů.

Při všech omezeních však platí, že nezměnění dosavadních trendů vývoje sociální soudržnosti a identity v nejbližších deseti patnácti letech může být zdrojem konfliktů se smrtelně vážnými dopady na vývoj české společnosti na další desetiletí, ne-li na ještě delší dobu.

O řadě aspektů tohoto střetu už byla řeč. Zde se soustředíme na následující oblasti podněcování podmínek pro rozvoj sociální soudržnosti, národní a občanské identity v naší společnosti směrem k pluralitě:

- průnik tematiky sociální soudržnosti a identity do vědomí společnosti, zvláště rozhodovacích míst;
- cesty k novým obsahům národní a občanské identity v naší společnosti;
- zpevňování sociálních vztahů a procesů a institucí;
- posilování kultury v užším slova smyslu;
- podněcování občanského sektoru;
- možnosti rozvoje médií jako nástroje učení se svobodě.

Půjde o prezentaci postupů a cesty, které mohou připadat čtenáři jako známé. Jejich novost spočívá v kontextech a ve vědomém a kontrolovaném začlenění do širších souvislostí v rámci jednoho společného proudu. Tento **společný proud** je nový:

Jde o nový přístup k řešení společenských problémů v decizní a vlivové sféře, založený na trvalém respektu ke kulturním a hodnotovým významům, které s sebou rozhodování a řízení takových procesů nesou.

Následující náměty a návrhy mohou být chápány jako zcela odtržené od reality. Přinejmenším v tom, že není vlastně žádný aktuální pragmatický důvod pro to, aby byly dané náměty realizovány. Vypadá to, že jde spíš o zbožná přání než o návrhy, které by u nás mohly mít šanci dožít se uskutečnění. Je přirozeně možné čekat, až například etnické konflikty v naší budoucí multikulturní společnosti přerostou do bojkotů, dílčích střetů a místních válek. A pak sáhnout třeba i po některých z uvedených námětů. Ale je také možné postupovat způsoby, jež charakterizují odpovědného politika, novináře, vědce, učitele, občana – totiž způsoby, které vycházejí z vědomí o tom, že pomoc ve vytváření pluralitního přístupu k životu prostřednictvím maximalizace podnětů k učení se svobodě je jedinou nespornou zárukou budoucí kvality života, budoucího ekonomického růstu a rozvoje podmínek pro udržitelný život, tedy jedinou nespornou zárukou naší existence.

Právě respekt vůči dlouhodobému působení realizace moci je známkou dobré vlády. I když není zrovna žádná jistota, že vydrží déle než čtyři roky. I když pro tento přístup nehovoří momentální podpora médií a veřejnosti. Promítnutí a respektování dlouhodobých cílů je základním projevem a průkazem, že vláda má vizi a že politiku (a tedy i samu sebe) bere vážně, že se cítí odpovědná společnosti. Jen taková vláda může získat postupně též respekt veřejnosti a vrátit veřejnou politiku na místo, jaké jí v životě otevřené společnosti patří.

2.4.4.1 Průnik do vědomí společnosti: změna přístupu k řešení problémů společnosti

Jde v zásadě o to, aby – na rozdíl od současnosti – převážilo obecně přesvědčení, že tematika sociální soudržnosti a národní a občanské identity je pro život společnosti významná. Především aby toto vědomí převážilo v decizních místech a v médiích. To nevyžaduje nic menšího než postupné prosazení zásadní změny v přístupu k řešení problémů života společnosti ve veřejnosti vůbec, a to směrem k trvalému respektování kulturních a sociálních aspektů všech rozhodování a manipulací.

Přitom orientace na kulturní dimenzi rozvoje je méně zachytitelná, viditelná, měřitelná a zdá se, jako by měla menší praktické dopady a souvislosti než orientace např. na ekonomicky vyjádřitelná výkonová kritéria.⁶⁵ Avšak bez respektu vůči sociálním a kulturním souvislostem nelze dosáhnout efektivního výsledku žádného politického či ekonomického rozhodnutí. Banální konstatování, že i ty nejzákladnější mechanismy fungování společnosti – jako jsou trh, demokratický politický systém či tvořící se soustava občanských spontánních aktivit – jsou především sociálními a kulturními fenomény, je jen zřídka kdy vědomě dováděno do praktických souvislostí. Jen zřídka kdy si nositelé moci a tvůrci veřejného mínění vůbec uvědomují tuto souvislost.⁶⁶

⁶⁵ V této souvislosti připomeňme úvahy Jaroslava Krejčího, které mj. uvádí tím, že konstatuje: „z dlouhodobého pohledu dává srozumitelnější výklad (pro pochopení vývoje společnosti, dodává L. P.) orientace na sociálně-kulturní aspekty (poznání a hodnocení); v krátkodobé analýze může být tento pohled zastíněn zřetelům na aspekty ekonomicko-politické (soutěžení o moc a majetek)“, Krejčí, 2002: 10. Dodejme, že akcent na poznávání je vyjádřením respektu vůči skutečně existujícím vlivům, trendům, procesům, a tedy i potřebám

⁶⁶ Výstižně – v souvislosti s politikou – to vyjadřuje L. Holý (2001: 10): „Já osobně nepovažuji politiku jednoduše za prosazování skupinových nebo lokálních zájmů... politika je výrazem daného kulturního systému a každé politické jednání je součástí širšího kulturního kontextu.“

V konkrétní podobě se takový posun promítne do změn akcentů v přístupu k řešení společenských problémů v naší zemi: od krátkodobě, převážně ekonomicky či sociálně-politicky orientovaných kroků a nástrojů, k vidění světa v kulturních a sociálních souvislostech, odvozovaných především od hodnot příznačných pro pluralitní vidění světa a od dlouhodobých souvislostí a dopadů realizovaných skutků.

To vyžaduje kromě jiného:

- proti dosavadnímu vývoji urychlené zaměření na dlouhodobé, hodnototvorné postupy a aktivity při každém rozhodování;
- posuny od orientace na rychlé výsledky k orientaci na pravidla a způsoby řešení problémů. Tedy viditelnost, rozpoznatelnost a argumentace pro tvorbu demokratických postupů, akcent na dodržování pravidel, na cestu dosahování cílů jako stěžejního konstitučního prvku cílů samotných;
- prosazovat zvláště ve veřejném životě cesty dialogu a usilování o konsenzus nad cestami střetu, boje a stavění barikád;
- respektování hodnotových dopadů a vzorů spojených s působením politiků a tvůrců mínění. Součástí odpovědnosti politika je především to, jaké hodnoty nabízí svými skutky ve vztahu ke slovům programu a požadavkům na ostatní. To vyžaduje vyšší kritičnost vůči politikům a mediálním vzorům i přípravu k sebekritičnosti a hodnotové sebereflexi uvnitř politických struktur. I v tomto směru jde o přístup, který není většinou u nás politikům ani tvůrcům mínění vlastní;
- vytváření a rozvoj institucionálních základů pro posuny a stabilizaci předchozích postupů. Především jde o instituce pro nezávislé kontrolní a zpětné vazby, pro podněcování a rozvoj občanských aktivit a spoluúčasti co největšího podílu populace na veřejném životě, ale také na životě škol, vzdělávacích a výchovných zařízení, církví a kulturních zařízení v užším slova smyslu atd. Znamená to vytvářet a rozvíjet instituce s respektem vůči požadavkům subsidiarity, s maximalizací možností rozvoje tvořivosti a iniciativy občanů. Znamená to také vytvářet institucionální zázemí pro prezentace, diskuse a výzvy k etickým hodnotícím přístupům k naší (především veřejné a politické) existenci a k jejímu reflektování médií.

Naplnování těchto trendů nejde proti dosavadnímu vývoji naší společnosti. A vůbec už se nejedná o skutečnosti vrhající naši společnost do náruče minulosti. Jde jen a jen o atribut uvědomění si vlastní existence ve společenských a kulturních souvislostech, které tak jako tato existence obsahuje. To, zda si uvědomujeme či neuvědomujeme kulturní a sociální souvislosti naší existence, nemá v zásadě vliv na to, že tyto souvislosti působí a rozvíjejí se. Když si však začneme tyto souvislosti uvědomovat, je to první předpoklad pro to, abychom je poznávali, analyzovali a případně se pokoušeli o jejich posuny či změny. A teprve pak jsme schopni přebírat plnou zodpovědnost za vlastní skutky.

V důsledku to znamená změnu v orientaci od představ o svobodě jako prostoru bez pravidel ke svobodě jako aktivitě sebevědomých lidí, kteří se svobodně rozhodují na základě rovných příležitostí všech, na základě sebereflexe a posouzení dopadů svého chování a na základě odpovědnosti za své skutky, včetně odpovědnosti za další rozšiřování prostoru svobody pro své spoluobčany. Jde o odmítnutí svobody jako svévole a trvalé učení se svobodě v plném smyslu slova. Orientace na uvědomění si sociálních a kulturních souvislostí našeho života a snaha o pochopení a převzetí odpovědnosti za ně je počátkem faktického naplnění liberálních zásad v životě společnosti. Právě učení se takové svobodě je základem cest k pluralitnímu přístupu k životu.

2.4.4.2 Nové obsahy české národní identity a návaznosti sociální soudržnosti

Nové výzvy, okolnosti, politické a kulturní souvislosti mířící k pojetí národní identity a na jejím základě vytvářené sociální soudržnosti jsou v hlubokém rozporu s vnitřními vývojovými trendy národní identity české společnosti. Jde o tak velké rozdíly, že jejich překlenutí vyvolává potřebu **položit otázku po národní identitě v podobě, která dosud nikdy nebyla položena. Jde v zásadě o problém nových požadavků na nalezení obsahu české národní identity.**

Jádro rozporu tkví mezi požadavkem pluralitního přístupu k národnímu, etnickému, kulturně a rasově odlišnému – jako přístupu, který jediný zaručuje možnost soužití a přežití v postmoderním světě, protože je spojen s učením se svobodě – a tradicí, stavem a převažujícími tendencemi v chápání a vaze národního v české – dosud v zásadě monoetnické, k uzavírání tíhnoucí, odmítající odlišné a zároveň národnostně vlažné – společnosti.

O podstatě tohoto sporu byla již řeč. Výsledkem je položení zásadní otázky:

Jak mohou za těchto okolností vypadat obrysy nového obsahu české národní identity?

Opustíme na okamžik jazyk analýz a shrneme odpověď do proklamace, v níž se nicméně snažíme naznačit nejpodstatnější atributy pojetí národní identity v nových podmínkách:

Jsmo Češi – a kdo je víc –, protože jsme aktivní občané, svobodní občané spolupodílející se na životě obce, regionu, Evropy, na soužití s jinými občany, ať jsou jakékoliv národnosti, původu, barvy kůže, ať vyznávají jakékoliv náboženství, kulturní zvyky a způsoby života, pokud toto soužití

nevyžaduje od žádného z účastníků porušování práva nebo obětí na svobodě, na životě a na zdraví. Můžeme být takovými Čechy, protože se po celý život učíme, protože se kriticky, poučeně a otevřeně stavíme k vlastní minulosti, protože z tohoto kritického přístupu čerpáme sílu k vlastní aktivitě, k aktivitě vzájemné, dobrovolně společné, solidární. Svou hrdost k přináležitosti k českému národu opíráme o skutky, spolupráci, vytváření společné důvěry a společných cest, kterými se trvale otvíráme vůči podnětům z jiných národů a kultur. Přitom rozvíjíme české a regionální tradice odpovídající právě směřování k sebevědomí občanů, národní chápeme jako součást naší identity, v níž má rozhodující místo vlastní aktivita a vědomé usilování o svobodnou existenci, respektující jiné právě na základě hlubokého a skutky trvale utvrzovaného sebevědomí, včetně sebevědomí národního.

Sociální soudržnost čerpající své zdroje z takto koncipovaného základu národní identity neopouští národní kořeny, ale obohacuje je a zpevňuje rozvojem občanské identity. Prostřednictvím občanských aktivit nachází a rozvíjí národní specifika. Národních zvláštností využívá především jako zdrojů pro otevřené, tvořivé a odpovědné občanské aktivity.

2.4.4.3 Přímá orientace na rozvoj sociálních souvislostí života: zpevňování sociálního

V této oblasti vlivů hovoříme o *dotacích sociálního* čili o cíleném úsilí ze strany rozhodovacích, vzdělávacích, výchovných, manipulačních (nejčastěji spojených s médii a vztahy s veřejností) a pastoračních institucí, společenství či skupin, které je orientováno na zpevňování sociálních vztahů. Jde v zásadě o tři skupiny aktivit.

Rozvoj aktivit zaměřených na růst schopností a dovedností v sociálních vztazích

Základem může být koordinace postupů při učení se sociálním dovednostem v mnoha oblastech života naší společnosti.

- **Aktivity přímo zaměřené na výchovu k sociálním dovednostem a rozvoji schopností komunikace, dialogu a empatie.** Konkrétně jde o posilování aktivních postupů výuky a tréninku, rozšiřování multikulturního vzdělávání a komunikací, ale také příprava profesionálů pro poznávání a rozvoj dialogu (zvláště mezi etniky, národy, kulturami, minoritami nejrůznějšího druhu), to vše v celé soustavě celoživotního vzdělávání. Vzhledem k tomu, že jde o pozměňování socializačních mediátorů, hraje mezi nimi prvořadý význam to, jak mohou působit na výchovu dětí.
- **Posilování sociálních vztahů a dispozic pro jejich rozvoj v institucích, které nejsou přímo určeny ke vzdělávání či výchově.** Jde hlavně o posilování přístupu k pracovní činnosti jako sociálnímu fenoménu. Podobně, i když v jiných oblastech a s jinými nástroji, by měly působit zájmové a stavovské organizace a také církve, samosprávy obcí a občanské iniciativy.
- **Jednoznačný akcent na rozvoj školství jako jednoho ze socializačních mediátorů, efektivně působících jen ve spolupráci s dalšími, především s rodinou.** Jde o strukturu a zaměření výuky (významnější podíly přípravy pro zvládání mezilidských vztahů; pro rodinnou, občanskou a sexuální výchovu; učení se postupům, aktivitám a odpovědnosti v rozsahu alespoň rovnocenném s učením se poznatkům), o aktivity žáků a rodičů (rozvoj samosprávy, spolupráce rodin při výchově i výuce a kultivaci učitelů i rodičů, učení rodičů prostřednictvím jejich dětí atd.) a především o podstatně propracovanější a účinnější přípravu učitelů na tyto druhy aktivit. Příprava a celoživotní vzdělávání učitelů (spolu s pojetím vzdělávacích institucí jako nástrojů výchovy) pro výuku sociálních dovedností dětí má klíčový význam.

Rozvoj aktivit posilujících vědomí solidarity – sociální stát

Na prvním místě jde o **aktivity spojené obvykle s rozvojem sociálního státu**. Tyto aktivity jsou vázány na hmotné možnosti a politickou vůli uplatnit je při rozvoji možností pro naplňování sociálních práv obyvatel této země. Rozvoj sociální péče ovšem není totožný s růstem zátěže rozpočtu sociálními výdaji. Jde o podmínku naplňování lidských práv, a především se jedná o signál obyvatelstvu o funkci státu jako zařízení pro občany, a ne proti občanům. V tomto smyslu jde o prvořadý vliv na rozvoj sociální soudržnosti. Nejde však pouze o sociální péči, ale také o další skupiny činností, které zvyšují sociální jistoty ve společnosti, a to jak ze strany státu, tak nadstátních institucí a společenství či jiných občanských aktivit, ze strany regionálních a místních institucí a aktivit i ze strany církví, odborů, stavovských organizací, občanských iniciativ atd.⁶⁷

Rozhodující postavení má (kromě již zmíněného vytváření hmotných podmínek pro rozvoj sociální péče a politické vůle k jejich efektivnímu užívání):

⁶⁷ Koncepčně se principy, hodnotovým zakotvením, prioritami a způsoby uplatnění sociálního státu v budoucím vývoji české společnosti zabývá Sociální doktrína ČR (2002). Střednědobá koncepce Ministerstva práce a sociálních věcí (2002) pracuje s výhledem do roku 2007, je konkrétnější a omezuje se na aktivity vymezené kompetencemi daného resortu.

- **Vzájemná spolupráce adresujících a adresátů sociální pomoci.** Jednostranný proces může mít negativní účinek na sociální soudržnost a navazující identitu. Zvláště když se spojuje s podporou skupin, které nejsou většinou populací přijímány jako kulturně blízké. (Zde je třeba varovat před přímými metodami pozitivní segregace.)
- **Co největší pestrost a diferenciací sociálních dotací posilujících solidaritu.** Trvalé zvyšování efektivity dotací sociálních vztahů je spojeno právě s rozvojem diferencované nabídky a kontroly adekvátnosti vztahů. Nejde jen o diferenciaci aktivit, ale i diferenciaci přístupů k nim a k jejich výsledkům. V tomto smyslu by měly být co největší možnosti pro rovný přístup každého. Jedná se o nezastupitelný atribut obvyklého chápání spravedlnosti v naší společnosti a podstatný vliv na soudržnost.
- Zásadní místo při prosazování principů sociálního státu patří **podpoře rodiny**. Rodina je základním vzorem pro učení se solidaritě, pro učení se způsobů a cest k sociální soudržnosti i pro učení se významu a důsledků sociální soudržnosti. Jde zároveň o základní prostor hledání a učení se cest, které vedou k identitě.
- K aktivitám tohoto druhu je třeba přiřadit i některé činnosti, jež obvykle se sociálním státem nebývají spojovány. Na prvním místě jde o **rozvoj korektních (zřetelných, kontrolovatelných, právně i eticky zabezpečených) hospodářských vztahů a aktivit**. V této oblasti došlo v posledních letech k největším posunům v sociální soudržnosti a v sociální exkluzi (krajně chudých i krajně bohatých). Odtud (a z médií i od politických představitelů) se především rekrutovala základní zpochybnění platnosti tradičních etických hodnot a norem. Tady je významný zdroj narušování sociální soudržnosti prostřednictvím korupčních společenství, klik a klientel. Zároveň je to právě oblast hospodářského rozvoje, která potřebuje sociální soudržnost jednak jako garanci stabilních podmínek podnikání, jednak jako zdroj růstu výkonnosti.
- Dále jde o **péči o růst bezpečnosti ve společnosti** – jako růst garancí sociálních jistot, jako posilování zázemí pro rozvoj sociální soudržnosti. Budování a aplikace komplexního systému bezpečnosti bude mít příznivý vliv na rozvoj sociální soudržnosti, občanské i národní identity, pokud ovšem nebude spojen s omezováním práv a svobod. Rozvoj sociální soudržnosti s takovým systémem je zároveň jednou z podmínek pro jeho efektivní fungování.⁶⁸
- Konečně sem patří i **aktivity spojené s růstem podmínek a možností pro rovný přístup ke vzdělávání pro co největší podíl obyvatelstva**. Společnost vědění nebude v naší společnosti přijímána, když její prosazování nepřinese růst šancí na vzdělání pro co největší část populace a také spoluzodpovědnost za vzdělávání u vzdělávaných i jejich rodičů. Podmínkou je co největší diferenciací a rozšiřování možností vzdělávání.
- Respekt k rozdílnosti a zároveň udržování míry regionálních diferencí v hranicích neohrožujících naplňování základních sociálních práv obyvatel všech regionů a meziregionální soudržnost se přímo vztahují k regionálnímu rozvoji u nás. **Sociální stát nemůže naplňovat své funkce, když nebude moderovat a v případě potřeby přerozdělováním modifikovat regionální difference a prosazovat a zároveň vytvářet podmínky pro naplňování principu subsidiarity, avšak zároveň respektovat regionální specifikace, svérázy a kulturní a další difference**. Rozvoj podmínek pro růst odpovědnosti za svůj region patří mezi jednu ze zásadních podmínek učení se odpovědnosti za svá rozhodnutí u co největší části populace, tedy učení se svobodě.

Rozvoj aktivit posilujících spoluúčast na uplatňování a kontrole moci

Jde vlastně o **rozvoj politického systému** v naší společnosti na principech demokracie, ústavnosti, aktivizace veřejné politiky, na prohlubování subsidiarity a decentralizace a na vzájemném propojování rovin řízení do celku naplňovaného politickou kulturou opřenou o vzájemný respekt a usilování o konsenzus. Takový rozvoj politického systému je jednou z podmínek rozvoje sociální soudržnosti ve společnosti. Jde totiž o rozvoj politického systému, který není možný bez soustavného učení se svobodě, a v tomto smyslu jde o komplementární proces k procesu růstu sociální soudržnosti a národní a občanské identity.

Jedná se o maximalizaci postupů, jež vedou k procesům nazývaným *demokratizace demokracie*. Giddens (1999) např. hovoří o emoční demokracii (v rodinách, v sexuálních orientacích, vztazích dětí a rodičů atd.), lze se setkat s dialogickou demokracií (tedy s transformací expertních systémů do demokratického dialogu), s alternativními demokratickými postupy (využití informačních dálnic pro spoluúčast a

⁶⁸ Zvláštním impulzem tu může být změna míry bezpečnosti života spojená např. s trvalými zdroji nebezpečí, jakými mohou být z jedné strany hrozby teroristických útoků, z druhé strany přírodní katastrofy a havárie. Pokud by k takové situaci došlo dlouhodobě, povede to zřejmě k úplně novým zkouškám sociální soudržnosti u nás. Dopady mohou být velmi různé, dokonce protichůdné. Jejich zaměření dnes nelze odhadnout.

spolurozhodování, vytváření občanských hlídek a porot atp.) i s dalšími novými formami otevírání politiky. (Srovnej kapitolu 2.5.)

2.4.4.4 Rozvoj národního a občanského sebevědomí kulturně-uměleckými, sportovními i dalšími činnostmi: dotace kulturního v užším slova smyslu

Kulturní, umělecké, vědecké a sportovní úspěchy jsou společností přijímány jako nejzřetelnější projevy národního sebevědomí. Zároveň **péče o rozvoj kulturně-uměleckých aktivit a péče o artefakty kulturního dědictví** jsou přímým zdrojem kultivace, výchovy a vzdělávání, protože jsou zdrojem učení se citlivosti a moudrosti.

Umělecká reflexe života je jednou z nejsilnějších a nejpůsobivějších zpětných vazeb situace ve společnosti. Nejde o tradici v Čechách a na Moravě mnohokrát osvědčené role spisovatelů jako svědomí národa, nýbrž o uměleckou reflexi jako jednu z mála možností pro ucelené výpovědi mimo jiné také o reálných problémech života společnosti. Naslouchat těmto sdělením není výsadou elit, ale povinností vládnoucích.

Spolupráce na kulturně-uměleckých, poznávacích, sportovních a vzdělávacích aktivitách je ovšem zároveň snad nejrozšířenějším zdrojem a projevem občanských aktivit. Jde mj. také o bezprostřední zásadní vliv na výchovu dětí k aktivitě a k respektu k tvorbě jiných.

Je jen málo tak významných vlivů na růst sebevědomí regionů, jako jsou kulturně-umělecké, sportovní i vědecko-vzdělávací aktivity v nich. Jedná se o důležitou garanci zábran proti provincionalismu, protože jde o podstatný zdroj růstu regionálního sebevědomí. V tomto smyslu se nabízí významný zdroj postupného budování Evropy také jako *Evropy i českých regionů*. Spadá sem i velmi důležitý zdroj identifikace, jakým je péče o artefakty kulturní minulosti a tradice. Aktivní podpora zachování pestrosti kulturních památek v této zemi je přímou výzvou pro pochopení pluralitního přístupu k životu.

Schopnost postarat se o kulturní a uměleckou minulost (tradici) může být nejen výrazným zdrojem sebevědomí, ale také jedním z nejpodstatnějších zdrojů vyrovnání se s minulostí. Zvláště se to týká nejvíce sociálně a kulturně devastovaných částí České republiky. V bohatě věky kultivovaném prostoru zemi Koruny české je velmi užitečné využít **bezprostřední zkušenosti kulturních a uměleckých dějin jako žité multikulturnosti**. Už jsme jakoby zapomněli, že multikulturní tradice vývoje české společnosti patří ke konstitučním prvkům našeho národa. Denně se takřka ve všech obcích tohoto státu setkáváme s různými kulturami. Na tyto samozřejmé zkušenosti lze navazovat při posilování pluralitního přístupu k životu.

Hmotná a institucionální podpora rozvoji umělecko-kulturních, vzdělávacích a sportovních aktivit a artefaktů ze státních, krajských, obecních i soukromých zdrojů má dalekosáhlé dopady na rozvoj sociální soudržnosti a identity. Zvláště je to významné tam, kde dochází k propojování i přes hranice. Právě v těchto souvislostech je nutné **přistoupit k analýze soužití Čechů a Slováků**. Vyhodnocení zkušenosti pozice a vývoje vztahu Čechů vůči Slovákům (a naopak) je velmi důležité především proto, že tato zkušenost je u našeho národa (možná i u Slováků) zřejmě nejsilnější zkušeností ze soužití s jiným národem. Hluboká reflexe této zkušenosti by mohla být velmi dobře využita při přípravě na soužití s mnoha dalšími národy ve sjednocující se Evropě.

Jako **nejvhodnější přímé postupy podpory pluralitnímu životu vystupují ty, které jsou založeny na bezprostřední spolupráci lidí z různých kultur, etnik, národů a států, na vzájemné zkušenosti s existováním s těmi jinými**. Zvláště když je tato zkušenost učiněna v dětství a podporována v dospívání. Všechny aktivity přes hranice (ale i přes hranice většiny vůči menšinám) jsou nezastupitelné. Stejně tak je však důležitá okamžitá a citelná sankce za útoky na odlišné kultury, etnika a rasy.

Je nezbytné věnovat výraznější a soustavnější **pozornost symbolům a nositelům národní identity**. Především jde o péči o rozvoj a kultivaci češtiny. Jazyk jako kulturní artefakt je nejdůležitějším nositelem a činitelem vlivu na národní identitu. Péče o rozvoj jazyka je mj. i jedním z nejvýznamnějších můstků spojujících národní a občanskou identitu.

2.4.4.5 Rozvoj občanského sektoru jako základu učení se odpovědnosti: podněcování občanského sektoru

Spontánní aktivity lidí ústící v jejich sdružování v jednotkách občanského sektoru jsou nejpřirozenějším, a proto zřejmě nejúčinnějším místem pro učení se svobodě: vznikají dobrovolně, spontánně, s vysokým zaujetím a tvořivostí, jsou samosprávně řízeny a spravovány, a tudíž za ně jejich tvůrci odpovídají. Podpora rozvoje občanského sektoru je proto nezbytná. Na cestě za rozvojem sociální soudržnosti a národní a občanské identity směrem k růstu kvality a udržitelnosti života je užitečné rozvíjet hlavně tyto směry:

- **Přímá pomoc:** pomoc finanční, výchovně-vzdělávací a poradenská, ale možná ještě potřebnější je pomoc v růstu váhy a respektu neziskového sektoru.
- **Zabudování veřejných politických aktivit neziskového sektoru do reformy státní správy a samosprávy.** Dopracování reformy správy by mělo vést mj. k přesunům mnoha aktivit státní správy i

samosprávy na občanské iniciativy. Zvláště v místních a krajských podmínkách. Spontánní aktivity občanů jsou totiž nejsilnější bariérou hypertrofie moci, brání uzavírání se mocenských kruhů do vlastních problémů, vztahů a vidění světa skrze mocenské zájmy. Nelze dosáhnout otevřeného pluralitního přístupu ke světu, pokud by se politický systém uzavíral.

- **Co nejširší podporu dobrovolnictví, dárcovství a dobročinnosti jako přirozeným a snad neefektivnějším zdrojům i projevům učení se solidaritě**, jako jednoznačně pozitivním procesům rozvíjejícím sociální soudržnost společnosti i možnosti identifikace.
- **Posílení možností přípravy na práci v občanském sektoru** ve školách, v procesu celoživotního vzdělávání; prohloubení podpory výzkumu v této oblasti; popularizace činnosti nevládních neziskových organizací (NNO).
- **Podpora meziregionální a mezistátní komunikace a spolupráce NNO a přebírání zkušeností ze zahraničí, včetně spojování spontánních veřejných aktivit přes hranice:** přímá spolupráce a podpora aktivit neziskového sektoru v zahraničí tam, kde jde o jasné vyjádření solidarity a podpory ubližovaným. Podstatně vyšší podpora mezinárodnímu společenství při řešení globálních problémů, které jsou mnohem drastičtější a tíživější než ty, jež jsou osou sociálních problémů u nás – včetně přímé zahraniční pomoci státu –, je nesmírně důležitým zdrojem růstu národního sebevědomí a sociální soudržnosti.
- **Rozvoj sdružovacích procesů uvnitř NNO** a vytváření tak platformy pro reprezentaci. Nalézt rovnováhu ve sdružování NNO mezi posilováním a byrokratickou institucionalizací může být obtížné, ale není vhodné se takové možnosti vzdávat.

2.4.4.6 Rozvoj médií jako nástroje výchovy k odpovědnosti, svobodě, národní a občanské identitě

Vliv médií na utváření postojů, názorů i hodnot a norem chování je nezpochybnitelný. Jde o jeden z nejvýznamnějších vlivů na rozvoj sociální soudržnosti a národní a občanské identity. Základní charakteristikou dosavadního vývoje médií jako činitelů vlivu v této oblasti bylo naprosté odmítání odpovědnosti za dopady výsledků vlastní práce, především právě za dlouhodobé důsledky v proměnách hodnotových struktur. Přitom především v obrazových médiích narůstá situace, která je tahounem změn směrem k devastaci kulturních hodnot, k narušování sociální soudržnosti, ke vzdalování se občanské i národní identitě. Podpora a spoléhání se na komercializaci jako rozhodující a často jediné kritérium představuje likvidování tradic, regionálních, místních a konečkonců i skupinových a osobnostních diferencí, a tudíž podporu trendů, které prohlubují nejvážnější konflikty v naší společnosti. Snahou tohoto strategického tahu je ukázat možnosti pro nastavení cest směrem k pluralitě jako rozhodujícímu činiteli vlivu na růst kvality života, ekonomické prosperity a podmínek pro trvale udržitelný rozvoj. Takové nastavení cest není možné bez výrazného přehození výhybek ve vývoji a funkci médií v naší společnosti.

Právě pro média u nás je příznačné pojetí svobody jako svévole. A přitom je často za nezávislost vydávána prodejnost či přizpůsobení brutálnímu komerčnímu nátlaku. **Obrácení pozornosti k médiím jako zdrojům kultivace je klíčem změn.** To vyžaduje řadu kroků, a to jak vůči veřejnoprávním, tak vůči komerčním médiím. Zvláště jde o následující aktivity:

- Orientace na interaktivní a pokud možno diferencované a diferencující (multikulturní, pluralitní) charakter médií.
- Posuzování efektivnosti veřejnoprávních médií podle jiných kritérií než dosud. Nová kritéria by měla zahrnovat především interaktivnost, spolupráci, učení se navzájem ve smyslu učení se komunikaci, obměny a kolování profesionálů, bezprostřední spolupráci při přípravě novinářů a dalších odborníků, daňové úlevy pro podporu nekomerčních médií; reklamu jen ve vztahu k programu a s ním ve spojení atp. Setrvávání na rozsahu sledovanosti jako rozhodujícím kritériem je zvláště při dlouhodobých hodnototvorných dopadech médií – hlavně televize – kontraproduktivní.
- Otevřít média hodnocením. Média vstoupila do rolí soudců – běžně jsou trvale prováděna hodnocení, od oblečení či módy, společenských aktivit, politických činností až k životnímu stylu a spotřebě –, avšak sebemenší hodnocení sebe sama nepřipouštějí. Náznaky jsou posuzovány jako moralizování nebo jako omezování svobody slova a tvorby. Tuto situaci je třeba postavit z hlavy na nohy: hledat co největší možnosti pro uplatnění odborných rad s vysokou a trvale obnovovanou autoritou, rad diváků a starších, kritiky, komentářů, soustavných postupů hlubších než jen komerční sebereflexe atd. Těmto procesům může velmi napomoci spolupráce s kvalitními médii mimo ČR. Jde o jeden z důležitých vlivů spojených se vstupem do EU.

2.4.5 Shrnutí a závěry

Mezi dosavadními trendy vývoje sociální soudržnosti i národní a zčásti též občanské identity v naší zemi a požadavky na změnu těchto skutečností tak, jak neodvratně vyplývají z obecných trendů modernizace,

globalizace a našeho vstupu do EU, existuje hluboký rozpor. Překonání onoho rozporu je podmínkou pro rozvoj naší společnosti směrem k růstu kvality života, ekonomickému rozvoji a rozvoji podmínek pro trvale udržitelný život. Základem tohoto překonání se jeví to, do jaké míry se podaří prosadit nový přístup k řízení naší společnosti vlastně ve všech oblastech vládnutí (Potůček, 2003). Nový přístup zahrnuje především povýšení kulturotvorné a hodnototvorné stránky řídicích činností na stejně významné místo, jaké má dosud orientace na pragmatické, operativní a pozitivisticky orientované přístupy. Toho lze dosáhnout jen prostřednictvím uceleného úsilí zaměřeného na rozvoj podmínek pro učení se svobodě – od výchovy, školství a průpravy až po média; od posilování sociálních dovedností až po péči o kulturu, umění a tradice; od otevírání politiky až po maximalizaci učení se svobodě prostřednictvím aktivit v občanském sektoru; od podněcování multikulturních atributů našeho života až po vyrovnání se s minulostí. To ovšem není možné bez naplňování bohatých a diferencovaných funkcí sociálního státu. Rozhodující místo má promyšlené vytváření podmínek pro růst sociální soudržnosti založené na spojování cest, přístupů a dorozumívání mezi odlišnými, samostatnými a svou identitu prohlubujícími jedinci a skupinami. Jednoduše řečeno – rozhodující význam má snaha o rozvoj sociální soudržnosti, národní a občanské identity opřené o přístupy k životu jako k nekonečnému zdroji inspirací vycházejících z rozrůzněnosti, diferencí a vzájemného obohacování odlišných entit, jedinců, skupin, etnik či kultur. Postupné otáčení kormidel obrovské a setrvačné lodi naší společnosti směrem k soudržnosti a identitám budovaným na pluralitních základech je jádrem tohoto strategického tahu.

Aby mohl být zmíněný proces úspěšný, vyžaduje to trvalé poznávání vývojových trendů naší společnosti a řadu prokomponovaných postupů, které musejí v dosavadních trendech rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity hledat a podněcovat možnosti pro sblížení s novými výzvami modernizace, globalizace a vstupu do EU.

Pro to, aby byly požadavky těchto změn přijatelné a srozumitelné pro většinu společnosti – a to je zároveň nutná podmínka a důležitý dílčí výsledek celého procesu –, je nezbytné pro ně nalézt symbolická vyjádření. Lze se inspirovat zkušenostmi ze zahraničí, například z Finska, kde pro podobné zásadní změny došlo ke konsenzu v mocenských centrech společnosti (v politice, v kapitálovém a investičním zacílení i ve vědomí veřejnosti), a to se mj. projevilo v koncipování řady programových materiálů, které byly společností přijaty a staly se základy pro nově budované trendy sociální soudržnosti, národní a občanské identity. Během necelého desetiletí byly finskou exekutivou a parlamentem připraveny a finskou společností akceptovány *První bílá kniha o budoucnosti národa: zmapování budoucích možností Finska* (1993), *Druhá bílá kniha*, sestávající ze dvou částí, a to *Finsko a budoucnost Evropy* (1996) a *Um a fěr plej – aktivní a odpovědné Finsko* (1997), a konečně *Třetí bílá kniha: Finsko 2015 – harmonický rozvoj* (z roku 2001). Pravděpodobně bez podobných navazujících textů připravených pro exekutivu a přijatých parlamentem i kraji a dalšími decizními centry, s vysokou a promyšlenou podporou médií, se neobejde ani prosazování strategického tahu *Cesty rozvoje sociální soudržnosti, národní a občanské identity v České republice*.

2.5 Modernizace demokracie v ČR – obecný předpoklad realizace strategických tahů

Dosavadní analýza a výhledy reagovaly poněkud zúženě na stav demokratické politiky v transformaci našeho politického systému. Toto zúžení optiky se odehrávalo pod tlakem dosavadního polistopadového vývoje, v němž dominovala transformace politických a ekonomických institucí a stranou zůstaly ostatní oblasti demokracie (např. občanská společnost, hodnotový a kulturní vývoj společnosti a další).

Tento text se má lišit od našich prací ke zmíněnému tématu v pojetí faktoru, který k proměnám demokracie vztahujeme, tj. k modernizaci a spolu s ní i ke globalizaci a regionalizaci. Doposud jsme povětšinou modernizaci přiřazovali k politickému systému jako ovlivňující faktor, nejvýše jako iniciátor jeho přizpůsobování současnému období, jak pokud jde o postkomunistickou transformaci, tak i vstup České republiky do demokratických struktur světa a Evropy. Pro toto omezení se nám zcela nepodařilo dohlédnout celou hloubku modernizace za hranicemi technické, informační a ekonomické proměny společnosti, kterou jsme definovali jako společenskou modernizaci, tj. modernizaci hodnot, sociálních vztahů, institucí, společenského myšlení, vědy a občanské kultury.

Po prostudování několika prací, jež hodnotily dosavadní vývoj teorie demokracie a jeho další výhledy, jsme ustoupili od zařazení Modernizace demokracie mezi strategické tahy a zvolili její umístění jako obecného předpokladu realizace strategických tahů. Bylo totiž zřejmé, že ani společnost vědění, ani sociální soudržnost, občanská a národní identita a hodnotový systém, na kterém jsou založeny, ani aktivizace lokálních společenstev nebudou moci být realizovány, nezmění-li se naše demokratická politika. Na druhé straně demokratická politika nebude modernizována, jestliže se nebude kultivovat vlivem modernizačních trendů, jež obsahují naše strategické tahy. Zatím je realizace těchto modernizačních tahů na počátku, stejně jako modernizace samotné demokracie. Zřejmě nezbývá než se soustředit na nastartování obou a sledovat, jak se vzájemně ovlivňují.

Základními specifickými rysy modernizace demokratického systému ČR by měly být:

A) Celistvý přístup k demokratickému politickému systému jako k **pohybu v celé společnosti** nejen v tvorbě a výkonu politické moci, ale i v řešení problémů běžného života, jako je zabezpečování obcí, krajů i mimostátních sfér, včetně fungování podniků, kulturních zařízení, vzdělávání, neziskových organizací atd. Chceme tím navázat na masarykovské celospolečenské pojetí demokracie jako způsobu veřejného života, jako vše pronikající interakci s výraznou komunikační a participační funkcí (*demokracie je diskuse*) nebo Lincolново pojetí demokracie, která je podle něho „*vládou lidu, prostřednictvím lidu a pro lid*“ (Lincoln, viz Sartori, 1993). Z tohoto záměru vyplývá soustředění se na základy demokratického systému společnosti a navržení takových podmínek a postupů, které usnadní jejich rozvoj. Jde zejména o podmínky vývoje demokratického politického systému v příštím období (do r. 2020 až případně 2040).

Vycházíme přitom z dosavadního vývoje demokracie, který byl spíše kombinací testování teoretických přístupů s praxí hledání a omylů než promyšleným a konsenzuálním plánováním. Tvorba pravidel demokratického systému, kromě přípravy Ústavy, se děla spíše pod tlakem taktických postupů politických stran než vážného dialogu s představou budoucnosti a s využitím vědeckých poznatků a zhodnocených zkušeností (kromě krátkého období na začátku transformace, jež ovládaly široké ideje, až iluze s méně reálným základem). Po extrémním vybočení v letech 1992–1997, kdy sice došlo ke konkretizaci postupu, avšak za cenu podřízení politiky ekonomické transformaci, zejména privatizaci, nastal čas hledání zásad a principů reálné politiky a jejího přiblížení potřebám společnosti. Byl to zároveň počátek orientace na rekonstrukci sociálního státu, avšak již v situaci rozdělení politicky angažované společnosti na dvě zhruba stejně silné části, a vyjádřeno poměrem politických sil, v situaci oscilování kolem politického patu. Je zřejmé, že tento text vzniká v období, kdy se i proti vůli mnoha politiků rodí dlouhodobý kompromis – složená politika.

Jinou cestu než respektování živého základu demokracie, tj. celospolečenské interakce, diskuse, prolínání zkušenosti a poznatků vědy, kultury (tradiční i modernizované) prakticky zatím, jak ukazují pokusy o zhodnocení vývoje demokracie, nemáme..

B) **Analýza a pokus o prognózu kritických problémů současné demokracie ve světě a jejich odrazu v ČR**, případně jejich specifického přístupu jako obnovení demokracie za neúplných podmínek transformace z totalitní struktury společnosti (svoboda a odpovědnost a možnosti jejich optimální institucionalizace, nestane se demokracie obětí ekonomického růstu?, možnosti a hranice polyarchie ve vyspělých společnostech, politické sítě a participační demokracie, veřejné zájmy a instituce jejich tvorby v krátkodobém volebním systému, demokracie v globálních organizacích a podíl regionálních a státních společenství na ní apod.). Výběr základů demokracie, k nimž bychom měli směřovat, jsme provedli diskusí, ať mezi členy týmu nebo diskusí s významnými autory, kteří se těmito otázkami soudobě zabývali, a využitím poznatků profilových autorů (např. Sartori, 1993, Dahl, 1998, Vavroušek, 1994 aj.)

C) Zvláštní pozornost je nutné věnovat **koordinaci** společnosti. Jak ukazují výsledky našich výzkumů i běžná politická zkušenost, koordinace je zatím jedním z nejslabších rysů polistopadového řízení

společnosti, je zatížena soustředěností na centrální orgány státu a státní správy. Nesporným rysem stylu řízení, který vede k oslabení koordinace, je slabé respektování podnětů veřejnosti, jež mnohem dříve než politické strany a státní instituce signalizuje společenské problémy a potřeby. Přehlížení veřejnosti způsobuje vychýlení rytmu rozhodování k pragmatickému *hašení* problémů a k nedozrálým opatřením, což dokazuje až příliš častá novelizace zákonů, které byly přijaty před krátkou dobou. Rozhodování nebylo ještě ukotveno do dlouhodobých koncepčních záměrů a rozptyluje se pod tlakem nepřekonatelné operativy na množinu podružných problémů, jejichž akutnost je sice přesvědčivě dokazována, avšak i tak z nich vyplývá, že by jich nebylo tolik, kdyby koncepční styl přípravy jejich řešení převládl nad operativním zalepováním toho, co mohlo být dlouhodobě předvídáno.

D) Sledování **souběžnosti orientace společnosti na kritérium kvality a udržitelnosti života a demokratický politický systém**. Jde tedy o postižení vztahu a institucí demokratického politického systému (ve smyslu Dahlovy polyarchie jako znaků demokracie) a modernizační proměny společnosti ke kvalitě a udržitelnosti života. Přitom instituce i kvalitu a udržitelnost života chápeme jako vzájemně závislé proměnné, kdy vývoj jedné působí na vývoj druhé a naopak (ve smyslu demokratické interakce). Cílem návrhu analýzy je identifikovat směr modernizace demokracie v naší zemi, resp. problémy, jejichž řešení by rozhodujícím způsobem zkvalitnilo demokratický politický systém a připravilo jej na efektivní fungování v budoucích 15 až 20 letech.

Klíčové úlohy cíle:

Ujasnit smysl charakteru modernizace demokracie.

Demokratický politický systém je ovlivněn prudkým vývojem technické a ekonomické modernizace, změnami civilizačních podmínek a životního rytmu společenství. Existuje nesoulad mezi politikou, ekonomikou a kulturou, ať v národním či globálním smyslu. Stále více nás provázejí kolapsy způsobené tímto a dalšími rozpory, z nichž markantně vystupuje konflikt mezi tržně determinovanými hodnotami a hodnotami kvality života a jeho udržitelnosti a ochrany společnosti před riziky současnosti i budoucnosti. Vývoj a potíže s efektivností politického systému nám stále naléhavěji kladou otázku, zda model demokratického systému, který jsme převzali a aplikovali, nebyl deformován, anebo zda se ještě nevyrovnal s modernizací společnosti či netrpí nadměrnou zátěží naší politické minulosti. Za základní teoretický koncept a z něho odvozený metodický postup na rozdíl od dosavadních našich studií považujeme především pohled na demokracii jako na celkový stav a vývoj společnosti (soubor celospolečenských interakcí) a teprve na této bázi sledujeme, jak adekvátně a efektivně politické formy a instituce lidovlády vyjadřují pohyb společnosti.

To vyžaduje:

1. Zhodnotit podněty z analýz fungování demokracie, popř. jejího rozvoje v různých oblastech společnosti s cílem specifikovat její kritická místa a procesy.
2. Ujasnit vztah demokratických institucí (včetně ústavních principů a postavení politických stran a dalších demokratických subjektů) k veřejným zájmům národních i nadnárodních organizací a procesů.
3. Zvážit příležitosti i výzvy vyplývající ze stavu a tendencí modernizace, z úsilí o kvalitu života a jeho udržitelnost a lidských potenciálů, na nichž funkce demokratické správy a vedení společnosti závisí.
4. Provést *topografii* dosud nevyužitých nebo nesprávně interpretovaných konceptů demokracie (jejích hodnot a principů, institucí apod.) od doložené minulosti dodnes. Vymezit tak kritické okruhy a shromáždit k nim podněty k řešení v současné době.
5. Prezentovat možné varianty modernizace demokracie, případně doložit dosavadní poznatky o pokusech je uplatnit. Nemalý význam tu může mít domyslení souboru prioritních problémů a strategií, jež obsahuje naše dosavadní zkoumání.

2.5.1 Teoretická východiska a vymezení hlavních termínů

Demokracie představuje zatím nejotevřenější a tím i nejpružnější systém vlády, jaký se v historii lidí objevil. Jeho vývoj nebyl ukončen. Ze své komplexní povahy reaguje na všechny podstatné změny v každé etapě lidské historie. Vždy se snaží reprezentovat společnost jako celek – tím se i vnitřně mění. Ve dva a půl tisíce let trvajícím vývoji se mnohokrát upravovala, aby reagovala na vše, co určovalo vývoj společnosti. V dlouhodobém rozsahu přitom nakonec uspěla, i když v některých kritických situacích, které přesahovaly její možnosti, např. zásahem zvenčí, jak tomu bylo u nás nacistickou okupací a po II. světové válce zásahem totalitního režimu Sovětského svazu, byla dočasně ochromena. Přitom nabírala do sebe stopy minulých zkušeností a poučení a ověřovala je novými pokusy. Od řecké přímé demokracie v Athénách (6. až 4. stol. př. n. l.) až po 19. století neexistoval například ve větších a lidnatějších společnostech, až na místní výjimky, zastupitelský princip jako klíčový demokratický postup. Do té doby byla kategorie lidu zúžená a omezená (např. majetkem, původem osob, absencí hlasovacího práva žen aj.). Ještě dnes je rozsah lidu (který vládne nebo má vládnout) v mnoha zemích značně omezený.

Co tedy určuje demokracii jako způsob vlády? Do začátku 20. století se nashromáždila řada teorií a praktických poznatků. Syntetičtější koncepty vznikaly i v posledním období jako odpověď na krizi

demokracie v období mezi dvěma světovými válkami, a zejména ve druhé polovině 20. století, kdy už bylo možno s přehledem hodnotit selhání demokratických systémů a jejich *zvrhnutí* se v totalitní systémy (fašismus ve formě nacismu a komunismus zejména). Lze říci, že k adekvátní reakci na modernizaci společnosti v období vrcholu industriální revoluce neměl tehdejší systém demokratického vládnutí dostatečně účinné instituce. Začíná období hledání cest, jak demokracii přizpůsobit novým změnám a jak překonat její nedostatečnosti.

Schumpeter byl jedním z prvních, který svou kritiku dovedl až k návrhu na řešení. Viděl je v strukturované konkurenční soutěži o moc. Podle něho je moc kontrolovatelná konkurencí mezi politickými subjekty. Místo poddání se moci (nebo jejího omezení) je podle Schumpetera možné moc ovládat tím, že ji změním v předmět volební soutěže. Schumpeterův koncept, říká I. Shapiro (2002: 40), „*braný jako normativní teorie sehrál průkopnickou roli. Ze Schumpeterova pohledu tkví hodnota soutěže v dvojím: ukazuje vůdce hrozbou ztráty moci (tak jako jsou firmy ukázovány hrozbou bankrotu) a dává potenciálním vůdcům podnět k tomu, aby byli vnímavější k většímu počtu voličů než jejich konkurenti.*“ Jak je známo, tato Schumpeterova zásada platí i pro naši demokracii a byla jednou z cest uplatnění politické plurality. Je sice neúprosná a lze ji různými (většinou nekalými) postupy obcházet (např. demagogií, skandalizováním konkurenta), avšak nemá dosud kvalifikované protivníky, kteří by ji vyvrátili.

Existuje sice jedna opodstatněná námitka, podle I. Shapira (2002: 45), že „*v některých společnostech vládnou příliš hluboké neshody a podporovat v nich kompetitivní politiku znamená jen přilévat olej do ohně konfliktů.*“ Shapiro spatřuje alespoň dočasné řešení této situace v *konsocianismu*, jehož „*hlavní zásada spočívá v zavádění menšinového práva veta nebo dalších mechanismů, které vůdce různých skupin donutí dospět k určitému modu vivendi a vládnout jako kartel elit. Přístup k nutnosti dohody se tu nezakládá na spravedlnosti, nýbrž nutnosti zabránit občanské válce*“ (viz Daytonská dohoda ke konfliktu v Jugoslávii, švýcarské a belgické uspořádání vlády).

Teoretickým podnětem zaměření modernizace demokracie na hlavní uzel problémů jsou práce autorů, kteří se snaží o komplexní analýzu, syntézu a prognózu demokracie jako celku nebo jejích nevýznamnějších segmentů.

Podstatný význam pro vývoj demokratické politiky má rozlišení úlohy teorie a praxe a jejich vzájemného vztahu. Někteří autoři sledují trend mezi teorií, ideály demokracie a jejím praktickým fungováním a dospívají tu k převaze praktických zkušeností, tu k převaze ideálů, resp. k jejich nadřazenosti nad praxí v podobě kritéria demokratičnosti. V podstatě lze říci, že časově vládnou spíše ideály. Zůstaly i v době, kdy demokracie na několik set let ustoupila jako praktická forma vlády, a uplatňovaly se jen některé její dílčí prvky (např. v podobě stavovské demokracie ve středověku nebo později jako konstituční monarchie). Návrat k demokratickým ideálům se odehrává většinou pod impulsem změn ve společnosti.

G. Sartori (1993) podobně jako I. Shapiro (2002) analyzují, co určovalo v minulosti a bude určovat dále vývoj demokracie více. Filozofické koncepty politiky a demokracie – hodnoty a ideály, které z nich vyplývají a které stanoví normy, anebo zobecněné zkušenosti z politické praxe, jež jsou vyjádřeny v postupech, procedurách, jak se demokratická politika dělá.

Sartori v polemice se zastánci teorie konce *ideologie* ukazuje závislost obou složek demokracie – idejí a hodnot na jedné straně a na druhé praktických pokusů a omylů, pragmatické praxe, procedur výkonu politiky. Táže se, jak můžeme nejlépe postupovat do budoucnosti? Odpovídá opět otázkou, kterou potvrzuje. „*Stále metodou pokusů a omylů? V určitém smyslu ano. Ale čím obrovštější a komplexnější bude stavba – budova civilizace, kterou obýváme –, tím více bychom se měli starat o to, aby pokus nahradil omyl. Protože omyly dosud mohou být horory, chybami, které bude skutečně příliš drahé snášet. Ale jestliže soustředíme mysl, což považuji za nevyhnutelné pro minimalizaci omylů, potom bude potřeba pozorně posoudit použitelnost našich plánů, a přiměřenost prostředků k cílům... To, které prostředky vedou, jak a k jakým cílům.*“ (1993: 504)

Shapiro (2002: 26–29) se podobně jako Sartori snaží tyto oba proudy demokracie sloučit a klade si další otázku: jak se má vyřešit problém agregace zájmů (tedy hledání obecného blaha, veřejného zájmu). Přiklání se oproti Schumpeterově koncepci soutěže mezi politickými subjekty k tzv. deliberativnímu pojetí, tj. k dospívání shody mezi lidmi rozpravou, během níž se mohou názory lidí měnit a dospět někdy i ke shodě, jindy poslouží k jasnému vymezení, kdo jaký názor zastává, a tak se vyhraní opozice. Poznává jen, že uskutečnit takové rozpravy je velmi obtížné, a uvádí nezdar amerických pokusů je organizovaně uplatnit. Přesto se Shapirova pozornost obrací více k hledání procedurálních teorií než k hodnotám a cílům demokracie.

Shapiro věnuje ve své studii místo dalšímu z předpokladů udržujících demokracii, a to angažovanosti občanů v občanské společnosti. Odkazuje na výzkumy Putnama, který formuloval na základě svých zjištění v italských obcích tezi, že účinná vláda a úspěch institucí závisí na životaschopnosti občanské společnosti. Putnam zjistil, že ty oblasti Itálie, které se těšily trvalé tradici občanského angažmá, měly

vyšší poměr institučního úspěchu než regiony bez spoluúčasti občanů, jež jinak vykazovaly stejnou instituční strukturu. Podle Putnama, „*má-li vzkvétat občanská angažovanost, musí mít členové komunity důvěru v reciprocitu svého okolí a ovšem také schopnosti a prostředky k využití společenských sítí*“ (všeobecná reciprocita, *generalized reciprocity*, viz Putnam, 1993a, 1993b). Je zřejmé, že se Shapiro tímto vymezováním vůči podnětným autorům dostal mezi podpůrce občanských struktur a jejich významu pro demokracii. Stojí tak zhruba na stejném stanovisku jako sociologický směr Solomonův v USA a Fričův u nás zabývající se vztahem nevládních neziskových organizací a politické moci (Solomon a Anheier, 1998; Frič, 1998; Frič et al., 2000). Je z toho zřejmé, že by bylo užitečné, aby se filozoficko-politologické ideje a postupy konfrontovaly se sociologickými výzkumy, které by je uvedly do širšího společenského kontextu. Mohlo by to přinést další podnět do jejich dlouhodobého sporu o úloze hodnot a idejí v porovnání s procedurálními teoriemi.

V této souvislosti je vhodné zmínit Habermasův (2002) přístup, který na základě porovnání dvou modelů pojetí demokracie v USA (liberálního a republikánského) a v opozici k nim navrhuje diskurzivní model, který nazývá deliberativní politikou. Podle něj: „*Právě deliberativně filtrované politické komunikace jsou odkázány na zdroje životního světa – na svobodomyšlnou politickou kulturu a uvědomělou politickou socializaci, především však na iniciativy a sdružení utvářejících mínění – , na zdroje, které se dalekosáhle spontánně utvářejí a regenerují, nicméně které jsou jen těžko přístupné politickému řízení.*“ Habermas vytýká liberálům, že prosazují jako výlučnou funkci utváření vůle legitimizovat výkon politické moci, a republikánům, že konstituují společnost jako politické společenství. Habermas soudí, že existuje ještě třetí možnost: „*Diskurzivní teorie vnáší do hry ještě jinou představu: postupy a komunikační předpoklady demokratického utváření mínění fungují jako nejdůležitější stavidla pro diskurzivní racionalizaci rozhodnutí vlády a správy, které jsou vázány určitým právem a zákonem. Administrativně použitelná moc mění své skupenství, pokud zůstává zpětně svázána s demokratickým utvářením mínění a vůle, které výkon politické moci nejen dodatečně kontrolují, nýbrž jistým způsobem i programují.*“ (Habermas, 2002: 92, 95).

Habermasovi jde tedy zhruba o tutéž linii obohacení demokratického systému o občanskou společnost a veřejnost jako Shapirovi a Putnamovi. Řečeno naším středoevropským jazykem, vyslovuje se pro jednu z forem působení občanské společnosti na politickou moc (byť v opozici ke specifické situaci USA, kde pojem liberální je ostře posunut k otevřené politické podpoře tržní ekonomiky). Proto asi jeho pojem deliberativní. Pro naši skutečnost je zřejmě srozumitelnější pojem diskurzivní, respektive diskusní a občanský, veřejný. Je škoda, že u nás nebyl vytvořen český výraz adekvátní pojmu deliberativní. Než se tak stane, budeme užívat spíše rozvedený pojem veřejná diskuse, rozprava, který alternativně uvádí i Habermas. Znoj (2002: 4) k tomu poznamenává, že v tomto pojetí znovu ožívají ony demokratické přísliby, které podle Bobbia (1987) v soudobých demokraciích vzaly zasvě. Jednou z klíčových otázek přitom zůstává, jaký je vztah takové občanské rozpravy, která ovšem vyžaduje svůj vlastní svobodný občanský prostor, k politickým institucím, jako je parlament, soudy, vláda atd., kde rovněž probíhají deliberativní procesy – minimálně než dojde k hlasování. V tomto ohledu lze deliberativní teorie rozdělit na radikálně demokratické, které těžiště demokratického procesu hledají v prostorech mimo stát a jeho instituce – nejspíše ve světě občanských iniciativ a sdružení, a na teorie liberálně demokratické, které deliberalizaci vidí jako motor institucionálního uspořádání společnosti.

Nejbližší tomuto pojetí jsou u nás názory Jiřího Pehe ve studii: „*Veřejný prostor jako podmínka demokracie*“ (2002: 1–7). Pehe upozornil na význam otevírání veřejného prostoru jako cesty k obrození současné demokracie, zejména naší. Soudí, že „*existence silné veřejnosti je jednou ze zásadních podmínek pro existenci zdravé demokracie. Veřejnost je tou formou občanské společnosti, v níž se členové společnosti setkávají prostřednictvím médií nebo tváří v tvář, aby v racionálním diskurzu probrali témata vzbuzující obecný zájem a mohli si na ně vytvořit společný názor*“. Tuto myšlenku rozvádí dále: „*Veřejnost je zdrojem veřejného mínění, ale nemůže být omezována jen na tento faktor. Silná veřejnost, jako společenská entita, je přímou protiváhou politické a státní moci. Tam, kde silná veřejnost neexistuje, politická sféra existuje bez účinné kontroly. Koneckonců někteří teoretici pod pojem veřejnosti řadí i svobodná média. Kvalita těchto médií, hlídacích psů demokracie, závisí na celkové vyspělosti a síle veřejnosti. Ve skutečnost, média spadají spíše pod pojem veřejného prostoru než pod pojem veřejnosti. Jinými slovy, média jsou prostorem, v němž se veřejnost může formovat. Veřejný prostor je v nejširším slova smyslu místem setkávání svobodných občanů. Jako takový má několik podob. Budeme-li o veřejném prostoru uvažovat v jeho fyzické podobě, je to novodobá forma klasické řecké agóry, kde se lze setkávat a vyměňovat si názory. Veřejný prostor jako prostranství, v němž se setkávají občané nejenom za účelem směny zboží, ale i za účelem směny informací, se v Evropě vynořil znovu teprve v době vzniku novodobého měšťanstva jako sociální třídy.*“⁶⁹

⁶⁹ J. Pehe upozorňuje, že zároveň se začal vynořovat veřejný prostor též coby **instituce – tedy jako společenský prostor nezávislý na politické moci, jehož parametry byly postupně garantovány**

Veřejnost je vedle institucionálních forem participace jednou ze základních forem participace občanů na věcech veřejných. K fyzickým prostředkům, které vznik moderní veřejnosti umožnily, patří nejenom klasické náměstí či tržnice, o nichž již byla řeč, ale též například kavárny, restaurace, salony, divadla, noviny a časopisy – tedy instituce, které začaly vznikat zhruba v druhé polovině 17. století. Ty všechny představují různé fyzické podoby veřejného prostoru, v němž se konstituuje moderní veřejnost coby jedna z forem občanské společnosti.

Moderní sdělovací prostředky jsou pak další formou veřejného prostoru. Je s nimi spojeno i určité nebezpečí manipulace. Je známa sugestivnost médií, např. Televize, a jejich schopnost proniknout do soukromí každého z nás a nejrůznějším způsobem ovlivňovat veřejné mínění. „*Média nejsou už jen pouhým prostorem, ve kterém se odehrává svobodný společenský diskurz, ale naopak institucemi, které témata veřejného diskurzu nastolují tak, že veřejné mínění aktivně formují a kontrolují.*“ (Pehe, 2002:2) Demokracie jako forma vlády a nezávislý veřejný prostor spolu souvisejí. Demokracie není jen hrou institucí a mechanismů, které mají zajišťovat vládu většiny. Skutečná demokracie, jak zdůrazňuje např. Taylor (1969), uznává, že novodobá veřejnost představuje diskusní prostor, jenž je v jejím sebeuvědomění chápán jako něco, co stojí mimo vlastní moc. Ta má sice veřejnosti naslouchat, veřejnost však žádnou moc nevykonává.

Demokracie a veřejný prostor jsou na sobě nezávislé, ale jeden druhého potřebují. Obecně je již rozšířený názor, že demokracie nefunguje dobře při nevyvinuté veřejnosti. Taková veřejnost nemůže být rovnocenným partnerem politických institucí. Tak je demokracie v neustálém nebezpečí, že se její politické instituce vymknou veřejné kontrole a stanou se autoritářskými.

Jiří Pehe (2002) ve své stati dále poukazuje na zkušenosti posledního desetiletí, které jsou jedním z hlavních problémů postkomunistických zemí. Podtrhuje tu jejich podobnost s jinými post-autoritářskými systémy, jako byly mladé demokracie Latinské Ameriky či východní Asie. Mnohé z nich se, podle něho, „*opakovaně propadaly do vakua existujícího pod slupkou zdánlivě demokratických institucí. Pro nové diktátory nebylo při absenci rozvinuté občanské společnosti a silné veřejnosti těžké zneužít zdánlivě demokratických mechanismů k nedemokratickým cílům.*“

Pehe k tomu dodává: „*Na druhou stranu už samotná proloupaná existence demokratického systému, který může být vnitřně neliberální, vytváří podmínky pro to, aby se v prostoru relativní svobody poměrně rychle tvořily zárodky občanské společnosti.*“ Mezi dalšími problémy spojenými s vytvářením veřejného prostoru je významná skutečnost, že soustava institucí systému politické moci se vytvořila v postkomunistických zemích velmi rychle a že se nerodila v prostředí vyzrálé občanské společnosti, jako např. v USA. Pro politickou moc nebylo obtížné ovládnout bez náležité opozice a kontroly mnoho oblastí společenského života, které měly zůstat nezávislé. Zřejmě proto nebude snadné vytvořit silný a aktivní veřejný prostor, který by nebyl zasažen soutěží politických stran o mocenská postavení, a donutit politiky k určitým ústupkům a přimět je, aby *změnili styl* a nepovažovali veřejnost za nepřitele, ale za nutnou součást vývoje politiky a zkvalitnění demokratického rozhodovacího procesu právě tak, jako se nesnadno (a lze říci nikoli bez odporu) učili, že bez odpovědné politické opozice je vlastně vláda slabá, protože přichází opožděně na své chyby a nedokáže tak přesně reagovat na situaci ve společnosti.

Česká demokracie, odmyslíme-li její dvacetiletý moderní a násilně ukončený nástup v mezidobí mezi I. a II. světovou válkou (možná by bylo vhodné požádat historiky, aby objasnili, co se tehdy na poli vztahů mezi vládou a nevládními organizacemi dělo), je dosud méně zkušená. Obraťme proto pozornost na země, které si již prožily *krizi nevládních organizací* v demokratických podmínkách a znovu usilují o jejich obrození a postavení aktivní veřejnosti jako partnera vlády.

Za podnětnou považujeme proto studii britského výzkumníka Barryho Knighta působícího jak v neziskovém sektoru, tak nyní ve vládním CENTRIS (Centru pro výzkum a inovace v sociální politice a

právním státem. Pokračuje: „*V tomto prostoru, který už se nevázal fyzicky na specifické místo, se občané začali střetávat nejen jako svobodná individua, ale i v podobě nejrůznějších skupin, spolků a asociací. Vynoření se takového veřejného prostoru je tedy jednou ze základních podmínek existence moderní občanské společnosti. Oba procesy jsou přitom časově paralelní s počátky právního státu.*“ Jinými slovy: tak, jak si osvobozující se měšťanstvo postupně vydobývalo na společenském systému, který v Evropě existoval od pádu říše římské, prostor pro svobodnou směnu zboží a informací, byla i samotná existence tohoto prostoru (a jeho parametry) garantována prosazující se vládou práva. V rámci tohoto veřejného prostoru pak také začala rychle vznikat veřejnost – tedy jedna ze základních forem občanské společnosti. Veřejnost coby místo diskuse, které se potenciálně účastní každý, je důležitá pro fungování demokracie. Jde totiž o prostor, v němž se vytvářejí racionální názory, které mají být vodítkem pro politickou moc. Jak zdůrazňuje Taylor, **politickou moc musí kontrolovat a držet v šachu nějaká vnější instance (Taylor, 1969: 14: 228).** 3. Tato instance není v moderních demokraciích už definována jako boží vůle či přirozené právo, nýbrž jako jistý **druh diskurzu, který vychází z rozumu.**

praxi). Knight nazval svou práci: *V odlišných světech: mohou nevládní organizace zaujmout společný přístup k občanské společnosti?*

Hodnotí v ní osudy občanských organizací a přístupů vlády ve Velké Británii k nim v posledních 50 letech, přičemž „prvních třicet let musely čelit étosu dominantního státu a posledních dvacet let étosu dominantního trhu“ (Knight, 1999: 48). Na otázku, kterou klade nadpis jeho studie na základě poznatků z těchto dvou poměrně rozdílných etap vývoje vztahu občanských organizací a státu, odpovídá: „*Moje odpověď zní ano. V Británii se právě nacházíme v klíčovém okamžiku občanské společnosti. Nyní existuje příležitost pro vládu a nevládní organizace vytvořit společný přístup k občanské společnosti. Ale takovýto přístup musí být založen na rozdílných a doplňujících se rolích.*“ (s. 49)

Podmínkou toho, aby se tak stalo, je, uvádí Knight, že „*musí existovat shoda o sdílených hodnotách, které přináší občanská společnost. Občanská společnost vytváří občanský prostor podstatný proto, aby mohla být poskytnuta příležitost jednotlivcům vést dobrý život*“ (s. 49). Za ctnosti vyznačující občanskou společnost přitom považuje: „*jednání v mezích zákona, odvahu a loajalitu, sociální ctnosti – nezávislost, schopnost oddálit sebeodměňování, schopnost změny, politické ctnosti – schopnost rozpoznat a respektovat práva jiných a účast na veřejné diskusi a vyjednávání*“. Dále soudí, že k této spolupráci „*je třeba, aby panovala shoda i v otázce společné vize občanské společnosti*“. Navrhuje, aby: „*občanské prostředí bylo podporováno vládou zákona, svobodnými a nezávislými médii, demokratickým způsobem vlády a dodržováním lidských práv,*

aby se občané zúčastnili života ve svých komunitách a vyjednávání mezi organizacemi a v případě potřeby by byli ochotni nesouhlasit se zavedenými mechanismy a oficiálními názory,

rasová a etnická různorodost by byla nejen přijímána, ale i vítána,

ekonomický systém a politika by podporovaly a odměňovaly individuální iniciativu a poskytovaly ochranu těm, kteří mají nějaké specifické potřeby“ (s. 49).

Odlišné úlohy vlády a občanských organizací Knight spatřuje v tom, že :

vláda garantuje určitá práva:

svobodu sdružování

občanské svobody a občanství

skutečnou veřejnou rozpravu

bezpečnost jednotlivce

ekonomické zabezpečení

zdraví

rovnost všech lidí

silné spolupracující instituce

nevládní organizace budou:

více upozorňovat na problematiku občanské společnosti,

podporovat růst vedoucích osobností komunity,

podporovat komplexní přístup,

zabývat se pojmem moci,

dělit se o moc s dalšími organizacemi,

vytvářet koalici k provedení změn,

přebírat odpovědnost,

držet se hodnot, vyhýbat se mentalitě uzavřenosti,

změnit systém, nikoli hrát podle jeho pravidel,

vytvořit síť dárců k provedení sociální změny (Knight, 1999: 50),

Závěrem doporučuje občanským organizacím, aby „*byly reprezentativní a demokratické, otevřené a transparentní, fungovaly nezávisle na kontrole vlády, využívaly vzdělání a politické zkušenosti a přijaly heslo: činnost je kyslíkem organizace*“. Vztahy mezi vládou a občanskými organizacemi považuje za partnerství, ve kterém existují společné hodnoty, vize a shoda o procesech ve společnosti, ale kde oba partneři mají rozdílné role (s. 50–51).

Knightova studie obsahuje cennou zkušenost pro otevírání veřejného prostoru a jeho naplňování činností občanských organizací v partnerství s vládou. Bude důležité, jak a kdy určíme, co našemu vztahu vlády a občanských organizací ještě chybí, a navrhneme, jak dále postupovat.

Zajímavý námět k tomu poskytla na též semináři podobně jako B. Knight koordinátorka občanských organizací v ČR Jana Ryšlinková (1999). S ohledem na velké zpoždění občanské společnosti v České republice vychází z předpokladu, že se tu musí „občanská společnost vytvořit shora“ (Ryšliková, 1999:

34). Argumentuje svůj rozporný názor tím, že trvalo osm let, než se podařilo dát dohromady základní zákony pro existenci občanských organizací. „Stát vytvořil, byť poněkud liknavě, základní legislativní rámec pro občanské organizace a jejich činnost a není v něm nic, co by se vymykalo obvyklé demokratické představě.“ (s. 35) Přesto upozorňuje, jaké komplikace tato cesta shora přinesla, např. v přeregistrování nadací či v nedokonalém zákonu o obecně prospěšných společnostech, kterému chybí doprovodu transformacním zákonem pro rozpočtové a příspěvkové organizace. Tak se obecně prospěšné společnosti ocitají bez náležité finanční podpory, která se dostává z vládních míst především příspěvkovým organizacím, jež se (snad proto?) obávají transformovat na obecně prospěšné společnosti. J. Ryšlinková odhaluje slabost našeho systému na příkladu daňových pobídek. Soudí, že „ve většině demokratických zemí existují daňové úlevy pro dárcy a sponzory. I u nás existují, ale v poněkud zmatené podobě“ (s. 36).

Potěšující je, že přesto podle jejího názoru, občanská společnost v ČR posílila. Poukazuje na zjištění Fričova týmu, že je tu několik tisíc organizací, „které se snaží o neustálý dialog se státní správou (i samosprávou) s cílem podílet se na rozhodnutích“ (s. 38). Konstatuje dokonce, že vznikly koalice neziskových organizací, někde i koordinační skupiny, např. SKOK (Stálá komise oborové konference v oblasti sociální a zdravotní péče). Vedle nepochybných bariér, jež u nás rozvoj občanských organizací omezují, uvedla J. Ryšlinková řadu pozitivních jevů, které jim otevírají cestu, např. pomoc médií, vysokých škol, využívání dotací regionům aj.

Zbývá k tomu poznamenat, že cesta shora, i když je zpočátku u nás nutná, není tak pozitivní, jak jsme očekávali. Zatím ji provázely blokády občanského sektoru z vládních míst, zejména v první polovině transformačního období. Nezbyvá než posílit cestu zdola od lidí a také správně zaměřit cestu shora, od vlády a regionální správy. O to bude zřejmě otevírání veřejného prostoru a jeho naplnění občanskou iniciativou obtížnější.

Lze zjistit demokratičnost společnosti a co k ní společnosti chybí?

Originální je příspěvek k diskusi o vztahu teorie a z ní vyplývajících hodnot demokracie a procedurálního pojetí demokracie, který přináší tým Kennetha Jandy (Janda, K. et al., 1998). Tato výzva zobecňuje zkušenosti americké demokracie a rámcuje všechny postupy demokratické vlády třemi skupinami politických hodnot: svobodou, řádem a rovností, tedy postoj k nim považuje za kritériální hlediska posuzování a praxe rozhodování vlády.

Chápe je jako základní orientaci, přičemž připouští, že různé politické směry k nim mohou mít odlišný názor na jejich realizaci, hlavně pokud jde o metody jejich dosažení.

Hodnotový trs svoboda akcentuje dva druhy svobody: svobodu něčeho a svobodu od něčeho. Citují F. D. Roosevelta a jeho klasifikaci čtyř skupin, druhů svobody: svobodu víry, svobodu slova, osvobození od strachu a osvobození od nouze. Pojem řád pak definují jako tři složky: „ochranu života, ochranu vlastnictví a zachování tradičního vzorce sociálních vztahů“ (s. 26). Podobně jako skupinu hodnot svobody i skupinu hodnot řádu, jež vláda zajišťuje především pomocí státní moci, předpokládají jako otevřenou, historicky se proměňující, což je zvláště důležité po svržení vlády a nutnosti změny sociálních vzorců postupným způsobem za využití právních postupů. Jde tedy o situace, které zažívají nyní postkomunistické země. Hodnotovou skupinu rovnosti jako výchozí podmínky demokracie (zvláště americké) definují jako několik druhů: politickou, sociální (která má dvě cesty – rovnost příležitostí a zajištění rovných výsledků). Ukazují, že různé politické síly se zejména liší tím, na co z těchto dvou cest rovnosti kladou důraz.

Z tohoto rozporu vzniká dilema vlády. Janda a kol. poukazují na dvě největší dilemata, s nimiž se americká vláda musela vyrovnávat v devadesátých letech minulého století. „Nejstarším je zachování řádu, nejmladším je zachování rovnosti“ (s. 27). „Jak řád, tak rovnost jsou důležité sociální hodnoty, je však nemožné, aby vláda některou z nich prosazovala, aniž by tím uškodila třetí důležité hodnotě: osobní svobodě. Rozpor mezi svobodou a řádem je původním dilematem vlády a rozpor mezi svobodou a rovností je dilematem moderním. Ačkoli jsou tato dilemata velmi rozdílná, obě znamenají kompromis mezi výměnou trochy svobody za nějakou jinou hodnotu.“ Je zřejmé, že toto dilema se aktualizuje např. v úsilí o prevenci v boji proti terorismu a v jiných případech zajišťování bezpečnosti občanů.

Zajímavá poučení skýtají názory autorů na procesualní hlediska demokracie (tamtéž, s. 36–37) a jejich pohled na podstatné otázky demokracie (na demokracii majoritní a pluralitní) a na historii vzniku a zdokonalování Ústavy USA o ústavní dodatky, jež znamenaly zejména konkretizaci občanských práv a také záruky proti zneužití vládní moci vůči občanovi (s. 68–76). Pojetí Jandy a kol. svědčí o stálém obohacování demokracie o nové a modernější hodnotové zaměření.

Syntézu hodnotových a procedurálních teorií demokracie předložil také Robert Dahl v práci *Teorie demokracie* (2001) v souvislosti s výsledky výzkumů demokracie ve 168 zemích světa, které uskutečnili M. Coppedge a W. Reinicke (1990) a zhodnotil A. Lijphart (1977), a rozbořem demokracie ve 157 zemích uskutečněným Coloradskou univerzitou, označeným jako *Polity III.*, a statistických ročních přehledů nezávislé organizace Freedom House o dodržování lidských práv a občanských svobod.

Dahlovy práce zahrnují snad nejrozsáhlejší pohled na demokracii, kterým disponujeme. Pojednává o zdrojích moderní demokracie, o nepřátelských teoriích a praxi (anarchismus, poručnictví), o teorii demokratického procesu, o problémech v něm, o hranicích a možnostech demokracie a třetí transformaci demokracie (demokracie v zítřejším světě).

Dahlovi se podařilo najít empiricky potvrzený souhrnný pohled na předpoklady fungování demokratické společnosti. Vyjadřuje jej v šesti skupinách institucí, které minimálně demokracie má mít, aby byla životaschopná, třech zásadních podmínkách a dvou příznivých podmínkách.

Jejich výběr je založen na základních složkách a silách, jež utvářejí demokracii a bez nichž se demokratický politický systém nemůže rozvíjet. Vzhledem k tomu, že rozsah demokracie zahrnuje celou společnost, soustředíme se na základní minimum takových subjektů a procesů. Shledáváme je právě v již zmíněné Dahlově instituci **polyarchie** jako souboru podmínek existence a rozvoje demokracie a demokratického politického systému. Chápeme polyarchii v demokracii shodně s ním jako: vládu mnohých na rozdíl od vlády jednoho (monarchie) nebo jen několika (oligarchie) [viz Dahl, 2001: 85].

2.5.2 Širší kontext

Dahlův pohled upozorňuje na jeden z opomíjených aspektů modernizace demokracie – a to posílení stavebních institucí (polyarchií), na nichž je schopna se dále rozvíjet a jejichž poškození či absence mohou demokracii poškodit či zničit.

Není asi náhodou, že zdůrazňuje zejména:

- a) **Oblast tvorby legitimacy moci, tj. svobodné, rovné a časté volby**, jež by mohly být jinak manipulovány.
- b) **Informovanost občanů jako voličů** dovedenou až k poučenému porozumění.
- c) **Svobodu slova a právo občanů na přístup k alternativním zdrojům informací.** (Zde se dotýká důležitého předpokladu vzniku veřejného prostoru a aktivity občanů v něm, a zejména podmínky vzniku demokratického přesvědčení lidí.)
- d) **Právo občanů na svobodu shromažďování a sdružování, jež jako nezávislý prvek politického systému umožňuje otevření veřejného prostoru a vznik veřejnosti jako opozice a kontrolora politické moci.**
- e) **Kontrolu mocenské agendy (rozhodovaných témat) a možnosti občanů participovat na jejich výběru** (nebo i zamítnutí a úpravách) s ohledem na potřeby vývoje společnosti.
- f) **Kontrolu volených činitelů nad mocenskými ozbrojenými silami a prevenci nepřátelských ohrožení a zásahů zvenčí.**
- g) **Zabezpečení odpovídajícího občanství, které tyto procesy podmiňuje.** Varuje kupříkladu před exkluzí četnějších skupin občanů, což by zúžilo občanský zdroj politické moci a vyvolalo napětí, případně rozdělení společnosti.
- h) **Respektování menšin a ohleduplné zacházení s menšinami**, které zatím nejsou schopny vlastní reprezentace, a nutnost omezení multikulturních konfrontací, tj. preferovat slabý subkulturní pluralismus. Tato podmínka je ve světle ohrožení lidstva terorismem založeným na muslimském a jiném fundamentalismu zřejmě jednou z nejnáročnějších výzev demokracii do příštích let.
- i) **Výběr a definování rozhodujících problémů modernizace demokracie.**

Specifikace modernizačních procesů pro demokratický politický systém v ČR.

Zdokonalování technologie moci s využitím informatoriky a manažerského řízení nevyčerpává pojem modernizace. Společenská modernizace je právě oblastí, která je v naší společnosti zanedbávána. Je proto nutné nalézt adekvátní aspekty společenské modernizace v rozvoji demokracie a pomoci nich určit klíčové problémy. Opíráme se tudíž o dosavadní poznatky o modernizaci a globalizaci a jejich dosah pro demokracii. Je nutno vzít v úvahu silný trend k ekonomicky supervýkonné turbospolečnosti (podle Becka, 2000:54) a nezamýšlené účinky tohoto typu modernizace na kvalitu a udržitelnost života. Přikláníme se k východisku *společenské modernizace* (Machonin, 2000: 200), která by vyvolala humanitně orientovanou teorii a strategii, jež by harmonizovala „procesy globalizace a ekonomického růstu s totalitou potřeb lidí a jejich životních procesů“ (tamtéž: 205). Právě ve společenské modernizaci spatřujeme oblast modernizace demokracie, na kterou chceme zacílit naše úsilí. Za velmi nadějný příspěvek k vyjasnění *modernizace demokracie* považujeme analytické úvahy našich spolupracovníků již citovaného Jiřího Pehe a Milana Znoje. M. Znoj (2002: 1) uvádí, že „*legitimita demokracie, ať už je její vymezení jakékoli, se vždy nějak váže na myšlenku, že lidé mají mít podíl na rozhodnutích, která se jich dotýkají*“.

Demokratický politický systém se vymyká běžné analýze institucí, protože je otevřený a nepřetržitý a neukončený s minimem normativnosti (resp. neustále překonávané). Lze na něm měřit pouze existenci či vyšší nebo nižší míru nebo stadium, či efektivnost procesů a institucí, které tyto procesy iniciují a umožňují. Přikláníme se proto k metodě, která přece jen je s to zachytit kvalitativní prvky demokracie – k metodě měření stupně uplatnění demokratických polyarchií, kterou aplikovali Michael Coppedge a Wolfgang Reinicke a zásadně interpretoval Robert Dahl (viz Dahl, R.: O demokracii – 1998).

Celosvětový výzkum zemí pomocí této metody jim umožnil stanovit, které země mají rozvinutý dostatečný či nedostatečný počet polyarchických institucí a jsou spíše demokratické či nedemokratické, až autoritativní. Za plně polyarchie byly považovány země s nejméně čtyřmi polyarchickými demokratickými institucemi. Podle Dahlovy analýzy na škále 0 až 10 se jako nejvíce demokratické umístilo s 10 body 35 zemí, s 9 body (jako dosti demokratické) sedm zemí, a 23 zemí s 8 body jako *stojící na pomezí demokracie*.

Ač tato metoda může pomoci k hodnocení stupně demokratičnosti naší země, slouží nám více ke zjištění, jaké předpoklady pro vývoj demokratických institucí a procesů lze u nás v budoucnosti očekávat, popř. jak orientovat modernizaci demokracie na vytvoření podmínek, jež jsou pro kompletaci demokratických institucí a procesů nutné, a současně na překonání bariér, které tomu dosud brání nebo je omezují či ohrožují jejich efektivnost a pozitivní vliv na demokracii.

V tomto ohledu lze využít našich dosavadních prací z obou publikací (Vize, 2001 i Průvodce, 2002) zejména vazeb na potenciály i poznatků z našich výzkumů (1993–1999) a výzkumu životních strategií občanů ČR (Frič et al., 2002).

2.5.3 K současnému stavu problematiky v ČR

Naše demokracie je dosud *neúplná*. *Trpí značnou blokadou zpětné vazby na zdroje moci (lidu) a politických center na decentralizované samosprávy i malou otevřeností politiky vůči společnosti*. Jen s obtížemi reaguje na modernizaci společnosti a *nemá dosud instituce citlivé odpovědnosti (responsivity)* (Něžinskaja, Oravcová – předmluva k Sartori, 1993:1) vůči ní, zvláště vůči menšinám a málo informovaným a společensky, ekonomicky i kulturně znevýhodněným občanům. Politická moc také dosud nerozvinula dialog se středními a základními články společnosti.

Politická moc a přístup k ní *se vychýlily k preferenci politických stran, jejich privilegovanosti ve většině procesů vládnutí* (výběr kandidátů pro volby, rozhodování, kontrola politické moci, výběr a kontrola plnění politických agend, omezená participace občanské společnosti aj.). Samy politické strany dosud odolávají modernizaci a mnohdy spíše podléhají, než by pozitivně řešily tlaky tržních subjektů na rozhodování parlamentu a vlády. Nestaly se v dostatečné míře subjekty politického uvědomování a poučení informovanosti občanů o základních otázkách vývoje společnosti. Především však zaostává příprava jejich reprezentantů na výkon státní moci službou občanům a jejich kvalifikovanost odborně politická a kulturní. Ústavní vymezení politických stran a politických sdružení nedostatečně stanovuje jejich postavení a omezení ve struktuře moci. To nepochybně podporuje tendenci politických stran usilovat o mocenská privilegia a omezovat účast na rozhodování jiným organizacím a jejich reprezentantům. Tak se postupně vytvářejí skupiny občanů prvního řádu (co na to mají a mohou mít ještě více) a občanů druhého a dalšího řádu, pro něž začíná být charakteristický pocit společenské a ekonomické bezmoci. Důsledkem je široká nedůvěra k politickým stranám a nízká až kritická volební účast ve volbách do parlamentu v posledních obdobích. Tím je vážně narušena základní podmínka tvorby politické moci ve volbách – rovnost voličů.

Vztahy mezi třemi pilíři demokratické moci – mocí zákonodárnou, výkonnou a soudní nejsou ještě zcela vyvinuty a místy mezi nimi zůstávají kompetenční nejasnosti, které ztěžují vzájemnou kontrolu. K tomu přispělo i chronické odkládání reformy soudnictví.

Dosud se nevytvořil systém institucí, který *by vymezil přesně kompetenční vztahy mezi veřejným a soukromým sektorem a působil účinně proti korupci ve veřejné správě*.

K tomu přispívá *nevýjasněný vztah volených reprezentantů v exekutivě a institucí státní a jiné veřejné správy*, které se zmitají v rozporu mezi kariérou a předstíráním lojality vůči politickým stranám s nadějí na *politickou trafikou* za zásluhy. Tak vzniká slabě ovladatelný byrokratický systém správy, jenž se často vzdaluje od efektivního prosazování politických rozhodnutí a zákonů. Zařazením vysloužilých politiků do této sféry se celá státní správa politicky komplikuje a profesně znehodnocuje, a zejména se otevírá klientelismu a lobbistickým skupinám, které si uzurpují přizpůsobování výkladu a uplatňování zákonů a zvláště podzákonných norem ve prospěch svých zájmů.

Společným jmenovatelem (často současně příčinou i důsledkem) těchto poruch demokracie v České republice v polistopadovém období jsou:

1. **Zaostávající úroveň demokratického přesvědčení občanů**, které kontaminují pozůstatky společenského vědomí z předcházejícího *reálně socialistického režimu* a jež byly a jsou oživovány dokonce některými politickými stranami a praktikami části státní správy. Namnoze jde o zamlžení toho, co demokracie je a není, která pravidla a principy jsou a která nejsou demokratická. Tento jev zasahuje jak kvalitu občanství i jako volebního potenciálu a jako participanta rozhodování a kontrolora moci, tak samotné politické elity (zvláště zákonodárce, vykonavatele moci a demokratického práva). Považujeme úroveň demokratického přesvědčení občanů a politických elit za klíčové a výchozí pole modernizace politického systému, jež nelze chápat izolovaně, ale v souvislosti s naší orientací na společnost vědění a osvojování si i metod a zvyklostí politické kultury. Zasáhne

proto celý vzdělávací a výchovný systém. (Např. i základní školství, kulturní symboly, společenské rituály, přípravu politických, hospodářských a kulturních elit aj.)

2. **Neúplnost trvalejších institucí demokratického politického systému**, jež jsou spíše ve stadiu praktických opatření prozatímní povahy, ale nikoli ještě dlouhodobé, všeobecně zakotvené v jednání politických elit i občanů.⁷⁰
3. Strategii modernizaci demokracie budeme proto orientovat také na toto slabé místo naší politické transformace. Instituce by měly přitom být vzájemně provázány, aby se mohly stát garanty demokratického vývoje.
Transformačně nedokončenou oblastí demokratického politického systému, která dosud brání plnému interakčnímu spojení zdrojů politické moci a zvláště občanů, je **omezená realizace principu demokratického zastupitelství**, který se aplikuje hlavně pro vytvoření centrálních a krajských orgánů moci a obcí. Nižší články se postupně ujímají svých kompetencí, nejsou však adekvátně podporovány složkami centrální státní správy. Důsledkem je omezené působení krajských samospráv a krajských úřadů a značně komplikovaná instalace pověřených obcí.
4. **Přístup různých úrovní demokratických zástupců společnosti k nastolování agend a programových témat politického rozhodování je stále ještě spíše na úrovni připomínkování, a nikoli jednání rovnoprávných partnerů**. Tyto otázky vyvolávají potřebu kompletovat zastupitelský systém, a zejména jej otevřít i pro nestranné subjekty, zvláště občanského typu. Jde o renesanci takových institucí, jako je referendum o důležitých otázkách zaměření společnosti i jako je přístup nezávislých kandidátů k zastupitelským mandátům na všech stupních moci, otevřenost centra k monitorování a reagování na výsledky veřejného mínění a vůči hlasům reprezentantů dobrovolných zájmových organizací, vědeckých expertů aj. To úzce souvisí s pojetím demokracie v polistopadové společnosti, která není chápána jako fungování celé společnosti, i jejích nepolitických článků, ale zužuje se převážně na systém odvozený od politických stran. Právě politické strany a jejich modernizace by se mohly stát subjekty, které přenesou těžiště demokratického fungování společnosti na společnost celou a odstraní izolaci centrální politiky od občanů.
5. **Adekvátní reflexe plurality české společnosti patří k podstatným složkám modernizace demokratického politického systému**. Podle mnoha poznatků, i zahraničních srovnání, je zřejmé, že některé menšiny nejsou v tomto systému v rovnoprávném postavení, a proto se nemohou podílet na vytváření a kontrole politické moci v souladu se svými potřebami a zájmy. Současný politický systém **reaguje zpravidla, až když vznikne konflikt situace, ale málo pomáhá, aby se menšiny formovaly jako autonomní respektovaný společenský subjekt**, který je s to vyjadřovat své politické a existenční zájmy. V této oblasti nedisponuje politická moc dlouhodobými programy řešení, např. pro situaci romské komunity ani národnostních menšin a početnějších skupin migrantů, zvláště z východních zemí z teritoria dřívějšího Sovětského svazu. Týká se to do velké míry i politického postavení skupin handicapovaných, populace se zdravotním poškozením, nezaměstnaných, osob s odlišnou sexuální orientací aj. V některých případech se ukazuje specifická koncentrace menšinové problematiky v jednotlivých regionech. Poukazuje to nejen na nutnost, ale i na hledání možností řešení nejenom na centrální úrovni rozhodování, ale také na krajské a obecní úrovni. Respektování těchto problémů má velký význam pro soudržnost a identitu společnosti a rovněž rovnoprávné podmínky ve volbách a participaci na rozhodování. Se vstupem ČR do EU lze očekávat zvýšení migrace a bude žádoucí, aby demokratický systém v ČR byl připraven reagovat na novou tvář plurality adekvátněji a účinněji a přispěl předvídavě k prohloubení soudržnosti společnosti a její občanské identity.
6. **Tržní ovlivňování politického systému – je dosud nepřekonaným problémem naší demokracie**. Signály z mnoha vyspělých demokratických zemí hovoří o tom, že je to obecný problém, který s agresivností nadnárodních monopolů zesiluje. Marně jsme sledovali v literatuře alespoň náznaky jeho řešení, ale kromě morálních výzev jsme neobjevili nic, co by chránilo politický systém před intervencemi ekonomických zájmů tržního sektoru. Věc je o to složitější, že veřejný sektor, který má politická moc k dispozici, potřebuje k efektivní realizaci pomoc soukromých firem. To otvírá cesty ke korupci veřejných činitelů a k podřizování jejich činnosti záměrům ekonomických subjektů (které jsou navenek formulovány jako veřejné nebo národní zájmy). Výsledkem je zneužití demokratického systému, klientelismus a ztráta důvěry občanů. Dosud chybí alespoň vyzkoušení takových institucí, jako je návrh ekologů na ekologickou daň, nebo vypracování takového modelu oboustranně závazných kontraktů, jaké doporučuje např. N. Bobbio (1987: 118–138). Je nepochybné, že pokrok

⁷⁰ Slovo instituce potom označuje něco, co by mělo fungovat dlouhodobě, co by jedna generace měla předávat druhé. Když se nějaká země proměňuje z nedemokratické v demokratickou, proměňují se postupně původní opatření v určité postupy, z nichž se po určité době stávají ustálené instituce. (Dahl, 2001: 80)

v tomto směru nenastane, pokud budeme spoléhat jen na ušlechtilost držitelů a vykonavatelů politické moci a demokratickou odpovědnost podnikatelů a nepodřídíme tuto oblast vztahů občanské kontrole.

7. **Kritickým a dosud historicky i aktuálně podmíněným problémem je proměna volebně svěřené politické moci v administrativně vykonávanou moc.** Jinými slovy – jde o vztah volených reprezentantů (zákonodárců a exekutivců, např. ministrů) a státní, případně samosprávné administrativy. Vystupuje tu nesoulad: při nedostatečně kvalifikovaném řízení se volení reprezentanti stávají závislými na administrativních rutiněrech, kteří své převahy využívají k přejímání mocenských výkonů metodami, jež se často vymykají veřejné kontrole. Přitom všechny dosud podnikané kroky, aby tomu bylo jinak, zatím *neuspěly*, např. zatím odložená účinnost přijatého zákona o státní službě, podle něhož by kontrola administrativní byrokracie byla nejen možná, ale dokonce vtělena do vnitřního režimu ministerstev a dalších státních a veřejných organizací.
8. V těchto věcech se odhaluje další slabost našeho politického systému – **nedochází ke konsenzu mezi politickými stranami v tak závažných otázkách, jako je uplatňování státní moci.** Kořeny lze hledat v bludném kruhu příliš konfliktně vyhrazeného zápasu politických stran o podíl na moci. Modernizace demokracie potřebuje jejich příčinu definovat jako důsledek nedostatečné modernizace politických stran, která zaostává za proměnami civilizačního vývoje a obrazně řečeno *kazí*, nebo přinejmenším nepovznáší *demokratický cit občanů*, který by jinak takové jednání politickým stranám netoleroval. Zde můžeme nalézt cestu, jak přiblížit politické strany jejich *státnické* roli a odpovědnosti.

Z poznatků o dosavadním vývoji demokracie a očekávání její budoucnosti, jak jsme se s nimi seznámili v dílech významných autorů, a z kritiky znovuoobnovení demokracie v České republice po roce 1989, vyplývá několik důležitých upozornění, jež mají význam pro směřování modernizace demokratického politického systému v ČR.

Zatímco instituce určující strukturu moci (politické strany, parlament, vláda, prezident) byly více či méně stabilně ustaveny, jeví se jako podstatný deficit tohoto systému jeho odtržení a slabá komunikace s lidem, občany, kteří o tomto systému svými volbami rozhodují. (Projevuje se to v zarputilém komplikování přijetí institutu referenda, takže při relativně málo koordinované reprezentaci občanských organizací tu není v období mezi volbami zavedený způsob, jak by mohli občané ovlivnit některá mocenská rozhodnutí. Zejména se to týká nerozvinutých možností jejich participace na kontrole a rozhodování politických reprezentantů. Decentralizace a rozšíření demokratické samosprávy na regionální a obecní úroveň je teprve v počátku a neměla sílu ani propracované kompetence na tom něco podstatného změnit.

Je proto nutné zaměřit modernizaci demokratického politického systému na soubor podmínek a aktivit, které se týkají otevření nezávislého veřejného prostoru, možností veřejné diskuse v něm a strukturace občanské společnosti, zejména neziskových organizací a samospráv, a jejich možností komunikace s politickou mocí a jejími institucemi.

Máme na mysli především zvýšení kompetencí občanů v působení na kvalitu demokracie a současně také takovou proměnu politické scény, jež by tento trend podporovala. Modernizace demokracie v ČR by měla v budoucím období 20 až 40 let zahrnovat:

Odpovídající modernizaci politických institucí, včetně politických stran i zákonodárné, exekutivní a soudní moci.

Modernizační proměny nepolitických nebo transpolitických subjektů, jako jsou společnost vědění, informační společnost, aktivizaci subcentrálních (regionálních a lokálních) společenstev, v to zejména dobrovolných organizací občanů, faktory působící na sociální soudržnost a národní a občanskou identitu společnosti a její bezpečnostní systém.

Souhrnně bychom toto zacílení modernizace demokracie chtěli sjednotit do: „otevírání a konstituování demokratického veřejného prostoru a vytvoření nezávislé veřejnosti“. (Viz příloha č. 1 Schéma otevírání veřejného prostoru jako krok k modernizaci demokratického systému v ČR.)

Takové zaměření vyžaduje přesah demokracie nad politický systém do veřejného prostoru a občanské společnosti. Je to téma více multidisciplinární než samotný politický systém, více sociologické a věcnější, dotýkající se komplexu fungování společnosti a její modernizace. Promítá se nejen do procedurálních postupů politiky, ale zejména do hodnot, idejí a komunikace společnosti a sjednocování a vyjevování názorů na ně. Zvyšuje i účinek vlivu společnosti na tematizování politického rozhodování o důvody, jež vyvěrají nejen z politické hry o moc a její udržení, ale ze samotného provozu a fungování společnosti jako celku a jejího veřejného zájmu, tedy i podmínek efektivního přežití na úrovni vývoje a trvalé udržitelnosti kvality života.

Tím jsou determinovány cíle a subjekty řešení modernizace:

Primárním cílem bude zvýšení kompetencí a aktivity občanů v realizaci demokratického principu „vlády lidu prostřednictvím lidu a pro lid“.

To tedy znamená vytvořit postupně kompletní demokracii sjednocující politický systém s občany a jejich organizacemi.

Souběžným cílem je otevření veřejného prostoru a vytvoření podmínek pro jeho využití k společenské aktivizaci občanů a jejich vlivu na politickou moc.

Za hlavní subjekty řešení lze považovat:

Občanskou společnost, občany a jejich organizace.

Instituce politického systému, zvláště politické strany a politická sdružení, parlament, vládu a soudní moc.

Samosprávu všech úrovní a typů.

Modernizační instituce společnosti (vzdělávací, informační, samosprávné, instituce ekonomické, kulturní, bezpečnostní a komunikační, včetně médií).

Časování modernizačního ovlivnění demokracie v ČR by se mělo vázat na uplatňování jednotlivých strategických tahů, jež jsou v řadě případů nejen důsledkem, ale i klíčovým předpokladem modernizace demokracie.

Jde o trojí časování:

- a) nastartování některých akutních postupů (např. k vytvoření podmínek pro otevření veřejného prostoru a ověření jeho občanského využití),
- b) průběžnou – např. k postupné změně politických institucí, která potřebuje několik etap přípravy,
- c) dlouhodobou – např. založení vzdělávacího procesu ke zvýšení vzdělání a pěstování demokratického přesvědčení občanů i politiků v nové generaci.

Celkově předpokládáme rozložení modernizace demokracie na období dvou etap:

První etapa do roku 2020, druhá etapa do r. 2040 v závislosti na časování jednotlivých strategických tahů.

Čím začít a jak pokračovat

Podle dosavadních poznatků je zřejmé, že modernizace demokracie probíhá nepřetržitě od doby, kdy vznikla.

Máme na mysli soudobou a budoucí modernizaci, jejíž výsledky a průběh zatím nemůžeme zcela dohlédnout, protože její základní vlastností je neustálá proměnlivost. Platí-li pro nějakou oblast Baumanův příměr „*tekutá modernita*“, (2002: 9-30), je to asi vedle života jedince především demokracie jako politika. Politika se stále více ponořuje do nižších sfér života a konfrontuje se s jeho bohatostí. Tekutost v jeho pojetí vyvolává destrukci přežitých pevných institucí, které nahrazují nové *procesy*, jež se teprve formují do něčeho stálejšího a nejsou dosud zformované. Teoretické koncepty hledající pevné body a procedurální pravidla s tendencí vyrábět zaručené recepty ztrácejí svoji sílu a proměňují se v interakce, reakce způsobu života a jednání lidí, jež se *ustalují* jen jako tendence s variantními postupy. Bauman to vyjadřuje lakonicky: „*Síly způsobující tekutost se přesunuly od systému ke společnosti, od politiky k politice života – sestoupily z makroúrovně na mikroúroveň společenského soužití.*“ ... „*Avšak sociální dezintegrace není jen výsledkem, ale i předpokladem nové techniky moci, která jako svých hlavních nástrojů používá umění nevázanosti a rychlého úniku.*“ (Bauman, 2002: 19,29) Bauman postřehl něco, co je zřejmé v rozpácích teoretiků politiky, počínaje Shapirem a Habermasem a konče Dahlem, z nichž jsme se pro naši práci chtěli poučit a kteří nám předložili značný díl pochybností a určité dosud ověřované jistoty (a proto jsme možná i na čtenáře přenesli tento pocit, že v současné demokratické politice není mnoho věcí stálých). Jejich texty těkají od určitosti k neurčitosti, a pokud se k něčemu přikloní, hned pochybují, zda to není trochu jinak. Omlouváme se čtenářům za toto znejistění, ale bylo nutné, aby do stavu bádání o demokracii alespoň nahlédli. Nebude jim pak divné, proč se tolik věcí stále větší rychlostí mění.

Co s tím můžeme v našem úsilí o modernizaci demokracie dělat?

Bylo by domýšlivé, kdybychom naplánovali řetěz opatření na léta dopředu. Lépe bude, když se vrátíme k základnímu kořenu demokracie, který zatím neznehodnotily modernizační změny, tj. k lidu, v jehož jménu demokracie existuje od počátku. Budeme předpokládat, že povaha a kompetence lidu jako zdroje moci se mění a jistě pod vlivem nové modernizace se bude měnit i dále. Můžeme udělat jen něco pro nastartování těchto změn. Proto jsme vyústění našich úvah zaměřili na to, co evidentně naší demokracii schází – vliv lidu na politiku. Nalezli jsme cestu v otevření politiky vůči lidu, občanům, voličům, vůči sféře občanské společnosti, do níž se i podle Baumana (2002) politika přesouvá. Nazvali jsme tento výstup, kterému bychom chtěli pomoci se prosadit, *otvírání veřejného prostoru a formování aktivit občanské veřejnosti. První krok by mělo představovat uspořádání vztahů mezi vládou a veřejností*, jež jsme schematicky popsali v příloze č. 1 pod názvem: *Otvírání veřejného prostoru – krok k modernizaci demokracie v ČR.*

Modernizace nezahání politický demokratický systém jen do mikroúrovni, jak by se mohlo zdát z Baumanových výroků. Naše poznatky hovoří o výzvách, které se vážou na globalizaci a její účinky, na větší demokratizaci správy světa, např. výzvy k reformě OSN, a na sjednocení demokratických sil proti

fundamentalistickému terorismu, zkrátka sledují koordinaci demokratických sil na nadnárodní úrovni. Je velmi pravděpodobné, že se těchto aktivit zúčastní i Česká republika a její občané i jejich zástupci. Předvstupní jednání o podmínkách vstupu do Evropské unie významně překračovala jen úzký prostor našeho státu a naší společnosti, stejně tak jako naše členství v NATO nás už k takovým aktivitám přizvalo. Jako dodatek k našemu textu chceme upozornit na iniciativu 19 účastníků pražského Fóra 2000, kteří pod vedením Johna Cavanagha a Jerryho Mandera vydali zprávu *Alternativa k ekonomické globalizaci* (2002). Třetí kapitola knihy shrnuje návrhy do deseti principů jako podstaty koncepce alternativy. **Jde o princip „Nové demokracie“**, který požaduje, aby „nastal obrat od vlád sloužících zájmům korporací k vládám sloužícím zájmům lidí a jejich obcí“. **Druhý princip zdůrazňuje potřebu „subsidiarity, jež si vyžádá nová pravidla a struktury, které promyšleně upřednostní místní potřeby a budou důsledně vedeny principem subsidiarity – tj. že jakákoli pravomoc, která může zůstat na místní úrovni, by tam měla zůstat“**. Stejně tak podle autorů koncepce by měly být regionální věci rozhodovány v regionu, státní na úrovni státu a mezinárodní v nadnárodních institucích. Doporučují pro pohyb kapitálu uzákonit princip „Chcete-li tu prodávat, usadte se tu“ a princip lokálního usazení kapitálu. **Třetí princip se týká ekologické udržitelnosti**. Navrhují, aby na ní byl postaven alternativní ekonomický systém.

Čtvrtý princip žádá společné využívání společného dědictví, mezi nímž zdůrazňuje: vodu, půdu, lesy, rybné oblasti jako základ společné existence. Druhou skupinu společného dědictví představuje kultura a znalosti, jež byly vytvořeny společným dílem předchozích generací. Konečně další skupinu společného dědictví tvoří veřejné služby, jež společnost uskutečňuje v zájmu všech lidí na uspokojování jejich potřeb (zdravotní péče, vzdělávání, bezpečnost a sociální zabezpečení). Autoři upozorňují, že „všechny tyto složky společného dědictví se ocitají pod ohromným tlakem nadnárodních společností, které se je snaží privatizovat a proměnit ve zboží“. Soudí, že by měly být znemožněny všechny pokusy korporací monopolizovat vlastnictví některých společně zděděných zdrojů, jako je voda, rozmanitost osiv či lesy, a odříznout od přístupu k nim jiné osoby. **Pátý navrhovaný princip se vztahuje k rozmanitosti a jejímu respektování jako „základu vitality, odolnosti a inovativní síly každého živého systému“**. Vyžaduje to chránit kulturní rozmanitost, hospodářskou rozmanitost, biologickou rozmanitost. Podle názoru autorů alternativního projektu: „Rozmanitost je možná protivná korporacím z hlediska jejich zisku, ale je základní z hlediska zdravých, trvale udržitelných, životaschopných komunit.“ **Šestý princip žádá a zdůvodňuje nutnost obrany lidských práv, která z dosavadních chráněných občanských a politických navrhuje rozšířit o práva kulturní**. Mimo jiné žádá, aby všichni lidé měli přístup např. k pitné vodě, a vyslovuje zásadu, že soukromý sektor by mohl být lepším strážcem lidských práv a vlády všeho druhu odpovědnější.

Sedmý princip se zabývá prací, živobytím a zaměstnáním. Předpokládá vytvoření nových podmínek obrany podmínek práce zaměstnanců ve formálním i neformálním sektoru. Doporučuje nové aktivity odborů a Mezinárodní organizace práce. **Osmý princip** sleduje odstranění škod, které působí tzv. globální průmyslové zemědělství, jež jsou umocňovány moderními biotechnologiemi. Obhájí výrobu potravin místní soběstačnost, zkrácení vzdálenosti mezi zemědělcem a spotřebitelem a snížení závislosti na drahých vstupech. **Devátý princip vychází z kritiky prohlubování propasti mezi bohatými a chudými a tím i z rozbití sociální soudržnosti, která je hrozbou stability a bezpečnosti světa**. Doporučuje zrušit nelegitimní dluh chudých zemí a zrušit současné instituce, které nelegitimně provádějí správu světa, a nahradit je jinými, které si princip spravedlnosti vstípi jako řídicí parametr svého jednání. **Desátý princip se zabývá předběžnou opatrností**. Obsahuje doporučení, aby předběžná opatření zabránila rozšíření jakéhokoli vynálezu, který představuje potenciální hrozbu lidskému zdraví nebo životnímu prostředí. Zastánci vynálezu by měli nést odpovědnost za prokázání jeho neškodnosti. Autoři tohoto konceptu soudí, že „přijetí principu předběžné opatrnosti je základní podmínkou udržení práva občanů rozhodovat prostřednictvím svých volených zástupců – o tom, jakým rizikům chtějí být vystaveni“ (Canavagh, J., Mander, J. et al., 17–19).

Jakkoli není tento text iniciátorů konceptu *Alternativa k ekonomické globalizaci* z oficiálního hlediska příliš reprezentativní, ale představuje iniciativu nezávislých lidí, chtěli bychom upozornit, že nabízí (i když někdy ještě hodně obecné) řešení pro modernizaci demokracie v rozměru celého světa. Nevyhneme se mu – příliš na něm závisí naše budoucnost.

Nám k našemu prvnímu vykočení k modernizaci demokracie v České republice přináší zajímavá témata, minimálně otázku, jak by mohla pomoci uplatnění navržených principů regionální a světové veřejnosti. Z ní vyplývají další otázky: co už z takovéto veřejnosti existuje nebo existovalo a jaké aktivity vykonává, vůči jakým partnerům se vymezuje apod. Jinými slovy, čeká nás zdaleka ne malé téma: otevírání světové či evropské nebo středoevropské veřejnosti.

Příloha č. 1: Schéma: Otvírání veřejného prostoru a formování aktivit občanské společnosti – krok k modernizaci demokracie v ČR (Předpoklad: vztahy mezi mocí a veřejností)

Vláda, krajské a obecní samosprávy a správní úřady	Společné znaky	Veřejný prostor a občanské aktivity v něm
Základní role: Vytvoření legislativního rámce pro vznik a aktivity veřejného prostoru Informovanost občanských aktivistů o agendě moci Finanční pomoc: 1. přímá (dotace, granty) 2. nepřímá (usnadnění alternativních zdrojů, např. daňovými úlevami sponzorům) Institucionální zabezpečení: 1. vzdělávání 2. získání alternativních informací 3. fyzického prostoru k jednání 4. monitorování, zhodnocení a využití podnětů veřejnosti 5. ochrana veřejného prostoru a veřejných iniciativ	Partnerský vztah Společná vize a hodnoty Demokratický rozvoj Vzájemné respektování Využití prostoru médií, resp. Společné publikace Vzdělávání vedoucích a účastníků jednání	Základní role: Koordinace aktivit Vzájemná podpora a informovanost Orientace na veřejné působení a služby Efektivní vnitřní řízení Kontakty s jednotlivými občany a skupinami (zejména s ostrůvky pozitivních deviací I subjekty občanské nespokojenosti a protestu a výrazně odlišných sociokulturních podmínek a zájmů)
Společné metody a postupy jednání : informace o přípravách jednání a činnosti partnerů veřejné rozpravy k tématům politické agendy i spontánně vzniklým problémům ve veřejnosti využití vědeckých a dalších odborných poznatků (např. zkušeností ze speciálních oblastí, poznatků o stavu veřejného mínění aj.) společné veřejné semináře zpracování společných návrhů a doporučení náležitým orgánům státní moci a popularizace společných názorů ve veřejnosti, organizace veřejných diskusí v médiích a moderních informačních prostředcích, např. internetové konference aj.		

2.6 Souvislosti strategických tahů

Motto:

„An nescis, mi fili, quantilla prudentia mundus regatur.“ (Ani netušíš, můj synu, s jak chatrnými znalostmi se vládne světu.)

Papež Julius III. (1550–1555)

Tuto kapitolu jsme uvedli vymezením a specifikací strategických tahů, které chápeme jako výběr několika stěžejních procesuálních inovací schopných měnit podmínky či způsob života země směrem k formování kvality a udržitelnosti života a ekonomického rozvoje; sestavovali jsme je jako obecnější a komplexnější strategie vyžadující dlouhodobou koncentraci zdrojů a vůle k dosažení žádoucích proměn. Strategické tahy tvoří uzavřený systém. Předpokládáme jejich doplňování o další dosud nepropracované tahy. Zároveň je třeba počítat s četnými autonomními pohyby ve společnosti, které by je mohly modifikovat (například (bio)technologické změny, rozsáhlý válečný konflikt...). Nemusíme zdůrazňovat, že možné uplatnění strategických tahů v životě společnosti by bylo důležitou součástí modernizačních změn – a jako takové by se nutně stalo předmětem jejich reflexe, následných modifikací, korekcí, změn důrazů, či dokonce vývojových zvratů.

Nemusíme zdůrazňovat, že:

- jednotlivé strategické tahy se mohou doplňovat, podporovat a sdílet jednotlivé procesy;
- realizace jednoho strategického tahu může být podmínkou realizace druhého, přičemž ovšem toto podmínění může mít pouze latentní charakter;
- mohou soupeřit o zdroje potřebné k jejich realizaci;
- mohou se potýkat i s kontroverzními efekty vůči sobě navzájem; ne vždy může naplňování jednoho strategického tahu mít pozitivní, nebo alespoň neutrální dopady vůči naplňování dalšího.

Významným předpokladem, který jsme při jejich koncipování měli vždy na paměti, je ovšem jejich zásadní kompatibilita. Ve své realizaci by se strategické tahy (dále jen: ST) měly především vhodně doplňovat a podporovat. Lze vyslovit i hypotézu o jejich možném pozitivním synergickém efektu na celkovou kondici společnosti, indikovanou kvalitou a udržitelností života a ekonomickým rozvojem. U *ST Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity* a *ST Kultivace vědění v klíčový faktor produkce* jsou jejich pozitivní účinky na kvalitu a udržitelnost života a ekonomický rozvoj zřetelné a v předchozím textu detailně popsány.

ST Systém komplexního řízení bezpečnosti ČR má oprávnění především díky měnícím a vršícím se bezpečnostním rizikům. Je koncipován v podobě omezování bezpečnostních hrozeb pro zemi v době globálních i místních ohrožení. Je podmínkou bezpečné realizace nejen všech ostatních strategických tahů, nýbrž i existence samotné společnosti.

ST Aktivace územních společenstev propojuje „cílovou“ polohu, vázanou bezprostředně na námi uvažovaná kritéria, s polohou „podmiňující“: představuje současné formování regulačních podmínek i efektů promítajících se do způsobu, kvality a udržitelnosti života i ekonomického rozvoje, a to ve specifickém průmětu života lokalit a v lokalitách (obcích, krajích). V tomto smyslu je syntetičtější i specifičtější zároveň, je jakousi živou výzkumnou laboratoří, na níž si ověřujeme, jak velkou mají strategické tahy šanci vstupovat do sociální praxe jako *komplexně pojaté, věcně i teritoriálně ukotvené procesuální inovace*.

Obecným infrastrukturním předpokladem (a ve svých věcných aspektech i součástí) možné realizace všech zbývajících strategických tahů je *Modernizace demokracie v ČR*. V našem pojetí jde o kultivaci velmi obecně pojímaných procesů řízení a sebeřízení, dotýkajících se lidí i institucí, svobody a odpovědnosti, řádu i prostoru pro tvorbu. V tomto smyslu je možné ji chápat jako vytváření strukturované sítě institucí, aktérů a jejich interakcí, nabízející optimální způsoby sladování veřejných a soukromých zájmů, bezprostředních a dlouhodobých zájmů, zájmů českého státu se zájmy mezinárodního společenství při řešení konkrétních civilizačních úloh.

Strategické tahy jsou samy o sobě složité strukturovanými makroprojekty. Už jsme uvedli, že se mohou doplňovat, podporovat a sdílet jednotlivé procesy. Podívejme se proto nyní na pole jejich vzájemné komplementarity.

Svým způsobem klíčový je *ST Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity*. Je totiž dosti významným způsobem svázán se všemi zbývajícími strategickými tahy.

Snad nejvíce to platí o *ST Kultivace vědění v klíčový faktor produkce*. Styčným polem, na němž se oba velmi doplňují a navzájem podporují, je důraz na vzdělávání v nejširším slova smyslu: sociokulturní, multikulturní, rozvíjející komunikační dovednosti, pěstující otevřenost vůči novému, tvořivost. Rozvoj osobnosti prostřednictvím kultivace vědění je významným podpůrným faktorem rozvoje sociální

soudržnosti a národní a občanské identity, neboť vede k lepšímu pochopení místa a role jedinců i lidských společenství (včetně národního) v proměnách doby.⁷¹

Víme, že identitám se nejvíce daří, upevňují-li se bezprostřední životní zkušenosti. Ani občanská, ani národní identita nemůže být pevná, nevyrůstá-li se (kromě jiného) z paralelního pocitu příslušnosti k místní komunitě a obci. Taktéž jádro sociální soudržnosti lze nalézt především ve společenstvích, která lidé dokážou informačně zvládnout a alespoň do určité míry i kontrolovat a účastnit se jejich života. Ano, hovoříme o synergii *ST Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity a ST Aktivace územních společenstev*. Správa kulturního dědictví, pěstování regionální kultury, poznávací, sportovní a jiné zájmové činnosti v místech: víme vůbec o něčem, co by účinněji kultivovalo soudržnost a identitu v takových nebo podobných projevech a funkčních určeních?⁷²

Poněkud zprostředkovanější, nicméně také významná, je synergie *ST Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity a ST Systém komplexního řízení bezpečnosti*. Zajištění bezpečné existence je totiž nutnou podmínkou dlouhodobé kultivace soudržnosti a identity. Na druhé straně státy, které nemají společný svorník v podobě nosné a jejich občany sdílené identity, nemají naději přežít; historie učí, že dříve či později podlehnou vnějšímu tlaku. I když je dnes průběh ozbrojených konfliktů mnohem více než dříve závislý na nejmodernějších technologiích, je ztotožnění příslušníků ozbrojených složek i civilního obyvatelstva s „jejich“ státem, které nachází svůj výraz ve vzájemné důvěře a v ochotě podílet se v případě potřeby i dobrovolně na obraně země proti nepříteli, stále jedním z nepominutelných faktorů ovlivňujících konečný výsledek.

I když je *ST Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity* vzhledem ke své obecnosti schopen pozitivně rezonovat se všemi ostatními strategickými tahy, existují i specifická spojení, která jej míjejí. *ST Aktivace územních společenstev a ST Kultivace vědění v klíčový faktor produkce* se například stýkají v úloze vytvářet prostor pro uplatnění výzkumu a vývoje v krajích prostřednictvím institucionalizované podpory spolupráce výzkumné základny s podniky. V rámci realizace *ST Systém komplexního řízení bezpečnosti* se uvažuje ustavení systému řízení domobrany, který by zároveň figuroval jako součást *ST Aktivace územních společenstev*. Počet příkladů takových spojení by mohl jít jistě do stovek.

Jak už bylo řečeno, *Modernizace demokracie v ČR* je obecnou podmínkou realizace všech strategických tahů. Vládnutí (Potůček 2003)⁷³ však je v té či oné podobě nebo míře i jejich součástí – jde o funkční prolínání veřejné politiky do jednotlivých strategických tahů a naopak. V případě *ST Kultivace vědění v klíčový faktor produkce* vystupuje do popředí zvládnutí mimořádně komplexní úlohy managementu vědění. *ST Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity* by nebyl uskutečnitelný bez akcentu na dlouhodobou perspektivu a koncepčnost řízení a správy a zároveň rozšiřování participace občanů na řízení a správě veřejných záležitostí. Při realizaci *ST Aktivace územních společenstev* je možno se soustředit na optimalizaci vztahu centra a lokalit (obcí a krajů), ale i na cesty posilování obecní a krajské samosprávy, které je samo o sobě účinným nástrojem aktivizace lidí v místech, kde žijí a pracují. *ST Systém komplexního řízení bezpečnosti* je jedinečným příkladem koncipování průřezového systému řízení složitých soustav se stovkami nejrůznějších úloh a aktérů.

Strategické tahy mohou vstupovat do uvažovaných budoucností této země jako koordinované proudy inovací, které reagují na známé (předvídatelné) disproporce ohrožující kvalitu a udržitelnost života, případně ekonomický rozvoj. Nemůžeme předem určit, co se jim může postavit do cesty, na jaké bariéry narazí. Nelze se ani pokoušet o odstranění dynamické nerovnováhy, která přirozeně doprovází vývoj každé společnosti, lze však hledat způsob, jak výskyt těchto disproporcí včas předvídat a efektivní kombinací dostupných zdrojů je minimalizovat. **Půjde principiálně o otevřený dynamický proces, v němž bude dostatek prostoru jak pro doplnění, dopracování či revizi již navržených, tak pro návrhy nových strategických tahů.** Bude-li se dále rozvíjet strategická dimenze řízení, začnou se strategické tahy, akceptované politickou reprezentací země jakožto stěžejní procesuální inovace měnící životní podmínky a způsob života, promítat i do konkrétnějších, ale také závaznějších programových a koncepčních dokumentů.

Jeden zobecňující závěr si ovšem troufáme vyslovit už nyní: v přípravě ČR na ohrožení a rozvojové příležitosti produkované globalizujícím se a modernizujícím světem má cenu se ohlédnout hluboko do

⁷¹ Analogicky je možno se takto vyjádřit i o výchově k rodičovství – či obecněji o rodinné výchově.

⁷² Tuto synergii může ovšem narušit na jedné straně lokální egoismus generovaný přílišnou identifikací s lokalitou, na druhé straně nemístné prosazování zájmů státního celku proti oprávněným zájmům obcí a krajů.

⁷³ Vládnutí pojímáme obecně jako režimy hledání, stanovování a uplatňování veřejných politik vedoucích k uspokojování diferencovaných zájmů daného společenství – anglicky *governance*. Kritickému posouzení toho segmentu vládnutí, které zahrnuje prognózování a strategické řízení, v České republice je věnována příloha A této studie.

české minulosti – nepřehlédnutelně tam vyčnívá postava Jana Ámose Komenského, jehož světoobčanství a zároveň vřelá identifikace s osudem českého národa zcela souzněly s jeho vírou v moc kultivace vědění: více vědět a rozumět, aby bylo možno se lépe orientovat, aby bylo možno lépe jednat...

3 Scénáře

3.0 Tři scénáře vývoje České republiky do roku 2020

Prognostické scénáře jsou smyšlenými příběhy o možných budoucnostech. S pohádkami mají společnou linii příběhů, které se odvíjejí od motivů jejich jednotlivých aktérů a překážek, jež na své cestě musejí překonávat. Jak v pohádkách, tak i ve scénářích se aktéři s těmito překážkami potýkají tu s větším, tu s menším nasazením i konečným úspěchem. Scénáře odlišuje od pohádek to, že nemohou být založeny na nevázané fabulaci vlastního děje, tím méně pak na předpokladu existence nadpřirozených sil. Naopak: **musejí co nejpečlivěji zacházet se sociálními fakty a spojovat je do hodnověrného výkladového rámce.**

Hlavní funkcí tvorby scénářů je provokovat k přemýšlení, ukazovat, že budoucnost je neznámá a otevřená, že mnohé závisí na nás, na našich rozhodnutích, kompetencích, na povaze cílů, které si klademe, na naší schopnosti sdružovat se a prosazovat tyto cíle koordinovanými kolektivními akcemi. Žádný ze scénářů, jež vám v dalším textu nabídneme, přitom není *tím pravým*, který by popisoval jakousi idealizovanou představu o žádoucím vývoji země. Žádný také nemá podobu odstrašujícího, varovného příběhu, jehož hlavní funkcí by bylo především mobilizovat k tomu, aby bylo takovému vývoji za každou cenu zabráněno. **Všechny se pokoušejí ilustrovat možné, byť poněkud do krajnosti vyhocené, ale přesto myslitelné, alternativní cesty našeho putování za vlastní budoucností.** Domníváme se, že mají-li odpovídat povaze skutečnosti, nemohou mít pouze pozitivní či negativní efekty. Tak jako v životě, i v našich scénářích se za všechno něčím platívá – úspěchy v jedné oblasti bývají vykoupeny zaostáváním či selháním v oblastech jiných.

Dovolte nyní několik slov o tom, jaká byla poznatková báze a východiska našich scénářů. Čtenáři první publikace našeho pracoviště, *Vizi rozvoje do roku 2015* (2001), si jistě vzpomenou, že se na jejích stránkách již se scénáři setkali. Tehdy jsme prognostickou metodu psaní scénářů aplikovali v situaci, kdy jak faktografická, tak teoretická báze našeho poznání byla výrazně chudší, než je tomu nyní. V mezidobí jsme vydali druhou publikaci, *Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku* (2002). Ta představovala pokus systematicky vyložit naši teoretickou představu o základních souvislostech vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu. V neposlední řadě jsme zde utřídili a vyložili širokým týmem expertů vypracovanou sumu poznatků o situaci naší země na prahu 21. století, o jejich prioritních problémech i nabízejících se strategických koncepcích jejich řešení. Tomuto širokému teoretickému i empirickému záběru také odpovídal značný rozsah zmíněné publikace.

K psaní scénářů jsme se tedy po dvou letech vrátili ve výrazně změněné situaci. Ujasnili jsme si svá teoretická východiska, opřená o alternativní koncepty společenské modernizace a teorie globálního vývoje lidské civilizace (I. kapitola *Průvodce*, str. 33–65). Specifikovali jsme základní souvislosti vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu, včetně identifikace nabízejících se kritérií společenského vývoje, jednotlivých vývojových potenciálů a formativních regulátorů (II. kapitola *Průvodce*, str. 67–401). Mohli jsme se již opřít i o množinu 77 identifikovaných prioritních problémů české společnosti (III. kapitola *Průvodce*, str. 403–504) a soubor 30 strategických koncepcí jejich řešení (IV. kapitola *Průvodce*, str. 505–652).

Základní výsledky reprezentativního empirického výzkumu *Češi na cestě za vlastní budoucností*, podané v 1. kapitole této publikace, nám umožnily lépe se orientovat v tom, jak vidí budoucnost vlastní i budoucnost celé země samotní její obyvatelé, nejrozumnější sociální skupiny. Umožnilo nám to lépe pochopit a při psaní scénářů respektovat přirozená omezení, daná hodnotovými orientacemi, motivacemi a chováním lidí v nejrozumnějších životních situacích.

Dále jsme se pokusili systematicky utřídít dostupné poznání o budoucnosti tak, jak bylo formulováno v četných futurologických studiích jiných prognostických týmů a mezinárodních organizací (viz následující subkapitola 3.1 *Co víme o budoucnosti*). Tyto poznatky nám usnadnily orientaci při stanovení možností vývoje vnějšího kontextu země. Její vnitřní vývoj bude těmito vnějšími okolnostmi podle našeho názoru nicméně spouštěván jen z menší části. Jinými slovy řečeno, v našich scénářích se pokoušíme identifikovat především vnitřní vývojové potence České republiky, předpoklady země autonomně se rozhodovat a reagovat na ohrožení i rozvojové příležitosti přicházející zvnějšku.

Vlastní scénáře vycházely ze všech uvedených poznatků a konceptuálních východisek. Všechny byly napsány v minulém čase, tedy jako fiktivní příběhy, které jako by se již odehrály. Ve všech jsme vycházeli z následujících předpokladů:

1. **Česká republika bude přijata do Evropské unie v roce 2004** a její vnitřní vývoj nebude nadále moci být v ostrém protikladu k vývojovým trendům prosazujícím se uvnitř tohoto seskupení – i když nevylučujeme různá napětí a konflikty vzhledem k přetrvávající rozdílnosti historického zakotvení, institucionálních rámců i civilizačních úrovní.
2. **Základním časovým horizontem scénářů je rok 2020**, nicméně důsledky některých rozhodnutí a vývojových trendů (například v oblasti populačního vývoje či životního prostředí) budou domyšleny i v delším časovém období.

3. **Ve sledovaném období nedojde k zásadním přelomům či civilizačním zvrátům významně měnícím podmínky života v České republice** (jako by například byly důsledky užití zbraní hromadného ničení, pandemie smrtelné nemoci, uplatnění vědeckých objevů významně měnících lidské schopnosti nebo délku lidského života, ovládnutí světa totalitní mocnostmi apod.).

4. **Tam, kde to koresponduje s výstavbou příběhů, odkazují scénáře přímo v textu na míru uplatnění jednotlivých strategických tahů** v nich (viz 2. kapitola *Strategické tahy*).

5. **Scénáře jsou orientovány na výklad možného vývoje ve významných základních oblastech života společnosti** (politika, ekonomika, veřejná správa, veřejný, komerční a občanský sektor, populace, práce, rodina, sociální diferenciaci, životní styl, hodnoty). Konečný výběr těchto oblastí a témat je podřízen výkladové logice jednotlivých scénářů.

6. **Ve scénářích vystupují různí sociální aktéři se svými diferencovanými, často konfliktními motivacemi a zájmy.** Uvádějí se v nich i charakteristiky možného chování celé populace nebo jejich významných částí.

Základním rozlišujícím kritériem vlastních scénářů je akcentované uplatňování vždy jednoho ze tří klíčových kritérií možného budoucího vývoje České republiky tak, jak jsme je vymezili v *Modelu vývoje české společnosti a její modernizace v globálním kontextu: kvality života nebo udržitelnosti života* či *ekonomického rozvoje* (Průvodce 2002: 58, 69–75).

Kvalitu života vymezujeme jako kombinaci objektivních aspektů života a životních podmínek a aspektů subjektivních (pocity, postoje, spokojenost). Kvalita života je ovlivněna existujícími životními podmínkami a promítá se do životního stylu lidí, do způsobů, jimiž chápou svoje postavení ve světě, a do způsobů, jimiž toto chápání promítají do svého chování, do svých činností a voleb.

Udržitelnost života je konceptem, který usiluje o harmonizaci vývojových souvztažností mezi lidskými jedinci a lidstvem i přírodou. Udržitelný rozvoj je takový rozvoj, který uspokojuje potřeby současných generací, aniž by byly ohroženy potřeby generací budoucích.

Ekonomický rozvoj v prostředí moderní ekonomiky se vyznačuje orientací hospodářské politiky na cenovou a kurzovou stabilitu a vyrovnaný růst. Pro budoucí vývoj české ekonomiky je pak nejvýznamnější začlenění do Evropské unie. Makroekonomickou stabilitu s využíváním růstových příležitostí lze strategicky podporovat růstem HDP, růstem zaměstnanosti, výkonnosti a konkurenceschopnosti podniků a růstem kupní síly obyvatel jako jednoho z faktorů životní úrovně. V tomto smyslu je vhodné podpořit exportní výkonnost, využívat hmotných aktiv ČR, zvyšovat investice do inovací, podporovat příliv zahraničního kapitálu a také malé a střední podniky.

Ve všech případech se scénáře zabývají jak vývojem subjektivních a objektivních charakteristik obyvatelstva a jeho aktivit, tak institucionálních i jiných podmínek, v nichž žijí. Odlišný důraz je kladen na ten či onen aspekt podle toho, jaké kritérium bylo zvoleno pro účel sestavení daného scénáře jako klíčové.

Scénář opřený o kritérium kvality života vychází především z behaviorálních a hodnotových charakteristik české populace: čeho je obyvatelstvo České republiky schopno, co chce, o čem usiluje a co pro to dělá v oblasti změn institucionálních podmínek svého života.

Scénář opřený o kritérium ekonomického rozvoje je postaven na předpokladu prioritní podpory institucionálních faktorů, podněcujících ekonomický výkon, tj. kapitálu, technologií a právního a správního rámce fungování ekonomiky. Lidé do tohoto scénáře vstupují především v roli lidského kapitálu – potřebným způsobem motivované a kvalifikované pracovní síly.

Scénář opřený o kritérium udržitelnosti života věnuje (stejně jako předchozí) primární pozornost institucionálnímu rámci. Zde však jde o zavádění institucí, které jsou schopny měnit motivační strukturu jednotlivých aktérů tak, aby jejich činnost neohrožovala princip trvale udržitelného rozvoje – rozvoje, který uspokojuje potřeby současnosti, aniž by byly ohroženy potřeby budoucích generací.

Ve sledování interakcí obyvatelstva a institucionálního rámce, v němž lidé žijí a uplatňují se, vychází první scénář z předpokladu určité setrvačnosti v postojích, hodnotách a chování lidí, která omezuje prostor pro institucionální změny. Druhý a třetí scénář – ovšem každý z jiného hlediska – vycházejí z primárního předpokladu institucionálních změn, jež se ovšem promítají i do změn postojů, hodnot a chování lidí. Všechny tři scénáře se tak musejí, každý po svém, vyrovnat s touto vývojovou souvztažností lidí, jejich činů a kulturních výtvarů – institucí.

Hlavním nárokem na všechny scénáře je předpoklad jejich hodnověrnosti v tom smyslu, že, byť *usilují* o co největší uplatnění vybraného klíčového kritéria jakožto orientující pomůcky pro základní ladění celého příběhu, musejí zároveň respektovat známé proporce zdrojů, podmínek, věcných souvislostí a setrvačnosti v chování lidí i institucí v čase.

Následuje stručná charakteristika našich tří scénářů. Jejich plné znění nabízejí subkapitoly 3.1, 3.2 a 3.3.

Přežít v klidu a pohodě, nebo jít do toho? (scénář opřený o sledování kritéria kvality života) (3.1)

Česká společnost, tolikrát podrobovaná vnějším silám, které nebyla schopna sama ovlivnit, si i po vstupu ČR do EU zachovala značný díl historií vypěstovaného obranného reflexu – orientaci na udržování relativně slušného živobytí, nechut' riskovat, měnit životní návyky či podávat mimořádné výkony nebo se vážně zabývat dlouhodobými důsledky svého chování (například v dopadech na životní prostředí). Bylo možno hovořit o sklonu *slépě projídat vlastní budoucnost*. Tento přístup, prosazující se mimo jiné i díky slabým vládám, narazil po čase na svoje meze. Na začátku druhého desetiletí 21. století došlo k výrazným institucionálním a strukturálním změnám a mnozí lidé i sociální skupiny se nakonec adaptovali na vyšší nároky globalizujícího se světa. Nebylo to ovšem možné bez výraznějšího rozštěpení společnosti na část, jednoznačně orientovanou na výkon a přijímající nové výzvy, a část, jejíž způsob života stále charakterizovala především snaha slušně přežít *tady a teď*.

Česká republika středoevropským tygrem (scénář opřený o sledování kritéria ekonomického rozvoje) (3.2)

V ČR se po vstupu do EU prosadil jako hlavní cíl prudký ekonomický růst. Prostředkem byla intenzivní podpora podnikání, využívání informačních a komunikačních technologií, omezení deficitů veřejných rozpočtů, rychlé přijetí eura i jisté zvýšení nabídky vzdělávacích příležitostí prostřednictvím investic do lidského kapitálu. Zanedbáváno bylo sociální zabezpečení a ochabovala i podpora dalších veřejných institucí (školy, zdravotnictví atd.). Narušila se sociální soudržnost a do jisté míry i politická stabilita. Situace po deseti letech členství v Evropské unii vedla k nutnosti řešit vleklé problémy stagnujících oblastí a usilovat o přechod na harmonický růst.

Čechy a Morava – zahrada Evropy (scénář opřený o sledování kritéria trvalé udržitelnosti) (3.3)

V ČR se po vstupu do EU možná ještě více než v sousedních zemích uplatnilo hledisko trvalé udržitelnosti rozvoje. Lidé i instituce zareagovali na ohrožení životního prostředí jako na zásadní výzvu ke změně svého chování. Napomohla tomu i postupně prosazovaná ekologická daňová reforma, orientace zemědělství na obnovitelné energetické zdroje a strukturální změny v dopravě a bydlení. Důraz se kladl především na zachování přírody jako předpokladu naplňování všech ostatních cílů, a to i za cenu nižšího ekonomického výkonu a nižších investic do lidského rozvoje.

3.1 Přežít v klidu a pohodě, nebo jít do toho?

(scénář opřený o sledování kritéria kvality života)

Nová doba nabídla Čechům mnoho darů techniky, civilizace a kultury, radikálně zvýšila jejich životní úroveň, nicméně politicky se jim nikdy příliš nedařilo. Rakousko-uherský dualismus vyšel vstříc Maďarům na úkor Čechů, kteří v této konstituční monarchii nedosáhli ani autonomie, natožpak politické samostatnosti. Dvacet let první Československé republiky vytvořilo prostor pro vybudování výhonků skutečně sebevědomé a samostatné politiky; ta však brzy skončila v tenatech šestileté nacistické okupace a posléze i jednačtyřiceti let komunistického nadvlády v podruží SSSR. Všechny tyto **historické okolnosti se nemohly nepromítnout do generačně obnovovaných a posilovaných hodnot a postojů obyvatel**. Jejich základními průsečíky se staly **značná nedůvěra k politické reprezentaci**, o níž si lidé nikdy nemohli být jisti, zda není pouze vykonavatelkou cizí vůle (rozštěpení na *oni* a *my*), a **hledání všech možných i nemožných způsobů, jak v takových poměrech přežít** za každou cenu (často i za cenu charakterových selhání).

Výsledkem bylo, že Češi si postupem doby vypracovali strategie, které jim snad ve všech režimech a situacích zabezpečovaly prostor pro relativně slušné živobyty. Nedá se říci, že by to bylo z čisté pohodlnosti, neboť často se tak nemohlo dít bez vynaložení mimořádné energie i invence potřebné k překonávání různých vnějších překážek. **Čechy však doba naučila myslet především na sebe, na svoje bezprostřední okolí a na přítomnost. Budování rámců společného státního života, dlouhodobější důsledky dnešních činů, problémy širšího světa a nalézání cest jejich řešení, to byly úlohy, které v zásadě ignorovali.** Snad právě proto, že je nikdy v minulosti neměli šanci nijak významněji ovlivnit. **I když listopad 1989 vzbudil u mnoha lidí veliké naděje na rychlé zlepšení poměrů, brzy je vystřídal zklamání.** Ukázalo se, že bezcharakternost a bezohlednost nabídlý často rychlejší cestu k úspěchu a bohatství než odměna odpovídající odvedenému výkonu.

Mnoha lidem připadalo v této situaci rozumné vrátit se k již osvědčeným životním strategiím, které se soustřeďovaly především na *tady a teď*. Tato životní orientace vycházela ze životních stereotypů a zkušeností minulých generací, sázela na nalezení, osídlení a obranu klidného zálivu v neklidných vodách: budu bydlet tam, kde bydlím, pracovat tak, jak jsem zvyklý, a starat se hlavně o rodinu, o své koníčky a o slušný životní standard. Tato část populace tak dávala přednost obranářskému životnímu postoji, který bylo možno nejlépe vyjádřit slovy: „*Lepší vrabec v hrsti než holub na střeše.*“ Identifikovala se s životním stylem usilujícím o udržení životního standardu a vázaným na subjektivní prožívání života *v klidu a pohodě*, který pro ni představoval ideál kvalitního života.

Početné byly ovšem také ty skupiny lidí, které přes všechny obtíže transformačního období po listopadu 1989 pochopily tuto dobu jako příležitost k uplatnění, prosazení a rozvinutí svých osobnostních předpokladů v nových podmínkách. Charakteristická pro ně byla sázka na výkon, na odbornost, na uplatnění nových technologií a inovací. Lidé tohoto typu byli ochotni v zájmu modernizace (o níž se domnívali, že přinese prosperitu) obětovat i zbytky svého klidu a pohodlí a ještě zvýšit tempo svého života. Šlo o ofenzivní životní postoje, opřené o důvěru v sebe i v pozitivní budoucí vývoj celé společnosti. Identifikovali se s životním stylem, jenž se orientoval na schopnost přizpůsobit se a nalézt uplatnění v globalizující se ekonomice a modernizující se společnosti. Ideál kvalitního života viděli v adekvátní přípravě a odpovídající reakci na měnící se životní nároky současnosti, ale především budoucnosti.

Problémem české společnosti prvních dvou desetiletí 21. století bylo její rozštěpení na tyto dvě skupiny. Obě byly přibližně stejně početné, což se odráželo i ve vyrovnanosti síly jejich politických reprezentací. Jelikož v prvním desetiletí ústavní systém neumožňoval vznik vlád se silným mandátem, vedla tato patová situace k jejich neschopnosti prosadit závažnější změny v institucionálním rámci politiky a ekonomiky. V prvních deseti letech se tak prosazovaly spíše zájmy tradičněji orientované části populace, které lépe odpovídaly nedokonalému institucionálnímu rámci vytvořenému v posledním desetiletí 20. století (a které byli tito lidé také schopni lépe využívat). Díky ústavním změnám a silné vládě politicky hájící zájmy lidí orientovaných především na výkon a na přizpůsobení tlakům globalizace a modernizace se na začátku druhého desetiletí 21. století institucionální rámec významným způsobem proměnil a přizpůsobil těmto trendům. Otevřelo to výrazně větší prostor pro prosazení korespondujícího ofenzivního pojetí kvality života a životního stylu těchto lidí a sociálních skupin.

Na konci druhého desetiletí tak oba koncepty kvality života v české společnosti stále koexistovaly, i když se, i z důvodu generační obměny, jejich zastoupení proměnilo ve prospěch té části populace, která byla schopna se s uvedenými tlaky lépe vyrovnávat.

Referenda v červnu 2003 se zúčastnila jen o něco více než polovina všech oprávněných občanů a z nich dala zelenou našemu vstupu do Evropské unie opět jen mírně nadpoloviční většina. Naše přijetí následně schválily také všechny stávající členské země EU. Příznačné ovšem bylo, že **vlastní vstup do EU v roce 2004 se odehrál v situaci, kdy jej nikdo vehementně neoslavoval.** I když s otevřenou kritikou vstupu vystoupili pouze představitelé vyhraněně levicového politického uskupení, celá česká populace

zareagovala v zásadě spíše rezervovaně, až skepticky. Některé deníky otiskly rozbory upozorňující na to, že začlenění země do EU fakticky podpořila jen třetina všech dospělých občanů. Léta těsně po vstupu byla doprovázena obtížným adaptačním procesem, mnoha těžkostmi a tenzemi. K politické stabilitě nepřispělo ani zvýšení cen, které následovalo po vstupu do EU, disproportčně se dotklo především lidí s nižšími příjmy a vyvolalo dodatečné tlaky na systém sociální ochrany. **Vládní uskupení byla slabá**, ať už šlo o pravostředové, levostředové, nebo dokonce širokospektrální koalice či o jednobarevné menšinové vlády. **Bylo tomu tak díky tomu, že stále nedozrálé politické strany soupeřily o podíl na moci v rámci dosud platného poměrného volebního systému.** Ani jedna z nich nedokázala *překročit svůj stín* a nabídnout občanům sympatičtější tvář. Scházely jak cílevědomý výběr nejschopnějších kandidátů na důležitá místa ve veřejném životě, tak systematická spolupráce s nečleny strany a s neziskovými organizacemi, nemluvě o propracovávání přitažlivých politických programů *pro všední den*. Běžného občana tak nemělo co přesvědčit o nepravdivosti soudu, že členství v politické straně je stále především vstupenkou do výťahu k moci.

Vlády si tak nebyly schopny vytvořit dostatek účinných protiláték proti nejrůznějším tlakům skupinových zájmů; nebyly tudíž ani schopny prosadit dlouhodobější cíle v podobě rozsáhlejších strukturálních změn a reforem fungování státu a podmínek života společnosti. Až na výjimky proto docházelo jen k menším úpravám a korekcím stávajících politik.

Pro tuhou a účinný odpor ministerských úředníků se podařilo realizovat jenom torzo připravované reformy ústřední státní správy. Realizace zákona o státní službě se opožďovala především v ustanoveních o potřebném vzdělání úředníků, včetně jejich jazykových znalostí. Selhal dobře míněný pokus vlády o prosazení reformy ústřední státní správy, která by posílila její koncepční, metodické a koordinační funkce. Po celé první desetiletí 21. století tak v její práci stále převažovala operativa, doprovázená neschopností řešit úkoly průřezové a dlouhodobější povahy (jako například vytváření rovných příležitostí pro uplatnění žen, Romů, handicapovaných osob apod.), s potřebou sladit činnosti různých ministerstev. Odpor úředníků nebyl dán jen jejich snahou bránit se náročnějším úkolům, přesahujícím jejich schopnosti: organizační nepřehlednost, nejasnost kompetencí jednotlivých útvarů a nedostatečná kontrola totiž ponechávaly stále velký prostor pro téměř nepostižitelnou korupci v jejich řadách.

I když orgány Evropské unie opakovaně upozorňovaly na **slabiny výkonu českých soudů**, vláda nebyla schopna zjednat v této citlivé oblasti rychlou nápravu. Praktická nepostižitelnost chabého výkonu soudců a soudních orgánů, kombinovaná s nedostatečným materiálně-technickým zázemím jejich práce, vedla k prodlužování latentní krize. Ta se stala naprosto zřejmou po vstupu země do EU, kdy se český stát nedokázal rychle adaptovat na zvýšené nároky na vynutitelnost práva, vyplývající z přijatých závazků vůči vlastním občanům i evropským institucím. Český stát byl zavalen stovkami žalob fyzických i právnických osob u mezinárodních soudních instancí, které se týkaly jak porušování lidských práv, tak narušení podmínek pro podnikání. Ty vesměs vedly k rozsudkům, ukládajícím vysoké náhrady, takže nezvládnutí celé této oblasti se odrazilo i v dodatečných nárocích na státní rozpočet.

Dalším názorným příkladem oslabené vlády byl **osud penzijní reformy**. Nenašlo se dost síly k prosazení ani jednoho z alternativních konceptů. Pro tuhou odpor odborů pravice neprosadila fondový systém povinného soukromého připojištění, zatímco levici se naopak nepodařilo realizovat dobrovolné zaměstnanecké penzijní připojištění. V praxi bylo tudíž starobní pojištění stále založeno především na základním průběžně financovaném systému (s možností individuálně se připojistit). Postupem doby se tím ovšem tento systém dostával do stále větších finančních problémů, které byly řešeny dílem na úkor pojištěnců, dílem situačně vynucenými jednorázovými finančními **záplatami z churavějících veřejných rozpočtů**. Ty tonuly v dluhích a nebyly schopny investovat do rozsáhlejších infrastrukturních projektů ani do projektů zlepšujících životní prostředí. I když se zde nabídl nový významný investor v podobě programů Evropské unie, nabyta Česká republika schopna využít nabízejících se zdrojů v odpovídající výši. Příčinou byla jednak malá ochota spolupodílet se na jejich financování z domácích zdrojů, jednak nedostatečná zkušenost s tím, jak žádat o příslušnou podporu.

I když bylo zřejmé, že celý systém veřejných služeb vyžaduje zásadnější reformu, nenašel se dostatek politické odvahy k takové změně. Jedním z blokujících faktorů bylo další stárnutí voličské základny: **šedivá síla** si sice nezaložila vlastní politickou stranu, účinně se však **bránila všem pokusům o přerozdělení veřejných zdrojů směrem k mladým rodinám s nezaopatřenými dětmi.** Lidé ve věku zakládání rodin tak jako tak dávali často přednost pracovnímu uplatnění a prožívání volného času. Nabídka na trhu práce ale nebyla pro mnoho z nich uspokojivá, takže se znovu objevil fenomén známý již ze 70. let minulého století: *útěk mladých do rodiny* a posílení neformální pomoci dědečků a babiček mladým domácnostem. V postojích a v jednání mnoha lidí se tak – bez ohledu na věk – posílily projevy neformální rodinné soudržnosti a solidarity, v hierarchii lidských hodnot rodina získala zpět část ze svých ztracených pozic. Už zdaleka to však nebyla jen tradiční úplná dvougenerační rodina složená ze

sezdaných manželů a jejich dětí; institucionalizované i neformální typy rodinného soužití odpovídaly rozrůznujícím se životním podmínkám a stylům.

I když se po roce 2010 vyhoupl počet ročně narozených dětí přes sto tisíc, nezabránilo to stále výraznějšímu poklesu počtu obyvatelstva země. Zvyšování podílu starších a starých lidí spolu s nabídkou stále účinnějších (ale také dražších) způsobů léčení vedly k **rostoucím nárokům na zajištění zdravotní péče. Tlak na veřejné rozpočty byl tak velký, že by bylo politicky zničující dodržet zásadu nezvyšování souhrnné daňové kvóty.** Ta tudíž začala pozvolna růst. Zvyšoval se i podíl soukromých nákladů na poskytované zdravotní a sociální služby. Ty svým rozsahem stále pokulhávaly za potřebami, jejich kvalita však postupně rostla.

Neschopnost vlád prosadit zásadnější reformy se projevila i ve školství, výzkumu a vývoji a inovacích. Veřejné školství zaostávalo v obsazích a metodách výuky. Především veřejným vysokým školám se stále nedostávalo potřebných finančních zdrojů ani vnitřních stimulů pro prosazení potřebných obsahových a strukturálních změn. Postupně se tak prosazoval duální model stále bezplatného, nicméně kvalitou zaostávajícího veřejného vysokého školství, doplňovaného rostoucím podílem exkluzivních a drahých soukromých vysokých škol. Nepodařilo se odstranit institucionální překážky lepšího propojení a kooperace vysokoškolské výuky, výzkumu, vývoje a inovací. Systém řízení výzkumu a vývoje byl totiž stále značně decentralizovaný a celková účinnost užití vynakládaných prostředků byla nízká. Mnoha vědcům dále vyhovoval stav, kdy na ně nebyl vyvíjen dostatečný tlak na uplatnění jimi produkováných poznatků v praxi. Pokus iniciativní skupiny úředníků na ministerstvech školství, mládeže a tělovýchovy a práce a sociálních věcí lépe koordinovat vzdělávací politiku s politikou trhu práce nebyl úspěšný, neboť narazil na selhání celkové reformy centrální státní správy. Chybějící koordinované úsilí centrálních orgánů tak postupně nahrazovaly komerční subjekty zprostředkující informaci o poptávce na trhu práce a nabízející příslušné vzdělávací kapacity.⁷⁴

Vnitřní bezpečnost se výrazněji nezvýšila, i když došlo k poklesu některých druhů hospodářské kriminality, které byly usnadňovány obrovskými přesuny majetku a slabostí kontrolních mechanismů v prvních letech transformace. Na síle naopak nabíraly nebezpečné formy mezinárodního organizovaného zločinu, jenž se propojoval s domácím zločineckým podsvětím a vedl k četnějšímu výskytu brutálních deliktů s tragickými lidskými i značnými materiálními ztrátami. Nepodařilo se totiž výrazněji obnovit technické a metodické zázemí ani personální zajištění složek vnitřní bezpečnosti, což souviselo jak s nedostatkem zdrojů z veřejných rozpočtů, tak se selháním pokusu z roku 2004 o ustavení systému komplexního řízení bezpečnosti země, který by účinně propojoval zajištění vnitřní a vnější bezpečnosti.⁷⁵ Země jen s obtížemi plnila své mezinárodněpolitické závazky v bezpečnostní oblasti vyplývající z jejího členství v NATO a v EU.

I když vstup do Evropské unie v roce 2004 představoval pozitivní impuls pro rozvoj českého hospodářství, slabá veřejná správa spolu se zděděnými a nově generovanými deficity veřejných financí vedly k opoždění přijetí společné evropské měny. Na rozdíl například od Maďarska, které se stalo součástí eurozóny bez větších problémů již v roce 2006, se České republice podařilo splnit ekonomická kritéria nutná k převzetí eura až o pět let později. **Komerčnímu sektoru se tak zkomplikoval přístup k lacinějším úvěrům i na dynamicky se rozvíjející finanční trhy Unie, na což jeho představitelé reagovali stále otevřenější kritikou hospodářské politiky vlády.** Firmy s nejlepšími předpoklady pro uplatnění na evropských a světových trzích ovšem tak jako tak využily nového evropského prostoru pro rozšíření odbytu svých výrobků a služeb. Vzhledem k silnému evropsky orientovanému pracovnímu a sociálnímu zákonodárství (brzy po vstupu byl například přijat nový, legislativu EU přejímající zákoník práce) některé z nich neváhaly ani s přesunem svých sídel a produkčních kapacit do oblastí slibujících větší zisky mimo Českou republiku. Byly zde i menší firmy, které se znalostí místního prostředí šikovně proplouvaly úskalími měnících se a stále náročnějších trhů a nacházely svoje místo na slunci. Firmy se zastaralou produkcí a nevykonným managementem se dostávaly do vleklých nesnází. Část z nich se podařilo se státní podporou oživit, zbytek zanikl. Spolupráce na půdě tripartity zajišťovala sociální smír a rozvinula se i na úrovni krajů. **Zaměstnanost i míra nezaměstnanosti po celé první desetiletí nevykázaly významnější odchylky od stavu na jeho začátku.** Pokles nabídky míst ve výrobě kompenzoval růst nabídky ve službách, především v turistice a osobních službách. Lidé se také – ať už jako zákazníci či jako zaměstnanci nebo podnikatelé – bez větších výčitek zapojovali do rozkvétající šedé ekonomiky.

Českým rolníkům s dosud nižší produktivitou práce se – ve snaze zlepšit podmínky jejich podnikání – podařilo získat na svou stranu vládu i veřejnost. Po vstupu země do EU se připojili k politickému tlaku západoevropských farmářů i zemědělců z ostatních nových členských zemí střední a východní Evropy

⁷⁴ Bylo zřejmé, že strategický tah Kultivace vědění v klíčový faktor produkce (viz kapitola 2.1) nebude v tomto scénáři do roku 2010 realizován.

⁷⁵ Viz kapitola 2.2 věnovaná strategickému tahu Systém komplexního řízení bezpečnosti ČR.

s cílem udržet vysokou míru podpory unijnímu zemědělství. Nedostatečnou poptávku po pracovní síle na legálním trhu práce kompenzovali lidé i ve venkovských oblastech prací na nelegálním trhu práce, navíc i samozásobitelství.

S ohledem na omezené možnosti financování z domácích zdrojů, způsobené jejich alokací především do oblastí konečné spotřeby, se dopravní infrastruktura orientovala na získávání podpory ze zahraničí, především z fondů Evropské unie. Tento manévr byl úspěšný pouze částečně, neboť disproporce mezi investičními nároky zanedbané dopravní sítě a získanými zdroji byla stále výrazná. **Opožděná výstavba nových dálnic a rychlostních komunikací** zkomplikovala hospodářskou obnovu zaostávajících regionů (především severní a jihozápadní Moravy a severních Čech), což se odrazilo ve stagnující zaměstnanosti a omezeném hospodářském růstu. Ani to ale nepřimělo obyvatele opustit převažující orientaci na individuální automobilismus jakožto výraz uvolněného životního stylu.

Přístup k ochraně životního prostředí byl ambivalentní, a to jak na straně vlád, tak občanů samotných. Vlády vedla jejich vratká politická pozice a nedostatek disponibilních financí k zanedbávání investic do celé této oblasti: šetřit na sociálních výdajích by bylo politicky riskantnější než omezovat výdaje na ochranu a tvorbu životního prostředí. Jedinou výjimkou byly investice, směřující ze strukturálních fondů EU do podpory českého zemědělství. Ty se pozitivně promítaly do postupné obnovy venkovské krajiny. V referendu o výstavbě další jaderné elektrárny v Blahutovicích na Moravě v roce 2013 tento projekt proti očekávání iniciátorů tohoto referenda, hnutí Děti země, Duha a Greenpeace, občané podpořili téměř dvoutřetinovou většinou, neboť se dali energetickou lobby přesvědčit o nezbytnosti této investice pro budoucí hospodářskou prosperitu země. Předělem se stal až rok 2018, kdy se po řetězu klimatických katastrof, které nejvíce poznamenaly západní a střední Evropu, rozhodla Evropská unie zásadně přehodnotit přístup k trvale udržitelnému rozvoji a učinit z něj prvořadé politické kritérium. Vzhledem k legislativnímu zpoždění se ovšem toto rozhodnutí začalo výrazněji promítat do politické praxe členských zemí až za horizontem roku 2025.

Česká kultura byla stále na okraji zájmu státní správy, což se projevovalo zaostáváním veřejné podpory kulturních činností a projektů za jinými veřejnými výdaji. Nicméně kombinace genia loci a místních talentů vedla i tak k dosud nevídanému rozkvětu některých odvětví kultury. Ty byly podporovány zájmem zahraničních mecenášů a turistů a inspirovány do země volně přicházejícími novými myšlenkovými proudy a tvůrčími podněty. Pro mezinárodní kulturní avantgardu být *in* předpokládalo strávit v ní alespoň pár týdnů, především (ovšem ne výlučně) v Praze. Na úspornou rozpočtovou politiku vlády a některých krajů doplácela živoření a stagnací ta odvětví kultury, která byla z převážné části závislá právě na prostředcích z veřejných zdrojů. **Někteří zahraniční žurnalisté si přesto troufli označit zemi za kreativní kulturní dílnu Evropy.** Právě česká kultura se také stala hlavním nositelem formování národní identity (a v rovině formování hodnot i sociální soudržnosti).⁷⁶

Jedním z nejsilnějších hráčů nastávajícího období se staly kraje.⁷⁷ Dokázaly totiž využít mezer v nových zákonech o veřejné správě a možnosti přímého zapojení do přeshraniční a regionální spolupráce v rámci Evropské unie k výraznému posílení svého autonomního postavení ve vztahu k centru. V prvních letech po svém vzniku ovšem nedokázaly vytvořit účinně kooperující zájmovou alianci, takže se centrální vlády mohly v případě potřeby uchýlit k taktice *rozděl a panuj*. Část podnikatelů se začala cílevědomě zapojovat do klientelských vztahů, případně i korupčních sítí, které se ze slábnoucího centra přesouvaly – spolu s přesunem části zdrojů veřejných rozpočtů – směrem k nově vzniklým krajům. Výrazným rysem období do roku 2010 bylo tudíž neustálé přetahování a boj o zdroje, kompetence a odpovědnost mezi kraji a vládou.

I u mnohých neziskových organizací se projevil syndrom soustředování se především na bezprostřední vlastní (skupinové) zájmy. Nepropracovaná společná strategie a malý zájem o její koordinované prosazování vedly k tomu, že občanský sektor jako celek nebyl schopen se dlouhá léta prosadit v roli rovnocenného partnera veřejné správy. Té ovšem tento stav velmi vyhovoval a nenamáhala se jej nijak změnit. Jednotlivé neziskové organizace hledaly (a také nalézaly) svoji parketu v budování kooperativních vazeb na představitele jednotlivých krajů a pověřených obcí. Ty, které byly méně úspěšné, měly ovšem (někdy oprávněný) pocit, že se tak dělo nikoliv na základě dobrých předpokladů pro zajišťování veřejných úkolů a služeb, nýbrž na základě dovedně maskovaných korupčních praktik.⁷⁸

Aktivisté, kteří měli v popisu práce sledování společného dobra (například ochránci životního prostředí, obránci lidských práv, feministky), **byli většinou společností stále vnímáni jako excentrici, až fundamentalisté.** Nedokázali svoje vize *dobré společnosti* až na výjimky prosadit do reálné politiky.

⁷⁶ Viz kapitola 2.4 věnovaná strategickému tahu Cesty rozvoje sociální soudržnosti a národní a občanské identity.

⁷⁷ Nacházíme zde ozvěnu uplatnění strategického tahu Aktivace lokálních společenstev (viz kapitola 2.3).

⁷⁸ Také zde nacházíme prostor pro uplatnění strategického tahu Aktivace lokálních společenstev (viz kapitola 2.3).

Celkově se vývoj do roku 2010 vyznačoval jen velmi povlnným růstem hrubého domácího produktu. Racionalizaci hospodářského života a veřejných financí stále ztěžovala slabost vlád, nedokonalé právní prostředí, nesnadná vymahatelnost práva a značný rozsah šedé ekonomiky. Průměrná životní úroveň rostla jen velmi pozvolna, přičemž u sociálně slabších šlo fakticky o stagnaci; jedinou skupinou s výraznějším růstem životní úrovně byly nové politické, správní, hospodářské a mediální elity. Nepříjemným faktem bylo, že diferenciací příjmů a majetku se stále odvíjela spíše od sociálních pozic než od podávaných výkonů. I když se na konci tohoto období začaly projevovat první pozitivní vlivy našeho zapojení do Evropského hospodářského prostoru, celkově se, přes zřetelné náznaky modernizace, nepodařilo ekonomice snížit náskok vyspělejších zemí. Všechny mimořádné zdroje příjmů veřejných rozpočtů (především výnosy z privatizace nebo další zadlužování) již byly vyčerpány. Většinu obyvatelstva se sice podařilo ubránit si *své jistě*, nicméně rostla celková nespokojenost vyvolaná většími či menšími tenzemi, haváriemi nebo nedostatky, které lidem ztrpčovaly a komplikovaly život, a neschopností vlád nabídnout koncepční a účinná řešení.

Přes historické a kulturní rozdíly tak vývoj v České republice v prvních deseti letech 21. století v mnoha ohledech připomínal vývoj v Raku po jeho vstupu do Evropské unie v roce 1981. Také tato země se jen obtížně přizpůsobovala kulturně a institucionálně značně odlišnému prostředí ostatních členských zemí Evropské unie.

Obecným rysem vývoje do roku 2010 bylo prohlubující se napětí mezi malou kompetentností veřejné správy a rostoucí potřebou tvorby, uplatnění a rozletu, pocíťovanou nejrůznějšími subjekty. Stále více lidí mělo pocit, že nad nimi jakoby leží nějaký příklop a dusí je v rozletu. Zároveň se i vyčerpaly možnosti dané přizpůsobováním nových výzev, nabídek a požadavků zvyklostem a způsobům z minulosti: „adaptace“ těchto výzev vžitým zvyklostem, úsilí o to, aby se pokud možno co nejméně muselo měnit, spotřebovávaly více energie než prostá orientace na růst výkonnosti. Přístupy osvědčené v minulosti se přestaly vyplácet. Pocit, že je třeba něco změnit, byl posilován stále dostupnějšími informacemi, zkušenostmi ze zahraničí i mnohými neúspěchy v adaptaci ČR na nároky vyplývající z jejího členství v EU. Bylo patrné, že dosavadní situace není udržitelná. Formovaly se nejrůznější akční platformy a občanské iniciativy, jejichž cílem bylo upozornit na rozvojové bariéry a na možné způsoby jejich překonání. Poslední kapkou do již přetékajícího poháru trpělivosti veřejnosti bylo odhalení korupčního skandálu, do něhož byli zapleteni významní politici dvou největších koaličních politických stran. Rostoucí nespokojenost spolu s rostoucí ochotou něco učinit pro změnu poměrů tak nakonec – spolu s odchodem generace, jejíž přístup k životu formovala ještě zkušenost z doby totality a která měla rozhodující slovo v prvních dvaceti letech transformace, z veřejného života – vyústily do zhroucení dosud existující, byť nepsané tiché kompromisní dohody mezi elitou a lidem o neútočení na princip *vzájemného přežití*. Dostavil se politický ořes; následně došlo i k významným strukturálním proměnám.

Ve volbách do poslanecké sněmovny v roce 2010 dala většina nespokojených voličů důvěru radikální reformní pravicové straně, která šla do voleb s otevřenou podporou komerčních médií a s jasným programem ústavních a správních reforem, vlády pevné ruky, vytvoření maximálního prostoru pro výkonné a úspěšné jedince a omezení *neproduktivních* sociálních výdajů i výdajů na ochranu životního prostředí.

Stavidla se pohnula. Následující čtyři roky se nesly ve znamení ničení mnoha dosud přežívajících a tvorby nových institucí. Klíčovými motivy reformy bylo posílení akceschopnosti politické reprezentace a státní správy a rychlé snížení deficitů veřejných rozpočtů. Nejdůležitější z přijatých změn se týkala Ústavy ČR. Byly posíleny pravomoci prezidenta, omezena zákonodárná iniciativa Parlamentu a zrušen Senát. Došlo i na reformu ústřední státní správy: ministerstva musela prodělat odtučňovací kúru. Mnohé z jejich operativních funkcí byly zrušeny, jiné byly delegovány na specializované instituce; naopak byly posíleny koncepční, metodické a obecně regulativní funkce. Byla nastartována reforma penzijního systému s výraznou redukcí podílu základního systému a přesunem těžiště k povinnému soukromému připojištění. Byly okleštěny sociální dávky, zavedeno školné na veřejných vysokých školách a spoluúčast pacienta na hrazení zdravotní péče. **Ekonomika dostala nový impuls. Ještě účinněji se zapojila do mezinárodní dělby práce, především v rámci Evropského hospodářského prostoru. S ohledem na sociální důsledky přijatých opatření bylo ke konci volebního období nicméně zřejmé, že mandát, který dali voliči nastoupeným reformám v roce 2010, již vyprchal.** Ve volbách v roce 2014 se prosadila koalice stran, které zformovaly – a následně se pokusily realizovat – politický program *Každému jeho šanci*.

Společnost se mezitím už definitivně rozštěpila na užší, vzdělanější, dynamickou, výkonnou, na Evropu a svět orientovanou část, která se stala nositelem etiky výkonu, orientace na budoucnost a dohánění vyspělejších evropských zemí na straně jedné, a na část tradičně orientovanou a zaostávající na straně druhé. Ta hledala a většinou i nalézala svoji obživu v zemědělství, v malých firmách, v lokální veřejné správě, v sektoru osobních sociálních a zdravotních služeb, popřípadě v šedé ekonomice nebo i v kriminálním podsvětí. Zatímco způsob života první skupiny byl založen na otevřenosti novým výzvám,

kompetenci, výkonu a stresu, způsob života druhé stále odpovídal životním postojům a hodnotám zděděným z dob před listopadem 1989: nezabývat se tím, co nemohu ovlivnit ve svém bezprostředním okolí, a zajistit dostatek zdrojů pro svoje přežití v krátkodobém časovém horizontu bez většího riskování či vynaložení mimořádné energie. Politický a sociální *historický kompromis* nové vládní koalice dal v zásadě zelenou oběma životním volbám, i když jeho dodržování bylo čas od času podrobováno zatěžkávacím zkouškám z jedné i druhé strany. Důležité bylo, že lidé ze druhé skupiny, kteří měli chuť a motivaci, dostali šanci prokázat své schopnosti a *přestoupit* do první. Ekonomika na základě pozitivních strukturálních změn a plné integrace do mezinárodní dělby práce nabírala druhý dech a růst hrubého domácího produktu byl v té době již o několik procentních bodů vyšší než průměr původní patnáctky zemí Evropské unie. Sociálnímu systému se až na výjimky dařilo zaručit minimální životní standard všem občanům. Přesto bylo zřejmé, že největší podíl navíc vytvořeného produktu směřoval k těm výkonným, zatímco na opačné straně rostly řady chudých.

Velkým problémem prvních desetiletí jednadvacátého století se stal vztah Čechů (a Moravanů) k příslušníkům jiných etnických skupin. Tradiční uzavřenost a xenofobní postoje významné části české veřejnosti se nepodařilo významněji oslabit ani po vstupu ČR do EU. Naopak – dlouhodobě nízká porodnost vedla k nutnosti zaměstnávat stále více pracovníků z jiných zemí. Nejasná (a navíc často porušovaná) pravidla zaměstnávání a pobytu cizinců na území státu vedla v prvním desetiletí 21. století k nepřehledné situaci, z níž těžily především gangy převaděčů, ilegální zaměstnavatelé cizinců a mafie vybírající *výpalné*. Nápravná opatření byla málo účinná. Kumulace migrantů, kteří ochotně obsazovali především málo placená místa, a Romů zejména v sociálně a ekologicky zaostávajících oblastech upadajících průmyslových center a okrajů velkých měst vedla k vytváření dříve neexistujících slumů. Domácí dělníci byli vytlačováni z už tak špatně placených zaměstnání. Atmosféra houstla, stále častěji docházelo k výbuchům rasově motivovaného násilí. Vláda *silné ruky*, vzešlá z voleb v roce 2010, využila maximálně omezeného prostoru, daného jí našimi závazky vůči Evropské unii, k prosazení otevřené i skryté restriktivní politiky vůči dalšímu přílivu migrantů.

Stále častěji se však objevovaly i příklady schopnosti a ochoty Čechů vycházet vstříc migrantům ze Západu i z Východu i Romům, rovnoprávně je začleňovat nejen do hospodářského, ale postupně stále více i do kulturního a sociálního života země. Pozoruhodný byl v tomto směru vývoj českého pohraničí, kde zájmy na obnově hospodářské prosperity postupně ulamovaly nejostřejší hroty neblahým vzpomínkám na minulost. Toto území se postupně proměňovalo na místo, v němž se průmyslové a zemědělské aktivity funkčně doplňovaly s rozvojem rekreace a turistiky. Statistici dokonce zaznamenali tendence ke znovuosidlování tohoto území, podpořeného volným pohybem osob v rámci Evropské unie. Úkol začleňovat cizince a etnické minority do života země si vzaly za cíl mnohé neziskové organizace. Dařilo se jim jej naplňovat především na komunální úrovni. Kolem roku 2020 se zdálo, že zemi se – přes občasné konflikty a okrajové výstřelky – v zásadě podařilo zvládnout nové poměry, dané koexistencí mnoha etnik a kultur – na začátku 21. století – v ještě národnostně velmi homogenním prostoru. Po mnoha peripetiích, zklamáních a zdrženích se tak českému hospodářství po roce 2020 konečně podařilo funkčně se integrovat do hospodářství světového a českým zemím do Evropské unie. Česká republika, byť byla ve srovnání se svými západními sousedy stále ještě civilizačně zaostalejší a výrazně chudší, se v té době stala již neodmyslitelnou a fungující součástí evropského civilizačního okruhu – samozřejmě se všemi klady i zápory, které taková příslušnost sama o sobě přinášela. **I když se nemohla chlubit příliš mnoha mimořádnými výkony na poli hospodářství, vědy, či dokonce politiky, ostrůvky pozitivních deviací, které v prvních letech 21. století představovaly jen jakési izolované kontrapunkty v záplavě sebestředné a sebeuspokojené letargie, se postupně začaly propojovat do sítí a proudů inovací, které ke konci druhého desetiletí již výrazně ovlivňovaly podobu země a kvalitu života jejích obyvatel.**

Světovou proslulost si ovšem stále udržovala především Praha (ceněná jako historický a kulturní skvost), sem tam se objevující špičkoví sportovci a umělci, a pivo (nejen pro svoji kvalitu, ale i jako symbol ve světě stále známé a mnohé cizince přitahující varianty českého tradičního životního stylu – „...*jen pro ten dnešní den stojí za to žít*“).

3.2 Česká republika střeoevropským tygrem

(scénář opřený o sledování kritéria ekonomického rozvoje)

České země patřily po téměř celou moderní historii k průmyslově nejvyspělejším zemím ve střeoevropském regionu. Zhruba třikrát měly příležitost stát se skutečně malým ekonomickým tygrem, ale vždy byl tento vzestup přerušen, oslaben či zastaven vnějším vývojem.

První ekonomický vzestup byl podmíněn a iniciován národním obrozením. To přineslo nejen probuzení českého nacionalismu v jazykové oblasti a ve vědě, ale zároveň i povzbuzení v podnikatelských aktivitách. Ty spolu s rozvojem vzdělání po školské reformě v 70. letech 19. století měly podstatný vliv na výrazný vzestup průmyslové výroby v 90. letech, kdy bylo v českých zemích dislokováno 70 % průmyslového potenciálu Rakousko-uherské říše. Tento slibný vývoj byl částečně narušen revolučními událostmi počátku dvacátého století a první světovou válkou.

Druhou šanci měly české země po skončení první světové války. Tehdy se rychle dostaly na předválečnou ekonomickou úroveň. Hospodářská síla rostla, ale byla katastroficky narušena světovou hospodářskou krizí po roce 1929. Poté se již ekonomika rozvíjela nerovnoměrně a neefektivně. V sousedním Německu se dostal k moci Adolf Hitler a nacistický režim představoval vážné nebezpečí pro celou Evropu.

Československo bylo přinuceno zvýšit vojenské a zbrojní výdaje a militarizovat ekonomiku. V době okupace český průmysl a zemědělství sloužily potřebám nacistické říše.

Po druhé světové válce dostala naše země třetí příležitost. Poválečné Československo se rychle zbavovalo důsledků války a dostalo se na předválečnou úroveň. Zdálo se, že by se mohlo stát například významným producentem automobilů. Nezbytnou podmínkou však bylo přijetí Marshallova plánu, což Sovětský svaz znemožnil. Ekonomika se sice rozvíjela poměrně rychle, ale hlavně díky investicím do těžkého a zbrojního průmyslu.

Čtvrtou šanci má Česká republika v souvislosti se vstupem do Evropské unie. Záleží však na schopnosti nejen české ekonomiky, ale celé české společnosti, jak využije tuto závažnou změnu pro svůj další rozvoj.

Česká republika se na počátku století rozhodla **preferovat prudký hospodářský růst** tak, aby vytvořila dostatečný potenciál pro včasný vstup a maximální zapojení do Evropské unie. Se vstupem do Unie rostla pro republiku šance nastartovat vyšší růst než průměrný v zemích EU. Česká republika těžila z geografické polohy v rámci EU, členské země (hlavně Německo) ji využívaly jako překladiště a montážní závod. Velké podniky jako Škoda Auto, Karosa a ČKD (výroba vlaků a tramvají) využívaly většího trhu Unie a zvyšovaly výrobu, navíc se zdařily některé významné kontrakty do Spojených států. V době členství v EU byli již profesně zralí mnozí profesionálové se vzděláním po roce 1989 (vybaveni jazyky, zahraničními zkušenostmi, manažerskými schopnostmi, počítačově gramotní), kteří se prosazovali v klíčových pozicích velkých firem jako výrazněji výkonově orientovaní, zavádějící nové pracovní postupy, schopní vést další pracovníky.⁷⁹

Je jasné, že v prostředí Evropské unie nebylo možné sledovat pouze ekonomický růst. Základní podmínky v ochraně životního prostředí a dalších oblastech musely být plněny. Důležitou roli hrála i politická stabilita. Česká republika tedy sice sledovala prioritně kritérium růstu, avšak nikoli bez ohledu na ostatní oblasti.⁸⁰

Na hospodářský růst bylo pohlíženo přes **základní faktory**: kapitál, kvantitu a kvalitu pracovní síly, technologie a instituce. Nejvíce investic směřovalo do kvality pracovní síly formou do vzdělávání a rekvalifikace. Rozvinutý lidský kapitál je schopen přilákat finanční kapitál a technologie. Česká republika s malým otevřeným trhem se snažila získávat technologie a inovace přes kvalifikovanou pracovní sílu. Instituce byly pro rozvoj a růst ekonomiky rovněž velmi podstatné. Důraz se kladl zejména na fungování

⁷⁹ Až po několika letech se země přiklonila k harmonickému růstu, který předpokládá nejen sledování hospodářského růstu, ale také dalších aspektů vývoje společnosti: jako ochrana zdraví, vnitřní a vnější bezpečnost nebo ochrana životního prostředí. [K významům prudký a harmonický růst viz Kornai (1977).]

⁸⁰ Různé studie ekonomických institucí z přelomu století (například Česká, 1999) odhadovaly dobu a míru hospodářského růstu pro každou z deseti kandidátských zemí nutnou k dosažení průměrné hodnoty produktu na obyvatele v zemích evropské *patnáctky*. Předpokládalo se, že v Evropské unii poroste hrubý domácí produkt průměrně o 2 % ročně, a dále byly uvažovány dvě cesty. Buď hospodářství země roste podobně jako na konci 90. let minulého století, nebo roste trvalou mírou 5 %, což představuje rozdíl 3 % v míře růstu důchodu na obyvatele ve srovnání s Evropskou unií. Pokud by Česká republika setrvala na růstu zhruba 3,5 %, trvalo by překonání rozdílu v důchodech vůči průměru Evropské unie až 30 let. Kdyby se ČR podařilo růst o 3 % rychleji než Evropská unie, tj. o 5 % ročně, pak by se doba nutná k překonání rozdílu v důchodech zkrátila na zhruba 15 let. Uvažovalo se i o době konvergence důchodů z hlediska stanovení cílového termínu. Česká republika by dosáhla úrovně Evropské unie za 10 let při konstantním růstu 6,7 % ročně. Při této míře růstu by dosažení 75 % průměru Evropské unie trvalo pouhé 4 roky.

obchodních soudů, usnadnění podmínek pro podnikání a protikorupční opatření. Český stát rovněž investoval do dopravní a technické infrastruktury. S využitím veřejného i soukromého a domácího i zahraničního kapitálu byly opraveny a nově vybudovány dálnice, železnice, plynovody, energetické rozvody a vysokokapacitní telekomunikační sítě.

Česká republika se rozhodla pro intenzivní podporu podnikání a využívání informačních a komunikačních technologií. Obyvatelé byli nuceni uvědomit si zodpovědnost za vlastní osudy. Více než dříve byla přenesena zodpovědnost za vzdělání na jedince a zaměstnavatele. V ekonomice bylo využíváno investic do lidského kapitálu. Česká republika tak opustila cestu hospodářství s nekvalifikovanou, i když levnou, pracovní silou, a to orientací na účelové dovzdělávání, rekvalifikace a vzdělávání dospělých. Realizované **vzdělávací programy** se nejčastěji orientovaly na pracovníky v dělnických profesích a službách, kteří do té doby nebyli schopni obsluhovat moderní stroje a zařízení. Vládě České republiky se podařilo do těchto programů zapojit i kraje a investory. Kvalifikovanější pracovní síla byla klíčovým faktorem budoucího růstu produktivity práce.

Prudký růst vyžadoval oběti od těch, kteří se na něm podíleli, a stal se břemenem i pro budoucnost. Některé důležité investice ve veřejném sektoru byly odkládány, neboť v české ekonomice neexistovaly téměř žádné rezervy. Zastaven byl zejména rozvoj školství a zdravotnictví, kde narůstaly neřešené problémy.

Česká ekonomika od počátku století **zvyšovala svoji závislost na euru** a dosáhla poměrně vysoké míry konvergence. Do eurozóny mířilo skoro 70 % našeho vývozu. Podíl Evropské unie na přílivu přímých zahraničních investic se z 80 % na počátku století ještě zvyšoval.

Významným přelomem v dějinách České republiky bylo **přijetí do Evropské unie v roce 2004**. Dalším zlomem bylo **nahrazení české koruny eurem v roce 2008**.⁸¹ Včas se zamezilo zpožděnému přijetí společné měny, neboť se od roku připojení k Unii dařilo víceméně plnit všechna nutná ekonomická kritéria tak, jak je vyžadoval následný vstup do Měnové unie. Plnění kritéria inflace a úrokových sazeb bylo poměrně bezproblémové. Od poloviny roku 2005 byla Česká republika členem směnného systému (*ERM-II*), což je podmínkou pro přechod na euro. Vláda se na poslední chvíli rozhodla pro přísnou rozpočtovou disciplínu, a tak i kritérium deficitu a dluhu bylo nakonec téměř splněno, přestože zůstávaly problémy s financováním veřejného sektoru. Tento problém byl však změnou účetních předpisů dočasně vyřešen. Přestože schodek veřejných rozpočtů aktuálně překročil 3 % HDP, byla Evropská unie tolerantní k českému rozpočtovému deficitu. Pro přijetí do eurozóny postačila tendence ke snižování schodku. Instituce České republiky se včas rozhodly, že země preferuje přijetí eura a podporuje kritérium růstu, a stihly přijetí jednotné měny v nejkratším možném termínu.⁸² Fiskální reforma byla jednou z podmínek splnění tohoto cíle. Rychlé snižování schodku vyplývalo z uskutečnění reformy důchodového zabezpečení a i z masivních úspor v sociálních výdajích.

Ještě dříve se však uvažovalo i o jiné cestě, a to **jednostranné euroizaci**. Ta by znamenala přijetí eura jako oficiální měny České republiky jednostranným rozhodnutím naší země ještě před vstupem do Evropské unie, resp. Měnové unie. Podobné úvahy se objevily i v Polsku a Estonsku. Odborná veřejnost diskutovala o možnosti přejít na euro ještě před vstupem do Evropské unie nebo brzy po něm, tedy na konci roku 2003 nebo na začátku roku 2004, tj. o 4 roky dříve, než se tak skutečně stalo. Tak by bývalo možné zamezit nepříznivé reakci české ekonomiky na případný celosvětový šok nebo šok v evropském regionu. Ekonomky vedla k těmto úvahám silná koruna.⁸³ Česká republika by se tak vzdala vlastní měnové politiky bez toho, že by ji aspoň částečně vyvážila spolurozhodováním v rámci Evropské centrální banky.

Po přijetí eura v roce 2008 mohl každý lehce porovnat rozdíly v cenách a mzdách v zemích eurozóny. Odpadly náklady spojené s neustálým směřováním měn. Již nebylo možné spekulativně obchodovat s českou měnou na finančním trhu a Česká národní banka už nemusela intervenovat v případě výrazných a náhlých výkyvů měnového kurzu způsobených spekulativním obchodováním.

Rubem přijetí evropské měny byla ztráta samostatné domácí měnové politiky. Jakmile byla koruna zafixována na euro, přestala výši domácích úrokových sazeb určovat Česká národní banka. Úrokové sazby z vkladů a úvěrů určovala Evropská centrální banka pro celou eurozónu.

I v ostatních kandidátských zemích proběhly diskuse na téma přijetí eura. Ze zemí Visegrádské čtyřky se o rychlý přechod k euru snažily Maďarsko a Slovensko. Podařilo se to však jen Maďarsku. Slovensko nespĺnilo některá monetární a obě fiskální kritéria. Naopak Polsko bylo rozhodnuto nespěchat s přijetím

⁸¹ Česká republika se pro vstup do eurozóny řídila vládní Strategií vstupu do eurozóny, která byla nutným předpokladem pro hladký průběh a kredibilitu celého procesu. Tento dokument vznikl obtížně, dokončen byl v roce 2003.

⁸² ECB přehodnotila svůj inflační cíl z 2 % na 3 %, aby tak zohlednila působení Balassova-Samuelsonova efektu v rychleji rostoucích zemích, které nově přistoupily k Unii.

⁸³ S takovým krokem by souviselo splnění limitu výše devizových rezerv (a nákup dostatečného množství eur k oběhu místo národní měny).

aura a vytvářelo podmínky pro co nejhladší proces přijetí evropské měny bez cenových otřesů. Česká republika a Maďarsko oproti Slovensku a Polsku získaly vyšší kredit v očích zahraničních investorů a výrazně se zlepšily jejich podmínky v cenách zahraničních půjček.

Po vstupu do Unie nastal poměrně rychlý růst v malých podnicích a vzrůstající **otevřenost vůči mezinárodnímu prostředí**. V hospodářství byly více než dříve nasazovány moderní technologie. Vzrostl počet malých podniků, které byly často velmi otevřené vůči světovým trhům a rozvíjely se v sektorech s vysokou přidanou hodnotou. Vesměs zaměstnávaly vysoce kvalifikované pracovníky. Ty nejdynamičtější se po několika letech růstu začaly orientovat na trh Spojených států.

K **urychlení ekonomického růstu napomohly skutečně nejrůznější faktory**. Česká republika začala více než v minulosti využívat své příznivé podmínky pro turistiku a stala se cílem mnoha návštěvníků z Evropské unie a dalších zemí, kteří přijížděli obdivovat přírodní, kulturní a historické krásy Čech a Moravy. V tomto ohledu samozřejmě dobře zapůsobil přechod na jednotnou měnu euro, jejíž používání turistický ruch ulehčilo a zvýšilo. K růstu přispívali také vzdělání a zkušenosti odborníci, kteří do republiky přicházeli z Východu i ze Západu kontinentu. ČR měla také výhodu oproti ostatním zemím Unie v poměrně vysoké zaměstnanosti a růstu podnikavosti a iniciativy firem v zavádění inovací. Navíc výraznější orientace na výkon tlačila na snižování nákladů a vyšší hospodárnost.

Významným impulsem pro českou ekonomiku byla kampaň Ministerstva průmyslu a obchodu a Ministerstva zemědělství, která masivně podporovala české výrobky, samozřejmě v mezích pravidel Evropské unie. Tato kampaň se poučila z neúspěchů podobné kampaně z let krátce po roce 1989 a mnohem razantněji podporovala české podniky a jejich výrobky oproti zahraničním výrobkům. Média se k této kampani připojila a **reklama** na výhradně české zboží tak byla poměrně úspěšná.

Česká republika v honbě za rychlým ekonomickým růstem uvažovala také o podpoře a orientaci na odvětví, která zde byla tradiční a byla typická pro období industriálního vývoje. Výrazněji se uplatnila silná **energetická lobby**, jež prosadila co největší výrobu a vývoz elektrické energie.

V souvislosti s podporou růstu došlo k diskusí o opětovné orientaci na **zbrojní průmysl**. Po odklonu od zbrojního průmyslu počátkem 90. let 20. století šly po roce 2005 ohledy stranou a narostly snahy oživit tradiční zbrojní průmysl. České zbrojovky se zaměřily především na lehké pěchotní zbraně a trhaviny, které dokázaly levně, ale v požadované kvalitě vyrábět. Pravidla obchodu se zbraněmi omezující vývoz na stabilní demokratické země byla nezdárka obcházena.

Nevýhodou těchto projektů bylo, že sice pomáhaly krátkodobě zvýšit hrubý domácí produkt, z dlouhodobého hlediska však mohly vést ke zpomalení růstu kvality života.

České **školství** se podmínkám prudkého růstu přizpůsobovalo jen sporadicky. Částečně byl na vině nedostatek rezerv na investice ve veřejném sektoru, částečně to bylo tím, že si politické špičky uvědomovaly, že by byl veřejný sektor zbytečně destabilizován před očekávaným přechodem na harmonický růst. Nepříjemným projevem tohoto pasivního přístupu se stal přetrvávající rozpor mezi poptávkou ze strany studentů a trhu práce na jedné straně a nabídkou školství na straně druhé. Při řešení nezaměstnanosti absolventů se však dobře osvědčila podpora dalšího vzdělávání a získávání kvalifikace a odbornosti. Tyto programy však nebyly zajišťovány pouze soukromým sektorem, ale i v kombinaci s podnikatelským sektorem zastoupeným velkými a středními podniky. Politika trhu práce se celkově vyznačovala přechodem od pasivní k aktivní politice.

V tomto období se rovněž podařilo přistoupit k **reformě penzijního systému**.⁸⁴ Ke zmíněnému kroku zatím vždy scházela politická vůle. Zákonný důchodový věk byl během krátkého přechodného období zvýšen pro obě pohlaví na 65 let. Systém obsahoval bonusy za pozdější odchod do důchodu. V dávce byl dále omezován význam základní výměry a zvyšován podíl procentní výměry. Dávky začaly podléhat dani z příjmu. Invalidní důchody byly omezeny a starší rozhodnutí přezkoumána. Ve velké části případů byl nárok na důchod odňat. Proti těmto restriktivním opatřením se postavily odbory a jako kompenzaci si vynutily čtvrtletní indexaci dávek podle vývoje mezd. Silným argumentem ze strany státu byl závazek dlouhodobého růstu mezd a platů. Vláda odborům rovněž nabídla účast v nových institucích penzijního systému.

Došlo ke **zřízení Sociální pojišťovny**, která spravuje tři oddělené systémy pro starobní, invalidní a pozůstalostní důchody. Význam základního důchodu od Sociální pojišťovny klesal, neboť vláda odmítla zvyšovat sazbu příspěvku na důchodové pojištění. V rámci reformy proběhlo ustavení povinného zaměstnaneckého penzijního připojištění. Prosadilo se zde i několik stávajících soukromých penzijních fondů, jako správci aktiv penzijních společností a plátcí doživotních starobních penzí.

⁸⁴ Nastalo zrychlené populační stárnutí vyvolané přechodem silných poválečných generací narozených na přelomu prvního a druhého desetiletí do důchodového věku. Dopad tohoto zrychlení na vazbu aktivního obyvatelstva a důchodců byl mírněn zvýšením zákonné hranice odchodu do důchodu, které se stalo základním krokem nastartované důchodové reformy.

Změny se dotkly i **zdravotního pojištění**. Nemocenské pojištění bylo ze sociálního pojištění vyňato a sloučeno se zdravotním, což vedlo ke snížení celkových nákladů spojených s pracovní neschopností. Vážně se diskutovalo i o tom, že zdravotní pojištění budou povinni odvádět i důchodci. To se sice nepodařilo prosadit, stát se však zbavil povinnosti platit pojistné za děti. Tuto povinnost převzali rodiče a jejich zaměstnavatelé. Na trhu se zdravotním a nemocenským pojištěním to vyvolalo aktivitu zdravotních pojišťoven, které začaly nabízet speciální rodinné pojistné balíčky.

Migrační a azylová politika byla v ČR po vstupu do EU podřízena společným evropským zákonům. Ekonomický růst zvyšoval atraktivitu naší země. Trh práce byl charakterizován vysokou mírou zaměstnanosti a podílem kvalifikované pracovní síly, již dominovala mladá, flexibilní, profesně mobilní generace. Přestože příznivý vývoj kupní síly mzdy zvyšoval životní úroveň a atraktivitu naší země pro domácí obyvatelstvo, nejvzdělanější část populace odcházela pracovat do zahraničí, především do zemí Evropské unie (Německo, Rakousko, Spojené království, Francie) a Spojených států. **Odchody za prací** do jiných členských zemí EU byly zcela přirozeně závislé na vývoji mzdových a cenových rozdílů v České republice a zemích Evropské unie. Často však šlo o dočasné pobyty spojené se získáváním zkušeností a zvyšováním rodinných úspor. Mnoho občanů bylo motivováno k návratu a své zkušenosti a poznatky úročili v naší ekonomice a společnosti. Zpočátku nebyl o trvalou práci v cizině výrazný zájem částečně i pro jazykové bariéry. Celospolečenskému trendu se vymykaly pouze oblasti při hranici s Rakouskem a Německem, ve kterých byl výskyt osob dojíždějících denně či týdně do zaměstnání v zahraničí větší. Z tohoto důvodu rostla i poptávka po bydlení v příhraničních oblastech. Tyto regiony ovšem byly atraktivní též pro cizince z druhé strany hranice. Mnoho Rakušanů a Němců, zejména v důchodovém věku, hledalo v českém a moravském **pohraničí místo k bydlení**, neboť zde byly nižší ceny nemovitostí i životní náklady. Pro Rakušany a Bavyry bylo bydlení na venkově nejen přijatelné, ale dokonce vyhledávané.

S ohledem na **demografické stárnutí** i na úbytek osob v produktivním věku a na odchod části vysoce kvalifikovaných lidí do ciziny bylo nutné stimulovat příchod vzdělaných lidí z třetích zemí. Bylo třeba aktivně posilovat atraktivitu země pro příchod těchto imigrantů. Dařilo se to a do země začali ve zvýšené míře přicházet Slováci, Ukrajinci, Rusové, Chorvaté a Bosňané, pro které byla Česká republika atraktivní jazykovou blízkostí. Ke skutečně velkému přílivu cizinců ovšem došlo po plné **liberalizaci trhu s bydlením** a nastartování intenzivní bytové výstavby. Nějaký čas však trvalo, než trh s bydlením absorboval převis poptávky, který se nahromadil v 90. letech 20. století. Fungující trh s bydlením dále snížil míru odchodu Čechů a Moravanů za prací do zahraničí.

Zvyšování ekonomického růstu v České republice bylo nemyslitelné bez zapojení české ekonomiky do ekonomiky světové. Politika a správa na národní úrovni byla nucena se podřídit nárokům a tlakům globalizující se ekonomiky. Jedním z projevů bylo podřízení veřejné správy zájmům mocných ekonomických subjektů. Vážnou hrozbou byl vznik politické nestability a možné sociální rozštěpení společnosti.⁸⁵

Nepříjemným důsledkem prudkého hospodářského růstu se stalo **narušení sociální soudržnosti**. Společnost se rozdělila na dvě skupiny. První bychom mohli označit jako vzdělanou, či alespoň kvalifikovanou a výkonnou, druhou jako závislou bez šance podílet se na přínosech hospodářského růstu. Rozštěpil se přístup k informačním a vzdělávacím zdrojům. Zatímco někteří mají neomezený přístup ke všem informačním zdrojům, jiní stojí mimo.⁸⁶ Míra nezaměstnanosti začala růst. Nezaměstnanost byla jak strukturální, tak regionální. Vysoká produktivita práce vedla ke zmenšování nabídky práce v nekvalifikovaných profesích. Zaměstnavatelé zároveň potřebovali menší počet pracovníků než v dobách, kdy zaměstnávali především nekvalifikovanou pracovní sílu. Část dělníků nenašla uplatnění a nebylo možné najít pro ně příležitost ani v oblasti služeb. Docházelo k rozštěpení trhu práce na dva zcela odlišné segmenty. Primární trh práce byl charakterizován dobře placenými, relativně jistými pracovními místy s možností seberealizace a seberochoje. Na sekundárním trhu práce byla nabízena málo kvalifikovaná práce v malých, zadlužených firmách, často velmi krátkodobé povahy. Na druhé straně výhodnou pozici měla ekonomická i politická elita, kterou tvořili lidé se zkušenostmi z více univerzit a více zemí. Většina z nich měla postgraduální vzdělání. Klasickým příkladem elity byli muži či ženy, kteří alespoň jeden rok střední školy studovali ve Francii nebo Německu a bakalářské, magisterské či doktorské hodnosti dosáhli ve Spojených státech. Ti se uměli pohybovat v mezinárodních kruzích a zdatně využívali snadného přístupu k zahraničním příležitostem a zdrojům. Plynně komunikovali anglicky a alespoň jedním dalším jazykem. Většinou ovládali i jazyky jako španělština nebo ruština. Jejich cennou devízou byla zkušenost práce pro velké domácí firmy, pobočky zahraničních firem v České republice, ale i v pobočkách zahraničních. Během profesionální kariéry se samozřejmě dále

⁸⁵ Další lze nalézt v textu kapitoly 2.5 *Modernizace demokracie v ČR.*

⁸⁶ Zde se ukazují potenciální negativa a rizika strategického tahu Kultivace vědění v klíčový faktor produkce (kapitola 2.1).

vzdělávali. Silou některých těchto tahounů hospodářství byla schopnost rychlého zhodnocení situace, přizpůsobení se a využití podmínek. Často zasahovali při řešení složitých úkolů s omezeným časem na jejich zvládnutí.

Vážně se projevil **rozpory v hodnotové orientaci** ve společnosti. Úspěšná část zdůrazňovala orientaci na výkon a nutnost tvrdé práce. Nezaměstnané považovali za neschopné lenochy a příživníky společnosti. Tento vývoj se projevil i na politické reprezentaci. Právice volala po omezení, nebo alespoň nerozšiřování institucí a dávek sociálního státu. Komunistům narůstaly volební preference.

Již dříve se ČSSD pod vlivem spolupráce se sociálně demokratickými stranami v západní Evropě rozhodla pro cestu *nové levice*. Do strany vstoupilo a aktivně se v ní usadilo mnoho vzdělaných a uznávaných ekonomů, kteří přeorientovali politiku strany na střední a vyšší střední vrstvy. Příslušníci nižší vrstvy buď uvěřili a realizovali svoji příležitost během prudkého ekonomického růstu, nebo hledali oporu u KSČM. ČSSD a ODS se sblížily v hlavním cíli, podpoře střední vrstvy. Lišily se však v prostředcích jeho dosažení. Obě strany pochopily hrozbu ze strany KSČM a shodly se na rozsáhlých změnách Ústavy ČR. Jednou z nich byla i **změna způsobu voleb do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR**. ČSSD prosazovala dvoukolový většinový systém. ODS viděla svoji šanci v jednokolovém. Menší strany, KDU-ČSL, KSČM a Hnutí liberálů, se pokusily prosadit dvoukolový většinový systém s postupem tří kandidátů do druhého kola. Tento požadavek přinutil ODS podpořit návrh ČSSD, aby pak nový volební systém zvýšil dominanci ODS a ČSSD. Dvoukolový většinový systém obecně vede k ustálení počtu politických stran na třech. V České republice však k ničemu takovému nedošlo, neboť menší strany měly oporu ve svých tradičních regionech. KDU-ČSL se prosazovala ve východních Čechách a na jižní Moravě, KSČM v severních Čechách a severní Moravě a Hnutí liberálů ve velkých městech. Neexistovala tedy žádná třetí strana schopná soutěžit se dvěma většími na celém území naší země. Ani po změně volebního systému nebylo možné vždy sestavit jednobarevnou většinovou vládu. Koalice mohly být složeny ze dvou stran, ale většinou byly větší. Třetí stranu přibíraly ČSSD a ODS do vlády zpravidla proto, aby se jim lépe vyjednávalo v rámci vládní koalice.

Ústavní změny vedly jednoznačně k posílení vlády. Ať už v ní byla ČSSD nebo ODS, strany si uvědomovaly, že jejich legitimita je nejvíce ohrožena v zaostalých regionech. Přednostně tedy směřovaly **rozvojové programy** do severních Čech a hlavně na severní Moravu. Zvláště Ostravsko těžilo z dobrého dopravního spojení po železnici, z nové dálnice i přes mezinárodní letiště, z koncentrovanější pracovní síly a z blízkosti Slovenska a Polska, odkud proudila další pracovní síla.

Podobně jako stát zanedbával sociální zabezpečení, nedostávalo se mu dost prostředků ani na další veřejné instituce. Cíl **veřejných vysokých škol** byl redukován na masovou produkci vysokoškolsky vzdělané pracovní síly. Evidentně byly upřednostňovány technické obory. Až na ojedinělé výjimky neexistovala kapacita na pěstování flexibilních jedinců a úzkých specialistů.

Problémem byl i **nárůst duševních onemocnění**, zvláště workoholismu (závislosti na práci). Radikální zvýšení produktivity práce vedlo k nesmírnému tlaku na zaměstnance. Udržet se v práci, jít s dobou, vzdělávat se, prosadit se v konkurenci nebylo snadné. Došlo také k úpadku motivace a radikálnímu nárůstu syndromu vyhoření. Lidé ztráceli své kořeny, které dávaly jejich sebevzdělávání, vysoké produktivitě a úspěchu smysl. Chyběl čas na rodinu, příbuzné, přátele. Zvýšil se počet rozvodů, a to i u lidí velmi úspěšných a v nejvyšších pozicích. **Sociální sítě** se omezily na pracovní kontakty a na osoby, jež mohou být nějak užitečné, prospěšné. Mezi partnerskými vztahy se rychle zvýšil počet nesezdaných soužití a sériová monogamie mimo jiné i proto, že vzrostl počet finančně dostupných bytů. Lidé byli obklopeni osobami, které jim nebyly oporou, ale soupeřem. Život začal ztrácet smysl. Vyčerpaní a vyhoření začali vyhledávat osobní a rodinné psychoanalytiku.

Po třech po sobě rychle následujících **povodních** v letech 1997, 2002 a 2005 si společnost začala uvědomovat nutnost započítání rizika přírodních katastrof do rozhodování v různých oblastech a na všech úrovních. Hospodářství a trh jako celek jsou vůči přírodním katastrofám poměrně odolné. Dopad povodní z roku 2002 se na hospodářském růstu projevil jen krátkodobě. V dlouhodobém horizontu však bylo třeba vyjasnit, kdo má nést při přírodní katastrofě náklady. Vláda neměla dost prostředků na běžné výdaje a reakce na náhlou událost ji ochromila. Svoji podporu však čerpala od středních vrstev a velkých firem, takže si nemohla dovolit případné náklady přenášet na zaměstnance a zaměstnavatele. Po proběhlých povodních se ozvaly i pojišťovny, které měly pocit, že často pojistné plnění nekrylo pouze důsledky přírodních katastrof, ale i selhání státní správy a samosprávy. Společnost si tedy postupně začala více vážit lesů s původní druhovou skladbou, které zadržují vodu mnohem lépe než smrkové monokultury. Začalo se respektovat, že lužní lesy v nížinách mají v krajině svou nezastupitelnou vodohospodářskou funkci a nejsou jen zdrojem komárů. Zemědělství přestávalo být chápáno jen jako producent potravin, ale stále více se prosazovala jeho krajinotvorná složka. Opakující se povodně konečně přiměly státní správu uvážlivě vydávat stavební povolení v záplavových oblastech a stavitele tato povolení respektovat.

V souvislosti s orientací na prudký růst byly některé oblasti rozvoje společnosti zanedbávány. Česká politická i občanská veřejnost si více než 10 let po vstupu do EU začala uvědomovat nutnost přechodu na harmonický růst.

Harmonický růst⁸⁷ se od prudkého odlišuje ve způsobu zvyšování spotřeby, dochází k proporcionálnímu uspokojování potřeb spotřebitelů a mění se rozdělení důchodů. V souvislosti s harmonickým růstem jsou plněny některé základní jistoty jako plná zaměstnanost⁸⁸, ochrana zdraví, péče o staré lidi, veřejná bezpečnost a další. Samozřejmostí je umožnit příležitost pro svobodné rozvinutí talentů. S tím souvisí podpora rodiny, rovné příležitosti ve vzdělání, mobilita, rovnost pohlaví, růst významu volného času apod. Pro harmonický růst je nutností rozvoj vzdělání, vědy a výzkumu, technologií a kvality výrobků. Z makroekonomického hlediska je nezbytností rozvoj zahraničněobchodních a mezinárodních finančních vztahů a vyrovnaná platební bilance. Neopominutelná je ochrana přírodního prostředí a nerostného bohatství a trvalé udržování rezerv.

V období podpory prudkého růstu nebyly dostatečně zohledňovány výše zmíněné aspekty růstu. Úsilí o řešení vleklých problémů z těchto oblastí nastalo až později. Jak bylo řečeno, klíčovým se stal rozvoj vzdělání jako faktoru dlouhodobého růstu.

V české ekonomice se proto začala prosazovat větší orientace na **reálnou podporu konkurenceschopnosti**. Za hlavní zdroj konkurenceschopnosti a zvyšování kvality lidského života byla považována produkce komodit a služeb s vysokou přidanou hodnotou obsahujících vysoké procento vědění a s tím související nadprůměrně kvalifikované lidské zdroje, tvorba nových poznatků a jejich rozšiřování.

Česká republika se lépe a aktivněji než dříve zapojovala do unijní strategie podpory konkurenceschopnosti, která navázala na Lisabonskou strategii do roku 2010. Strategie byla orientována především na konkrétní cíle v jednotlivých regionech EU. ČR tak získala významnou finanční podporu pro svůj další rozvoj. Významně bylo posíleno vzdělávání na všech úrovních, včetně celoživotního vzdělávání a inovačního podnikání.

K tomu, aby podpora vědění byla náležitě využívána, bylo nutné ukázat, že vědění se vyplácí. Vědění má ekonomickou hodnotu, proto lidé kvalifikovaní mají násobně vyšší příjmy než nekvalifikovaní. Byly zavedeny daňové úlevy na investice do vzdělání a výzkumu a vývoje. Stát tak demonstroval, že je lepší investovat do vědění než neinvestovat vůbec. Investiční pobídky a veřejné výdaje byly nastaveny tak, aby zvýhodnily produkty a služby s vysokou mírou vědění.

Pozornost byla věnována i zvýšení kulturní hodnoty a vážnosti vědění ve společnosti. Politické a další elity měly jako základní znak dobré vzdělání a kvalifikaci. Vzdělání se prezentovalo jako podmínka úspěchu. S tím se měnil i sociální kapitál. Především zahraniční pracovníci postupně vytvořili na pracovištích jinou pracovní atmosféru charakterizovanou větší vzájemnou důvěrou. Tahounem společnosti se stala popisovaná elita pracovníků, kteří měli bohaté zahraniční zkušenosti. Jejich uplatnění se projevilo snížením transakčních nákladů a zhodnocením spolupráce.

Dalším velmi významným aspektem harmonického růstu byla **vnitřní a vnější bezpečnost**. Celosvětové riziko terorismu nutilo vládu na mezinárodní úrovni v rámci struktur NATO a EU významněji investovat v této oblasti. Jakékoli nebezpečí velmi významně ohrožovalo další rozvoj země a evropského společenství.

⁸⁷ Podrobněji k harmonickému a prudkému růstu viz Kornai (1977).

⁸⁸ Plnou nezaměstnaností je chápána nezaměstnanost, která neakceleruje inflaci.

3.3 Čechy a Morava – zahrada Evropy

(scénář opřený o sledování kritéria dlouhodobé udržitelnosti rozvoje)

Prosazení scénáře udržitelného rozvoje se může zdát z dnešního pohledu málo realistické, až utopické. Česká populace ve svých životních orientacích zatím upřednostňuje růst životní úrovně vyjádřený ekonomickým růstem. Péče o životní prostředí a ochrana přírody jsou vnímány (především ve venkovských oblastech) spíše jako bariéra rozvoje než jako příležitost k dosažení lepší kvality života. To se však může v průběhu příštích dvaceti let (zejména v souvislosti se vstupem České republiky do Evropské unie) změnit. Realizace scénáře opřeného o kritérium dlouhodobé udržitelného rozvoje znamená, že prioritní bude zvyšování kvality života současných a budoucích generací v souladu s únosnou kapacitou ekosystémů a potenciálu krajiny pro její trvale udržitelné využívání. Ekonomický růst tedy nebude prioritou. Upřednostňován bude takový rozvoj, kde míra využívání obnovitelných zdrojů nepřekročí míru jejich regenerace; kde míra využívání neobnovitelných přírodních zdrojů nepřekročí míru, jakou budou rozvíjeny substituující obnovitelné zdroje, a míra emisí škodlivin do životního prostředí nedosáhne hranice asimilačních schopností prostředí. Důraz bude kladen na zvyšování ekologické gramotnosti obyvatel ČR prostřednictvím školní i mimoškolní výchovy, vzdělávání a osvěty. Tyto kroky s sebou ponесou některé pozitivní i negativní důsledky, zejména vyšší daňové zatížení neobnovitelných surovinových a energetických zdrojů; nižší daňové zatížení lidské práce; nižší nezaměstnanost v důsledku nižšího zdanění lidské práce; ztížení možnosti exportu do zemí, které nezavedly ekologickou daňovou reformu nebo jsou s jejím zaváděním pozadu; zlepšení kvality životního prostředí; dobré mezinárodní postavení ČR, zejména v rámci EU, a nové pracovní příležitosti a podnikatelské možnosti (ekologické strojírenství, obnovitelné zdroje,...), zvláště v okrajových (podhorských a příhraničních) oblastech.

Směřování k udržitelnému rozvoji prosazuje jako jednu ze svých priorit Evropská unie. Proto je výhodné, aby se ČR, jako budoucí člen EU, s předstihem na tento trend připravila.

Časově je možné rozdělit scénář směřování k dlouhodobě udržitelnému rozvoji do tří základních etap:

1. Prvním horizontem je vstup ČR do Evropské unie a podíl environmentálně orientované politické síly na vládě.
2. Druhým horizontem je rok 2020, kdy bude plně rozběhnuta ekologická daňová reforma a proces směřování k udržitelnému rozvoji bude v EU a tím i v ČR prakticky nevratný.
3. Třetím horizontem je období 2030–2050, kdy by EU (a tím i ČR) mohla dokončit přechod na trajektorii udržitelného rozvoje. V této době však také budou z velké míry vyčerpány fosilní zdroje (především ropa). Bude vrcholit krize mezi rozvinutým Severem a rozvíjejícím se Jihem, budou probíhat globální klimatické změny, které způsobí velké migrační vlny. Je tedy otázkou, nakolik se EU dokáže úspěšně vypořádat s těmito *vnějšími tlaky*.

Ostatní rozvinuté země (USA, Kanada, Japonsko, Austrálie, Nový Zéland aj.) v současnosti sice deklarují směřování k udržitelnému rozvoji, ale ve skutečnosti zůstává prioritou ekonomický růst.

Země jihovýchodní Asie (Čína, Indie, *asijské tygři*) jednoznačně preferují ekonomický růst. Země Evropské unie se tak dostávají do *komparativní nevýhody*, kdy samy sebe omezují ekologickými limity. Na druhou stranu se toto omezení může stát impulsem pro rozvoj nových, efektivnějších a přitom životnímu prostředí přátelských technologií. Rozvojové země usilují o přiblížení se životní úrovni vyspělých zemí a lze v nich v příštích dvou desetiletích očekávat orientaci na ekonomický růst. Z toho pramenící růst zátěže životního prostředí mohou rozvinuté země ovlivnit tím, že zpřístupní rozvojovým zemím moderní technologie a vyškolí odborníky.

Směřování k udržitelnému rozvoji může být ohroženo mezinárodními bezpečnostními riziky, zejména terorismem.⁸⁹ Bezpečnost se může stát hlavní prioritou zemí euro-amerického kulturně civilizačního okruhu. Za této situace nebude politická vůle měnit zásadněji současný způsob fungování společnosti. Zavedení ekonomických, ale i právních a politických nástrojů podporujících směřování k udržitelnému rozvoji by pak bylo vnímáno spíše jako možné ohrožení stávajícího stavu (rozvojová hrozba), ne jako rozvojová příležitost.

Existují dva rozdílné druhy prvotního impulsu, které mají schopnost přivést společnost na trajektorii udržitelného rozvoje. Není naší ambicí předvídat, který z nich je pravděpodobnější.

- a) Spouštěcím mechanismem pro realizaci scénáře udržitelného rozvoje bude série opakujících se živelních pohrom, spojených pravděpodobně s globálními klimatickými změnami. V našich podmínkách jde zejména o nebezpečí opakujících se povodní, ale i rostoucí frekvence dalších klimatických poruch (větrné smrště, teplé zimy s rychlým jarním táním sněhu, sucha v produkčním období aj.). Hlavním motivem lidského jednání by za této situace byl strach z vyhrocujících se důsledků probíhajících klimatických změn a snaha tyto důsledky zmírnit a v dlouhodobějším horizontu jim i preventivně předcházet.

⁸⁹ Další lze nalézt v textu strategického tahu *Systém komplexního řízení bezpečnosti ČR*.

- b) Spouštěcím mechanismem scénáře dlouhodobě udržitelného rozvoje bude pozitivní vize budoucího rozvoje, kdy udržitelný způsob života je chápán jako rozvojová příležitost směřující ke kvalitě života při respektování únosné kapacity ekosystémů (přírody). Jinými slovy jde o formulování a prosazování takového rozvoje, který je ekonomicky životaschopný, sociálně únosný a životnímu prostředí přátelský.

V následujícím textu se pokoušíme formulovat, jak by scénář dlouhodobě udržitelného rozvoje, nesený nadějí na pozitivní změnu, mohl být realizován. Změny probíhající v důsledku pozitivní vize vývoje mají tu výhodu, že probíhají evolučně (tedy postupně), oproti *revolučním* změnám, je-li hnacím motorem lidského jednání strach z negativních důsledků lidských aktivit.

V roce 2006 se v ČR konaly volby do Poslanecké sněmovny. Volby potvrdily přetrvávající krizi pravicových stran a výsledky byly obdobné volbám z roku 2002. S jednou výjimkou – pětiprocentní hranici překročila *Zelená aliance* – kandidátka sestavená ze členů a příznivců environmentálně orientovaných stran a občanských iniciativ, která si kladla za cíl postupné, ale důsledné prosazování udržitelného rozvoje. Zelená aliance se stala *jazyčkem na vahách*, a mohla tedy dění ovlivňovat v podstatně větší míře, než by odpovídalo volebnímu výsledku. Nepotvrdily se obavy z nekompetentnosti a nezkušenosti jejich členů. Díky napojení na západoevropské ekologické strany, spolupráci s Evropskou federací stran zelených (EFGP) a díky podpoře řady domácích odborníků měla, na rozdíl od samostatné Strany zelených v devadesátých letech, ucelený program a poměrně jasnou představu, jak jej naplňovat. Zelená aliance vstoupila do vlády společně s ČSSD a KDU-ČSL a přiměla partnery v programovém prohlášení klást ještě větší důraz na ekologicky a sociálně orientované tržní hospodářství a (v souladu s cíli EU) na postupné směřování k udržitelnému rozvoji. To musí vést k prosazení a postupnému zavádění ekologické daňové reformy a k posilování ekologické gramotnosti veřejnosti prostřednictvím výchovy, osvěty a vzdělání.

K posílení vlivu Zelené aliance na domácí scéně přispěly tři vnější faktory:

Vstup ČR do EU byl již nezvratný a v referendu se pro něj vyslovila nadpoloviční většina občanů. EU v souladu se svým Šestým akčním programem pro životní prostředí (nazvaným *Životní prostředí 2010: Naše budoucnost, naše volba*, 2001) směřovala k udržitelnému rozvoji a byla motorem pozitivních změn ve světě.

Občané ČR začali citlivěji vnímat globální environmentální ohrožení a uvěřili, že se i nás citelně dotknou, nebudeme-li včas a preventivně reagovat. Zřetelně se již projevovaly důsledky globálních klimatických změn, v rozvojových zemích neustále narůstalo sociální napětí a konflikty, které zvedaly stále mohutnější vlnu ilegálních migrantů. Nestabilní byl především Blízký východ, a nejen politici, ale i občané si byli stále více vědomi naší jednostranné závislosti na fosilních palivech, především na ropě.

Světový summit o udržitelném rozvoji, který se konal v roce 2002 v jihoafrickém Johannesburgu, vzbudil nejprve rozpaky, až zklamání. Postupem času se však ukázalo, že šlo o významnou událost, především v oblasti implementace principů udržitelného rozvoje na lokální, národní i mezinárodní úrovni.

Svůj postoj k životnímu prostředí přehodnotily Spojené státy. S přibližujícím se koncem volebního období americký prezident George Bush učinil řadu vstřícných kroků. Americký automobilový průmysl začal intenzivně vyvíjet alternativní pohon automobilů (plyn, bionafta, elektřina), který by celosvětově přinesl revoluci v dopravě, omezil (nejen americkou) závislost na ropě z arabských zemí a pozitivně by se projevil i snížením emisí skleníkových plynů.

Pro Evropskou unii se udržitelný rozvoj stal po summitu v Johannesburgu jednoznačnou prioritou a ve světě EU působila jako *environmentálně nejosvědčenější* hospodářské uskupení. Naopak na klasický ekonomický růst se orientovala jihovýchodní a jižní Asie a stejné ambice měla i většina chudých rozvojových zemí.

Po našem vstupu do EU musela vláda urychleně řešit v environmentální oblasti některé závazky, které do té doby zanedbala. Nešlo o oblast právních předpisů, naše právo bylo s EU plně kompatibilní. Jednalo se např. o splnění závazku, že do roku 2010 budou všechny země EU vyrábět alespoň 15 % energie z obnovitelných zdrojů. To dále posilovalo vyjednávací pozici Zelené aliance.

Klíčovým bodem se stalo prosazení ekologické daňové reformy. Polovinu funkčního období nové vlády trvalo, než se tento koncept (opět pod vlivem příkladu západoevropských zemí) prosadil. Nejdříve byla přijata nová, tzv. environmentální daň (daň z životního prostředí). Původně měla být přijata již v roce 1992, tehdejší vládou však byla odmítnuta.

Dalším krokem se stalo zavedení tzv. uhlíkové daně. Byl přijat model podobný finskému, kdy méně ušlechtilá paliva jsou daňově více znevýhodněna. Hnědé uhlí tak bylo zatíženo 5% uhlíkovou daní, černé uhlí 3,5% a plyn 2% daní. Po mnoha názorových střetech se podařilo zatížit 2% uhlíkovou daní (podobně jako ve Finsku) také jadernou energii. Jaderná energie žádné oxidy uhlíku neprodukuje, přesto

Parlamentem ČR těsně prošel návrh, aby tato energie byla daňově zatížena a nenastala nová vlna budování jaderné energetiky.

Ekologická daňová reforma (EDR) znamená přesun daňové zátěže z lidské práce (daň z příjmu, daň z přidané hodnoty) na suroviny a energii (především formou spotřební daně). EDR je koncipována tak, že na ní stát nevydělá ani neprodělá, jde pouze o vybalancovaný přesun daňové zátěže. EDR podporuje rozvoj modernějších a úspornějších technologií a také vytváření nových pracovních míst (práce je díky nižšímu daňovému zatížení levnější). V případě České republiky, která zdědila z dob socialismu silnou orientaci na těžký průmysl, bylo možné očekávat otřesy v podobě bankrotů velkých podniků, které nebyly schopny se přizpůsobit, a následně i sociální otřesy (regionální zvýšení nezaměstnanosti a pokles životní úrovně pracovní síly s nízkou kvalitací).

Zavedení EDR je složitý manévr, srovnatelný svou náročností s přechodem z centrálně plánované ekonomiky na tržní. Vláda se tedy během funkčního období 2006–2010 k němu neodhodlala, ale pouze jej připravila (a zavedla již zmíněnou uhlíkovou daň jako první krok EDR).

Zavedení EDR bylo rozvrženo na 28 let. Každý rok se měly zvedat ceny neobnovitelných zdrojů energií a surovin o 5 % (a být kompenzovány snížením zdanění pracovní síly). Ke zdvojnásobení cen by tak došlo po 14 letech, k cílovému zečtyřnásobení cen (oproti cenám z roku 2010) po 28 letech, tedy v roce 2038. Přibližně v této době měl být manévr přechodu ze zdanění lidské práce na zdanění neobnovitelných zdrojů energie a surovin dokončen. Toto časování korespondovalo s ostatními státy Evropské unie (resp. se členy původní *patnáctky*, z nových členských zemí držely krok jen ČR, Estonsko a Slovinsko) a nedošlo tak k narušení naší obchodní bilance (kdy by naše výrobky byly kvůli vyššímu zdanění v zahraničí neprodejně, naopak k nám by proudily suroviny a zboží dosud ekologickou daňovou reformou nezatížené).

Zavádění EDR se stalo prakticky nezvratným, když nová vláda, vzešlá z voleb v roce 2010, po jistém váhání a pod vlivem zavádění EDR v dalších zemích celý proces spustila a po celé funkční období, až do roku 2014, uplatňovala. V roce 2014 již bylo zřejmé, že nedojde-li k nečekaným politickým otřesům, bude celý proces pokračovat, ať už bude nová vláda více pravicová či levicová.

K tomuto výsledku nemálo přispěly korekce, které po roce 2010 doznala sama EDR a které reagovaly na onu její slabinu, na niž původně nikdo nepomyslel, totiž na sociální *průchodnost* reformy. Praktické dopady EDR na jednotlivé sociální skupiny země se ukázaly jako velmi nerovnoměrné. Vzhledem k povaze EDR, jež posilovala úlohu spotřebních (nepřímých) daní, relativně nejvíce vzrostla daňová zátěž u příjmově nejslabších domácností. Vláda ve snaze zabránit této sociální tvrdosti reformy prolomila obě tabu, která první léta zavádění EDR provázela: že EDR bude fiskálně neutrálním manévrem a že neporoste kvóta daňového zatížení obyvatelstva. Konkrétně šlo jednak o to, že dosavadní koncept EDR (nástroj racionalizace využívání surovin a energií) byl vřazen do širšího rámce *prostorové daňové reformy*, jejímž hlavním nástrojem se stala silná daň z nemovitostí. Souběžně došlo ke zvýšení progresu daně z příjmu.

Přijetí a zavádění EDR bylo podpořeno rozsáhlým celonárodním projektem v letech 2006–2010 *Ekogramotnost pro 21. století*. Zelené alianci nepřípadlo jen Ministerstvo životního prostředí, které se sloučilo s Ministerstvem pro místní rozvoj a získalo klíčovou kompetenci – územní plánování, ale také Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy. Projekt *Ekogramotnost pro 21. století*, který také podpořilo Ministerstvo kultury, vycházel z úvahy, že moderní člověk nepotřebuje ke svému uplatnění a rozvinutí tvořivého potenciálu jen gramotnost jazykovou, počítačovou a odbornou, ale také ekologickou. Pojmy jako ekosystém, životodárné systémy biosféry, ekologická stabilita, přírodní kapitál apod. již nemohou být většinou populace ignorovány, stejně jako nemůže být ignorována alespoň základní znalost práce s počítačem a ovládnutí alespoň jednoho cizího jazyka.

Projekt *ekogramotnosti* v sobě zahrnoval podporu změny hodnotových orientací od hodnot neslučitelných s udržitelným rozvojem (kořistnický vztah k přírodě, jednostranný důraz na individualismus a soutěživost, posedlost ideou kvantitativního růstu, hédonistická orientace na konzumní způsob života, jednostranný důraz na lidská práva a svobodu chápanou jako svévoli, preferování krátkodobých zájmů nad zájmy dlouhodobými, rezignace na spolurozhodování o společných záležitostech) k hodnotám s udržitelným rozvojem slučitelným (vědomí sounáležitosti s přírodou, doplnění soutěživosti kooperací, důraz na kvalitativní rozvoj lidské společnosti, důraz na uvědomělou skromnost a tzv. ekologický blahobyt, respektování nejen lidských práv, ale také plnohodnotné svobody, tedy včetně odpovědnosti, respektování principu předběžné opatrnosti a dlouhodobých zájmů lidské společnosti, rozvoj participativní demokracie). Hlavním aktérem těchto změn byl občanský sektor (nevládní a neziskové organizace), který se postupně stával sebevědomým partnerem sektoru státnímu a podnikatelskému. Katalyzátorem změny a rozjetí celého projektu se stalo několik desítek existujících středisek ekologické výchovy. Zjednodušilo se získávání státních prostředků formou grantů a pracovníci středisek již neutápěli většinu energie ve vypisování nových a nových žádostí. Jejich kurzy (v rámci školní i mimoškolní výchovy) prošly postupně desítky procent dětí z mateřských, základních i středních škol.

Na základních školách se dostala ekologická výchova do osnov v rámci příbuzných předmětů – např. do základů společenských věd, zeměpisu, přírodopisu. Na středních školách se stala ekologie povinným, případně (učňovské školství) nepovinným předmětem. Na vysokých školách se podařilo prosadit velký důraz na ekologickou výchovu na Pedagogických fakultách, vychovávajících budoucí učitele.⁹⁰ Ekologická daňová reforma se již po roce 2010 ukázala být naprosto zásadním nástrojem při směřování k udržitelnému rozvoji, který vyvolal a urychlil klíčové změny v řadě odvětví národního hospodářství. Nejbezprostředněji a nejvíce ovlivněnou byla energetika. Se zaváděním EDR se ukázalo, jak obrovský je v ČR potenciál úspor. V letech 2010–2020 spotřeba energie nejprve téměř o třetinu poklesla, poté stagnovala.

Dalším klíčovým bodem byla podpora obnovitelných zdrojů. Když se definitivně podařilo zažehnat výstavbu třetí jaderné elektrárny (Blahutovice na Moravě), uvolnil stát i energetický koncern (bývalý ČEZ) nemalé prostředky na výzkum a vývoj obnovitelných zdrojů. Vláda se zavázala, že nejméně 50 % výdajů ze státního rozpočtu na výzkum a vývoj v energetice půjde do oblasti obnovitelných zdrojů. Díky tomu se podařilo, i když se zpožděním, splnit závazek EU – 15 % obnovitelných zdrojů do roku 2010. Celkový objem obnovitelných zdrojů však v letech 2010–2020 narůstal, až dosáhl kolem roku 2020 hodnoty přes 20 %. Celkový potenciál byl odhadován na necelých 30 % pro ČR, kde nejperspektivnější bylo získávání energie z biomasy a v menší míře to byla také energie sluneční a vodní.

V roce 2020 tak měla ČR nižší celkovou spotřebu energie než v roce 2002. Energetická náročnost na jednotku hrubého domácího produktu byla srovnatelná s průměrem západoevropských členských zemí EU (v roce 2002 byla 2,5krát vyšší). Bylo tedy definitivně zažehnáno nebezpečí, že se staneme *kovárnou Evropské unie* (podobně, jako jsme dříve byli *kovárnou socialismu*), jakousi semiperiferií, která uvízla v klasické etapě industrializace 60. a 70. let 20. století a zásobuje rozvinutější země produkty náročnými na suroviny a energii a nenáročnými na kvalifikovanou pracovní sílu.

Necelá třetina energie ČR byla získávána z obnovitelných zdrojů. Dalším významným zdrojem byla jaderná energie z Temelína a Dukovan. JE Dukovany měla původně skončit v roce 2015, po investicích ve výši 25 mld. Kč však byla její životnost prodloužena do období 2025–2030. Plánovaná životnost JE Temelín byla do roku 2035 s možností prodloužení životnosti až do roku 2050. Poté měla být jaderná energie nahrazena plynem a dalším rozvojem obnovitelných zdrojů. K výrobě energie se stále využívalo hnědé a v nepatrné míře i černé uhlí, k definitivnímu odstavení uhelných elektráren (které byly nyní velmi slušně technologicky vybaveny a nezatěžovaly ani z desetin životní prostředí tak jako v 80. letech 20. století) mělo dojít v období 2030–2050. Svět (a s ním i ČR) si byl také vědom, že se blíží konec intenzivního využívání ropy. V roce 2020 byla cena jednoho barelu více než dvojnásobná oproti přelomu století (přes 50 dolarů za barel). Ústup rozvinutých zemí od ropy se očekával v období 2040–2060. Blížil se soumrak éry fosilních paliv, přicházelo období přechodu na obnovitelné zdroje.

Na počátku 21. století existovala v ČR nadprodukce potravin. Na rozdíl od 80. let, kdy zemědělci *bojovali o zrna* (z 12,5 mil. vyprodukovaných tun bylo v živočišné výrobě zkrmeno 8 mil. tun), prodělaly výživové návyky v 90. letech kvalitativní změnu. Spotřeba masa poklesla ze 100 kg/obyv./rok na cca 70 kg/obyv./rok. České zemědělství bylo efektivnější, výkonnější a nemuselo produkovat tolik krmiva pro dobytek. Vznikl přebytek cca 1 milionu hektarů zemědělské půdy. Bylo třeba učinit strategické rozhodnutí, zdali má být většina této plochy převedena do lesního půdního fondu, nebo mají být pozemky udržovány ve formě luk a pastvin (s tím, že za jejich údržbu budou zemědělcům vypláceny dotace ve výši asi 4000 Kč/hektar v cenách z roku 2002), nebo mají být vhodné pozemky převedeny na pěstování energetických a technických plodin. V souladu s požadavky udržitelného rozvoje na nárůst obnovitelných energetických zdrojů se prosadila třetí varianta – statisíce hektarů půdy byly využity pro pěstování řepky olejky, technického konopí, plantáží rychle rostoucích vrb apod. Plantážový způsob pěstování rychle rostoucích dřevin s pravidelným přihnojováním se vyzkoušel i na lesní půdě, zde však narazil na odpor lesníků i veřejnosti, která v plantážovém způsobu viděla nepřijatelnou degradaci lesů a omezení mimoprodukčních funkcí lesa (vodohospodářská, rekreační aj.).

Zemědělství, které zaujímá 55 % rozlohy území ČR, je spolu s lesnictvím (33 %) hlavním krajinnotvorným prvkem. Zemědělci už nebyli veřejností vnímáni jen jako producenti potravin, ale také jako *zahradníci krajiny*. Rozvíjelo se ekologické zemědělství (spojené obvykle s agroturistikou), i když konvenční zemědělství nadále přetrvávalo (ekologické zemědělství v roce 2002 zaujímalo necelých 5 % celkové rozlohy zemědělské půdy, do roku 2020 nepřevýšilo rozlohu 20 %).

Orientace zemědělství na obnovitelné energetické zdroje (biomasy) přineslo také mnoho nových pracovních příležitostí. V 90. letech počet pracovníků v zemědělství poklesl, lidé z malých obcí (především v příhraničních a podhorských oblastech) odcházeli do měst. S orientací společnosti na udržitelný rozvoj se lidé začali do zemědělství vracet, protože díky ekologické daňové reformě se lidská

⁹⁰ Šířeji o významu vědění, vzdělání a výchovy pojednává strategický tah *Kultivace vědění v klíčový faktor produkce*

práce stávala levnější a v zemědělství žádoucí. Např. technické konopí má lepší výhřevnost než hnědé uhlí, neobsahuje žádnou síru, která by způsobovala po spalení kyselý dešť, a uhlíková bilance je vyrovnaná (co se spálením CO₂ uvolní do ovzduší, to je následně v dalším vegetačním cyklu fotosyntézou pohlceno).

Produkce energetických plodin se však děje na velkých plochách, pěstování i sklizeň je náročnější na pracovní sílu než vyrubání uhlí. Výhodnější je spalování v menších, místních kotelnách a výtopnách. Proto před započítím ekologické daňové reformy se zdálo být využívání biomasy neekonomické. To se nyní změnilo. S příchodem pracovních sil na venkov se oživila veřejná doprava (podporovaná státem, kraji i místními obcemi), což zlepšilo dopravní obslužnost území. Došlo také k poptávce po levných venkovských domech a bytech, které byly opuštěné nebo využívány jako druhé bydlení pro městské obyvatelstvo. Znovuosídlení venkova velmi napomohlo přesměrování části dotací na výstavbu bytů a domů (ročně ve výši 20 mld. Kč) z výstavby ve městech na podporu bydlení na venkově (především rekonstrukce již existujících starších domů) a na dopravní obslužnost. Zde se opět pozitivně projevilo sloučení Ministerstva životního prostředí s Ministerstvem pro místní rozvoj a uvolňování dotací v souladu s principy udržitelného rozvoje.⁹¹

V odvětví dopravy se až do roku 2010 vedly diskuse o tom, jakou chceme mít dopravní obslužnost a co je udržitelná doprava. Největší střet se vedl mezi zastánci individuální automobilové a železniční dopravy. Proti ekologičtější a levnější železniční dopravě stály argumenty silničářů – auto je symbolem *svobody pohybu*, auta dnes používá prakticky každý a automobilisté přispívají formou spotřební daně do stálého rozpočtu (necelou polovinu ceny litru benzínu tvoří spotřební daň). Celý spor skončil kompromisem a sadou dílčích kroků, které nebyly podle ekologů ideálním stavem. Přesto pomohly, aby doprava byla ekologicky přijatelnější.

Bylo rozhodnuto, že na dálnici může být napojeno každé krajské město (to se environmentalistům zdálo jako přílišný ústupek motoristům), české dálnice však budou mít maximálně tři jízdní pruhy v jednom směru, ale jeden pruh bude vždy vyčleněn pouze pro sanitky, policii a autobusovou dopravu (u nejzatíženějších úseků. Také pro auta se třemi a více pasažéry). Pro ostatní automobily by byl přístupný jen v období oprav dalšího jízdního pruhu. Ve městech se prosadila silná omezení automobilového provozu. Parkování ve městech bylo tak drahé, aby bylo i v centru minimálně 20 % míst volných, zároveň se vytvořily pro motoristy motivační stimuly, aby ponechali auta na kraji města (levná parkoviště, lístky MHD zdarma). Masivně se podporovala výstavba cyklistických stezek a používání kol na kratší vzdálenosti (do 5–10 km). S časově omezeným státním programem se rozvinul systém autopůjčoven, který využívali hlavně lidé používající auto jen příležitostně. Nákladní (kamionová) doprava, především mezinárodní, byla v maximální možné míře převedena na železnici. Toto přivítali řidiči kamionů, kteří během vlakové přepravy mohli odpočívat a regenerovat síly.

V roce 2020 již bylo zřejmé a všeobecně uznávané, že udržitelný rozvoj není jen *obětí* v zájmu zachování životních podmínek pro budoucí generace, ale že už nyní znamená lepší kvalitu života. Například Pražané, kteří mohli porovnat *komfort* individuální dopravy ve městě na přelomu století, se všemi zácpami, nehodami a smogem (kdy Praha spolu s Frankfurtem nad Mohanem byly evropskými městy s nejhustší automobilovou dopravou), se současnou situací, považovali *udržitelnou dopravu* nejen za odpovědnější vůči přírodě a budoucím generacím, ale také za komfortnější pro naprostou většinu obyvatel města již nyní.

Podobně již téměř nikdo nezpochybňoval ekologickou daňovou reformu, která ještě nebyla ani v polovině realizace, ale její pozitivní efekty v oblasti úspor, čistoty životního prostředí i zaměstnanosti se již dostavovaly.

Lidé žili kvalitnějším životem než na přelomu století a byli si toho vědomi. Tomu napomohly dva další faktory:

Lidé přijali změny a důsledky ekologické daňové reformy a více si vážili volného času, neviděli smysl života jen ve vydělávání peněz, jako tomu bylo v 90. letech minulého století, při přechodu z centrálně plánované ekonomiky na tržní.

Náš vstup do Evropské unie stabilizoval politickou a ekonomickou situaci v zemi. Nikdo se již nebál návratu komunismu či *Velkého bratra* (přestože podpora komunistů byla do roku 2010 vysoká, pak postupně klesala). Udržitelný rozvoj je *strategií pro slunečné dny* (citát Geralda O. Barney, autora *Global 2000*, ústní sdělení) a členství v Evropské unii nám dalo potřebnou stabilitu i příklad k následování při zavádění udržitelného rozvoje v podmínkách České republiky.

Úspěch Zelené aliance ve volbách 2006 a prosazení udržitelného rozvoje měl ještě jeden významný pozitivní efekt – obohatil politický systém o nový prvek. S nástupem Zelené aliance a prosazením udržitelného rozvoje bylo tradiční pravo-levé rozdělení politického spektra postupně doplněno třetím

⁹¹ K problematice venkova a venkovské krajiny lze nalézt další také ve strategickém tahu *Aktivace územních společenstev*.

bodem, který z přímků (pravice – levice) vytvořil trojúhelník. Tento třetí subjekt reprezentoval a hájil zájmy občanských iniciativ a nevládních organizací, v obecnější rovině pak zájmy budoucích generací a přírody. Viděno z roku 2020 je tedy možné se domnívat, že pokud 19. století bylo charakteristické nástupem industriální éry a ekonomického růstu, 20. století pak bylo charakteristické úsilím o sociální spravedlnost a lidská práva, první polovina 21. století je charakteristická v rozvinutých zemích úsilím o udržitelný rozvoj, který kromě solidarity mezilidské v sobě zahrnuje i solidaritu mezigenerační (práva budoucích generací) a mezidruhovou (práva ostatních živých bytostí a přírody jako celku). Svět se však ve 20. letech 21. století nestal *trvale udržitelným rájem na Zemi*. Naopak rozvinutý svět se nadechoval k velkému zápasu – řešení přetrvávajících a vyhrocujících se propastných rozdílů mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi. Tyto problémy, pokud by nebyly systémové, komplexně a hlavně rychle řešeny a vyřešeny, by byly neustálým potenciálním nebezpečím, že může dojít ke *střetu civilizací* a následné *době temna*, ze které by se euro-americká civilizace již nemusela vynořit. Alternativou k této neradostné představě bylo budování globálního partnerství a přijetí jakési obdoby Marshallova plánu, tentokrát na globální úrovni, který by umožnil snížit propastné rozdíly mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi (a také uvnitř rozvojových zemí) a preventivně by tak čelil nebezpečí násilných konfliktů a mohutných migračních vln. Byl to však závod s časem s nejistým výsledkem. V první polovině 21. století musela dosud dominantní euro-americká civilizace čelit najednou příliš mnoha novým a příliš komplexním hrozbám (mezinárodní terorismus, klimatické změny a další environmentální problémy, migrační vlny včetně tzv. ekologických uprchlíků, postupné vyčerpání a razantní zdražování fosilních paliv,...), že nebylo vůbec jisté, najde-li v sobě sílu čelit těmto hrozbám preventivně, nebo bude-li schopna jednat jen reaktivně. Společným jmenovatelem většiny těchto problémů byla chudoba a z ní pramenící frustrace a hněv v rozvojových zemích. Zejména demografická exploze a radikalizace chudých v islámských zemích představovala reálné nebezpečí, že se chmurná vize Samuela Huntingtona o střetu civilizací může stát realitou.

Závěrem

V hledání priorit pro Českou republiku jsme a budeme stále *na cestě*. Samotná krajina i cesty, po nichž se vydáme, se mohou a budou měnit. Důležitá je především *otevřenost* hledání té nejlepší trasy – tohoto hledání se může účastnit každý, kdo o ně projeví zájem. Další charakteristikou je *úsilí o respektování smysluplných souvislostí*. Zde jsme čtenářům naší studie, která je logickým pokračováním našich předchozích prací, *Vize* (2001) a *Průvodce* (2002), nabídli jak výsledky reprezentativního šetření názorů obyvatelstva naší země *Češi na cestě za vlastní budoucností*, tak i souhrnné zpracování poznatků o možných budoucnostech a podmínkách vývoje světa – *Co víme o budoucnosti*. Naše týmové výzkumné úsilí jsme dovedli až do podoby *identifikace klíčových strategických tahů*, návrhů koncentrovaných proudů žádoucích společenských změn, které se podle našeho názoru mohou stát hnacím motorem zajištění vysoké kvality a trvalé udržitelnosti života v České republice – a přispívat tak i ke sledování tohoto kritéria v životě celého lidstva. Kromě toho jsme nabídli *tři scénáře vývoje České republiky do roku 2020*, každý založený na předpokladu hodnověrného sledování jednoho ze tří klíčových kritérií možného budoucího vývoje České republiky – kvality života nebo udržitelnosti života či ekonomického rozvoje.

Předpokládáme, že ve spolupráci s vámi, čtenáři této studie, budeme moci naše poznání společně dále rozvíjet – ať už ve smyslu obohacování a prohlubování našich teoretických přístupů, analytické poznatkové báze i metodických procedur, nebo v koncipování alternativních podmíněných obrazů možných budoucností naší země. Domníváme se, že logika naší práce nás povede především k dalšímu propracovávání identifikovaných *strategických tahů* a k případnému návrhu tahů nových. Věříme, že mnohé inspirace se ukrývají i v procesu uplatňování této studie při zpracování střednědobých koncepcí a rozvojových programů na nejrůznějších úrovních veřejné správy, ale i v komerčním a občanském sektoru. Kontakt a trvalá dělná spolupráce s vámi, našimi čtenáři, nám byl, je a vždy bude velkou oporou i vzpruhou.

Příloha A: K dosavadní praxi prognózování a strategického řízení v ČR na úrovni exekutivy, návrhy změn

Tato kapitola nabízí přehled polistopadových pokusů o prosazení prognózování a na něj navazujícího strategického řízení v životě České republiky, přičemž se orientuje především na podobu těchto aktivit na centrální úrovni státní správy. Na základě této rekapitulace se zabývá možnostmi dalšího rozvíjení tohoto životně důležitého, nicméně u nás stále opomíjeného, segmentu sebereflexe a sebeřízení soudobých společností.

Obecnou charakteristikou současnosti je, že roste nerovnováha mezi zavedenou formou vládnutí (to jest režimů hledání, stanovování a uplatňování veřejných politik vedoucích k uspokojování diferencovaných zájmů daného společenství – anglicky *governance*) a vnějšími i vnitřními podmínkami, v nichž toto vládnutí probíhá. Moderní systém vládnutí se konstituoval v průmyslových společnostech s přehlednou sociální strukturou, spoléhal zejména na instituce národního státu. Dnes dochází ke globalizaci ekonomiky, ke globálnímu ohrožení životního prostředí, k nástupu nových informačních a komunikačních technologií. Vystávají nová bezpečnostní rizika a samotné společnosti se diferencují podle dříve neznámých klíčů. Zpoždování v přizpůsobování způsobu vládnutí na dynamiku těchto změn a předvídatelných budoucích nároků vede k zanedbávání či neřešení problémů ohrožujících kvalitu a udržitelnost života, bezpečí a někdy i základní lidská práva. Rychlá a důsažná reforma řízení a správy lidských záležitostí je nutná, ovšem málokdo si to zatím plně uvědomuje a nedostává se potřebných intelektuálních, organizačních, motivačních a materiálních zdrojů: „*Pokračující globalizace klade naléhavou otázku, zda si umíme vládnout tak, abychom se vystříhali zlého a podpořili to dobré. Pokud se vlády tohoto úkolu nezhostí, bude to znamenat nejen útek od demokratické odpovědnosti, ale také selhání vedoucí se vši pravděpodobnosti k velmi nežádoucím a snad i katastrofickým budoucím následkům.*“ (Dror, 2001:10) V případě České republiky přistupují k obecným problémům generovaným globalizací do hry i specifické faktory dané stresy, nároky a handicapy transformace.

Finsko, Irsko nebo Tchaj-wan, které se v posledních desetiletích dokázaly vyvíjet do čela pomyslného pelotonu prosperujících a dynamicky se rozvíjejících zemí a úspěšně přitom řešit nemalé vnitřní problémy, zakládaly svoje úspěšné rozvojové strategie na odpovědně zvolené sadě priorit a jejich důsledné realizaci. A naopak: země, které na takové hledání rezignovaly a ponechaly vše napospas samovývoji, *ztrácely body* a propadaly se v nelibostné, byť i do diplomatických úsměvů zahalené, soutěži o zdroje, přežití a rozvojové příležitosti.

Tvorba politických a správních dokumentů strategické povahy v České republice po hektickém období let 1990 a 1991 prakticky ustala. Pokud dokumenty tohoto charakteru sporadicky vznikaly i nadále, pak měly až do roku 1998 v zásadě pouze deklarativní, nezávazný charakter (Potůček, 1997). V té době bylo stále patrnější, že „*zahájení prací na vizích pro český stát by představovalo novou významnou politickou iniciativu, která by korespondovala se značným, vesměs dosud nevyužívaným, tvořivým potenciálem české společnosti*“ (Potůček, 1999).

Česká vláda, ustavená po volbách na jaře 1998, si uvědomila, že něco takového této zemi skutečně velmi scházelo, a začala vytvářet předpoklady pro posílení strategického způsobu uvažování a řízení a jeho zajištění dostatečným analytickým a prognostickým odborným zázemím. V roce 1999 ustavila Radu pro sociální a ekonomickou strategii (RASES). Šlo o pokus vytvořit pevnou organizační formu strategického řízení a koordinace sociálních a ekonomických procesů v české společnosti. Posláním RASES se stala podpora strategického řízení všude tam, kde má ve společnosti své funkční opodstatnění, v první řadě však na úrovni centrální státní správy.

Na zadání RASES byly zpracovány střednědobé koncepce jednotlivých resortů a posléze vznikly i dvě Střednědobé koncepce sociálního a ekonomického rozvoje ČR (2001, 2002), které vláda vzala na vědomí. Dále byly zpracovány dvě studie zabývající se dopady vstupu ČR do EU (Sociální a ekonomické dopady, 2001, Sociální a ekonomické souvislosti, 2002). Rada zorganizovala řadu pracovních seminářů, na nichž se diskutovalo především ta témata sociálního a ekonomického rozvoje, která přesahují rámec působnosti jednotlivých orgánů státní správy.⁹²

⁹² I na jiných místech a úrovních se začaly objevovat nejrůznější koncepční a programové dokumenty. Vznikly dlouhodoběji koncipované programy typu *bílé knihy* o vzdělávání (České... 1999), vyšla Strategie rozvoje lidských zdrojů (2000), vláda přijala Národní politiku výzkumu a vývoje (2000). Od roku 1999 se přijímají a každoročně aktualizují Národní plány zaměstnanosti ČR. V posledním období jsou tyto plány vypracovávány společně s experty EU. Z podnětu Evropské unie byl vypracován Národní rozvojový plán (2001). Na základě programu EU o boji proti chudobě a podpoře sociálního začleňování (Joint... 2002) byly v létě 2002 zahájeny práce na Národním programu boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení ČR. Dlužno ovšem poznamenat, že metodologická a poznávací úroveň a instruktivnost těchto dokumentů pro praxi řízení se případ od případu velmi lišila.

Klíčová otázka, zda chápat RASES jako autoritativní vládní orgán pro tvorbu celospolečenské strategie rozvoje, koordinaci této strategie se strategiemi regionů, realizaci dané strategie v rozhodovací pravomoci resortů a pro koncipování odpovídající legislativy, nebo jako pouhý odborný orgán vlády v oblasti společenských a ekonomických analýz, formulace dlouhodobých vizí rozvoje a průzkumu strategických dopadů přijímaných vládních rozhodnutí, byla ovšem hned při ustavení RASES vyřešena ve prospěch druhé varianty. Tím nabyla RASES od prvopočátku charakteru *diskusního a studijního fóra* s prakticky nulovou schopností reálně ovlivnit chování jednotlivých resortů, případně vznikajících krajů.

Vedle slabin ve formálním postavení RASES se jako druhá hlavní slabina ukázala velká šíře záběru, v němž měla RASES působit – aniž na něj byla dostatečně připravena. Strategické řízení stálo a stále stojí před trojicí vzájemně propojených úkolů, z nichž ovšem každý vyžaduje různé metody řešení, různé institucionální a legislativní zastřešení a různé skupiny aktérů. Jde o tyto úkoly :

1. tvorba legislativních norem systému strategického řízení,
2. zpracovávání dlouhodobých vizí sociálně-ekonomického rozvoje české společnosti,
3. metodologické vedení a obsahová koordinace zpracování střednědobých koncepcí.

RASES se snažila působit ve všech uvedených směrech a o nutnosti koncentrace svého záběru se přesvědčovala cestou pokusu a omylu. Jako první *odpadl* první úkol: sekretariát RASES připravil pro vládu návrh věcného záměru zákona o strategickém plánování, vláda však označila tuto legislativní normu za *předčasnou* a práce na ní ustaly.

Pokud jde o druhý a třetí směr, RASES zprvu řešila ambiciózní záměr zpracovat tzv. Program sociálního a ekonomického rozvoje ČR, který by v sobě zahrnul jak dlouhodobou vizi/vize rozvoje české společnosti a od ní/nich odvozené rozvojové priority, tak zadání pro jednotlivá odvětví a regiony, podle nichž by se koordinovaly jejich vlastní koncepce. Z logiky věci se RASES zaměřila více na první *vizionářskou* část úkolu. Bohužel se tak dělo právě v době, kdy na jednotlivých resortech a krajích paralelně vrcholily práce na jejich vlastních strategiích a rozvojových programech. Při kapacitě, kterou RASES (i její sekretariát) v té době disponovaly, bylo možné tento proces nanejvýš jen monitorovat, nikoli však do něj po metodické či obsahové stránce zasahovat.

Reakcí na tento vývoj, chápaný i velkou částí členů Rady jako nedobrý *odklon od praxe řízení*, byla nová definice poslání RASES, totiž právě na koordinaci střednědobých koncepcí. V této oblasti RASES vypracovala několik souhrnných zpráv o koncepčních představách resortů. Tyto zprávy byly poskytnuty ve formě informace vládě, pro resorty z nich však nevyplyvaly žádné vážné úkoly. Hlavní důvod spočíval v tom, že v dané oblasti a v daném čase (od roku 2000) už RASES fakticky *ujel vlak*.

Nová orientace RASES na koordinaci střednědobých koncepcí v roce 2000 byla provázena delegováním prací na *Vizích rozvoje* na nově vzniklé Centrum pro sociální a ekonomické strategie UK FSV (CESES), které ve spolupráci s RASES začalo rozvíjet systematický výzkum budoucnosti země (Vize, 2001, Průvodce, 2002, tato studie). RASES sice zůstala *zadavatelem* úkolů pro CESES, faktická starost o formulaci strategických priorit rozvoje české společnosti však z agendy RASES prakticky vymizela. Po více než třech letech své existence tak sice RASES nalezla svým kapacitním možnostem i legislativnímu postavení přiměřené (zúžené) poslání (monitorování prací na střednědobých koncepcích), bohužel však šlo o takovou volbu, na které nebylo možné budovat reálnou autoritu daného orgánu.

Třetím problémem RASES, který se táhl celou její historií, bylo její slabé politické zaštitění. To se projevovalo ve dvojí formě: jednak vláda nebyla sama schopna či ochotna formulovat pro RASES přesná, jasná a pro vládu samotnou přínosná zadání, jednak RASES stála spíše na okraji zájmu i u svých vlastních předsedů.

Všechny této problémy se odrážely ve vývoji personálního složení Rady. To bylo především velmi nestabilní: v průběhu let 1999 až 2001 došlo nejen k občasné *přirozené* obměně členů RASES, ale i k trojí *revoluční* redefinici celého jejího složení.

Za dva roky existence se CESES podařilo zpracovat řadu souhrnných zpráv i dílčích studií, navázat řadu plodných kooperací doma i v zahraničí, udržovat kontakt se stovkami odborníků a v roce 2002 zahájit řadu pravidelných odborných akcí, nazvaných Dílny budoucnosti, na nichž diskutujeme nejrůznější témata dotýkající se výsledků naší práce i práce dalších odborníků. Sami však cítíme, že se nám zatím nepodařilo adekvátně doplnit globální, nicméně spíše sociálně a kulturně laděný úhel našeho pohledu na možné budoucnosti o specifitější, nicméně významné hledisko národospodářské. Nedostává se kapacit v oblasti politického a právního systému, uplatnění vědy v životě společnosti aj.

Vznik RASES v roce 1999 a posléze CESES v roce 2000 byly motivovány snahou o založení do té doby absentující funkce centrální úrovně státní správy – strategického řízení a jeho vybavení relevantní poznatkovou bází v podobě systematicky zpracovávaných analytických a prognostických studií. Význam zabezpečení této funkce v činnosti státní správy je mimo jakoukoli diskusi. Je zdůrazňován na všech fórech a ve všech dokumentech mezinárodních konferencí a institucí zabývajících se problematikou veřejné správy, naposledy ve velmi naléhavě a srozumitelně formulované závěrečné deklaraci Mezinárodního fóra o národních vizích a strategiích, konaného v květnu 2002 v jihokorejském Soulu

(srovnej Přílohu). Opakovaně byl tento požadavek vznášen i představiteli EU v průběhu přístupových jednání.

S odstupem několika let je zřejmé, že práce na strategiích i střednědobých výhledech tak, jak se rozvíjely od roku 1998, narazily na setrvačnost státního aparátu, který neměl dostatek věcných a metodických zkušeností s prognostickou a koncepční činností. Zpracovávané podklady často trpěly nepochopením smyslu těchto prací, souvislosti a návaznosti se hledaly za pochodu, což platilo jak pro spolupráci mezi různými útvary státní správy, tak mezi odborníky uplatňujícími spíše přístup běžný ve vědě a úředníky, navyklými na rutinní, spíše agendově pojaté rozhodovací procedury s krátkodobým horizontem.

Existovaly ovšem resorty, které práce tohoto typu vítaly od samotného začátku, a také produkty jejich činnosti mívaly řádově vyšší kvalitu než v jiných případech. Lze rovněž říci, že práce na vizích a strategiích se setkaly s velkým porozuměním a pozitivním ohlasem u početné části vědecké obce, byť se soustavnější prognostická činnost rodila obtížně a v bolestech.

Nemá-li být na dlouhý čas ztraceno těžce vydobyté předpolí v podobě sítě pracovních kontaktů, návyků a vzniklého zájmu o zajišťování strategické dimenze řízení na centrální úrovni státní správy, na Úřadu vlády ČR by měla být vytvořena dostačující kapacita koordinace a dalšího rozvíjení těchto prací.

Základní funkce podpory a koordinace strategického řízení, které by měl příslušný poradní orgán vlády v budoucím období zabezpečit, jsou následující:

Zadávaní prací na souhrnných vizích a strategiích rozvoje země, jejich zveřejňování a podpora jejich uplatňování především v činnosti centrální státní správy;

Příprava a kultivace metodiky tvorby a uplatnění střednědobých koncepcí resortů, koordinace jejich zpracování a uplatňování především v činnosti centrální státní správy;

Tvorba podmínek pro zpracování a podíl na tvorbě a realizaci strategických programů a koncepčních materiálů meziresortního, nadresortního a nadregionálního charakteru podle zadání vlády;

Příprava legislativních norem souvisejících se strategickou a koncepční činností;

Převzetí odpovědnosti za zpracování projektu přípravy a zajištění subsystému strategického řízení na centrální úrovni státní správy v průběhu její reformy tak, jak se to předpokládá v rámci nadcházející 3. etapy realizace reformy české veřejné správy.

Bezprostředním úkolem do budoucna je koncepčně vyjasnit a do struktury poradních orgánů vlády posléze promítnout funkční souvislosti tvorby sociální a ekonomické strategie, směřování k trvale udržitelnému rozvoji a rozvoje lidských zdrojů. Především koncept trvalé udržitelnosti může být chápán jako jedna z kritériálních kotev sociálního a ekonomického rozvoje, a v této logice představuje jedno z nabízejících se řešení fúze RASES a diskutované Rady pro trvale udržitelný rozvoj do jednoho orgánu. Pro faktickou autoritu bude v každém případě klíčové její zaštitění politickou autoritou, a to jednak v podobě zřetelné a kontrolovatelné *poptávky* po jeho práci ze strany vlády, jednak v podobě jeho silného politického zajištění. Nutnou podmínkou úspěchu bude i další rozvíjení jeho těsné spolupráce s výzkumnou základnou.

Příloha B: Závěrečná deklarace Mezinárodního fóra o národních vizích a strategiích

Pořádající organizace: Korean Developmental Institute, School of Public Policy and Management ve spolupráci se Světovou bankou a OECD.

Soul, 22. května 2002

Představitelé 17 zemí se sešli ve Škole veřejné politiky a managementu Korejského rozvojového institutu a po tři dny diskutovali o národních vizích a strategiích. Fórum bylo spolufinancováno Organizací pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) a Světovou bankou. Zúčastněné země tvoří různorodou skupinu, zahrnující rozvojové země s důchodem na hlavu menším než 1000 amerických dolarů ročně i nejrozvinutější země OECD. Pokud jde o ekonomické systémy, zahrnovalo Fórum ekonomiky se socialistickým trhem, bývalé socialistické, nyní transformující se země ve střední Evropě, rozvíjející se ekonomiky a vyspělé země s rozsáhlým systémem veřejných sociálních služeb. V mnoha zemích pokračuje rychlý populační růst, zatímco v jiných jejich populace během minulého desetiletí klesala.

I přes mnohé rozdíly mezi jednotlivými zeměmi zúčastněnými na Fóru existuje vysoký stupeň konvergence jejich dlouhodobých cílů. **Hlavním cílem je zlepšit kvalitu života občanů. Ekonomický růst je důležitým prostředkem pro dosažení tohoto cíle. Jako klíč k dosažení udržitelného růstu bylo identifikováno vytváření ekonomik založených na vědě.** Země věří, že produkci a užitím produktů, náročných na vědění, dosáhnou rychlého růstu produktivity. Zvláštní důraz kladou na rozvoj produktů informačních a komunikačních technologií (ICT).

Rychlý ekonomický růst však nezaručuje dosažení širších sociálních cílů. Hlavní prioritou pro zúčastněné země je dosažení rovnosti příležitostí pro všechny, společnosti, v níž jsou výsledky rozvoje spravedlivě rozděleny. Země dále přikládají velký význam udržitelnému rozvoji, který vyžaduje dosahování ekonomického růstu takovým způsobem, který udržuje zdravé životní prostředí. Země stanovily pro svoji veřejnou správu a společnost i množství dalších cílů, které ovlivňují kvalitu života.

Postup v dosahování těchto cílů, ať už ekonomických nebo sociálních, může být podporován zpracováním dlouhodobých souhrnných vizí a strategií. Pro formulaci takových vizí je nezbytné vytvořit vhodný institucionální rámec. Jen tak je možno identifikovat politiky, které je potřeba realizovat již nyní, aby bylo možno dosahovat budoucích cílů. **Tvorba takových vizí by neměla být omezena na vládu; měla by zahrnovat celou plejádu společenských aktérů včetně podnikatelského sektoru, odborů, sdružení spotřebitelů a dalších nevládních organizací.** Takový postup zajišťuje, že v dlouhodobých vizích a strategiích se odrazí cíle a touhy společnosti a zabrání se centralistickému přístupu shora dolů. **Vedle samotného zlepšování kvality dlouhodobých vizí a strategií je tomuto přístupu vlastní komunikace, usnadňující vytváření národního konsenzu v obtížném politickém rozhodování.** Budování onoho konsenzu může pomoci udržet orientaci politik v dlouhém období, a to i přes změny v politickém vedení. Navíc to pomáhá ekonomickým subjektům rozhodovat se na základě dobrých informací.

Takové dlouhodobé vize se samozřejmě liší od státního plánování známého z minulosti. **Cílem je nabídnout indikativní vizi, založenou na širokém konsenzu a primárně na tržních silách, občanské společnosti a transparentní správě tak, aby byla podpořena ekonomická efektivnost a dosažení rozvojových cílů.** Takový přístup by se měl zaměřit na vysílání vhodných signálů soukromému sektoru a definování přiměřené role státu a občanské společnosti.

Bylo identifikováno mnoho strategií k dosažení dlouhodobých vizí. Základní podmínkou je makroekonomická stabilita, která sama podporuje úspory, investice a vytváření pracovních míst. Rozumná monetární a fiskální politika je nezbytná k zajištění cenové stability a k prevenci velké vnější nerovnováhy. Jednoduše řečeno, **vhodná makroekonomická politika pomáhá dosahovat stabilního růstu a snižuje zranitelnost ekonomickou krizí.** Taková politika by měla být doprovázena příslušnými institucemi a pobídkami, které zvyšují hospodárnost a transparentnost. V tomto ohledu by jednou z priorit měla být podpora obchodu odstraňováním překážek dovozu, čehož lze nejlépe dosáhnout mnohostrannými obchodními dohodami. Také regionální obchodní dohody mohou být efektivním nástrojem k redukci těchto bariér.

Důraz na vytváření ekonomik založených na vědě si vynucuje potřebu politiky rozvoje vědy a technologií. Prvním zdrojem je lidský kapitál. **Investice do vzdělání rozšiřují schopnost shromažďovat vědění a efektivně ho využívat. Vzhledem k tempu technologických změn nemůže být vzdělání omezeno na formální vzdělávání ve školách, ale musí se zaměřit na rozvinutí příležitostí pro celoživotní učení.** Druhým zdrojem je výzkum a vývoj, který podpoří rychlé rozšíření a efektivní využití nových technologií. **Inovační systém je tak klíčovou determinantou rozvinutí ekonomiky založené na znalostech.** Aktivita založená na vědě může podpořit také otevřený postoj k přílivu přímých zahraničních investic a transfery technologií.

Při vytváření dlouhodobých souhrnných vizí je třeba počítat s vysokou mírou nejistoty, která komplikuje nalézání vhodných strategií. Jednou z výzev, již lze kvantifikovat poněkud jednodušeji, je stárnutí populace. Skoro všechny zúčastněné státy musejí čelit tomuto problému, ačkoli načasování a rychlost demografického přechodu se země od země liší. **Jakkoli se strategie řešení stárnutí populace liší, je nezbytné se na ně připravit s předstihem.**

Hlavním cílem společného setkání 17 zemí bylo učení se jeden od druhého. Za prvé mnohé země vyložily svůj přístup k formulaci dlouhodobých strategií a zároveň přišly s nápady, jak by tento proces mohl být vylepšen. Za druhé účastníci předložili své dlouhodobé strategie a vize, což inspirovalo ostatní, jak sledovat mnohé různorodé cíle. **Celkově Fórum nabídlo cennou příležitost ke zlepšení politického rozhodování formou identifikace dlouhodobých cílů a potřebných strategií jejich dosažení.** Doložilo dosavadní světové zkušenosti na tomto poli způsobem, který může pomoci jiným zemím, jež uvažují o zformování svého vlastního přístupu k dlouhodobému rozvoji.

Představitelé 17 zemí doufají, že Fórum, které nabídlo jedinečnou příležitost ke sdílení a vytváření strategií k dosažení lepší budoucnosti pro všechny země, by se mohlo stát něčím více než jednorázovou záležitostí. Proto budou společně hledat možnosti pro organizaci druhého *Mezinárodního fóra o národních vizích a strategiích* v budoucnosti.

(Překlad a zvýrazněný text CESES.)

Literatura

- 2020 Scenarios, *The Drivers*. Chatham House. Dostupné na <http://www.chforum.org/scenario>.
- Adamski, W., Machonin, P. a Zapf, W. (eds.). 2001. *Transformace a modernizační výzvy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Almond, G.A., Verba, S. 1989. *The Civil Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: Sage Publications.
- Analýza dosavadního vývoje a stavu výzkumu a vývoje v České republice a jejich srovnání se zahraničím*. 2002. Dostupné na http://www.msmt.cz/cp1250/web/31/analyzaVaV_web1.doc.
- Analýza požadovaných schopností, cílové struktury a snížení ozbrojených sil České republiky*. 2001. Praha: Ministerstvo obrany ČR.
- Analýza veřejné správy ČR*. 1998. Praha : Národní vzdělávací fond.
- Banfield, E.C. (ed.). 1995. *Občanské ctnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Bauman, Z. 1999. *Globalizace – důsledky pro člověka*. Praha: Mladá fronta.
- Bauman, Z. 2000. *Myslet sociologicky*. Praha: SLON.
- Bauman, Z. 2002. *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta.
- Beck, U. 1992. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Beck, U. 1994. „The Reinvention of Politics: Towards a Theory of Reflexive Modernization.“ In *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Beck, U., Giddens, A., Lash, S. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. 2000. „Riziková společnost. Na cestě do jiné moderní doby.“ Str. 43–59 in *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Pongs, A. (ed.). Praha: ISV.
- Bellinger, G. C a Durval, M. A. 2002. *Data, Information, Knowledge, and Wisdom*. Dostupné na <http://www.outsights.com/system/dikw/dikw.htm>.
- Benáček, V. 2001. „Příspěvek k hledání kořenů a alternativ českého kapitalismu.“ In *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: globální světy, evropská integrace a české zájmy I*. Kabele J., Mlčoch L. Praha: Karolinum.
- Benáček, V., Kudrna, Z. a Sedláček, T. 2001. „Konkurenční schopnost české ekonomiky.“ In *Institucionalizace (ne)odpovědnosti: Globální svět, evropská integrace a české zájmy*. Kabele, J., Mlčoch, L. (eds.). Praha: Karolinum.
- Bezpečnostní strategie ČR. 1999. *Vojenské rozhledy* 2:1–24.
- Bezpečnostní strategie České republiky*. 2001. Praha: Ministerstvo obrany ČR.
- Bílá kniha o obraně*. 1995. Praha: Ministerstvo obrany ČR.
- Bobbio, N. 1987. *The Future Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Brown, B. 1994. „Unbalanced sectoral development in the Czech Republic: Democracy and the civic, market, and state sectors.“ Str. 9 in *Democracy Seminar Series*. Prague: Charles University. (unpublished paper).
- Brzezinski, Z. 1999. *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha*. Praha: Mladá fronta.
- Budoucnost výzkumu – výzkum budoucnosti*. 2002 (listopad). Seminář. Praha: Senát Parlamentu ČR.
- Cairncross, F. 1999. *Konec vzdálenosti. Jak komunikační revoluce změní naše životy*. Brno: Computer Press.
- Caputo, J. D. 1978. *The Mystical Element in Heidegger's Thought*. Athens, Ohio: Ohio University Press.
- Cavanagh, J. a Mander, J. (ed.). 2002. „Alternativa k ekonomické globalizaci. Deset principů stabilní společnosti.“ Lidové noviny, 23.12. 2002, č. 52/1, s. 17 – 19. Překlad – pah. (v originále: 2002. *Alternatives to Economic Globalization*. San Francisco, USA: Benett-Kohler).
- Ciluffò, J. a Rankin, D. 2001–2002. „Boj proti terorismu.“ *NATO Review*. Zima 2001–2002:14–24.
- Cleaver, K. 2002. *A Preliminary Strategy to Develop a Knowledge Economy in European Union Accession Countries*. Washington, D.C.: The World Bank: The European and Central Asia Region.
- „Co je nového o nových válkách.“ 1999. *Vojenské rozhledy* 1:157–160.
- Copedge, M. a Reinicke, W. 1990. „Measuring Polyarchy.“ In *Studies in Comparative International Development* 25, č.1, spring 1990.

- Coser, L. a Coser, R. 1990. „Time Perspektive and Social Structure.“ In *The Sociology Time*. Hassard, J. Macmillan
- Česká republika na cestě ke vstupu do EU. 1999. Studie Světové banky o státu. World Bank.
- České vzdělání a Evropa. 1999. Praha: Sdružení pro vzdělávací politiku. (anglicky: *Czech Education and Europe*. 1999. Prague: Education Policy Association)
- Dahl, R. 2001. *O demokracii*. Český překlad. Praha: Portál, s.r.o. (v originále: 1998. *On democracy*. New Haven and London: Yale University Press.
- Dahlman, C. J. a Aubert, J.E. 2001. *China and the Knowledge Economy. Seizing the 21st Century*. Washington, D.C.: The World Bank.
- Dahrendorf, R. 1991. *Úvahy o revoluci v Evropě*. Praha: EKK.
- Dahrendorf, R. 1994. „Svoboda a sociální vazby. Poznámky ke struktuře argumentace.“ Str. 9–16 in *Liberální společnost*. Praha: Filosofie.
- David, A. P. a Foray, D. 2002. „An introduction to the economy of the knowledge society.“ *International Social Science Journal*. Special Edition on the Knowledge Society: 9–24.
- Davies, S. et al. 2001. *Strategic Futures Thinking: Meta-analysis of published material on Drivers and Trends*. Farnborough: DERA.
- Dror, Y. 2001. *The capacity to govern*. London and Portland: Frank Cass.
- Drucker, P. 2001. „The Next Society.“ *The Economist*: 3–20.
- Dvořák, I. 2002. *Věda, vývoj a podnikání v Česku*. Dostupné na <http://www.akademon.cz/source/vebu.htm>
- Dvořáková, V. a Kunc, J. 1994. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Dvořáková, V. a Kunc, J. 1999. „Politické strany v demokracii.“ Str. 149–159 in *Demokracie a ústavnost*, Kunc, J. (ed.). Praha: Karolinum.
- Eichler, J. 2001. „Příspěvek do diskuse o pojmech hrozba a riziko“. In *Mezinárodní vztahy* 3:72–82.
- Etzioni, A. 1968. *Modern Organisations*. Cambridge: MIT Press.
- Evropské hodnotové studie 1991, 1999. Data z Archivu Sociologického ústavu AV ČR.
- Frascati Manual* 1994. Paris: OECD.
- Frič, P. 1998. *Aktivity a potřeby neziskových organizací v ČR*. Praha: Agnes.
- Frič, P. 2000. *Neziskové organizace a ovlivňování veřejné politiky*. Praha: Agnes.
- Frič, P. 2002a. „Bez korupce nejsou koláče“. Praha: Lidové noviny, 13.7.2002.
- Frič, P. 2002b. *Korupční klima v ČR*. Praha: GfK.
- Frič, P. et al. 2000. *Neziskový sektor v ČR*. Výsledky mezinárodního srovnávacího výzkumu John Hopkins University Baltimore. Interní tisk. Praha: Fakulta sociálních věd UK.
- Frič, P. et al. 2001. *Dárcovství a dobrovolnictví v České republice*. Praha: NROS a AGNES.
- Frič, P. et al. 2002. *Češi na cestě za vlastní budoucností. Výzkum životních strategií populace ČR*. Praha: CESES Fakulta sociálních věd UK
- Fukuyama, F. 1995. *Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. New York: The Free Press.
- Funda, O. A. 2000. *Znavená Evropa umírá*. Praha: Karolinum.
- Gabal, I. a Helšusová, L. 2002. „Pohled české veřejnosti na protiteroristickou kampaň, bezpečnost a politiku ČR“. In *Mezinárodní politika* 4:35.
- Gabal, I. et al. 1999. *Etnické menšiny ve střední Evropě*. Praha: G plus G.
- Galatík, V. 1999. „Nové formy války.“ *Vojenské rozhledy* 4:37–43.
- Gardner, H. 1983. *Frames of Mind*. New York: Basic Books.
- Gatnar, L., Machonin, P., Potůček, M., Purkrábek, M. a Rašek, A. 1999 (srpen). *Politické strany v očích české veřejnosti a cesty jejich modernizace (Se zvláštním zřetelem k postavení ČSSD)*. Stručné shrnutí výsledků výzkumu. Interní tisk. Praha.
- Gellner, A. 1993. *Národy a nacionalismus*. Praha: Hřibál.
- Gibbons, M. et al. 1994. *The New Production of Knowledge*. London: Sage.
- Giddens, A. 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press. (česky: 1998. *Důsledky modernity*. Praha: Sociologické nakladatelství).
- Giddens, A. 1994. „Risk, Trust, Reflexivity.“ In *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Beck, U., Giddens, A., Lash, S. Cambridge: Polity Press.

- Giddens, A. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Gigson R. (ed.) 1998. *Nový obraz budoucnosti*. Praha: Management Press.
- Gilles B. et al. 1999. *Scenarios Europe 2010 – Five Possible Futures For Europe*. Brussels: European Commission Forward Studies Unit.
- Glenn, J. C. a T. J. Gordon. 2002. *2002 State of the Future. The Millennium Project*. Washington, D.C.: American Council for the United Nations University.
- Global Environment Outlook*. 2002. Dostupné na <http://www.unep.org/geo/geo3/>.
- Global Scenarios 1998–2020*. Shell. Dostupné na <http://www.shell.com/downloads/publications/51234.pdf>.
- Global Trends 2015: A Dialogue About the Future With Nongovernment Experts*. CIA. 2000. Dostupné na <http://www.cia.gov/cia/publications/globaltrends2015/>
- Gurvitch, G. 1971. „Types and Forms of Knowledge.“ Str. 21–42 in *The Social Frameworks of Knowledge*. Oxford: Basil Blackwell.
- Habermas, J. 2000. *Strukturální přeměna veřejnosti*. Český překlad. Praha: Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- Habermas, J. 2002. „Tři normativní modely demokracie“ in *Teorie demokracie dnes*. Český překlad. Praha: Filosofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR.
- Havelka, M. 2001. *Dějiny a smysl*. Praha: Lidové noviny.
- Havelka, M. 2002. *Tzv. česká otázka, česká identita a "spor o smysl českých dějin"*. Rukopis.
- Healy, T. 2002. *Miracles do happen – The story of recent Irish economic growth*. Paper prepared for the World Bank conference, Paris.
- Henderson, H. 1999. *Beyond Globalization. Shaping a Sustainable Global Economy*. West Hartford, Co.: Kumarian Press.
- Holý, L. 2001. *Malý český člověk a skvělý český národ: Národní identita a postkomunistická transformace společnosti*. Praha: SLON.
- Hroch, M. 1999. „Národní emancipační hnutí, národní stát v historické perspektivě.“ Str. 70 – 79 in *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum.
- Human Development Report 2002*. New York: United Nations. Dostupné na <http://www.undp.org/hdr2002/>.
- Huntington, S. P. 1996. *The Clash of Civilization and the Remaking of World Order. A Touchstone Book*. New York.
- Huntington, S. P. 2001. *Střet civilizací. Boj kultur a proměna světového řádu*. Rybka Publishers.
- Information Technology Outlook. ICTs and the Information Economy*. 2002. Paris: OECD.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Innovation Policy in Europe 2001*. 2002. *European Trend Chart on Innovation*. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Innovation Policy issues in six candidate countries, The challenges*. 2001. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Janda, J. et al. 1995. *Bezpečnostní politika České republiky*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Janda, K. et al. 1998. *Výzva demokracie: systém vlády v USA*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Janeček, M. 2002. „Inovační podnikání a transfer technologií v ČR.“ Podkladová studie. Rukopis. Praha: CESES FSV UK.
- Jirásek, J. a Kopalová, A. 2000. „Improvement of the Czech competitive positioning 1999 in the IMD World Competitiveness Yearbook.“ Čelákovice: CMC, Graduate School of Business.
- Joint Report on Social Inclusion*. 2002. Brussels: European Commission, Directorate-General for Employment and Social Affairs.
- Kadeřábková, A. 2002. „Kvalitativní charakteristiky strukturálních změn ČR.“ Podkladová studie k publikaci RASES *Sociální a ekonomické souvislosti integrace ČR do EU*. Praha: Rada vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii.
- Katz, R. a Allen, T.J. 1982. „Investigating the not invented here (NIH) syndrome: A look at the performance, tenure, and communication patterns of 50 R & D project groups.“ *R & D Management* 12: 7–19.

- Keller, J. 2001. „Modernizace – humanizace společnosti, nebo koroze sociální?“ Str. 217–222 in *Transformace a modernizační výzvy*. Praha: Sociologický ústav AV.
- Keller, J., Gál, F. a Frič, P. 1996. *Hodnoty pro budoucnost*. Praha: G plus G.
- Kennedy, P. 1996. *Svět v 21. století. Chmurné vyhlídky i vkládané naděje*. Praha: Lidové noviny.
- Klvačová, E. 2002. „Institucionální a makroekonomické souvislosti integrace.“ In *Sociální a ekonomické souvislosti integrace české republiky do Evropské unie*. Praha: Rada vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii.
- Knack, S. 2000. *Trust, Associational Life and Economic Performance in the OECD*. Paper prepared for an international symposium on The Contribution of Human and Social Capital to Sustained Economic Growth and Well-Being organized by OECD, Quebec City, March 2000.
- Knight, B. 1999. „V odlišných světech: mohou nevládní organizace a vláda zaujmout společný přístup k občanské společnosti?“ Str. 45–51 in *Public Policy 1999* (sborník ze semináře). Prague: British Council.
- Kokko, A. 2001. *New Technologies and Changing Skills Requirements. Skill gaps and overflows in the field of business*. CHEPS Summer school, University of Twente. 9–13 July 2001.
- Koncepce výstavby profesionální armády České republiky a mobilizace ozbrojených sil České republiky*. 2002. Zvláštní číslo A-report: 1–64. Praha: Ministerstvo obrany ČR. Dostupné též na: <http://www.army.cz/reforma/docs2/koncepce.htm>.
- Koncipování budoucnosti v Evropě 2001*. 2001. Praha: Občanská futurologická společnost, VŠE.
- Kornai, J. 1977. „Prudký versus harmonický růst.“ In *Ekonomické vědy v socialistických zemích*. Praha: Ekonomický ústav ČSAV.
- Krejčí, J. 2002. *Postižitelné proudy dějin*. Praha: SLON.
- Křišťan, A. a Renöckl H. (eds.). 1999. *Církev a společnost*. Würzburg: Echter verlag.
- Křížová, E., Purkrábek, M. et al. 1999. *Občané a centrální politické rozhodování v České republice*. Praha: Vesmír, FSV UK.
- Kunc, J. (ed.). 1999. *Demokracie a ústavnost*. Praha: Karolinum.
- Kung, H. 2000. *Světový étos pro politiku a hospodářství*. Praha: Vyšehrad.
- Lash, S. 1994. „Reflexivity and its Doubles.“ In *Reflexive Modernization. Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Beck, U., Giddens, A. a Lash, S. Cambridge: Polity Press.
- Lauer, R. H. 1981. *Temporal Man. The Meaning and Uses of Social Time*. New York: Praeger Publishers.
- Laurien, H. R. 1999. „O ambivalenci svobody v církvi a společnosti.“ Str. 44–53 in *Církev a společnost*. Křišťan, A. a Renöckl, H. (eds.). Würzburg: Echter verlag.
- Lawson, K. a Merkl, P. 1988. *When parties fail: emerging alternative organizations*. Princeton: Princeton University Press.
- Lijphart, A. 1977. *Democracy in Plural Societies. A Comparative Explorations*. New Haven and London: Yale University Press.
- Lijphart, A. 1984. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven and London: Yale University Press.
- Lindley, R. M. 2002. „Knowledge-based economies: the European employment debate in a new context.“ In *The New Knowledge Economy in Europe. A strategy for international competitiveness and social cohesion*. Rodrigues, M. J. (ed.). Cheltenham: Edward Elgar.
- Lipsett, S. M. 1959. „Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy.“ *American Political Science Review* 53: 69–105.
- Loewenstein, B. W. 1997. *My a ti druzí*. Brno: Doplněk.
- Lorenz, K. 1990. *Osm smrtelných hříchů*. Praha: Panorama.
- Lundvall, B. A. (ed.). 1992. *National Systems of Innovation: Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning*. London: Pinter Publishers.
- Machonin P. 2000. „Teorie modernizace a česká zkušenost.“ In *Ekonomické a společenské změny v české společnosti po roce 1989*. Mlčoch, L., Machonin, P. a Sojka, M. Praha: Karolinum.
- Machovec, M. 1998. *Filosofie tváří tvář zániku*. Brno: Nakladatelství "Zvláštní vydání ...".
- Matoušek, J. 2002. *Názory na politická témata – tři modely vysvětlující názorovou strukturu*. Diplomová práce. Praha: FSV UK.

- Mertlík, P. 2002. *Makroekonomické následky povodní dramatické nebudou*. Dostupné na Euro Online <http://online.euro.cz/id/q9lvemzqtk/seznam.jsp?typ=5&id=12>.
- Millennium Project. United Nations University. Dostupné na http://www.geocities.com/~acunu/millennium/Millennium_Project.html.
- Místní agendy 21 v Programech sociálního a ekonomického rozvoje. 2002. Praha : Národní síť zdravých měst.
- Místní ekonomický rozvoj (učební text). 1998. Praha: Vzdělávací centrum pro veřejnou správu.
- Moldan, B. a Hák, T. 2000. *Czech Republic 2000. Ten Years on: Environment and Quality of Life after Ten Years of Transition*. Prague: Charles University Environment Center.
- Moldan, B.(ed.). 2001. *Národní strategie udržitelného rozvoje České republiky*. Praha: Centrum pro otázky životního prostředí UK.
- Moore, B. 1966. *The Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Boston: Beacon Press.
- Možný, I. 1991. *Proč tak snadno: Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha: SLON.
- Možný, I. 2002. *Česká společnost*. Praha: Portál.
- Müller, K. 2001. *Innovation Policy issues in six candidate countries. The challenges*. Innovation Policy Profile: Czech Republic.
- Müller, K. jr. 2002. *Češi a občanská společnost: Pojem, problémy, východiska*. Praha: Triton.
- Müller, K. 2002a. „Sociální předpoklady a důsledky uplatnění nové techniky v ČR.“ In *Bílá místa*. Praha: CESES FSV UK.
- Müller, K. 2002b. *Stanovisko k pracovní verzi „Kultivace vědění v klíčový faktor produkce“*. Praha. Rukopis.
- Müller, K. 2002c. *Industriální zdroje, ekonomický růst a sociální změna*. Praha: SLON.
- Národní plán zaměstnanosti*. 1999, 2000, 2001, 2002. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR.
- Národní politika výzkumu a vývoje*. 2000. Praha: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Rada vlády ČR pro výzkum a vývoj. (Anglicky: *National Research and Development Policy of the Czech Republic*. 2000. Prague: Ministry of Education, Youth and Sport, Research and Development Council of the Government of the Czech Republic)
- Národní rozvojový plán*. 2001. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR.
- Návrh strategie reformy veřejné správy ČR*. 1998. Praha: Národní vzdělávací fond.
- Nedomová, A. a Kostecký, T. 1996. „Národní identita.“ In *Working papers* 96:9. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Nelson, R. 1993. *National Innovation Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Noelle-Neumann, E. 1983. „Persönlichkeitsstärke – ein neues Kriterium zur zielgruppenbeschreibung“. In *SPIEGEL – Dokumentation: Persönlichkeitsstärke. Ein neuer Maßstab zur Bestimmung von Zielgruppenpotentialen*. Hamburg: Spiegel Vrlg.
- Nováček, P., Mederly, P et al. 1996. *Strategie udržitelného rozvoje*. Praha: G plus G.
- Novak, M. 1994. „Probuzení z nihilismu. V přípravě na 21. Století: čtyři lekce ze století dvacátého.“ *Bulletin OI* č. 36.
- Nožina M. (ed.). 1997. *Mezinárodní organizovaný zločin v ČR 1997*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Offe, C. 2000. „Společnost práce.“ In *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Pongs, A. (ed.). Praha: ISV.
- Ortega, Y Gasset, J. 1993. *Evropa a idea Národa (A jiné eseje o problémech současného člověka)*. Praha: Váhy.
- Oslo Manual. The Measurement of scientific and technological activities. Proposed guidelines for collecting and interpreting technological data*. 1997. Paris: OECD. Dostupné na <http://www.oecd.org/pdf/M00018000/M00018312.pdf>.
- Palán, Z. 2002. *Lidské zdroje. Výkladový slovník*. Praha: Academia.
- Pehe, J. 2002. *Veřejný prostor jako podmínka demokracie*. Podkladová studie pro zpracování strategického tahu Modernizace demokratického politického systému. Praha: CESES FSV UK.
- Petrusek, M. 1992. *Alternativní sociologie*. Praha: SLON.
- Pithart, P. 1999. „Perspektiva Evropy regionů a regiony v České republice.“ Str. 90 – 100 in *Demokracie a ústavnost*. Kunc. J. (ed.). Praha: Karolinum.

- Plügge, H. et al. 1992. *Bolest a naděje*. Praha: Vyšehrad.
- Potůček, M. 1997. *Nejen trh. Role trhu, státu a občanského sektoru v proměnách české společnosti*. Praha: Sociologické nakladatelství. (Anglicky: 1999. *Not Only the Market*. Budapest: CEU Press.)
- Potůček, M. 1999. „Jakou vizi pro český stát?“ Str. 53–61 in *Česká společnost na konci tisíciletí I, II*. Potůček, M. (ed.). Sborník z mezinárodní konference k 650. výročí založení Univerzity Karlovy. Praha: Karolinum.
- Potůček, M. 2002a. „Priority Issues and Strategic Concepts of the Development of the Czech Republic.“ In *International Forum on National Visions and Strategies*. Soul: KDI School of Policy and Management, OECD, WB.
- Potůček, M. 2002b. *Osm hříchů státní správy*. Lidové noviny, 18. 5., str. 13, 15.
- Potůček, M. 2002c. „Sociální stát – vývojové trendy, ohrožení a rozvojové příležitosti do roku 2015.“ *Sociální politika* 28, č.1–2: 4–6.
- Potůček, M. 2003. *Umíme si vládnout?* Sborník z konference „Konsolidace vládnutí a podnikání v ČR a v Evropské unii.“ Praha: FSV UK (v tisku).
- Prudký L. (ed.). *Studie o sociální soudržnosti a národní a občanské identitě*. (v tisku).
- Prudký, L. 2000. „Česká společnost – duchovní rozměr transformace.“ Str. 173–184 in *Česko–slovenské vztahy, Slovensko–české vztahy*. Liberec: Technická univerzita.
- Prudký, L. et al. 2001. *Religion und Kirchen in Ost(Mittel) Europa: Tschechien, Kroatien, Polen*. Ostfildern: SchwabenverlagAG.
- Průvodce krajinou priorit pro Českou republiku*. 2002. Praha: Gutenberg.
- Przeworski, A. 1991. *Democracy and the Market*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Purkrábek, M. 1996. „Občan a veřejná politika.“ Str. 9–39 in *Veřejná politika a její aktéři*. Purkrábek, M. et al., FSV UK. Praha: Vesmír.
- Purkrábek, M. 1999. „Nad budoucností politických stran a naší společnosti.“ In *Sborník z mezinárodního kolokvia Koncipování budoucnosti v Evropě '99*. Praha: VŠE.
- Purkrábek, M. a Duben, P. 1996. „Český parlament a veřejná politika v období let 1992–1996.“ Str. 155–180 in *Veřejná politika a její aktéři*. Purkrábek, M. et al., FSV UK. Praha: Vesmír.
- Purkrábek, M. a Rašek, A. 2000. „Atraktivnost politických stran a jejich modernizace.“ *Pohledy* 8, č. 1: 7–11. Praha: ČMKOS.
- Purkrábek, M. et al. 1996. „Veřejná politika a její aktéři.“ In *Veřejná a sociální politika* č. 4, FSV UK. Praha: Vesmír.
- Purkrábek, M., Potůček, M. a Háva, P. 2000. „Kvalita centrálního rozhodování – klíč k rozvoji veřejné politiky a společnosti.“ Str. 5–48 in *Centrální politické rozhodování v České republice, 2. díl. Řada Veřejná a sociální politika*, č. 10. Purkrábek, M. et al. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd.
- Putnam, R. D. 1993a. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 1993b. „The Prosperous Community, Social Capital and Public Affairs.“ *The American Prospect* 13: 35–42.
- Rabušic, L. (ed.). 2001. „České hodnoty 1991 – 1999.“ *Sociální studia* 6. Brno: Fakulta sociálních studií. Masarykova Univerzita.
- Radoševic, S. a Mickiewicz, T. 2001. *EU DG Enterprise study: „Innovation policy issues in six applicant countries: the challenges*.“ Dostupná na <http://www.ssees.ac.uk/eudgstud.htm>.
- Rašek, A. 2002a. „Bezpečnostní politika České republiky při vstupu do Evropské unie.“ *Vojenské rozhledy* 2:3–23.
- Rašek, A. 2002b. „Předpoklady tvorby bezpečnostní politiky po vstupu České republiky do Evropské unie.“ *Vojenské rozhledy* 3:69–80.
- Rašek, A. a kol. 2002. „Vnější a vnitřní bezpečnost země.“ *Vojenské rozhledy* 1:3–19.
- Reich, R. B. 2002. *Dílo národů: Příprava na kapitalismus 21. století*. Praha: Prostor.
- Rendlová, E. 1996. *Důvěra občanů v některé instituce*. Praha: Institut pro výzkum veřejného mínění.
- Rischard J. F. 2001. *Forces Reshaping the World Economy*. Dostupné na <http://www.worldbank.org/html/fpd/technet/rischard.htm>.

- Rueschemayer, D., Stephens E. H. a Stephens, J. D. 1992. *Capitalist Development and Democracy*. Oxford: Polity Press.
- Rychard, A. a Wnuk–Lipinski, E. 2001. „Legitimizace, poslušnost a jejich pozadí. Zdroje politické stability a nestability v Polsku.“ In: *Transformace a modernizační výzvy. Symposium evropských sociologů v Praze 2001*. Adamski W., Machonin P., Zapf W. (eds.).
- Rychtáriková, K. 2002. „Bezpečnostní strategie České republiky.“ *Bezpečnostní témata 2*. Praha: Centrum bezpečnostních analýz ÚMV.
- Ryšlinková, J. 1999. „Rekapitulace vývoje občanské společnosti v České republice za posledních deset let.“ Str. 34–40 in *Public Policy 1999* (sborník ze semináře). Prague: British Council.
- Salamon, L. M. a Anheier, H. K. 1994. *The Emerging Sector. The Nonprofit Sector in Comparative Perspective. An Overview*. Baltimore: The John Hopkins University.
- Salamon, L. M. et al.. 1999. *Global Civil Society: Dimensions of the Nonprofit Sector*. Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies.
- Sartori, G. 1993. *Teória demokracie*. Slovenský preklad. Bratislava: Archa. (v originále: 1987. *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, New Jersey).
- Sborník podkladů pracovních skupin k tvorbě "Národní politiky výzkumu a vývoje České republiky"*. 1999. Praha: Rada vlády ČR pro vědu a výzkum.
- Shapiro, I. 2002. „Teorie demokracie: současný stav.“ In *Teorie demokracie dnes*. Shapiro, I. a Habermas, J. (eds.). Český preklad. Praha: Filosofický ústav AV ČR.
- Schulze, G. 2000. „Prožití života.“ In *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Pongs, A. (ed.). Praha: ISV.
- Schwartz, P. a P. Leyden 1997. *The Long Boom. A History of the Future, 1980– – 2020*. Dostupné na www.wired.com/wired/archive/5.07/longboom.html.
- Sociální a ekonomické dopady integrace ČR do EU*. 2001. Praha: Rada vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii.
- Sociální a ekonomické souvislosti integrace ČR do EU*. 2002. Praha: Rada vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii.
- Sociální doktrína České republiky. 2002. *Sociální politika* 1–2: 5–9.
- Sokol, J. 1999a. „Tolerance, pluralismus a postmoderna.“ Str. 227 – 232 in *Demokracie a ústavnost*. Kunc, J. (ed.). Praha: Karolinum.
- Sokol, J. 1999b. „Vztah křesťanství a politiky.“ Str. 61 – 65 in *Církev a společnost*. Křišťan, A. a Renöckl, H. (eds.). Würzburg: Echter verlag.
- Sokol, J. 2001. „Jaký liberalismus, jaká svoboda?“ Listy 2.
- Soužití majority a romské minority*. 2001. Výzkumná zpráva. Brno: FSS MU.
- Společný regionální operační program*. 2002. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR. (verze říjen 2002)
- Statistická ročenka České republiky 2001*. Praha: Český statistický úřad.
- Staw, B. M. 1990. „An Evolutionary Approach to Creativity and Innovation.“ In *Innovation and Creativity at work. Psychological and Organisational strategies*. West, M. A. a Farr, J. L. 2000. Chichester: John Wiley & Sons Ltd.
- Stehr, N. 1994. *Knowledge Societies*. London: Sage.
- Strategická koncepce Severoatlantické aliance*. 1999. Washington: NATO.
- Strategie regionálního rozvoje*. 1998. Praha: Ministerstvo pro místní rozvoj ČR.
- Strategie rozvoje lidských zdrojů pro Českou republiku*. 2000. Praha: Národní vzdělávací fond.
- Střednědobá koncepce ministerstva práce a sociálních věcí*. 2002. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí.
- Střednědobá koncepce sociálního a ekonomického rozvoje*. 2001. Praha: Rada vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii.
- Střednědobá koncepce sociálního a ekonomického rozvoje*. 2002. Praha: Rada vlády ČR pro sociální a ekonomickou strategii.
- Suurla, R., Markkula, M. a Mustajärvi. 2002. *Developing and Implementing Knowledge Management in the Parliament of Finland*. Parliament of Finland. Committee for the Future.
- Swianiewicz, P., Prudký, L. a Borecký, J. 2002. *Demokracie na místní úrovni ve střední a východní Evropě: jak občané vnímají reformy místní správy*. Praha: Point.

- Šípek, J. 1994. „Čas v psychoterapii.“ *Československá psychologie* 2.
- Štangl, M. 1999. „Jak budou vybaveny armády po roce 2000?“ *Vojenské rozhledy*. 2.140–145.
- Švejda, P. et al. 2002. *Základy inovačního podnikání*. Praha: Asociace inovačního podnikání ČR.
- Švejnar, J. a D. Munich. 2000. Souvislosti hospodářského a společenského růstu. (autorská studie). Podkladová studie Strategie rozvoje lidských zdrojů. Praha: Národní vzdělávací fond.
- Taylor, M. 1969. „Proof of a Theorem on Majority Rule.“ *Behaviorial Science* 14: 228–231.
- The Competitiveness of Transition Economies*. 1998. Paris: OECD.
- The European Competitiveness and Transition Report 2001–2002*. 2002. World Economic Forum. New York: Oxford University Press.
- The Future and How To Think About It*. PIU Strategic Futures. Dostupné na <http://www.cabinet-office.gov.uk/innovation/2000/strategic/future.html>.
- The Global Competitiveness Report 1999*. 1999. World Economic Forum. New York: Oxford University Press.
- The Global Competitiveness Report 2000*. 2000. World Economic Forum. New York: Oxford University Press.
- The Global Competitiveness Report 2001–2002*. 2001. World Economic Forum. Dostupné na <http://www.cid.harvard.edu/cr/pdf/GCR0102%20Exec%20Summary.pdf> nebo <http://www.oup-usa.org/reports/gcrexecutivesummary.pdf>.
- The Well-Being of Nations: the Role of Human and Social Capital*. 2001. Paris: OECD.
- Thurow, L. C. 1999. *Tvorba bohatství: Nová pravidla pro jednotlivce, společnosti a státy*. Český překlad J. Zlatuška. Dostupné na <http://www.fi.muni.cz/~zlatuska/I057/ceska-verze-9906thurow.html>.
- Tocqueville de, A. 1992. *Demokracie v Americe I. (1835–1840)*. Český překlad. Praha: Lidové noviny.
- Toffler, A. 1992. *Šok z budoucnosti*. Praha: Práce.
- Toffler, A. a Toffler, H. 1994. *War and Anti War*. Survival at the Dawn of the 21st Century. Warner Books, London.
- Toffler, A. a Tofflerová, H.. 2001. *Nová civilizace. Třetí vlna a její důsledky*. Praha: Nakladatelství Dokořán.
- Tošner, J. a Sozanská, O. 2002. *Dobrovolníci a metodika práce s nimi v organizacích*. Praha: Portál.
- Touraine, A. 1981. *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Trade and Cost Competitiveness in Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. 2000. World Bank.
- Tucker, A. 1998. *Zrada elit*. MF DNES, 1.6.1998.
- Usnesení vlády České republiky ze dne 15. května 1996 č. 296 k problematice organizovaného zločinu a účinnému postupu proti tomuto typu trestné činnosti*. 1996. Praha: Vláda České republiky.
- Valenčík, R. 2002. *Několik poznámek ke společnosti vědění či vzdělání*. Rukopis.
- Vaniček, J. *Činnost ústavních orgánů za krizových situací*. Dostupné na http://www.mvcr.cz/odbor/bezp_pol/dokument/krizove.html.
- Vavroušek, J. 1994. „Veřejná politika jako součást systému sebeřízení společnosti.“ Str. 38–48 in *Zrod teorie veřejné politiky v České republice*. Potůček, M., Purkrábek, M. a Vavroušek, J. Řada Veřejná a sociální politika č. 1. Praha: Vesmír.
- Velký sociologický slovník*. 1996. Praha: Karolinum.
- Vision EUROPE 2020*. 2002. Dostupné na <http://www.europe2020.org/>
- Vize rozvoje České republiky do roku 2015*. 2001. Praha, Gutenberg.
- Vojenská strategie. Zpráva vládního zmocněnce o reformě ozbrojených sil*. 2001. Praha: Ministerstvo obrany ČR.
- von Weizsacker, C. F. 1972. *Dějiny přírody*. Praha: Svoboda.
- Votruba, L. 2000. *Rozvíjení tvořivosti techniků*. Praha: Academia.
- Výsledky českých žáků v mezinárodních výzkumech 1995–2000*. 2002. Praha: Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Warner, A. M. 2002. *The european competitiveness and transition report 2001–2002*. New York: Oxford University Press.

- Weimann, G. 1991. „The Influentials: Back to the Concept of Opinion Leaders?“ *Public Opinion Quarterly* 55.
- Whaley, Ch. E. 1991. *Enhancing Thinking & Creativity With Future Studies*. New York: Trillium Press.
- Willke, H. 2000. „Společnost vědění.“ In *V jaké společnosti vlastně žijeme?* Pongs, A. (ed.). Praha: ISV.
- World Competitiveness Yearbook*. 2000. Laussane: IMD. Dostupné na <http://www.imd.ch/wcy>.
- World Population Prospects. The 2000 Revision*. 2001. New York: United Nations.
- Zeman, K. 2001. „Základní faktory konkurenční schopnosti irské a finské ekonomiky.“ In *Sborník podkladových studií k sociálním a ekonomickým dopadům integrace ČR do EU*. Praha: RASES.
- Znoj, M. 2002. *Deliberativní demokracie – přísliby a vady*. Podkladová studie pro zpracování Modernizace demokratického politického systému, Praha: CESES.
- Zpráva o postupu prací na reformě veřejné správy za II. čtvrtletí roku 2002*. 2002. (srpen). Praha: Ministerstvo vnitra ČR.
- Zulehner, P. M., Tomko, M. (vedoucí řešitelského týmu). 1997. *Religiozita v reformovaných východo(středo) evropských zemích*. Terénní sběr v ČR 1997.
- Životní prostředí 2010: Naše budoucnost, naše volba*. 2001. Šestý akční program pro životní prostředí. Brusel: Komise evropských společenství.

Summary